Transmisije kroatistike

Zbornik radova

TRANSMISIJE KROATISTIKE

Zbornik radova

NAKLADNIK

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
I. Lučića 3, Zagreb
kroat.ffzg.unizg.hr

ZA NAKLADNIKA

Vlatko Previšić

RECENZENTI

Maciej Czerwiński
Lahorka Plejić Poje

KOREKTURA

Jelena Cvitanušić Tvico
Ranka Đurđević
Mia Kožul

OBLIKOVANJE I SLOG

KaramanDesign
www.karaman-design.com

TISAK

Kolor klinika
www.kolorklinika.com

FOTOGRAFIJA

Brano Hudak

Godina i mjesec objavljivanja: 2015, studeni

CIP-zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000917018.

ISBN 978-953-175-581-8

Transmisije kroatistike

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
održanog u Poznanju 9. i 10. prosinca 2013.

Uredili
Krystyna Pieniążek-Marković
Tvrtko Vuković

Zagreb 2015.

Sadržaj

Urednička bilješka (Tvrtko Vuković) 7

Magdalena Baer
Budućnost lingvističkih istraživanja – nacionalni korpusi (na primjeru hrvatskog i poljskog jezika) 9

Tomislav Bogdan
Kratki spojevi: zamke kontekstualizacijskih pristupa renesansnoj književnosti 19

Zrinka Božić Blanuša
Tragajući za političkim: nacionalna književnost i svjetska književna republika 37

Maria Cichońska
Značaj povijesti poljskoga književnog jezika u procesu obrazovanja i društvena svijest o njemu 57

Joanna Dobosiewicz, Lidia Wiatrowska
Slavistička identifikacija kroatistike na primjeru izabranih slavistika u Poljskoj i Europi 75

Davor Dukić
Ilirocentrizam i intranacionalna komparatistika: prolegomena za reviziju književnopovijesnog narativa o 1830-im i 1840-im godinama 87

Anita Gostomska
Ženske autobiografske naracije s početka dvadesetog stoljeća prema hrvatskom književnom kanonu 101

Dominika Kaniecka
Interdisciplinarni projekti kao prilika za tradicionalnu filologiju. Na primjeru projekta *Pronađeno u prijevodu*, Rijeka 2012–2014. 115

Bogumiła Kaniewska
Transformations of Polish Philology 121

Leszek Małczak
Budućnost inozemne kroatistike 129

Marina Protrka Štimec
Kanon, zajednica i kriza humanističkih znanosti 141

Joanna Rękas
Folkloristika kao subdisciplina filologije ili zasebna znanstvena disciplina? 157

Anera Ryznar
Stilistika i kriza 173

Ewa Szperlik
O prekoračivanju granica nacionalnih književnosti. *Casus*: Mirko Kovač 189

Boris Škvorc
Hrvatska književnost i postkolonijalno podrivanje/otpor kanonu i taksonomiji struke: od stereotipa o »pripadanju« do »pozicije između« (margine?) 207

Tvrtko Vuković
Studij nacionalne književnosti u doba čudovišta 237

Natalia Wyszogrodzka-Liberadzka
Prevođenje književnosti, prevođenje kulture 257

Mateo Žagar
Filološka zanovijetanja: ogled o žarištima krize suvremene kroatistike 269

Ivo Žanić
Prihvaćenost standardnog hrvatskog – stvarnost, gotovo dosegnut cilj ili trajna utopija? 289

Urednička bilješka

Zbornik *Transmisije kroatistike* nastao je kao rezultat suradnje Instituta za slavensku filologiju Sveučilišta Adama Mickiewicza u Poznanju i Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dijeleći iste probleme i, rekao bih, iste strasti, zaposlenici ovih institucija organizirali su međunarodni znanstveni skup pod naslovom *Trans-misije kroatistike* (*Trans-Misje Kroatystyki*) koji je 9. i 10. prosinca 2013. održan u Poznanju. Skupu je prisustvovalo tridesetak izlagača iz Poljske i Hrvatske te više od stotinu slušača, a bio je zamišljen kao platforma za propitivanje trenutnoga stanja i moguće budućnosti kroatistike, filologije, a na koncu i humanistike u cjelini.

Budući da tranzicijska društva, poput hrvatskoga i poljskoga, posljednjih dvadesetak godina prolaze kroz složenu preobrazbu koja je obremenjena brojnim i teškim krizama te osipanjem tradicionalnih vrijednosti, mjesto, uloga i kulturni učinak humanističkih znanosti u zajednici više nisu posve izraženi i jasni. Zato se skupom *Trans-misije kroatistike,* kao i zbornikom radova koji iz skupa proizlazi, pokušalo odgovoriti na niz otvorenih pitanja vezanih za književnu, jezikoslovnu i kulturnu sastavnicu kroatistike kao nacionalne, ali i strane filologije. S jedne strane u žarištu su zanimanja bili književnoznanstveni problemi kao što su: učinak prestrukturiranja epistemološkoga polja humanistike na marginalizaciju objasnidbenih tehnika tradicionalne znanosti o književnosti; posljedice slabljenja simboličke moći književnosti u okolnostima tržišno orijentiranoga društva, pa otuda i utjecaja znanosti koja književnost analizira i vrednuje; rastakanje veza između sveučilišta, književnog polja i nacionalnog okruženja. S druge strane težište je stavljeno na jezične politike. U dijakronijskoj perspektivi promatrana je povijest uspostave hrvatskoga jezičnog standarda kao komunikacijskog medija za učinkovito funkcioniranje političkoga i ekonomskoga života te kao medija izražene kohezivne snage čija simbolična dimenzija služi nacionalnom ujedinjavanju odnosno razgraničavanju. U sinkronijskoj pak perspektivi analiziran je prikaz hrvatske jezične stvarnosti obilježen supostojanjem kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja odnosno pitanje položaja neštokavske književnosti i neštokavskih dijalekata nakon što je štokavski izabran za osnovicu standardnoga jezika. Uvidjevši dakle da su svi ti problemi u današnje vrijeme bitno zaoštreni, poljski i hrvatski kroatisti i polonisti pokušali su, izlaganjima na skupu i radovima tiskanim u ovom zborniku, potaknuti propitivanje uvjeta, razloga i mogućnosti opstanka nacionalnih i stranih filologija kako u znanstvenom sustavu tako i u društvu. Namjera je bila pokrenuti niz rasprava o disciplinarnoj, metodološkoj i predmetnoj

rekonstrukciji znanosti o književnosti i jezikoslovlja te o načinima usklađivanja njihova znanja s novim društvenim prilikama.

Na koncu želim zahvaliti svima koji su sudjelovali u organizaciji skupa *Trans-misije kroatistike* i u realizaciji ovoga zbornika, a to su, prije svih, red. prof. dr. Mateo Žagar i izv. prof. dr. hab. Krystyna Pieniążek-Marković koji su započeli ovu znanstvenu suradnju zatim red. prof. dr. hab. Bogumiła Kaniewska, dekanica Fakulteta za poljsku i klasičnu filologiju, red. prof. dr. hab. Bogusław Zieliński, voditelj Instituta za slavensku filologiju, izv. prof. dr. Lahorka Plejić Poje, bivša pročelnica, izv. prof. dr. Bernardina Petrović, sadašnja pročelnica Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i dr. sc. Ewa Szperlik, tajnica skupa. Želim također zahvaliti financijskim i počasnim pokroviteljima skupa: rektoru Sveučilišta Adam Mickiewicz u Poznanju, red. prof. dr. hab. Bronisławu Marciniaku, veleposlanici Republike Hrvatske u Poljskoj Andrei Bekić, Mareku Woźniaku, maršalu Velikopoljske županije, Jerzyu Domiczu, konzulu Republike Hrvatske u Poznanju, Društvu hrvatsko-poljskog prijateljstva u Poznanju te Hrvatskoj turističkoj zajednici u Poljskoj. U pripremanju i izvedbi skupa te oblikovanju zbornika pomogle su mnoge hrvatske i poljske kolegice i kolege profesori, asistenti i studenti kojima također zahvaljujem.

Trans-misije kroatistike bio je prvi u nizu bijenalnih međunarodnih znanstvenih skupova u organizaciji Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ove godine niz se nastavlja skupom *Zaboravljeni počeci: nacionalna filologija u interdisciplinarnoj humanistici* koji se održava 26. i 27. studenog. Zbornik radova s toga skupa tiskat će se do početka idućega koji bi se trebao održati 2017.

Izv. prof. dr. Tvrtko Vuković

Magdalena Baer

Fakultet poljske i klasične filologije
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju
mandaljena@wp.pl

Stručni rad

Budućnost lingvističkih istraživanja – nacionalni korpusi (na primjeru hrvatskog i poljskog jezika)

Budućnost je lingvističkih istraživanja u istraživanju utemeljenom na nacionalnim korpusima pojedinih jezika. Korpusi koji su velike baze jezičnih podataka mogu biti osnova za stvaranje raznovrsnih digitalnih jezičnih alata koji olakšavaju jezične opise ili glotodidaktičke procese.

Opće tendencije razvoja korpusne lingvistike bit će prikazane na primjeru Hrvatskoga nacionalnog korpusa i Nacionalnog korpusa poljskog jezika. Nacionalni su korpusi vrlo važni u okviru različitih filoloških istraživanja iz perspektive nacionalne filolgije i u Hrvatskoj i u Poljskoj. Na temelju korpusa bit će izrađeni rječnici i drugi digitalni alati kojima će se služiti izvorni govornici jezika, ali i ljudi koji uče jezik kao strani. Cilj je članka prikazati nacionalne korpuse, a posebno mogućnosti koje istraživačima daju jezični podaci sadržani u njima, pogotovo zato što oni mogu biti pomoć u razvoju pojednih filologija.

Ključne riječi: lingvistika, polonistika, kroatistika, nacionalni korpusi

Istraživanja provedena u okviru nacionalnih korpusa pojedinih jezika budućnost su lingvistike. Na temelju korpusa koji predstavljaju velike baze jezičnih podataka mogu se oblikovati različiti elektronički alati koji bi se koristili ne samo u lingvistici za opis jezika te u glotodidaktici i prijevodima, već i u drugim granama znanosti.

Polazna je točka ovog članka prikaz temeljnih pitanja: što su nacionalni korpusi, zašto se i na koji način tvore, kako se koriste – u lingvističkim istraživanjima, prevođenju, glotodidaktici, u istraživanjima naručenima od različitih institucija kojima trebaju određeni jezični podaci. Nakon općih informacija navedenih u članku slijede detalji – razvoj nacionalnih korpusa i lingvističkih istraživanja u okviru elektroničkih baza podataka bit će prikazan na primjeru Nacionalnoga korpusa poljskog jezika (Narodowy Korpus Języka Polskiego) i Nacionalnoga korpusa hrvatskog jezika. Formiranje nacionalnih korpusa ima veliku važnost za formiranje modernih nacionalnih filologija u Poljskoj i Hrvatskoj. U budućnosti će (u nekim slučajevima već i danas) na temelju korpusa nastajati različiti rječnici i drugi lingvistički alati kojima se služe izvorni govornici te ljudi koji uče i

poučavaju poljski i hrvatski jezik kao strani u različitim zemljama svijeta jer su korpusi putem interneta besplatno dostupni javnosti.

Korpusi služe oblikovanju nacionalne filologije u okviru poredbenih sinkronijskih i dijakronijskih istraživanja. Pružaju velike mogućnosti jer se zahvaljujući njima može obrađivati mnogo veći broj jezičnih jedinica nego u tradicionalnim istraživanjima, što ubrzava i povećava iscrpnost te broj istraženih jezičnih problema.

Suvremena se istraživanja u različitim granama znanosti ne mogu provoditi bez elektroničke i informatičke opreme. Znanost se u današnjem smislu mora služiti dostupnim alatom koji sve više ovisi o računalnoj obradi podataka, elektroničkom prikupljanju informacija i automatskom pretraživanju potrebnih podataka jer su za suvremena istraživanja količina dobivenih jedinica, brzina njihove obrade, iscrpnost i točnost provedene analize najvažnija pitanja. Također se u lingvistici iz navedenih razloga sve više govori o potrebi obrade jezičnih podataka pomoću elektroničke i računalne opreme jer industrijski, ekonomski i društveni razvoj čovječanstva zahtijeva ubrzavanje procesa prevođenja i učenja stranih jezika, istraživanja umjetnoga govora potrebnog za ozvučenje različitih alata kojim se služi čovjek u svrhu unapređivanja svojeg posla, ali i života, što je važno za osobe s invaliditetom i smetnjama u govornom aparatu. Sve navedeno pokazuje da se opća lingvistika mora prilagoditi razvoju tehnologije i koristiti se mogućnostima koje ona pruža. Dostignuća opće lingvistike važna su za filološka istraživanja na polju pojedinih nacionalnih filologija, kao što je slučaj s polonistikom i kroatistikom.

Cilj je ovog članka prikazivanje mogućnosti koje lingvistima pružaju istraživanja jezika na temelju jezičnih korpusa kao jednog elementa moderne lingvistike. Brzina rada i broj opisanih jezičnih procesa razlog je za to da se u istraživanju može služiti korpusima i da su oni vrlo važni za buduća istraživanja jezika te izgradnju moderne nacionalne filologije.

Korpusi su baze jezičnih podataka koje sadržavaju tekstove različitih stilova pojedinih jezika, različite žanrove, tematiku te digitalne zapise govorne komunikacije. U nazivu velikog broja jezičnih korpusa nalazimo odnos prema statusu odgovarajuće baze u odnosu na nacionalnu kulturu jer obuhvaćaju velik, reprezentativan dio jezika. U istraživačkoj tradiciji engleske filologije ima mnogo vrsta korpusa koji se odnose na različite potrebe istraživača i korisnika određenih baza – prevoditeljski korpusi, dvojezični i višejezični te međunarodni korpusi engleskog jezika, korpusi različitih grana znanosti i struka i dr. Kad je riječ o poljskom i hrvatskom jeziku, još se ne može govoriti o takvoj praksi zbog slabije prisutnosti tih jezika u svijetu. Ovisno o jeziku i projektu na kojem je izrađen korpus, osnova baze podataka može u pojedinim slučajevima biti drugačija. Različito je, također, prikupljanje i svrstavanje tekstova u korpus te označavanje jezičnih podataka u izvorima (npr. u poljskom se korpusu drugačije obrađuju govorni materijali od pisanih tekstova jer se tretiraju kao posebna

skupina izvora i dijele se na kategorije) (Górski, Łaziński, 2012: 15–16). U nacionalnim korpusima prikupljaju se samo domaći tekstovi jer se prijevodi smatraju nevažnima zbog neprirodnoga karaktera jezika – samo slovenski korpus FIDA koristi prijevode zbog malog broja domaćih književnih tekstova, što za posljedicu ima premali broj jezičnih podataka potrebnih za izradu korpusa.

Najstariji jezični korpus nastao je 60-ih godina u SAD-u i sadržava milijun jezičnih jedinica na engleskom (američkom engleskom) jeziku (Przepiórkowski i dr. 2012: 4).[1] Od tog se trenutka u lingvističkim krugovima sve više govorilo o formiranju korpusa na drugim jezicima. Osamdesete i devedesete godine 20. stoljeća te razvoj informatike donijeli su velike mogućnosti na području korpusne lingvistike. Najviše je jezičnih podataka i tekstova spremljeno na engleskom jeziku (*British National Corpus*, *Bank of English, Corpus of Coentemporary American English* ili *American National Corpus* i dr.). Također, i drugi su europski i azijski jezici tijekom 90-ih godina dobili svoje korpuse.

Rad na prvom slavenskom jezičnom korpusu započet je u Češkoj 1994. godine, iako Marko Tadić tvrdi da se prvi računalno obrađen korpus hrvatskog jezika može smatrati prvim slavenskim korpusom u modernom smislu. Riječ je o korpusu na kojem je radio Željko Bujas 1967. godine, formiranom na temelju *Osmana* Ivana Gundulića. Taj je korpus ušao u prvi jednomiljunski korpus hrvatskoga (i uopće slavenskih) jezika: *Jednomiljunski korpus hrvatskoga književnoga jezika*, tzv. *Mogušev korpus* 1M (Tadić 1999: internet). Projekt *Korpus suvremenoga hrvatskog književnog jezika* koji je pokrenuo Milan Moguš može se smatrati početkom *Hrvatskoga nacionalnog korpusa*.[2] Zatim su u drugim slavenskim državama nastali sljedeći korpusi, koji su sada velike baze tekstova i jezičnih podataka, a neki od njih dostupni su javnosti putem interneta – češki, hrvatski, poljski, ruski, slovački i slovenski (Tadić 1999: internet). Na području slavenskih jezika u korpusima su najbolje obrađeni češki i ruski: češki zbog već dosta dugog rada na njemu, a ruski jer kao svjetski jezik ima dobro opremljene alate za prevođenje i glotodidaktiku, što je razlog unapređivanja u istraživanju tog jezika i u drugim, ne samo slavenskim zemljama. Postoji npr. poljsko-ruski i rusko-poljski paralelni korpus – *Polsko-rosyjski i roysjsko-polski korpus równoległy* (Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy, internet). Kao drugi primjer paralelnoga korpusa slavenskih jezika može se smatrati hrvatsko-slovenski korpus koji je još u izradi i nije dostupan javnosti.

Korpuse je moguće pretraživati na različite načine. Dostupni su alati koji omogućuju pretraživanje baza podataka, no nažalost strojno obrađi-

1 Usp. Korpus Henrya Kučera i Nelsona Francisa.

2 U Hrvatskoj postoji još jedan jezični korpus: *Hrvatski jezični korpus*: http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html.

vanje teksta u korpusu i njegovo pretraživanje još nije potpuno precizno. Preciznost istraživanja može se postići kad strojno obilježavanje teksta slijedi ljudska intervencija (Bekavac 2002: 173, Górski 2012: 294). Rafał Górski tvrdi da u korpusnoj lingvistici treba postaviti pitanje želimo li u pretraživanju dobiti potpunu ili preciznu sliku istraživanog problema jer nikad nećemo postići oboje odjednom (Górski 2012: 294). To se pitanje javlja u jezicima koji imaju vrlo razvijenu morfologiju kao što su slavenski jezici. Zahvaljujući istraživanjima koja su proveli lingvisti koji se bave korpusima danas se stvara sve više alata koji ubrzavaju pretraživanje baza sa što većom preciznošću. Uspjeh je slavenskih lingvista u tome što su sada i na internetu dostupni alati za morfološka pretraživanja i obrađivanje tekstova. Stručnjaci koji rade na korpusima slavenskih jezika imali su dosta težak posao da prilagode računalne alate za težak i kompliciran gramatički sustav slavenskih jezika, čime su stekli poštovanje američkih i engleskih lingvista. Problemi u izradi korpusa slavenskih jezika jesu velik broj različitih nastavaka u deklinaciji i konjugaciji te različita značenja afikasa koji tvore kompliciran semantički sustav, što je teško prilagoditi jednostavnom pretraživanju korpusa. Gramatički sustav engleskog jezika ne zahtijeva od lingvista i informatičara tako težak i kompliciran rad na izradi alata i obradi podataka.

U Nacionalnom korpusu poljskog jezika[3] alati koji služe za pretraživanje tekstova jesu internetske tražilice PELCRA NKJP (Pędzik 2012: 253) i Poliqarp (Poliqarp: internet), gdje se mogu postaviti različita morfosintaktička pitanja. Hrvatski nacionalni korpus može se istraživati pomoću programa Bonito (Hrvatski nacionalni korpus: internet) kojim se služe također korpusi drugih jezika poput češkog, srpskog, slovenskog itd. Mogućnosti pojedinih tražilica pomažu spremiti konkordancije segmenata: riječi, lema, kolokacija i sl. U poljskom korpusu postoji posebna mogućnost za traženje samo kolokacijskih sveza. Kolokator, naziv jedne od tražilica u korpusu, prikazuje mogućnosti povezivanja različitih riječi u svim položajima u rečenici. *Słowa dnia – riječi dana* još su jedna mogućnost pretrage poljskoga korpusa koja se tiče frekvencije korištenja nekih izraza u određenom periodu, što je vrlo korisno za istraživnje jezične mode i izmjena u jeziku. Tražilica Bonito u Hrvatskom nacionalnom korpusu sadržava sve mogućnosti pretraživanja koje su prikazane nakon pretrage u konkordancijama i nije potrebna neka druga oprema.

Može se reći da je korpusna lingvistika budućnost lingvističkih istraživanja jer je zahvaljujući razvoju informatike i informatičkih alata moguće istraživanje prirodnog jezika. Računalno obrađivanje jezičnih podataka isključuje ljudske pogreške koje potječu iz subjektivnih osjećaja istraživača. S druge strane, problem računalne lingvistike jesu greške ko-

3 U Poljskoj osim korpusa *NKJP* postoji *Korpus Języka Polskiego PWN*: http://sjp.pwn.pl/korpus.

je se pojavljuju zbog strojne obrade prirodnog jezika gdje se ne može sve predvidjeti i staviti u tražilicu. Ipak, za lingivistički je opis također bitna dostupna veličina obrađene baze i složenost mogućih postavljenih kriterija istraživanja (Tadić 1996: 603). U tražilicu se u isto vrijeme može postaviti nekoliko kriterija koji mogu biti kompliciranі i kombinirani, što nije do kraja moguće u slučaju tradicionalnih metoda pretrage jer je to previše podataka za obradu i oduzima suviše vremena. Ipak, treba imati u vidu da računalna obrada mora biti poduprta ljudskom intervencijom, kako je već bilo rečeno, jer je kompetencija izvornoga govornika nekog jezika najvažnija za točna i potpuna istraživanja.

Nacionalni korpus poljskog jezika sadržava 150 milijuna leksičkih jedinica dok se u Hrvatskom nacionalnom korpusu nalazi 101 milijun. Tekstovi u korpusu prikupljaju se automatski, ali u početku izrade korpusne baze podataka lingvističke se informacije označavaju ručno kako bi se stvorio izvor za računalni rad – sve podatke treba prije upisati kao obrazac pretrage. Veličina korpusa (broj, stilovi, žanrovi tekstova) olakšava različita istraživanja na području filologije. U poljskom i hrvatskom nacionalnom korpusu glavnu bazu tekstova čine književna djela, novinarski članci, administrativni tekstovi, web stranice itd. (u poljskom korpusu, također, zvučni zapisi poput snimka govora u Sejmu ili različiti intervjui). Nacionalni korpusi otvaraju mogućnost za različite oblike filološke djelatnosti – književnost, lingvistiku, prevođenje, glotodidaktiku. Sva istraživanja zasnovana na navedenim filološkim područjima pomažu jačanju položaja nacionalne filologije među drugim filologijama, što je razlog za podržavanje korpusne lingvistike. Postoji nekoliko vrsta korpusa – opći jednojezični (ta se vrsta može usporediti s nacionalnim korpusima, npr. poljskog i hrvatskog jezika), paralelni (sadržavaju bazu prevedenih tekstova iz dvaju ili više jezika koji mogu funkcionirati kao gotovi prevoditeljski uzorci), usporedni (dva ili više odvojenih korpusa pojedinih jezika koji su složeni u jedan korpus tekstova određene tematike – medicina, pravo, odabrani novinarski članci). Svaka vrsta odgovara pojedinim istraživanjima.

S aspekta dviju ili više filologija vrlo su važni paralelni i usporedni jezični korpusi, npr. poljsko-engleski, hrvatsko-engleski i sl. Formiranje paralelnog ili usporednog poljsko-hrvatskog i/ili hvatsko-poljskoga korpusa unaprijedit će istraživanja navedenih jezika i utjecati na bolji položaj tih nacionalnih filologija među slavenskim filologijama, ali i svjetskim jezicima. Paralelni ili usporedni korpus omogućit će prevoditeljima, studentima i dr. brži i detaljniji rad na prijevodima, istraživanjima itd. Sada ni u Poljskoj ni u Hrvatskoj ne postoji takav korpus, nema ni projekata koji bi započeli izradu takvog alata potrebnoga kroatistima i polonistima te drugim slavistima koji bi istraživačima dao mogućnost provođenja više istraživanja i razvijanja projekata s drugim jezicima, što bi ojačalo položaj polonistike i kroatistike ne samo u našim zemljama, već i u svijetu. Paralelni korpus mogao bi nastati kao izbor prevedenih tekstova poljske književ-

nosti u Hrvatskoj i hrvatske u Poljskoj zajedno s izvornicima tih djela – postoji mnogo prijevoda kvalitetne književnosti. Sada se možda prevodi manje knjiga godišnje, ali je u međuvremenu već nastao vrlo velik »korpus« za čije se uređenje, obradu i alat za pretraživanje samo treba načiniti projekt. Na temelju korpusa mogu se izrađivati i rječnici, najprije jednojezični, zatim dvojezični. U Poljskoj za sada ne postoji nikakav rječnik – ne mislimo na rječnike za turiste kojih na poljskom tržištu ima dosta, a čija jezična obrada često nije u skladu s leksikografskim radom i dobrom praksom u struci, ili male rječnike, dobro obrađene, a koji, nažalost, ne sadržavaju širok vokabular. Takav veliki hrvatsko-poljski, poljsko-hrvatski rječnik važan je za područje prevođenja, glotodidaktike i provođenje različitih tipova istraživanja.[4] U Hrvatskoj je objavljen jedan dvojezični rječnik – Nada Pintarić, Milan Moguš *Słownik polsko-chorwacki, Poljsko-hrvatski rječnik*, ali se bez korpusne i računalne lingvistike neće brzo izraditi drugi rječnik zbog troškova tradicionalne metode ekscerpcije i obrade materijala.

Jačanje položaja pojedinih filologija ovisi o različitim čimbenicima – ponajprije o kvaliteti i količini provedenih istraživanja određene književnosti ili jezika, zatim slijede poredbeni radovi koji se tiču dviju ili više književnosti i jezika te nastava prevođenja i nastava jezika kao stranog. Moderna filologija mora se služiti korpusima jer se na taj način može postići viša razina razvoja istraživanja. Primjer takvog mišljenja i shvaćanja korpusne lingvistike nalazimo kod anglista koji se, kako je već rečeno, korpusima služe od 60-ih godina 20. stoljeća. Postignuta razina glotodidaktičkih i prevoditeljskih procesa ondje je visoka zahvaljujući izradi korpusa i njihovoj uporabi – razlog potrebe poboljšanja spomenutih procesa nije samo zbog prednosti engleskog jezika u svijetu, već i shvaćanje da razvoj znanosti, industrije, turizma i dr. nije moguć bez brzo realiziranih jezičnih projekata čije provođenje nije moguće bez velike baze jezičnih podataka u smislu korpusa.

Tema ovoga rada tiče se samo lingvističkih istraživanja u koja također ulaze glotodidaktika i prijevod, iako se prijevod može uključiti i u teoriju književnosti. Međutim nastava prevođenja ima više lingvističkih elemenata, a korpusi mogu biti korisni više za nastavu prevođenja, nego za prevoditeljski rad (Uzar 2006: 161–169). Samo istraživanja korpusa daju potpunu sliku frekvencije nekih jezičnih podataka i procesa – riječi, izrazi, uporaba jezičnih izraza poput kolokacija ili frazeologizama itd. Čestotnost je važna u konstruiranju glotodidaktičkog procesa i u prevođenju (Rusiecki 2006: 20). Glotodidaktički proces, osim same nastave jezika, uključuje i pripremu udžbenika za strance za koje je važno odabrati izraze koji odgovaraju određenom nivou znanja jezika, o čemu odlučuju čestotnost i kori-

4 Može se samo spomenuti *Kieszonkowy słownik chorwacko-polski, polsko-chorwacki*, Wiedza Powszechna 2003.

štenje izraza potrebnih za sporazumijevanje. Dakle, čestotni rječnik dobiven iz korpusa može biti vrlo koristan za spomenuti rad jer će ubrzati rad na udžbenicima i vježbama za poučavanje hrvatskog i poljskog jezika kao stranog. Dobiveni konteksti uporabe korištenih izraza mogu poslužiti kao primjeri prirodnog jezika jer su primjeri uporabe koje izmisle lingvisti često neprecizni, a književni nisu u skladu s razgovornim stilom, što je važno na početnim razinama učenja jezika (Bańko 2012: 286).

Kontekst je također od velike važnosti za prevoditelje. Iz korpusa se može vrlo brzo dobiti velik broj različitih konteksta uporabe leksičkih jedinica, što povećava brzinu i preciznost prevođenja. Vrlo su važni usporedni i paralelni korpusi pojedinih jezika jer prevoditeljima omogućuju brži, detaljniji i adekvatniji prijevod teksta. U nastavi prevođenja uporaba korpusa također je vrlo važna iz sličnih razloga kao u radu prevoditelja. Pomoću dobivenih konkordancija studenti mogu saznati najčešću uporabu određenog izraza i naučiti kako se služiti pojedinim ekvivalentima, koji kontekst i koji ekvivalent je najprimjereniji za prevođenje. Kako je već bilo rečeno, usporedni korpus poljskog i hrvatskog jezika bio bi vrlo koristan za rad prevoditelja i studenata.

Sa stajališta leksikografije vrlo je važna kontekstualna uporaba pojedinih riječi ili izraza. Natuknice u rječnicima mogu se graditi služeći se korpusom – primjeri tada odražavaju sliku uporabe pojedine riječi u prirodnom jeziku. Neki lingvisti smatraju da natuknica koja se gradi pomoću korpusnih primjera nije dovoljno ispravna jer bi se u rječniku trebali nalaziti samo lingvistički idealno definirani pojmovi, a primjeri citirani iz izvornih tekstova korpusa komplicirani su i dugački, katkad i pogrešni (Bańko 2012: 286). Kada je riječ o pripremi rječnika, baza jezičnih podataka koja potječe iz korpusa znatno povećava broj natuknica i daje potpunu sliku jezika u određenom razdoblju (u konkordancijama se također može postaviti pitanje u svrhu dobivanja konteksta uporabe riječi u istraživanom periodu u povijesti jezika). Zahvaljujući korpusima, nova izdanja rječnika svake godine mogu biti aktualizirana i pratiti nove jezične procese, bez velike novčane naknade.

Korpusima se mogu koristiti ne samo lingvisti već i drugi stručnjaci – informatičari, logopedi, psiholozi, novinari itd. Korpus je potreban u radu izdavačkih kuća (posebno onih koje se bave izdavanjem različitih leksikona, rječnika, stručnih enciklopedija) jer pruža gotovu, javno dostupnu bazu podataka i ne oduzima vrijeme potrebno da se prikupi materijal, što znatno poskupljuje i produljuje izdavački proces. Drugi stručnjaci poput logopeda i psihologa zahvaljujući korpusu u kojem se nalazi govorna baza podataka mogu analizirati govor, ljudsko ponašanje u procesu govorenja itd. Pristup korpusu vrlo je važan i za novinare jer na jednome mjestu mogu naći većinu potrebnih informacija i drugih članaka o obrađivanoj temi.

Navedeni je članak samo kratki prikaz mogućnosti koje korpusna lingvistika pruža istraživačima. Odsada će sve veća uporaba korpusa bi-

ti nužna jer će u njima biti dostupno više podataka nego u drugim bazama (posebno u onima koje nisu digitalne). Automatsko prikupljanje podataka prilagođeno izradi korpusa potrebno je da bi se svi novinarski, književni i uopće javni tekstovi (zakoni, informativni tekstovi, govorna komunikacija poput intervjua itd.) mogli brzo unijeti u korpus i pomoći u istraživanju nove slike jezika. Pristup novim tekstovima pomaže u istraživanju aktualnih procesa prisutnih u prirodnom jeziku koji se stalno mijenja, što nije moguće istražiti uz pomoć tradicionalnih metoda jer takva obrada traje dosta dugo i kad se objavi, više nije aktualna. U Poljskoj i Hrvatskoj postoji mnogo projekata koji se tiču korpusne lingvistike, ali većina ih se odnosi na engleski, njemački, francuski te ruski jezik jer su to svjetski jezici kojima se moraju prilagoditi istraživanja malih jezika i zemlje s manjim brojem stanovnika nemaju prednost. U vezi s razvojem poljske i hrvatske filologije te jačanjem njihova položaja u znanstvenom svijetu, vrijedi razmisliti i o projektima koji se tiču tih jezika.

Literatura

Bańko, Mirosław. 2012. »NKJP w oczach leksykografa«. U: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Ur. Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski i Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 283–289.

Bekavac, Božo. 2002. »Strojno obilježavanje hrvatskih tekstova – stanje i perspektive«. U: Suvremena lingvistika 53–54, 1–2: 173–82.

Górski, Rafał. Łaziński, Marek. 2012. »Typologia tekstów w NKJP«. U: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Ur. Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski i Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 13–23.

Górski, Rafał. 2012. »Zastosowanie NKJP w badaniu gramatyki«. U: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Ur. Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski i Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 291–299.

Hrvatski nacionalni korpus. Internet: 25. studenog 2013.

Pędzik, Piotr. 2012. »Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP«. U: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Ur. Adam Przepiórkowski, Mirosław Bańko, Rafał L. Górski i Barbara Lewandowska-Tomaszczyk. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN: 253–273.

Poliqarp. Internet: 21. studenog 2013.

Polsko-rosyjski i rosyjsko-polski korpus równoległy. Internet: 1. kolovoza 2014.

Rusiecki, Jan. 2006. »Badania korpusowe a 'lingwistyka gabinetowa': czy te dwa podejścia kiedyś się spotkają?«. U: Anna Duszak, Elżbieta Gajek, Urszula Okulska. Kraków: Universitas: 17–27.

Tadić, Marko. 1999. »Hrvatski čestotni rječnik«. Internet. 21. studenog 2013.

Tadić, Marko. 1996. »Računalna obradba hrvatskoga i nacionalni korpus«. U: Suvremena lingvistika 42–43, 1–2: 603–611.

Uzar, Rafał. 2006. »Korpusy w nauczeniu tłumaczenia i pracy tłumacza«. U: *Korpusy w angielsko-polskim językoznawstwie kontrastywnym. Teoria i praktyka*. Ur. Anna Duszak, Elżbieta Gajek, Urszula Okulska. Kraków: Universitas: 161–169.

The Future of Linguistic Studies – National Corpora (Croatian and Polish as examples)

Linguistic research conducted on the basis of national corpora of each language may be the future of linguistics. On the basis of the corpora, which are huge databases of language data, one can create various electronic applications, research tools for the description of a language, but also its teaching as a foreign language.

General development trends on the corpora and linguistics developing on the basis of electronic databases will be presented on the example of the National Corpus of Polish and the Croatian National Corpus (Hrvatski nacionalni korpus). The existence of these corpora is of great importance for building the national philologies in Poland and Croatia.

The purpose of this article is thus to provide a national corpus with particular emphasis on the opportunities offered to researchers by the language information they contain that can be used to develop particular philologies.

Key words: linguistics, Croatian philology, Polish philology, national corpora

Tomislav Bogdan

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
tbogdan@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad

Kratki spojevi: zamke kontekstualizacijskih pristupa renesansnoj književnosti

U članku se, uglavnom načelno, ali i na ponekome primjeru iz hrvatske književne historiografije te iz dubrovačke i dalmatinske književnosti, kritizira neutemeljeno povezivanje književnih tekstova 16. stoljeća i izvanknjiževne zbilje. U svojevrsnom premještanju naglasaka pokazuje se do kakvih pogrešaka može dovesti zanemarivanje tekstualističkog, imanentističkog pristupa ranonovovjekovnoj književnosti i inventara znanja što ga on osigurava. Pritom se, dakako, ne poriče vrijednost kontekstualizacijskih pristupa, jasno je da književnost ne treba hermetički odvajati od drugih društvenih praksi, samo se rehabilitira, ponovno naglašava svijest o tome da su djela o kojima je riječ tekstovi koji nastaju u okviru kulture retoričkoga, u okviru intenzivna dijaloga među označiteljima, među književnim, diskurzivnim praksama. Ne bi trebalo zanemarivati činjenicu, vrlo važnu za razumijevanje tih djela, da se književnost upravo u renesansi osamostaljuje kao kulturna praksa i društveni podsistem, kao ni činjenicu da su književna djela u to doba u prosjeku podjednako snažno povezana međusobno, unutarknjiževnim odnosima, kao što su povezana sa zbiljom.

Ključne riječi: imanentistički i kontekstualizacijski pristupi ranonovovjekovnoj književnosti, kultura retoričkoga, poetika imitacije, hrvatska renesansna književnost

Kao što se već iz naslova može zaključiti, u ovome će radu biti govora o nekim načelnim problemima u proučavanju renesansne književnosti. Ta će se načelna pitanja razmotriti i uz pomoć primjera iz dubrovačke i dalmatinske književnosti 16. stoljeća te na ponekome primjeru iz hrvatske književne historiografije. Na samome početku rada možda neće biti naodmet nekoliko rečenica o njegovu spomenutome naslovu. Mogao bi se kome učiniti pretjeranim, da ne kažem pretencioznim. Doimlje se i nekako polemično, vjerujem da bi onima koji se aktivnije bave renesansnom književnošću, hrvatskom ili europskom, mogao zazvučati gotovo prekretnički. Naslov možda doista djeluje na sve te načine, ali ono za što ću se u ovome radu zalagati, pozicije koje ću u njemu zastupati, neće biti takvi, pa bi odmah trebalo iznijeti nekoliko objašnjenja i ograda, koji će ujedno dosta toga najaviti i o zaključcima do kojih se dolazi. Kao prvo, ovo će biti

svojevrsna rasprava o metodi, u njoj će se formulirati neka zapažanja na vrlo općenitoj razini. Ona iziskuju, štoviše ona podrazumijevaju, i rad na materijalu, na primjerima iz hrvatske renesansne književnosti. Taj je rad obavljen, ali ovdje se zbog ograničena prostora o njemu ne može podrobno izvijestiti, pa ću na njega kratko uputiti izdvojivši tek nekoliko kraćih, ilustrativnih primjera.[1] Metaforički dio naslova o kratkim spojevima označava, kako se iz ostatka naslova dade naslutiti, ishitreno, neutemeljeno povezivanje književnih tekstova 16. stoljeća i izvanknjiževne zbilje. Tu sam metaforu kratkoga spoja preuzeo od Zorana Kravara. On ju je na nekoliko mjesta u svojim radovima upotrijebio u značenju u kojem je i sâm upotrebljavam, u kontekstu analize ranonovovjekovnih književnih tekstova. Možda je najvažnije takvo mjesto završni dio Kravarove poznate rasprave *Stil i genus hrvatske lirike 17. stoljeća* u knjizi *Nakon godine MDC* (Dubrovnik, 1993). Moram, u vezi s time, također napomenuti da u mome radu neće biti toliko polemičke oštrine koliko bi se moglo očekivati, tu sam polemiku malo konstruirao, potencirao u naslovu, uvodeći negativno konotiran pojam *zamke*, pa je naslov u tome smislu pretjeran. U onome što slijedi zapravo se prije svega zalažem za svojevrsno premještanje naglasaka. Ipak, ma koliko ublažavao stvar, moja će se argumentacija očigledno kretati protiv struje.

Zašto protiv struje? Zbog toga što je svaki oblik tekstualističkoga, odnosno na sâm književni tekst usredotočenoga pristupa već neko vrijeme osuđen na prigovore, čak i omalovažavanje. Danas se riječi kao što su *imanentizam*, *tekstualizam* ili *formalizam* u struci doimlju gotovo poput psovki ili kakvih kletvi (pri čemu prije svega mislim na proučavanje starije, ranonovovjekovne književnosti). Prevladavaju kontekstualizacijski, transtekstualistički pristupi, pristupi u kojima se književni tekst promatra u njegovu kulturnome, materijalnome ili sociopolitičkome kontekstu, a kao da je postalo znanstveno i metodološki anakrono postavljati pitanja o, recimo, estetskim dometima nekoga teksta, o njegovoj literarnosti, o vrsti književnih postupaka što se u njemu primjenjuju ili pak o književnim utjecajima i uzorima (primjerice u slučaju kakva starijega književnog djela). Takva su pitanja, čini se, beznadno zastarjela, osobito zadnjih godina, iako se zaokret prema povijesti ili prema kulturi u proučavanju renesansne književnosti vani dogodio odavna, još krajem 70-ih godina dvadesetoga

1 Budući da je za objavljivanje ove studije predviđen ograničen prostor, morao sam se nevoljko opredijeliti za ponešto specifičan oblik znanstvenoga diskurza. Skratio sam argumentaciju, osobito u prvome dijelu studije, i izostavio brojne reference na stručnu literaturu, koje su inače nužne u razmatranju ovako krupnih i složenih metodoloških ili teorijskih problema. I broj sam bilješki sveo na najmanju moguću mjeru, kako bih općenitim zapažanjima uspio pridružiti makar kratke analize primjera iz hrvatske renesansne književnosti. Zbog istih se razloga ne navode ni izvori iz kojih su preuzeti književni tekstovi. Opširniju elaboraciju i potpun znanstveni aparat ostavljam za priliku u kojoj će biti moguće objaviti opsežniju varijantu rada.

stoljeća. Mene, međutim, još uvijek zanima upravo to, niz takvih pitanja koja bi se mogla nazvati tekstualističkima ili imanentističkima, u rasponu od klasičnih književnohistoriografskih, povijesnopoetičkih, pa i genoloških pitanja do pitanja o književnim utjecajima ili različitim elementima književne kulture koji su mogli biti važni za nastanak teksta. U tome ću smislu ovdje ići protiv struje, pokušat ću istaknuti do kakvih sve pogrešaka može dovesti zapostavljanje takva tekstualističkoga, imanentističkoga pristupa i inventara korisnih znanja što ga on osigurava, a koja se znanja nerijetko, i to ne samo u kroatistici, olako zanemaruju. Uvjeren sam, naime, da se nema smisla (novohistorički, grinbletovski) pitati o cirkulaciji, o kruženju društvene energije i ulozi književnih tekstova u njoj ako se ne zna dovoljno o samim tim tekstovima, o samim sudionicima spomenute cirkulacije. Ili se pitati o povijesnosti književnoga teksta ondje gdje se ne zna dovoljno o tekstu, a kod nas nerijetko ni o povijesti. Drugim riječima – da budem posve konkretan i izravan – ondje gdje drugi književni povjesničari u starijemu književnom tekstu opažaju, primjerice, subverziju, konsolidaciju, integraciju ili neki drugi oblik upisivanja zbilje i političkoga, odnosno neki oblik razmjene s političkim, sâm često (naravno, ne i uvijek) vidim književne postupke, vidim prije svega različite književne mehanizme i unutarknjiževne veze.

S druge pak strane, ne bih nikako volio da se ovaj moj svojevrsni pledoaje u korist *tradicionalnih* pristupa shvati kao nekakvo robovanje binarizmu teksta i konteksta, kao robovanje oštroj podjeli među njima, odnosno kao optiranje za jedan pol u tome binarizmu, dakako onaj teksta. Ne bih, također, nipošto želio da se ovo doživi kao oblik esencijalističkoga uvjerenja o tome kako postoje nekakva transhistorijska značenja ili povlaštena, nepromjenjiva motrišta, bezvremene estetske vrijednosti koje nam renesansna književna djela posreduju. Značenje književnoga djela, razumije se, dinamička je veličina koja nastaje u interakciji između djela, recipijenta i konteksta, odnosno između djela i recipijenta u promjenjivim, različitim okolnostima. Ne namjeravam, također, ni poricati vrijednost kontekstualizacijskih pristupa, čiji su rezultati često vrlo vrijedni i korisni. Jasno je danas svakome da književnost ne treba hermetički odvajati od drugih društvenih praksi, to nije preporučljivo čak ni u analitičke svrhe. Samo kanim, kao što sam već rekao, rehabilitirati, ponovno naglasiti ono što je u zadnje vrijeme pomalo zapostavljeno, a to je svijest o tome da su književna djela o kojima je ovdje riječ tekstovi koji nastaju u okviru kulture retoričkoga, u okviru intenzivna dijaloga među označiteljima, među književnim, diskurzivnim praksama. To je osobit tip književne kulture koji će u Europi zapravo vladati sve dok ga ne smijeni estetika genija krajem 18. stoljeća. Kada spominjem intenzivan dijalog među diskurzivnim praksama, mislim na dijalog što se odvija na svjesnoj razini, a ne na dijalog u smislu jezika kao stroja za proizvodnju značenja kojem smo, htjeli to ili ne, podvrgnuti. Ne mislim, dakle, pritom na dijalog u smislu

diseminacije ili nekontrolirane, neograničene semioze, kako se o njima razmišljalo u poststrukturalističkim teorijskim usmjerenjima, prije svega dekonstrukciji, već na dijalog u smislu, recimo, osviještenih intertekstualnih poveznica, kako im se pristupalo u njemačkoj hermeneutičkoj tradiciji, ili pak na dijalog u smislu poetike i estetike imitacije, koja dobiva različite oblike u različitim književnim žanrovima, ali poetike imitacije koja se u svakoga kvalitetnijeg i važnijeg renesansnog autora sastoji ujedno i od preuzimanja i od dodavanja nečega novog, i od nasljedovanja i od varijacije. Nema pukoga ponavljanja, to bi bio postupak lišen svake informacije. Imitacija tako često uključuje i pokušaj nadmašivanja ili natjecanja.

To je, dakle, ono što se, čini mi se, u određenoj mjeri zaboravlja pri bavljenju renesansnom književnošću – činjenica da se književnost baš u to vrijeme osamostaljuje kao kulturna praksa i kao društveni podsistem (pri čemu, da ne bi bilo zabune, ovom prigodom naglašavam *osamostaljivanje*, a ne *kulturnu praksu*). Zaboravlja se da su književna djela u to doba sve jače orijentirana prema svojoj estetskoj funkciji te da su podjednako snažno povezana međusobno, spletom unutarknjiževnih odnosa, kao što su povezana i sa zbiljom, ako čak u prosjeku nisu povezanija međusobno. To je činjenica koja je vrlo važna za razumijevanje tih djela, njezino zanemarivanje može dovesti, i neprestano dovodi, do kojekakvih nesporazuma. Intenzitet unutarknjiževnih veza različit je u pojedinim književnim žanrovima, a vjerojatno je ipak najizraženiji u lirici.

Kod nas, u kroatistici, istini za volju, nema toliko kontekstualizacijskih čitanja novijega datuma, ima ih nešto malo u proučavanju drame, gdje ih zbog naravi dramskih djela i treba ponajprije očekivati, ali zato ima starijih kontekstualizacijskih čitanja, koja nisu poput novohistoričkih, već više nalikuju na teoriju odraza. To je stari, pozitivistički historizam, u kojemu je razmjena između diskurza i zbilje jednosmjerna. Prema njemu, književnost, na ovaj ili onaj način, gotovo uvijek odražava zbilju, a ne djeluje na nju. Takvi stari kontekstualizacijski pristupi u nas su još uvijek vrlo utjecajni, oni se stalno recikliraju. Domaći su književni povjesničari dugo u starijim književnim djelima prije svega tražili tehnike lokalizacije, specifičnosti domaće kulture, da bi ta djela obranili od optužbi za neizvornost, za plagiranje stranih, osobito talijanskih uzora. To je posljedica utjecaja estetike originalnosti i potrebe da se starija hrvatska književnost utemelji u domaćem, u autohtonom. Toga domaćeg nesumnjivo u njoj i ima, ima i različitih tehnika lokalizacije, ali klatno je u procesu previše otišlo u tome smjeru, pa su zanemareni brojni oblici književne samolegitimacije. A u naših je starih autora sve puno literature; najbolji, najkompleksniji među njima upravo su se ponajviše htjeli legitimirati kao književnici, kao pojedinci koji vladaju tim osobitim tipom pismenosti i kulturne kompetencije što se baš tada počinje emancipirati kao zaseban društveni podsistem. U mnogih je dubrovačkih i dalmatinskih renesansnih književnika sve puno humanističkoga uvjerenja da će po tome biti zapamćeni, da će time – ma ko-

liko to danas moglo zazvučati naivno – pobijediti prolaznost i da pripadaju posebnu, plemenitu tipu djelatnosti i čovjeka, književnoj republici. Pa ipak, to se u domaćoj, i ne samo domaćoj, književnoj historiografiji često previđalo i mnogošta se svodilo na odnos prema stvarnosti ili domaćoj sredini.

Nakon netom otvorenih načelnih pitanja, sve bi trebalo ilustrirati na primjerima iz hrvatske književnosti 16. stoljeća i hrvatske književne historiografije. Pravo je mnoštvo mogućih primjera, bilo bi idealno kada bi se moglo proći kroz kanonska djela u svim književnim rodovima, upozoravajući na zablude kontekstualizacijskih pristupa, ali ovdje ćemo se, zbog već spomenutih razloga, morati zadovoljiti kraćim ilustracijama iz maloga broja djela. Često se, u osnovi, događa isto: kada proučavatelji u nekome starijemu, renesansnom djelu izdvoje konvencionalne, literarne, *knjiške* elemente, oni se smatraju opterećenjem, smatraju se dosadnima i napornima za današnjega čitatelja, gdjekad i za proučavatelja, a favoriziraju se mimetični, *realistični* elementi, koji bi današnjemu čitatelju trebali biti bliži, zanimljiviji. Pritom se rijetko kada postavlja pitanje što su ondašnjemu čitatelju i autoru mogli značiti ti konvencionalni, *knjiški* elementi.

* * *

Nametanje je zbilje i zanemarivanje literarne prirode djela očito u pristupu mnogim važnim epovima (neki od njih, doduše, pružaju za to stanovito opravdanje). Primjerice, zbilja se uporno upisivala u *Juditu* Marka Marulića, prvi hrvatski ep na narodnom jeziku, i to pomoću teze o njegovoj alegorijskoj prirodi, iako bi moralo biti jasno da *Judita* nije zamišljena ni kao politička ni kao domoljubna alegorija, da ona nije alegorija u smislu književne vrste ili književnoga postupka, bez obzira na to što je Marulić vjerojatno računao s time da će njegovi čitatelji uz priču o betulijskoj udovici i opsadi njezina grada pomišljati i na tursku opasnost u splitskoj okolici. U *Juditi* su se uporno tražili i lokalni elementi, a zapravo se razmjerno malo pisalo o vergilijanskim, antičkim postupcima i poetičkim elementima. *Planine* Petra Zoranića također su dobar primjer – u njima se prepliću autobiografsko i fikcionalno, mimetično i alegorijsko, literarno i zbiljsko, svjetovno i religiozno, i to ih čini jednim od najsloženijih djela hrvatske renesansne književnosti. *Planine* obiluju intertekstualnim poveznicama i citatima, u njima se raspoznaju preuzimanja iz talijanske i antičke književnosti, iz teološke i vjerske literature, ali i iz starije domaće književnosti i pučke kulture. Zoranićevo djelo jednostavno vrvi autoreferencijalnim postupcima i citatnim povezivanjima s kanonskim djelima europske književnosti. Usprkos svemu tome, *Planine* su se često, pa i u posljednje vrijeme, pokušavale svesti na namjeru da se opiše baština, isticala se njihova domoljubna sastavnica i to se smatralo važnijim od svih književnih, autolegitimacijskih postupaka, od svih posezanja za različitim književnim diskurzima. Posljedica je takva nametanja zbilje zanemarivanje zanimljiva

osciliranja između fakcije i fikcije u *Planinama*, kao i prirode alegorizacije i simbolizacije u tome djelu, o čemu se ipak premalo pisalo.

Nešto bi se slično moglo reći i za poznato *Ribanje i ribarsko prigovaranje* Petra Hektorovića. To je putopisni spjev s elementima poslanice i ribarske ekloge, neka vrsta žanrovskoga hibrida, s izraženim zanimanjem za promatranje zbilje, po čemu mu nema ničega sličnog u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti onoga vremena. U *Ribanju* se opisuje trodnevno putovanje barkom što ga je Hektorović poduzeo s dvama hvarskim ribarima. Prema općeprihvaćenu mišljenju opisano putovanje smatra se u glavnim crtama autentičnim, a autobiografski koncipiran pripovjedač potanko u prvom licu izvještava o njegovu toku. Hektorovićevo se djelo smatra iznimnim po svome dokumentarizmu, po mimetičnosti, odnosno po zanimanju za zbilju koje pokazuje. U njemu se realistično, sa stvarnim sudionicima i uz niz autobiografskih podataka opisuje putovanje koje se doista odigralo. Mogao bi se tkogod, s pravom, stoga upitati – pa kako bi kontekstualizacijski pristupi na primjeru takva djela mogli uopće dospjeti u zabludu? U *Ribanju*, međutim, ima i fikcionalnih, nemimetičnih dijelova, i to mnogo. To je cijeli segment spjeva oblikovan prema žanru ribarske ekloge, on čini ono *prigovaranje* iz naslova djela. S ribarskom se eklogom *Ribanje* povezuje zbog toga što sadržava odulje razgovore između Paskoja i Nikole, dvojice ribara s kojima je Hektorović putovao. Riječ je o opsežnim dijaloškim dionicama u kojima Paskoj i Nikola razmjenjuju kratke replike bez pripovjedačeva posredovanja, dionicama koje su očito nastale po uzoru na spomenuti žanr ribarske ekloge, popularan sredinom 16. stoljeća u talijanskoj književnosti. Dijelovi spjeva koji podsjećaju na ribarske ekloge nemaju, za razliku od većine takvih talijanskih djela, ljubavni sadržaj, umjesto toga ribarska su pitanja i odgovori ispunjeni sentencijama i moraliziranjem. Evo kako to izgleda u kratkom odlomku (stihovi 983–1008):

Pask. Oni lažci veli da ča dobivaju
ki gredu veseli dokle jih poznaju?
Nik. Toj će dobivati kad pravo govore,
da jim verovati ništor se ne more.
Pask. Ča se barzo stara ter izgubi zlamen
kakono i žara udrena o kamen?
Nik. Barzo se staraju sva dobra činjenja
ako ne imaju česta ponovljenja.
Pask. Reci mi: ufanje je l’ čemu ali ni?
Nik. Jest, kako i spanje kad se što lipo sni.
Pask. S prijatelji sami kaki ćemo biti?
Nik. Kakovih njih s nami želimo imiti.
Pask. Zač su draži svudi vasda od počala
ki su lipi ljudi i kipa pristala?
Zašto je milije š njimi govoriti,

toj ti se ne krije, sidit i hoditi,
ner ki su mardavi, neslani i tromi
al ki su garbavi i kljasti i hromi?
Nik. Ostav' tej beside, neka toj pitaju
ki sunca ne vide i oči nimaju.
Pask. Mislidir u tebi: tko će se ženiti,
lipu l' ima sebi ženu isprositi?
Nik. Ako grubu najde, mučan je sasvima,
jer u tugu zajde ka lika ne ima.
Ako l' lipu jame, nač more iziti?
Molim te neka me, ino t' neću riti.

Takvih je stihova preko 420 od ukupno 1684 retka u *Ribanju*, što čini četvrtinu djela, i to bez Paskojeve opsežne priče s kraja prvoga pjevanja o skupštini »na Solinskoj rici« i bez usmenoknjiževnih pjesama što ih kazuju dvojica ribara. Kontekstualizacijski pristupi pokušavaju lišiti *Ribanje* toga njegovog fikcionalnog dijela proglašavajući te stihove realističnima. Pavao Pavličić tako, pozivajući se na Ramira Bujasa, tvrdi da je riječ o znanju iz pučkih kalendara, dok su to zapravo citati iz Diogena Laertija, iz njegova poznatoga kompendija *Životopisi i misli znamenitih filozofa*, stavljeni u usta dvojici priprostih hvarskih ribara i težaka. To nije moje otkriće – već je odavna u struci pokazano da su te maksime preuzete iz humanističke literature, samo se o toj činjenici, nakon što je na nju jednom upozoreno, kasnije gotovo uopće nije vodilo računa.[2] Maksime su oblik eruditnoga kataloga, popularnoga u književnosti onoga vremena, koji ima humanistički autolegitimacijski karakter, ali i spoznajnu vrijednost. To se, međutim, zanemaruje i sve se u *Ribanju* pokušava svesti na odraz zbilje i na realistično. Čitanja poput Pavličićeva i dalje su utjecajna, teze slične

2 Prvi je o odnosu sentencija iz *Ribanja i ribarskog prigovaranja* prema djelu Diogena Laertija davno pisao Nestor Petrovskij u monografiji *О сочиненіяхъ Петра Гекторовича (1487–1572)*, Kazan 1901, na str. 111–147, a njegove je nalaze ispravila i dopunila Johanna Teutschmann u knjizi *Petar Hektorović (1487–1572) und sein »Ribanje i ribarsko prigovaranje«*, Wien–Köln–Graz 1971, str. 83–94 i 154–163. Njihove su spoznaje, taj jednom dosegnuti inventar korisnoga znanja, u domaćoj književnoj historiografiji nažalost ostale bez ikakva odjeka. Ramiro Bujas u predgovoru izdanju *Ribanja* što ga je priredio 1951. u nekoliko riječi, bez ijednoga argumenta, dokaza ili obrazloženja, povezuje ribarske razgovore i srednjovjekovni *Lucidar* te tvrdi da se takvo znanje »širilo i u puku« (na str. 13). Pavao se Pavličić pak, u studiji »Kojoj književnoj vrsti pripada Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*?« (u knjizi *Poetika manirizma*, Zagreb 1988, str. 192–216 [194]), poziva na Bujasove neutemeljene tvrdnje i upotrebljava ih kao potkrepu za svoju pretpostavku da »kultura« dvojice ribara »nije klasična naobrazba, nego tek ponešto hiperbolizirano znanje iz pučkih kalendara«. Pritom tvrdi da je Bujas tu pretpostavku uvjerljivo obrazložio – iako je stanje stvari, kao što je maloprije istaknuto, upravo suprotno – te u argumentaciju uvodi pučke kalendare, koje Bujas uopće ne spominje i o čijem postojanju u Hektorovićevo vrijeme nema potvrda.

njegovima postale su općim mjestom. Književni povjesničari i inače opise ribolova i putovanja u pravilu smatraju književno uspjelijima od samoga *prigovaranja*, odnosno od razgovora među ribarima. Kako bi sada već moralo postati jasno, ti su razgovori zapravo znatno literarizirani, a sami neuki ribari dijelom eruditno stilizirani u skladu sa zahtjevima mitoloških i pastoralnih književnih svjetova (ne čini se vjerojatnim da je takav autorov odnos prema Paskoju i Nikoli ironičan).

Hektorovićeva preuzimanja iz Diogena Laertija otvaraju nov pogled na njegovo shvaćanje odnosa između fikcije i faktičnoga. Sam Hektorović taj odnos tematizira u popratnome proznom pismu Mikši Pelegrinoviću, kada se u njegovu drugome dijelu opravdava za uvrštavanje narodnih pjesama u *Ribanje*. Odbacujući hipotetički prigovor o neprimjerenosti pojavljivanja bugarštica u autorskome djelu visokoga stila te braneći vjerodostojnost njihova sadržaja, iznosi sljedeću tvrdnju: »Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil ispisati izvarsnomu vitezu onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vasda istina u svemu, i toliko veće, zašto tko godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i daržati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno.« Zašto se Hektorović, u svojoj iskazanoj težnji za istinitošću, ne opravdava za preuzimanja iz Diogena Laertija? Zato što je takav postupak, postupak posezanja za drugim tekstovima i prisvajanja različitih učenih diskurza, bio samorazumljiv i očekivan, obrazovanu čitatelju njegova vremena lako prepoznatljiv, književno i poetički legitiman. Zbog toga, također, što sentenciozni diskurz u to vrijeme ima neprijepornu istinosnu vrijednost, pa ta svojevrsna moralna istinitost iskupljuje ribarsko *prigovaranje* s maksimama za njegovu temeljnu fikcionalnost, koja tako postaje opravdanom i ne može ugroziti istinitost cjelovite priče o putovanju u koju je uklopljena. Slične su zbirke s maksimama, doduše samostalne i različita porijekla, sastavljali i ostali naši autori 16. stoljeća, primjerice Nikola Dimitrović, Marko Marulić ili Marin Buresić.

* * *

Što se drame tiče, ona se zbog više razloga čini kao stvorena za kontekstualizaciju: zbog svoje izvedbene prirode i pripadanja zajednici, zbog neizbježnog odnosa kazališta prema vlasti i, konačno, zbog teatrabilnosti samih državnih rituala, rituala vlasti i moći. Pozabavit ćemo se ukratko djelom najvažnijega našeg dramskog autora 16. stoljeća, Marina Držića, zapravo jednim malim odlomkom iz njegove najpoznatije komedije *Dundo Maroje*. Prije toga valja kratko podsjetiti na dva događaja iz Držićeva života koji su važni za shvaćanje njegova dramskoga djela i za shvaćanje recepcije toga djela. Prvi je događaj Držićev odlazak na studij u Italiju, u Sienu. To je bila odluka koja je presudno utjecala na njegovo dramsko

stvaranje, jer mu je omogućila da se u Italiji dobro upozna s modernim teatrom i da stečeno znanje kasnije primijeni u stvaranju vlastitoga teatra u Dubrovniku. Drugi je događaj urota, pobuna, koju je Držić iz Venecije, pred kraj života, pokušao pokrenuti protiv svoje domovine, pišući urotnička pisma firentinskomu vojvodi Cosimu Mediciju i nagovarajući ga da vojno intervenira u Dubrovačkoj Republici. Cosimo je, prema Držićevim planovima, trebao srušiti aristokratsku republiku i podijeliti vlast između plemića i pučana. Zbog tih se političkih pisama u Držićevim dramskim djelima često retroaktivno tražio revolucionar i buntovnik, dijelom valjda i zbog toga što se Držić u pismima mjestimice služi jezikom svojih književnih djela, odnosno iz njih preuzima poneki pojam ili figuru. Marin Držić je tako, kao autor, postao najistaknutijom žrtvom kontekstualizacijskih zabluda, jer se u njegovo dramsko djelo posvuda retroaktivno učitavala politička urota ili se u njemu otkrivao rukopis vlasti (primjerice u brojnim radovima Frana Čale ili Slobodana P. Novaka). Ispravnije je, čini se, o Držiću razmišljati kao o književniku koji je na kraju života pomalo zalutao u svijet međunarodne diplomacije i politike, kao o urotniku koji se u političkim spisima služio elementima književnih diskurza, a ne obrnuto – kao o piscu koji je u svojim dramama neprestano razmišljao o pobuni pučana protiv vlastele ili anticipirao svoje buduće političke planove.

S obzirom na vezu s dubrovačkom stvarnosti, eksplicitnu ili implicitnu, koja se ostvaruje u Držićevim dramskim djelima, ona se često promatraju kao komentar ili kritika društvenoga poretka, kao aluzivni tekstovi. Moguće ih je, reklo bi se, historizirati na način sličan onome koji se prakticira u novome historizmu i kulturalnom materijalizmu. Takva je kontekstualizacija često bila pretjerana: poznate Držićeve antiteze (kao što su gospodar-sluga, staro-mlado, bogatstvo-siromaštvo i mnoge druge) obično su samo moraliziranja ili komediografska sredstva, dobro poznata u eruditnoj komediji i uobičajena u njezinim zapletima, te u pravilu nemaju politički predznak. Previše se u prošlosti posvuda u Držića tražila mehanika moći, dok se zapravo radilo o mehanici literarnoga djela. Klasična renesansna komedija takvo je djelo u kojemu se može, u kojemu je dopušteno kritički govoriti o stvarnosti, kritizirati osobne ili društvene mane. To je dio koda toga žanra, još od Ariostovih ili Aretinovih komedija, i u skladu je s duhom karnevala za čijega su se trajanja komedije u Italiji, a i u Dubrovniku, obično izvodile. Iako je eruditna komedija funkcionirala u okvirima humanističke, plautovske tradicije, bilo joj je dopušteno, zato što je niži žanr, da na pozornici prikazuje suvremenu stvarnost. Ona ju je, doduše, stilizirala i gdjekad prilagođavala ukusima establišmenta kojemu su pripadali njezini pokrovitelji. Komedija je, dakle, smjela biti društveno provokativna, osobito u vrijeme karnevala. U talijanskih je autora to znalo završiti u konvenciji, u pukome preuzimanju aluzija i dramaturških shema iz antike, dok kod Držića nikad nije tako, u njega se gotovo uvijek ostvaruje neki oblik povezanosti s dubrovačkom stvarnosti, ali to je nerijetko mo-

ralna osuda, kršćanski humanizam ili literarna polemika, a ne politička pobuna. Primjerice, poznata antiteza iz prvoga, negromantova prologa u *Dundu Maroju* u kojoj se suprotstavljaju »ljudi nazbilj« i »ljudi nahvao« po svoj prilici nije, kako se to obično ističe, politička, staleška podjela, nego antropološka, jer ona očito presijeca sve društvene slojeve. Možda je mogla biti primijenjena i u političkome ključu, ali to zacijelo nije smjelo biti učinjeno otvoreno, već prikriveno. Doduše, naviknut na ukratko opisane talijanske komediografske i društvene licencije i pokušavajući ih primijeniti u svome Dubrovniku, Držić je u domovini mogao naići na poteškoće koje nisu morale biti samo književne prirode ili samo dijelom književne polemike, ali to, rekao bih, ne umanjuje kritiku neopravdane kontekstualizacije kojoj su njegove drame često podvrgavane.

Ipak, ima u Držića političke subverzije, ali ne onoliko koliko se isticalo i ne onakve kakva se isticala, već je ona mnogo suptilnija i posrednija. Navest ću samo jedan primjer, riječ je o monologu Tripčete Kotoranina u trećemu činu *Dunda Maroja*. On je, po mome mišljenju, dokaz za postojanje rafinirane političke subverzije, višeslojne i prikrivene. Riječ je o jednome polifoničnu, složenu i zanimljivu odlomku, subverzivnu monologu u kojem je politička aluzivnost omogućena upravo primjenom dramaturških, književnih sredstava i postupaka. Evo toga Tripčetinog monologa u cijelosti:

> Reče se: tko je bjestija, bjestija će i umrijet, a sve što se od mačke rodi, sve miše lovi, i sve što lisica leže, sve liha; a što hrtica koti, sve zeca tjera; a zmije što rađaju, sve to prokleto sjeme jadom meće. Hoće rijet da ljudi – *son stato a scola, non parlo miga a caso* – velim, hoće rijet da ljudi partičipaju, *misser mio*, od ovizijeh bjestija. Lav ima srce i zec *ar contradio*; pas vjeran – lisica liha; prasac u gnusnoći – armilin u čistoći; vuk grabi – ovčica s mirom stoji; osao trom – konj brz; ljudi njeki od rampine – njeki daju; njeki osli – njeki *la gentilezza di questo mondo*; njeki crnilom meću kao i hobotnica, a njeki čisti u jeziku, čisti u misleh; njeki »*Or misser mio, or misser mio*«, šaren kako i zmija, vlači se tiho kako i zmija; čovjek je u formu, zmija je u pratiku; grij zmiju, da te uije; pratika' š njim, da te otruje. *Omo coperto di lupo cerviero, intrinsecus autem sunt lupi rapaces; a fructibus eorum cognoscuntur*. Sve što se od pelicara rodi, šije peli; a sve što se od mlinara rodi, sve múku krade. *Et concilium fecerunt, ut dolo tenerent. Intendami, fraello, se poi, chè mi intendo molto ben mi.*

Monolog je uobičajen i čest dramaturški postupak u eruditnoj komediji, važan još u Plautovoj komediografiji. To je takav iskaz kojim se lik koji ga izgovara dodatno izdvaja na pozornici i ostvaruje neposredniji odnos s gledateljima. Monolozi su obično rezervirani za izražavanje komentara, svjetonazorskih koncepcija i uopće posebno važnih sadržaja, oni su povlaštena mjesta dramske fokalizacije. Tripčeta je pak jedan od zanimljivijih među brojnim likovima ove Držićeve komedije, razmjerno se često pojav-

ljuje na sceni i obično prisebno, racionalno i konstruktivno nastupa. Navedeni monolog pojavljuje se otprilike na sredini komedije, na polovici trećega od pet činova. Da bi se shvatilo kako je Držić zamislio funkcioniranje toga monologa, treba istaknuti da se radi o jedinome mjestu u drami na kojem Tripčeta nastupa s jasno izraženim elementima pokladne maske i tipskim crtama pedanta. Tako Petrunjela, Laurina sluškinja, promatrajući iz prikrajka Tripčetin dolazak na scenu i odlučivši se da će prisluškivati njegov monolog – što je još jedan karakterističan dramaturški i scenski postupak erudite – ovako najavljuje Kotoranina kao pokladnu, šaljivu masku nosata grbavca: »Ma tko ide ovo ovamo, sjetna? A nut ovoga s nosom i s grbom, nješto u sebi mrmori: poću čut što blede oslova nemanština jedna«. Po završetku Tripčetina naizgled nesuvisla i kvaziučena monologa, Petrunjela komentira u stranu (*a parte*), tako da je čuje samo publika: »Brižna, ovo njeki para meštar od skule, govori da se sam razumije. Sjetne ve njeke pridrti!«. Time se naglašavaju Tripčetine crte pedanta i publika se dodatno upozorava, ako već nije shvatila za trajanja monologa, da Tripčeta u ovome prizoru, za razliku od ostalih njegovih pojavljivanja u komediji, nastupa kao pedant, kao komediografski tip pseudointelektualca i školnika koji se razmeće kvazimudrostima i učenim iskazima, u pravilu na latinštini. U prvome, većem dijelu monologa razrađuje se temeljna Držićeva antiteza između ljudi nahvao i ljudi nazbilj, i to antropološkim uvidima koji se formuliraju pomoću animalne metaforike i prispodoba. Izložena koncepcija djeluje fatalistički, deterministički, u njoj nema mjesta za promjenu u ljudskoj prirodi, ali to nije pokazatelj staleške imobilnosti, već moralna osuda. Nakon toga se u nizu citata na latinskome i talijanskome, obično modificiranih, prizivaju različiti prijeteći konteksti. Najprije se donosi citat iz evanđelja o lažnim prorocima koji su vukovi u ovčjoj koži i mogu se prepoznati po djelovanju (»Omo coperto di lupo cerviero... «), samo što je u Tripčete ovčje runo zamijenjeno risovinom koju su nosili plemići. Za vrijeme karnevala, međutim, u vrijeme kulturne inverzije, smjeli su je nositi i ostali, pa za izvođenja komedije nije moglo biti sigurno na koga se tvrdnja o prijetvornim zlicama u risovini zapravo odnosi. Osim toga, očito je da Tripčeta na tome mjestu ostvaruje neposredan kontakt s publikom, za koji je zbog njegove provokativnosti zacijelo bilo zamišljeno da izazove smijeh, jer su neki gledatelji, kako je komedija izvođena za vrijeme poklada, vjerojatno predstavu promatrali odjeveni u risovinu. Zatim slijedi još jedan navod iz evanđelja, o Isusovu uhićenju (»Et concilium fecerunt, ut dolo tenerent«), kojim se možda komentiraju neki od prethodnih događaja iz dramske radnje, ali se u svakom slučaju priziva još jedan prijeteći kontekst zavjere i nepravde. Na kraju se donosi parafraza stiha iz jedne Petrarkine hermetične i aluzivne kancone u kojoj se kritizira rimska kurija (»Intendami, fraello, se poi... «). Time se, na zaključnome mjestu monologa, izriče jasno upozorenje publici i poruka o smislenosti i važnosti cijeloga iskaza, iako je naizgled riječ o pedan-

tovu autorefleksivnu, šaljivu komentaru vlastitoga prividnog trabunjanja. U Tripčetinu monologu nesumnjivo ima političke aluzivnosti, prije svega u iskrivljenim latinskim i talijanskim citatima, ali ona je čvrsto isprepletena sa specifičnim književnim, dramaturškim postupcima, štoviše, tek je oni omogućuju. Držić je Tripčetu u tome prizoru, u skladu s komediografskom konvencijom, doveo na scenu kao komički tip i pokladnu masku da bi na takvoj podlozi pripremio teren za njegove ambivalentne, aluzivne iskaze u kojima neprestano osciliraju subverzija i integracija, aluzija i konvencija. Pedant je mogao biti odgovarajućom maskom za političku subverziju zbog toga što je takav lik koji po konvenciji izgovara pseudoučene besmislice, pa nitko zapravo, ako je komediograf dovoljno vješt, ne može biti siguran koliko su ozbiljni sadržaji što se u njegovu iskazu iznose i koje je njihovo pravo značenje. Čak i tu, dakle, gdje je ima, subverzija je omogućena eminentno književnim postupcima. Držić se njome zapravo poigrava, to je dio žanrovske i karnevalske licencije. Svaki bi se od navedenih citata i parafraza na stranim jezicima mogao izdvojeno promatrati kao karakteristika komičkoga tipa pedanta ili možda komentar nekih pojedinosti iz dramske radnje, ali ne bi smjelo biti sumnje kako je njihovo gomilanje u takvu iskazu i na tako malu prostoru ostvareno s drugačijom namjerom, kako se njime aludira na političku situaciju u Dubrovniku. Možda, doduše, ponajprije u obliku vrlo općenite, ali i dosjetljive, čak i humoristične, osude društvene nejednakosti i poretka koji je omogućuje, a ne u obliku neke političke pobune ili njezina programa.

Važniji proučavatelji Držićeva opusa i *Dunda Maroja* primijetili su zanimljivost i važnost Tripčetina monologa. Akribično čitanje Lea Košute upalo je, nažalost, u zamku neopravdana učitavanja: i on je taj odlomak promatrao isključivo iz perspektive naknadne Držićeve političke pobune, odveć naglašavajući njegov politički karakter, a zanemarujući dramaturška i komediografska sredstva koja su omogućila artikuliranje subverzije, kao i izvedbeni karakter cijeloga odlomka. I Frano Čale preuzeo je takvo čitanje, proglašavajući čak Tripčetin monolog ključnim mjestom za razumijevanje cijeloga Držićeva teatra.[3] Poetika i dramaturški postupci erudi-

3 Usp. L. Košuta »Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maroju*«, *Mogućnosti*, 11 (1968), str. 1356–1376 i 12 (1968), str. 1479–1502 te Čaline bilješke uz njegovo izdanje Držićevih djela (Zagreb 1987), osobito str. 406. I u novijim tumačenjima toga monologa posve se zanemaruju njegovi izvedbeni aspekti i poetika erudite. Tako Lada Čale Feldman – autorica koja je inače izuzetno osjetljiva na literarnost Držićevih komedija i dramaturške postupke u njima – u radu »Pomet Greenblattov Jago?«, u knjizi M. Čale/L. Čale Feldman, *U kanonu. Studije o dvojništvu*, Zagreb 2008, str. 67–80, previše naglašava suprotnost između Tripčete i Pometa, u svakome od njih videći pravoga moralnog filozofa, a o navedenome Tripčetinu monologu progovara kao da je riječ o kakvu filozofskom traktatu, a ne o dramskome monologu koji se izvodio na sceni. Leo Rafolt u studiji »Držićeve koncepcije tijela i tjelesnosti i istraživanje seksualnih alteriteta u ranom novovjekovlju (Prolegomena aksiološkom potencijalu groteske)«, u knjizi *Drugo lice drugosti. Književnoantropološke studije*, Zagreb 2009,

te, suprotnosti koje su svojstvene svijetu renesansne komedije, plautovska komediografska matrica – sve se to promatralo iz optike političke pobune, gotovo da nema sadržaja ili postupka u Držića koji se nije pokušao tako pročitati. U budućim će čitanjima nesumnjivo trebati tražiti kompromis između kontekstualizacijske pozicije, koja je posvuda tražila pogled vlasti, mehaniku moći i urotu, i drukčije pozicije, takve koja u Marinu Držiću ponajprije vidi sposobna dramatičara, a u njegovim djelima uspjele dramaturške strukture što su nastale nadogradnjom i razradom naslijeđenih modela. Gdje u Držićevim djelima ima subverzivna odnosa prema vlasti, to je prije svega subverzija vješta komediografa, a ne borbena buntovnika ili revolucionara.

* * *

Liriku je najteže historizirati, o tome sam već razmjerno opsežno pisao u knjizi *Ljubavi razlike. Tekstualni subjekt u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. stoljeća* (Zagreb 2012), koja je posvećena hrvatskoj ljubavnoj, ali unekoliko i drukčijoj, lirici 15. i 16. stoljeća, i to ponajviše iz perspektive koja se zastupa u ovome radu. U toj sam se knjizi pokušao obračunati s nedostacima biografističkih čitanja renesansne ljubavne lirike, a ovdje ću se ukratko osvrnuti na lirski žanr koji je najlakše podvrgnuti kontekstualizaciji, na pjesničku poslanicu. Pjesnička je poslanica bila vrlo popularna i raširena književna vrsta u hrvatskoj književnosti 16. stoljeća. Žanr je iz onovremene humanističke književnosti prešao u europske književnosti na vernakularnim jezicima i obično se određuje kao stihovano pismo, što znači da poslanica, poput svakoga pravog pisma, ima i svoga pošiljatelja i svoga naslovnika. Obojica su predstavljeni kao konkretne, povijesne osobe, a sama se pjesma predstavlja, nerijetko sasvim eksplicitno, kao oblik pismene komunikacije. Osim tim komunikacijskim, strukturnim značajkama poslanice su rijetko čime normirane; metar im može biti različit, raspoloženja i sadržaji raznovrsni. U usporedbi s ostalim lirskim žanrovima u renesansnoj književnosti poslanice imaju najrazvijeniju prikazivačku crtu, često su narativne i od svih renesansnih žanrova sadržavaju najviše autobiografskih i faktičnih elemenata. Zbog većega dijela navedenih svojstava važan su izvor biografskih, književnopovijesnih i kulturnopovijesnih podataka. Jasno je, međutim, da pjesničke poslanice ne pripadaju privatnoj korespondenciji. One imaju isti javni status kao i ostala književna djela, one su umjetnine do kojih je autorima stalo. Autor poslanice računa s publikom, on računa s time da će poslanica ući u optjecaj i da će biti čitana.

U spomenutoj knjizi, u jednome od njezinih ekskurza (na str. 270–274), razmotrio sam razmjenu ljubavnih poslanica između dvojice dubrovačkih

str. 69–102, u kojoj se previše naglašava, među ostalim, uloga groteske i bestijalizacije u Držićevu dramskom opusu, o Tripčetinu monologu također razmišlja ne vodeći računa o njegovu žanrovskom, izvedbenom i situacijskom kontekstu.

pjesnika 16. stoljeća, Nikole Nalješkovića i Dinka Ranjine. To, dakako, nisu pjesme u kojima bi dvojica književnika razmjenjivali međusobne, homoerotske izjave ljubavi, već je riječ o takvim poslanicama koje za temu imaju heteroseksualnu amoroznu problematiku i nalik su na male rasprave o ljubavi. U svojoj analizi pokušao sam pokazati da su predmetom Nalješkovićeva i Ranjinina dopisivanja, kao i većine takvih pjesama, fikcionalni, tipski ljubavni problemi, odnosno da kada se tema ljubavi pojavi u pjesničkim poslanicama, one u pravilu postaju fikcionalnima, baš kao što se u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. stoljeća uglavnom radi o lirskoj fikciji, koja za svoj model najčešće, ali nipošto i isključivo, ima *Kanconijer* Francesca Petrarke. Namjesto, dakle, da tema ljubavi bude podvrgnuta žanrovskoj dominanti i tako doprinese ostvarivanju uvjeta za laku kontekstualizaciju pjesme, ona lišava poslanicu njezina autobiografskog habitusa, a takvi se tekstovi mnogo češće oslanjaju na književnost nego na zbilju. Ovdje bih opisano stanje stvari želio dodatno ilustrirati još jednim primjerom slične ljubavne kazuistike, poslanicom koju je Nikoli Nalješkoviću uputio dubrovački pjesnik Marin Buresić. Pjesma je sačuvana u rukopisu s Nalješkovićevim poslanicama, pa zbog toga nosi ovakav natpis:

Maro Buresić ovu pjesnu meni pisa

Ja dobro ne znam toj što vidim vidju li,
ni todjer znam onoj što čujem čuju li,
što tičem tiču li, hodim li što hodim,
što pravim pravlju li, čtiem li što čtim;
toli se pameti nemirne nahodim
da ne znam po svieti nikuda kud hodim;
i većma što svrćem pameti za nać' mir,
na gore nasrćem jak na plam taj lepir.
A sve toj vaj meni stekoh, što zgara rih,
od koli ljuveni drag pogled zamjerih;
ni mene razdružit' godišta velika
ne mogu da služit' ne budu do vika;
nu je me ufanje jedino na saj sviet
veliko tve znanje davši mi vriedan svjet.
Ti si sam, koji toj sve moreš razabrat'
i svjeta Niko moj meni dat' kako brat.
Za č jer te višnji bog nadari da poznaš
i tvoriš ča je razlog, Nalješkoviću naš,
i pjesni da spievaš meu nami najbolje,
kojim nas darivaš u naše nevolje.
Kroz toj te ja molju da mi daš odgovor,
za č u ovu nevolju bit' mi će razgovor.

Očito je kako razmjena konkretnih životnih informacija među dvama književnicima, koji su i sugrađani, nije prvom svrhom te poslanice. Od Nikole Nalješkovića, najvažnijega autora pjesničkih poslanica u našoj renesansnoj književnosti, tu se gotovo sigurno ne traži savjet u realnoj ljubavnoj nevolji, već mu se upućuje poziv na dopisivanje, na literarnu igru. Šaljući tada već afirmiranomu pjesniku opis ljubavnoga problema i očekujući njegov savjet, Buresić progovara o samim tipskim situacijama, konvencionalnima u ljubavnoj lirici onoga vremena – nema konkretnih podataka ni izvještaja o stvarnim događajima, a literarne reference, prije svega elementi petrarkističkoga diskurza, brojne su i više nego jasne. Prvu polovicu Buresićeve pjesme ispunjava tako amorozna simptomatika očita petrarkističkoga porijekla. Riječ je o antitetičnu stanju kazivačeve ljubavne muke i nespokoja, stanju dobro poznatome iz Petrarkina *Kanconijera* (ponajviše podsjeća na sonet br. CXXXIV početnoga stiha »Pace non trovo, et non ò da far guerra«) i nastalome nakon petrarkističkoga prvog pogleda na gospoju (u desetome retku: »od koli ljuveni drag pogled zamjerih«). Topička antitetičnost snažno se naglašava u početnome nizanju suprotnosti, koje doduše nisu gramatički izražene negacijom jednoga pola, ali su jasno semantički formulirane (vidim/ne vidim, čujem/ne čujem, tičem/ne tičem, govorim/ne govorim i sl.). Petrarkistička je amorozna simptomatika podcrtana u četvrtome distihu prispodobom o zaljubljeniku kao leptiru koji izgara na plamenu svijeće, koja je, možda uz kakvo posredovanje, preuzeta iz Petrarkina soneta br. XIX (»Son animali al mondo de sì altera«) ili br. CXLI (»Come talora al caldo tempo sòle«). U završnim se stihovima Buresićeve poslanice književnost eksplicitno određuje kao priželjkivana utjeha, a Nalješkovića kompetentnim savjetodavcem ne čini ljubavno iskustvo, nego njegov razum i literarna vještina. Inače, Nalješković je Buresiću na ovu pjesmu odgovorio posebnom poslanicom, u kojoj ne razrađuje literarne reference, već na fikcionalnu situaciju odgovara općenitim, jednostavnim i realističnim savjetima. Upućuje Buresića na umjerenost i razum, a na kraju ga humoristično, čak i pomalo prizemno, upozorava da se ne mora previše brinuti jer će ljubavnu žudnju s godinama zamijeniti proždrljivost. Nalješković, dakle, na uzbuđenost petrarkističkoga zaljubljenika i literarne reminiscencije odgovara jednostavno i racionalno, realističnošću koja je u određenoj mjeri karakteristična za cijeli njegov opus, slično kako je u prepisci s Dinkom Ranjinom odgovorio na postavljeni artificijelni amorozni problem.[4] Buresićeva je pjesma, po-

4 Uobičajena zabluda književne historiografije u razmatranju ljubavnih poslanica sastojala se u shvaćanju da se u tim pjesmama rješavaju neki realni, konkretni ljubavni problemi, primjerice da stariji, iskusni ljubavnik savjetuje mlađega kako se ponašati u nekome stvarnome ljubavnom odnosu. Takva biografistička čitanja zanemaruju očit fikcionalni karakter velikoga dijela ljubavnih poslanica, pa tako demon biografizma prati temu ljubavi i onda kada ona mijenja žanrove, kada se pojavljuje u poslanicama. Kao samo jedan, nešto noviji primjer vidi monografiju Bojana Đor-

put svih sličnih ljubavnih poslanica, primjer literarnoga poigravanja, poslanička komunikacija u njoj zapravo postaje razgovorom o književnosti samoj. Takvih oblika književne samolegitimacije u hrvatskoj renesansnoj književnosti ima mnogo više nego što se to danas ističe. Zanemarivanje korisna znanja što ga osigurava njihova analiza i neutemeljeno povezivanje književnih tekstova 16. stoljeća s izvanknjiževnom zbiljom nerijetko dovode do krupnih pogrešaka. Upravo se na to ovim radom još jednom htjela skrenuti pozornost.

đevića *Nikola Nalješković dubrovački pisac XVI veka*, Beograd 2005. U poglavlju o poslanicama (na str. 115–178), u kojemu se inače rekonstruira kronologija njihova nastanka i donosi niz vrijednih podataka o malo poznatim Nalješkovićevim korespondentima, ne vodi se računa o fikcionalnoj prirodi ljubavnih poslanica. Đorđeviću je promakla humorističnost Nalješkovićeva odgovora Buresiću (str. 164), kao što nije najbolje razumio ni prepisku s Ranjinom (str. 148). U svim tim ljubavnim poslanicama, kako onima koje piše Nalješković (Niku Latiniću, Vlahu Vodopiću, Marinu Buresiću, Dinku Ranjini) tako i onima koje su njemu upućene (od Vlaha Vodopića, Dinka Ranjine, Marina Buresića) za Đorđevića se radi o stvarnim ljubavnim problemima i zbiljskim odnosima.

Literatura

Bogdan, Tomislav. 2012. *Ljubavi razlike. Tekstualni subjekt u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. Stoljeća*. Zagreb: Disput.

Bujas, Ramiro. 1951. »K ovom izdanju«. U: Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Ur. R. Bujas. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: 7–16.

Čale Feldman, Lada. 2008. »Pomet – Greenblattov Jago?« U: Morana Čale/Lada Čale Feldman, *U kanonu. Studije o dvojništvu.* Zagreb: Disput: 67–80.

Držić, Marin. 1987. *Djela*. Ur. F. Čale. Zagreb: CKD.

Đorđević, Bojan. 2005. *Nikola Nalješković dubrovački pisac XVI veka.* Beograd: Institut za književnost i umetnost/Filozofski fakultet u Nišu.

Košuta, Leo. 1968a. »Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maroju*«. U: *Mogućnosti* 11 : 1356–1376.

Košuta, Leo. 1968b. »Pravi i obrnuti svijet u Držićevu *Dundu Maroju*«. U: *Mogućnosti* 12: 1479–1502.

Kravar, Zoran. 1993. »Stil i genus hrvatske lirike 17. stoljeća«. U: *Nakon godine MDC. Studije o književnom baroku i dodirnim temama.* Dubrovnik: Matica hrvatska: 70–103.

Pavličić, Pavao. 1988. »Kojoj književnoj vrsti pripada Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*?«. U: *Poetika manirizma*. Zagreb: August Cesarec: 192–216.

Petrovskij, Nestor. 1901. *О сочиненіяхъ Петра Гекторовича (1487–1572)*. Kazan.

Rafolt, Leo. 2009. »Držićeve koncepcije tijela i tjelesnosti i istraživanje seksualnih alteriteta u ranom novovjekovlju (Prolegomena aksiološkom potencijalu groteske)«. U: *Drugo lice drugosti. Književnoantropološke studije* Zagreb: Disput: 69–102.

Teutschmann, Johanna. 1971. *Petar Hektorović (1487–1572) und sein »Ribanje i ribarsko prigovaranje«*, Wien–Köln–Graz: Böhlau.

Short Circuits: Traps of Contextualizational Approaches to Renaissance Literature

The paper criticizes – mostly in principle, but also on particular examples from the Croatian literary historiography as well as Ragusan and Dalmatian literature – the unfounded connections between the 16th-century literary texts and extraliterary reality. In a certain shifting of emphases, it is shown what kinds of errors can be caused by the disregarding of the text-immanent approach to early modern literature and the knowledge inventory it ensures. The criticism, of course, does not deny the value of contextualizational approaches, because it is clear that literature should not be hermetically separated from other cultural practices, but it rather rehabilitates and reemphasizes the awareness that the works in question are texts created within the framework of the culture of the rhetorical, the framework of an intense dialogue among the signifiers, among literary, discursive practices. One should not neglect the fact, very important for the understanding of these works, that it was precisely in the Renaissance that literature emancipated itself as a cultural practice and social sub-system, or the fact that literary works in those times were on average as strongly connected to each other, through interliterary links, as they were to reality.

Key words: text-immanent and contextualizational approaches to early modern literature, culture of rhetorical, poetics of imitation, Croatian Renaissance literature

Zrinka Božić Blanuša

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
zbblanus@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad

Tragajući za političkim: nacionalna književnost i svjetska književna republika

Zahvaljujući objavljivanju *Svjetske književne republike* Pascale Casanova, pojam je svjetske književnosti problematiziran u različitim područjima znanosti o književnosti, pogotovo u odnosu prema recentnim raspravama o globalizaciji. Casanovina knjiga usmjerena je na ono što bismo mogli nazvati geopolitikom književnosti. Prema njezinu mišljenju, svjetski književni sistem rastrzan je borbama, rivalstvom među nacionalnim književnostima te obilježen nejednakošću između središta i periferija. Na tragu Goetheove i Bermanove analogije između svjetske književnosti i svjetskoga tržišta, Casanova je ponudila teoriju međunarodnoga književnog sistema utemeljenu na odnosima međusobnoga nadmetanja. Takav sistem ima vlastita pravila i vlastitu ekonomiju. Premda Casanova drugi dio knjige posvećuje proučavanju metoda kojima se pisci s periferija nastoje probiti u središta, njezina se razmatranja oslanjaju puno više na ekonomiju nego na politiku.

Cilj je ovoga rada preispitati mogućnost drugačijega shvaćanja političkoga u književnosti, uzevši u obzir razmatranja Deleuzea, Guattarija i Rancièrea. Kako bi se otvorilo pitanje problematične pozicije malih ili manjinskih književnosti i njihovih političkih strategija, bilo je potrebno uvesti potpuno drugačiju koncepciju književnosti i njezina odnosa prema politici. To bi, smatram, moglo biti osnovom drugačijega shvaćanja načina funkcioniranja književnoga sistema, onkraj uobičajenih binarnih opreka (kozmopolitizam/nacionalizam, svjetska književnost/nacionalna književnost).

Ključne riječi: svjetska književnost, nacionalna književnost, manjinska književnost, politika, političko

O svjetskoj književnoj republici

Kao što se može razabrati iz naslova, polazište ovoga rada bit će knjiga *La république mondiale des lettres* (1999) francuske književne teoretičarke Pascale Casanova, zahvaljujući kojoj se pojam svjetske književnosti iznova našao u središtu književnoteorijskoga (književnoznanstvenog) interesa. No knjiga je, pored toga, za mnoge proučavatelje književnosti starog

problema, otvorila i pitanje odnosa nacionalne književnosti prema svjetskoj književnoj republici. Da su ideje svjetske i nacionalne književnosti suprotstavljene, nije nikakvo novo stajalište. Nakon Drugog svjetskog rata komparatisti književnosti u svjetskoj su književnosti prepoznali potencijal za prevladavanje (nacionalističkoga) separatizma i odmak od tzv. nacionalističke hereze (Damrosch 2003: 513). Čak i danas, neki od poznatijih komparatista, poput Davida Damroscha i Franca Morettija, smatraju da je Goetheov pojam svjetske književnosti prikladan i u uvjetima današnjega globaliziranog svijeta (Biti 2014: 3). Razmatrajući projekt povijesti svjetske književnosti, Damrosch tvrdi da se ona podjednako suprotstavlja uskogrudnom nacionalizmu i sveobuhvatnomglobalizmu, omogućujući nam da »svoje pojedinačne interese pozicioniramo u širi okvir svjetske književne produkcije« (Damrosch 2008: 494).

Naime, kada je Goethe[1] 20-ih godina 19. stoljeća skovao pojam *Weltliteratur*, pretpostavio je isto što i oni – mogućnost transcendiranja nacionalnoga parohijalizma kozmopolitskom kulturnom razmjenom (Juvan 2011: 74). U osnovi je takvoga pojma svjetske književnosti post-prosvjetiteljski kozmopolitizam, utemeljen na uvjerenju da su u svojoj biti, »svi narodi jednaki, neovisno o njihovoj pripadnosti pojedinim državama, jezicima, religijama, klasama ili kulturama« (Isto: 74). Goethe je, naime, smatrao da bi poznavanje drugih jezika i književnosti, kao i otvorenost prema utjecajima drugih, trebali biti čvrst temelj, ne samo za uspostavu međusobnoga razumijevanja i otklanjanje nesuglasica, nego i za postizanje (svjetskoga) mira. Kako je Damrosch u knjizi *What is World Literature?* (2003) upozorio, svrha ideologema svjetske književnosti bila je neutralizacija opasnosti imperijalizma, kulturnih ratova i ekonomskoga nadmetanja među nacionalnim entitetima u post-napoleonovskoj Europi. Ključan je pritom pojam razmjene, koja se odvija među nacionalnim državama i nacionalnim književnostima. Goethe je tako svjetsku književnost, prvotno, definirao ekonomskim pojmovljem (Xavier 2010: 58). Kao što je u svojim razgovorima s Eckermannom 1827. godine objasnio, riječ je o književnoj transakciji čiji cilj nije do(bro)bit nacionalnoga entiteta, nego čovječanstva općenito (Isto: 58). Ideja je svjetske književnosti, prema Goetheovom mišljenju, najviše trebala doprinijeti Francuskoj koja je u 19. stoljeću, za razliku od Njemačke, bila zatvorena za bilo kakve strane književne utjecaje (Strich: 1949: 29). Utjecaj je francuske kulture nadilazio granice same države, tvrdio je Goethe. Pariz je bio domom mnogih stranih književnika i umjetnika, strana književna i filozofska djela prevođena su na francuski zbog čega je Goethe smatrao da je francuska književna kultura najspremnija sudjelovati u „stvaranju svijeta» (Xavier 2010: 59). Uos-

1 1836. godine Johann Peter Eckermann objavljuje prvu knjigu svojih *Razgovora s Goetheom* (*Gespräche mit Goethe*). Razgovori su vođeni 1820-ih. Bile su to ujedno i posljednje godine Goetheova života.

talom, i Goetheova djela, kao i Herderova prije njegovih, bila su itekako čitana u Francuskoj. Godine 1810. objavljena je knjiga *De l'Allemagne,* čuvene Madame de Staël, koja u Goetheovoj otvorenosti prema drugim književnostima vidi lijek za sterilnost francuske književnosti njezina vremena. I premda je pozdravila djela Rousseaua, Châteaubrianda i Bernardina de Saint Pierrea, nadahnuta njemačkom tradicijom, Madame de Staël žestoko je kritizirala imitaciju, vjerujući, ipak, u superiornost francuskoga ukusa i stila (Isto: 59).

S druge strane, Goethe je bio »zagovornik dijaloškog internacionalizma nasuprot francuskom monološkom univerzalizmu« (Biti 2014: 4). Za njega je projekt upoznavanja drugih književnosti i kultura bio sastavnim dijelom obogaćivanja i unapređivanja vlastitih. Kao što Biti objašnjava, krajnji cilj Goetheove svjetske književnosti bilo je trajno i neprekidno samooblikovanje: »samo-uzdizanje (*Selbststeigerung*) njemačke književnosti čiji bi ideal trebalo biti uzorno (*Vortreffliche*) umjesto stereotipskog« (Isto: 4). To znači da bi od književne razmjene, koja je u osnovi Goetheova pojma svjetske književnosti, u najvećoj mjeri trebala profitirati njemačka književnost (Isto: 4). Drugim riječima, ni Goetheov kozmopolitski pojam svjetske književnosti nije bio lišen određenih nacionalističkih težnji: *Weltliteratur* je za cilj imala transnacionalnu promociju njemačke književnosti koja se s francuskom i engleskom nadmetala za uspostavu kulturne hegemonije nad ostatkom svijeta (Juvan 2011: 74). Upravo je taj aspekt Goetheovih razmatranja tijekom 19. stoljeća došao u prvi plan pa su ga u Francuskoj i čitali kao zagovornika nacionalne književnosti. Madame de Staël je 1810. godine, prije nego što je skovan pojam *Weltlieratur*, prepoznala Goetheovu otvorenost prema drugim kulturama. No to je vrlo brzo palo u drugi plan, a pojam svjetske književnosti, obremenjen nacionalističkim težnjama prepoznatim kod Goethea, prestao je igrati značajnu ulogu u Francuskoj i tako je bilo sve do objavljivanja *Svjetske književne republike*, ali i jednoga relativno nedavnog događaja – kada je 15. ožujka 2007. godine u časopisu *Le Monde* objavljen »Manifeste pour une littérature-monde en français«. Naslovom teksta, koji je potpisalo četrdesetčetvero istaknutih autora[2], uvodi se pojam *littérature-monde* odnosno književnosti svijeta ili svjetske književnosti na francuskom i to kao alternativa pojmu frankofone književnosti, koji biva prokazan kao »posljednji avatar ko-

2 *Manifest* su potpisali: Muriel Barbery, Tahar Ben Jelloun, Alain Borer, Roland Brival, Maryse Condé, Didier Daeninckx, Ananda Devi, Alain Dugrand, Edouard Glissant, Jacques Godbout, Nancy Huston, Koffi Kwahulé, Dany Laferrière, Gilles Lapouge, Jean-Marie Laclavetine, Michel Layaz, Michel Le Bris, JMG Le Clézio, Yvon Le Men, Amin Maalouf, Alain Mabanckou, Anna Moï, Wajdi Mouawad, Nimrod, Wilfried N'Sondé, Esther Orner, Erik Orsenna, Benoît Peeters, Patrick Rambaud, Gisèle Pineau, Jean-Claude Pirotte, Grégoire Polet, Patrick Raynal, Jean-Luc V. Raharimanana, Jean Rouaud, Boualem Sansal, Dai Sitje, Brina Svit, Lyonel Trouillot, Anne Vallaeys, Jean Vautrin, André Velter, Gary Victor, Abdourahman A. Waberi.

lonijalizma« (Manifeste pour une littérature-monde en français). »Svijet se ponovo vraća«, proglašavaju potpisnici Manifesta. »Nije li predugo bila velika odsutnost francuske književnosti?«, pitaju se u nastavku (Isto). Kao što dodaje Michel Le Bris, jedan od potpisnika i urednik zbornika *Pour une littérature-monde,* koji je kasnije objavljen, pojam *littérature-monde* usmjeren je protiv francuskog kulturnog imperijalizma i kao takav blizak tendencijama koje su anglofonom svijetu uspjele osporiti pojam književnosti Commonwealtha (Xavier 2010: 63).

No, vratimo se Pascale Casanova i njezinoj *Svjetskoj književnoj republici.* Riječ je o studiji koju je kritika opisala kao specifičan oblik »književne sociologije« (Austenfeld 2006: 141), usmjerene na ono što bismo danas mogli nazvati »geopolitikom književnosti« (Eagleton 2005: 50). Tako postavljen okvir podrazumijeva da književna djela nisu razumljiva sama po sebi pa ih valja motriti kao sastavni dio globalnoga književnog prostora koji se, doduše, oslanja na političku kartografiju, ali i uspješno formira kao samostalna književna republika koja nadilazi granice regija i država. Kao što u svom osvrtu na knjigu tumači Terry Eagleton, poput bilo kojega geopolitičkog prostora, i književna republika ima svoje granice, pokrajine, egzile, zakonodavce, migracije, potčinjene teritorije i nejednaku raspodjelu dobara (Isto: 50). I književna je republika rastrzana borbama i rivalstvom, različiti oblici nejednakosti nisu joj strani. Ona ima vlastiti *modus operandi*, vlastitu ekonomiju koja generira hijerarhije i različite oblike nasilja, ali ima i vlastitu povijest koja, piše Casanova, zahvaljujući »kvazi-sistematskom nacionalnom (prema tome i političkom) prisvajanju književnoga rasta, nikada stvarno nije bila zabilježena« (Casanova 2004: 11). To je ogromno područje koje nadilazi geoplitičke granice, ostalo nezamijećeno i nevidljivo zbog fikcije na kojoj počiva i koju prihvaćaju svi oni koji u tom prostoru sudjeluju. Riječ je o bajci u kojoj se svjetska književna republika nadaje kao čarobno kraljevstvo čistoga stvaralaštva, kao najbolji među mogućim svjetovima univerzalnih vrijednosti, slobode i jednakosti (Isto: 12). Upravo je ta fikcija prikrila stvarno funkcioniranje književne republike, učinila nevidljivim nejednakosti na kojima počiva, sakrila mehanizme dominacije i moći. Književna republika nije nikakvo idealno mjesto mira i sklada, smatra Casanova, ona je poprište borbi, napada, pokreta, prevrata, revolucija.

Casanova je na tragu Braudelova historijskoga interesa za procese dugoga trajanja i tumačenja Immanuela Wallersteina[3], koji nastanak mo-

3 Wallerstein nastanak modernog svjetskog sistema potanko istražuje u četverotomnoj studiji *The Modern World System* (*I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century.*1974., *II. Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750.* 1982., *III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1740s.*1989., *IV. Centrist Liberalism Triumphant, 1789-1914*., 2011.), dočim u knjizi *World-Systems Analysis* iz 2004. sažeto predstavlja izvore i metodologiju svoje opsežne studije.

dernoga svjetskog sistema (*modern world-system*) povezuje s nizom faktora: s tehnikama modernoga kapitalizma, tehnologijom moderne znanosti, podjelom rada, ekspanzijom imperijalizma, mnoštvom kultura i kompleksnim odnosima između centara moći (na Zapadu) i periferija (Prendergast 2004: 5). Poznati kanadski povjesničar William McNeill, u svom prikazu svjetske povijesti u knjizi *The Rise of the West: A History of the Human Community* (1963), proces oblikovanja modernoga svijeta povezuje s usponom Zapada koji, prema njegovu mišljenju (a Wallerstein i Casanova ga prihvaćaju), započinje oko 1500. godine. Riječ je o periodu ekonomskoga uspona Europe, razvoja svjetskoga trgovinskog tržišta, kolonijalnih osvajanja, industrijalizacije, koji će generirati specifičan oblik modernizma, prema McNeillu, tzv. globalnoga kozmopolitizma (Isto: 5)[4]. Casanova – na tragu uvida Antoinea Bermana o čvrstoj vezi i istodobnoj uspostavi svjetske književnosti (*Weltliteratur*) i svjetskoga tržista (*Weltmarkt*)[5], ali i citirajući Goethea (njegovo pismo Carlyleu) u kojem spominje uspostavu opće intelektualne razmjene i tržišta na kojem svi narodi nude svoja dobra – razvija vlastitu teoriju internacionalnoga književnog sistema zasnovanoga na odnosima međusobnoga nadmetanja (Casanova 2004: 14). Upravo je zato Goethe, upozorava Casanova, središnju ulogu u takvoj konstelaciji odnosa pripisao prevoditelju kao posredniku, ali i kao tvorcu književne vrijednosti. Kompetitivnost i međusobno suparništvo, osnovna su načela funkcioniranja tržišta i književne republike. Kao što se kapitalistička ekonomija može opisati kao jedinstveni globalni sistem međusobno povezanih nacionalnih ekonomija, tako se i svjetska književnost može opisati kao sistem nacionalnih književnosti. Neke od ekonomija i književnosti pripadaju vladajućoj jezgri, a neke su ovisne i periferne. Casanova tako pokazuje da se usporedno s pojavom Wallersteinova svjetskoga sistema pojavljuje i svjetska književna republika.

Casanovina se koncepcija književne republike uvelike oslanja na Bourdieuovu teoriju polja, prema kojoj je i književno polje dio šireg polja kulturne proizvodnje[6]. Književno je polje, smatra Bourdieu, (kao umjetničko polje) obilježeno antagonizmom i koegzistencijom dviju ekonomija s potpuno oprečnim logikama funkcioniranja: s jedne je strane »anti-ekonomska ekonomija« čiste umjetnosti (usmjerena na stjecanje simboličkoga kapitala), a s druge ekonomska logika umjetničke i književne industrije (usmjerena na neposredni uspjeh i zahtjeve publike) (Bourdieu 1995: 142). Govoreći o posebnoj ekonomiji književne republike, Casanova pod-

4 Među proučavateljima svjetske književnosti Casanova nije usamljena u prihvaćanju Wallersteinova pristupa. I Franco Moretti jedan je od istaknutijih autora koji u spomenutom pristupu nalaze oslonac za vlastita istraživanja.

5 Casanova se poziva na uvid Antoina Bermana iz njegove studije *L'épreuve de l'étranger: Culture et traduction dans l'Allemagne romantique* (1984).

6 Svoju je teoriju književnog polja Bourdieu predstavio u studiji *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (1992).

razumijeva upravo zakonitosti na koje je upozorio Bourdieu razmatrajući funkcioniranje i strukturu različitih polja kulturne proizvodnje. Riječ je o »strukturi distribucije kapitala specifičnih dobara koja upravlja uspjehom u polju i osvajanjem izvanjskih ili specifičnih profita (kao što je književni prestiž) koji su u igri unutar samoga polja« (Bourdieu 1993: 30). Književno je polje , kao i svako umjetničko polje, prema tome, polje sila, ali i polje borbi koje se vode oko transformacije ili očuvanja postojećega polja sila (Isto: 30).

Ono što nas ovdje prvenstveno zanima su odnosi: središte – periferija, svjetska – nacionalna književnost, dominantna – manjinska književnost. Središte, prijestolnica i oblikotvorna sila Casanovine svjetske književne republike jest Pariz ili, kako ga ona opisuje, »Griničkи književni meridijan« (*le méridien littéraire passe par la France*). Da bi dokazala svoju tezu ne ulazi u dublju teorijsku problematizaciju, nego navodi primjere niza pisaca koji su priznanje stekli u Parizu prije nego u vlastitim sredinama (Joyce, Beckett, Faulkner, Senghor) ili im je pariški uspjeh donio svjetsko priznanje (Kundera, Borghes, Kiš). Premda se u Londonu, New Yorku, Berlinu, Barceloni nalaze danas vrlo utjecajne izdavačke kuće, priznaje Casanova, Pariz je ostao središtem svjetskoga književnog poretka. Ti centri, prema njezinu mišljenju, imaju gospodarsku moć, no najveća moć svjetske književne legitimacije ostaje u Parizu. Takvo je stajalište, sasvim očekivano, naišlo na brojne kritike i danas ga (nama ovdje) ne bi bilo teško osporiti.

Umjesto toga, usredotočit ćemo se na druge problematične aspekte Casanovine argumentacije. Christopher Prendergast, urednik i jedan od autora zbornika *Debating World Literature* (2004), svojevrsnoga odgovora Casanovinoj knjizi, najveći problem vidi u načinu na koji se tumače odnosi među nacionalnim književnostima i književnoj povijesti utemeljenoj na načelu međusobne kompetitivnosti (Prendergast 2004: 11). Doista, odnosi među određenim nacionalnim državama mogu se opisati kao suparnički. No pitanje je može li se ista analogija povući i u odnosima nacionalnih književnosti? Ključni Prendergastov prigovor odnosi se na Casanovino zanemarivanje drugih varijabli osim same nacije, kao i drugih tipova odnosa osim nadmetanja (Isto: 12). Uostalom, što je s klasom, rodom ili regionalnom pripadnosti? Kada stvari postavimo na taj način, posve je jasno da koncepcija nacije kao monolitne tvorbe, kojom operira Casanova, nije održiva i da se njome prikrivaju brojni unutarnji rascjepi, različitosti i antagonizmi. Iako se to posve jasno može pripisati geopolitičkoj kartografiji koju Casanova svojom studijom nastoji ocrtati, moramo se složiti s Prendergastom – neke su rasprave unutar književne republike bile doista poetičke prirode. Ne možemo baš uvijek govoriti o međunacionalnim prijeporima. No najveći problem, za Prendergasta, način je na koji se postavljaju i rabe određeni pojmovi, u prvom redu nacija i književnost »koji se u njezinu [Casanovinu] tekstu ponašaju poput blizanaca, uzajamnih zrcalnih odraza, čime se argument zatvara u samopotvrđujući krug« (Isto: 14).

Uvijek u blizini politike

Ključno mjesto Casanovine knjige, za nas s iskustvom periferije, svakako je poglavlje posvećeno »malim književnostima«. Svjetski se književni univerzum, tvrdi Casanova, oblikovao upravo zahvaljujući nastojanjima autora s periferija da postanu njezinim dijelom (Isto: 175). Podsjetimo, René Wellek[7] je svojevremeno u *Teoriji književnosti* izdvojio tri značenja pojma svjetske književnosti: prvo bismo mogli nazvati goetheovskim, drugo se odnosi na cjelokupnost svjetske književne produkcije, a treće na repozitorij književnih remek-djela (tzv. klasika) (Petersson 2008: 469). Boreći se protiv nevidljivosti na početku svojih karijera, pisci s periferija moraju stvoriti uvjete koji će im omogućiti da budu zamijećeni. Za razliku od svojih kolega u književnom središtu (ili središtima), njihove su stvaralačke slobode rezultat borba za pravo na književnu univerzalnost i jednakost sa svim ostalim autorima književne republike pri čemu na raspolaganju imaju dvije strategije: asimilaciju ili diferencijaciju (Casanova 2004: 179). Mogu se pokušati integrirati u dominantni književni prostor brisanjem vlastitih razlika ili mogu, oslanjajući se na vlastiti nacionalni identitet, nastaviti inzistirati na spomenutim razlikama. Izaberu li potonje, osudili su se na tešku i nesigurnu sudbinu nacionalnih pisaca koji, pišući jezikom male književnosti, teško mogu postići međunarodni uspjeh (Isto: 180). Upravo je ta neizbježna dilema ključno obilježje njihove situacije koja je »tragična i nepodnošljiva« (Isto: 181). S druge strane, afirmiracija u međunarodnim okvirima, moguća je, tvrdi Casanova, jedino kompleksnim strategijama koje iz korijena mijenjaju univerzum književnih mogućnosti (Isto: 177). Drugim riječima, Joyce, Faulkner, Beckett, Borghes, Garcia Marquez, Rushdie i Kiš morali su biti moderniji i inovativniji od samoga središta – Pariza – koji ih je potvrdio. Budući da su uspjeli protresti književnu prijestolnicu, prilagoditi je vlastitim zahtjevima i uspostaviti nove standarde – Casanova ih naziva revolucionarima u pravom smislu riječi. Ulaskom u privilegirani svjetski prostor, oslobodili su se ograničenja vlastitih nacionalnih projekata i predrasuda.

Casanova u svojoj analizi polazi od dnevničkih bilježaka od 25. prosinca 1911.godine u kojima se Franz Kafka dotiče pitanja specifičnosti tzv. male književnosti koja je, prema njegovu mišljenju, uvijek u blizini politike (Isto: 201). U takvom (malom) kontekstu, individualne preokupacije ubrzano postaju kolektivne, a svaki tekst zadobiva politički karakter. Granica koja odvaja subjektivno od kolektivnog sve je slabija. Iz Kafkine perspektive, književnost praških Židova s obzirom na bogatu njemačku književnu tradiciju, mala je književnost. Prema Casanovinu shvaćanju, Kafka je imao potrebu govoriti o malim književnostima kao o književnim svjetovima pod-

7 Vidi Wellek, René/Warren, Austin, *Theory of Literature*, 1949. Wellek je bio glavni autor poglavlja u kojem se o tome govori.

ređenim velikim književnostima i kao takvima inherentno politiziranima i neizbježno političkima (Isto: 203). No male se književnosti kod Casanove uglavnom poklapaju s marginaliziranim ili isključenim pripadnicama međunarodnoga književnog sistema. Kako jedan od kritičara Casanovine knjige, ranije spominjani Prendergast, primjećuje, Kafka je u njezinim razmatranjima proročanski nastrojen revolucionar koji nije ni sam u potpunosti načisto sa svojim stvarnim preokupacijama (o ovoj bi se kritici svakako dalo diskutirati). Ona inzistira na tome da se ne radi o razrađenom promišljanju, nego tek o usputnim razmatranjima. No, puno važniji, i iz naše perspektive, opravdaniji prigovor, odnosi se na njezino inzistiranje da je u tim Kafkinim zapažanjima riječ o nacionalnim i nacionalističkim preokupacijama (Prendergast 2004: 15). Casanova pritom u potpunosti odbacuje čitanje istoga teksta koje su 70-ih godina prošloga stoljeća ponudili Gilles Deleuze i Félix Guattari, koji su Kafkin pojam »male književnosti« preoblikovali u pojam »manjinske književnosti« (*la littérature mineure*).

Za razliku od Casanovina određenja male književnosti kao sudionice međunacionalnoga nadmetanja u areni svjetskoga književnog poretka, Deleuze i Guattari u svoju koncepciju manjinske književnosti ugrađuju puno širi pojam politike od onog uobičajenog. Što to točno podrazumijevamo pod širim pojmom politike, najbolje je objasniti preko rasprave tzv. političkoj razlici (diferenciji) koju je pokrenuo kontroverzni Carl Schmitt, a potom su je nastavili u francuskom kontekstu Paul Ricoeur, Jean-Luc Nancy, Philippe Lacoue-Labarthe, Claude Lefort, Alan Badiou pa i Jacques Rancière (na sebi svojstven način). Pokazalo se da se pojmovi politike i političkoga (*la politique/ le politique, Politik/ das Politische*) uvelike razlikuju. Analogno hajdegerijanskoj ontološkoj razlici (diferenciji)[8] (kao razlici između ontološkog i ontičkog), može se opisati i ona politička: dok se politika veže uz sferu ontičkoga (i onoga što obično podrazumijevamo pod tim pojmom), političko pripada sferi ontologije kao temelj društvenosti, kao prostor javnoga i ono što izmiče svakoj simbolizaciji (Marchart 2007: 5). No, zašto je uopće potreban pojam političkoga? Zar je pojam politike nedostatan? Marchart smatra da je politička razlika rezultat slijepe ulice u koju su zašle konvencionalna politička i društvena teorija odnosno svojevrstan izraz krize fundacijske (utemeljiteljske) paradigme koja se u znanstvenoj sferi očituje kroz ekonomski determinizam, biheviori-

8 Pojam kojim se označava razlika između bitka i bića odnosno ontološkog i ontičkog što je ujedno i tema Heideggerove fundamentalne ontologije, izložene kroz egzistencijalnu analitiku tubitka, u njegovu kapitalnom djelu *Bitak i vrijeme* (*Sein und Zeit*, 1927). Dok je ontološko sve ono što se odnosi na bitak i pripada bitku, ontičko je sve ono što se odnosi na biće. U *Bitku i vremenu* Heidegger opisuje biće (*das Seiende*) kao »sve o čemu govorimo, što mislimo, prema čemu se ovako ili onako odnosimo, biće je ono što smo i kakvi smo mi sami« (Heidegger, 1985: 6). Bitak (*das Sein*), s druge strane, »leži u egzistenciji i esenciji, u realnosti, postojanju, opstojanju, važenju, tubitku, u ›ima‹« (Isto: 6) tj. *es gibt*.

zam, pozitivizam, sociologizam (Isto: 5). Politička razlika može se tumačiti i kao svojevrstan simptom »odsutnog temelja društva« (Isto: 5). Novi pojam (pojam političkoga), uveden je kako bi ukazao na ontološku dimenziju društva, na ono što ga utemeljuje, objašnjava Marchart, dočim se pojam politike zadržao kao oznaka za ontičke prakse konvencionalne politike (Isto: 5). To znači da politička razlika ujedno ukazuje i na nemogućnost utemeljenja društva, na odsutnost bilo kakve osnove, središta, biti. Politika se tako iz ontičke perspektive prepoznaje kao »specifičan diskurzivni režim, poseban društveni sistem, određeni oblik djelovanja«, dok političko postaje »*načelo* autonomije politike, odnosno *trenutak* uspostave društva« (Isto: 8). Zbog svoje naravi, političko nikada neće moći ispuniti svoju utemeljiteljsku funkciju, a ono što preostaje je parcijalna aktualizacija »u formi jedne konkretne politike koja ne uspijeva isporučiti obećano« (Isto: 8). Drugim riječima, odsutno nam se političko nadaje jedino djelomičnim i sporadičnim manifestacijama konkretnih politika zbog čega Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe govore o tzv. fenomenu povlačenja političkoga (*le retrait du politique*)[9].

Kao što, Lalović zaključuje, svrha uvođenja političke razlike u prvom redu je »detrivijalizacija uvriježenoga i rehabilitacija višeg smisla politike, koja se ne može i ne smije svoditi ni na sračunatu obmanu i bjesomučnu borbu za moć/vlast ni na pozitivističku deskripciju političkih institucija, aktera, vrednota« (Lalović 2012: 172). No pritom valja imati na umu, dodaje, da u političkoj razlici veznik među njezinim sastavnicama nije rastavni jer političkoga nema bez politike, no ne i obrnuto, kako bi se lako dalo pretpostaviti (Isto: 173). U svakom slučaju, riječ je o potrebi i nastojanju da se uvriježeni pojam politike izmijeni i proširi. U tom smislu posebno je važan doprinos Jacquesa Rancièrea, jednoga od najutjecajnijih suvremenih francuskih mislilaca koji je transformirao pojam politike, ali i redefinirao političku razliku[10] i to u svom ključnom političkoteorijskom djelu *La*

9 Godine 1980. Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe osnovali su *Centar za filozofsko istraživanje političkog* (*Centre de recherche philosophique sur le politique*) pri čuvenoj *École normale supérieure* koji je djelovao četiri godine. Centar je ubrzo postao mjestom pomnih razmatranja i intenzivnih rasprava o razlici između politike i političkog. O njegovu radu najbolje svjedoče zbornici koje su uredili osnivači centra a naslovljeni su: *Rejouer le politique* (1980) i *Le Retrait du politique* (1983).

10 Umjesto razlike politika/političko (*la politique/ le politique*) Rancière uvodi razliku politika/policija (*la politique/la police*). Suprotno politici koju smatra pozitivnom i koju izjednačava s demokracijom, policija je sistem legitimiranja postojeće distribucije mjesta i uloga. Riječ je o posebnom obliku općega poretka »koji uređuje osjetilno kroz koje su tijela raspoređena u zajednici« (Rancière 1995:) Rancière policijskim poretkom naziva svaki hijerarhijski društveni poredak, a ne, poput Althussera, represivni državni aparat. On rabi glagol *policier* koji se na engleski najčešće prevodi kao »policing« ne samo u značenju »policy-making«, nego i kao oznaku za »parlamentarno zakonodavstvo, izvršni poredak, sudske odluke i nepregledan niz ekonomskih aranžmana« (Chambers 2010: 61).

Mésentente (1995) čiji bismo naslov slobodno mogli prevesti kao *Nesporazum* ili *Neslaganje*. Rancière u potpunosti odbija uobičajeno shvaćanje kojim se politika svodi na birokratsku administraciju i ekonomski menadžment. Zato, smatra Chambers, ima potrebu niz pojmova iznova definirati (Chambers 2010: 61). Politika se, tvrdi Rancière, pojavljuje kada dođe do obustave prirodnoga poretka dominacije, kada oni isključeni i marginalizirani postanu njezinim dijelom (Rancière 1995: 31). Politika postoji »samo zato što nijedan društveni poredak nije utemeljen u prirodi i nikakav božanski zakon ne upravlja ljudskim društvom« (Isto: 36). Rancière politiku izjednačava s nesporazumom, neslaganjem, sporom među klasama koje zapravo nisu klase. Prave klase su, prema Rancièreovu mišljenju, sastavni dijelovi društva i kao takve odgovaraju određenim funkcijama (Isto: 39). Zato proleterijat ne treba smatrati klasom, nego upravo suprotno – poništenjem klasa. Kao što Rancière politici pripisuje pozitivno značenje upisujući u nju emancipacijski potencijal, tako radikalno mijenja i pojam subjektivacije (suprotstavljajući se tako Althusserovu pojmu subjektivacije tj. onoga što on naziva *assujetissement*) te njime označava proces tvorbe političkih subjekata. Pritom upozorava, subjektivacijom se ne oblikuju subjekti ni iz čega, riječ je transformaciji identiteta definiranih prirodnim poretkom dodijeljenih funkcija i mjesta u instance iskustva sukoba ili spora (Isto: 60). To znači da subjektivacija podrazumijeva napuštanje dodijeljenih uloga i pozicija, drugim riječima – dezidentifikaciju. Zbog toga Rancière politiku shvaća kao borbu za zajedničku pozornicu, mjesto i vidljivost na njoj. U trenutku spora rađa se politika, u trenutku dezidentifikacije oblikuju se politički subjekti, napuštanjem dodijeljenih pozicija i funkcija policijskog poretka nestaju klase. Zato se danas i govori o radikalnom egalitarizmu Rancièreove političke misli.

Manjinsko, političko, revolucionarno

No, vratimo se *La république mondiale des lettres* i načinu na koji Casanova pojam politike kod Kafke veže uz naciju, a u analizi funkcioniranja književne republike politiku motri institucionalno te inzistira na načelima tržišnoga nadmetanja i međunacionalne kompetitivnosti. Deleuze i Guattari povezuju političke borbe manjina s eksperimentima i inovacijama umjetničke forme svojstvenima avangardnoj modernističkoj književnosti. Da formalnokonstitutivni momenti moderne umjetnosti nisu tek akcidencija ili slučajni dodatak napuhanoga subjekta (Adorno 1985: 159), pokazao je još Adorno, žestoko napadajući Lukácsa i njegovo odbacivanje moderne književnosti. U svojoj kritici lukačevske marksističke estetike, a nadovezujući se na Adorna, Marcuse je inzistirao na političkom potencijalu umjetnosti:

Književnost se smisleno može nazvati revolucionarnom jedino u odnosu na nju samu, kao sadržaj koji je postao forma. Politički potencijal umjetnosti sastoji se jedino u njezinoj vlastitoj estetskoj dimenziji. Njezina

veza sa stvarnošću neumoljivo je neizravna, posredna i nezadovoljavajuća. Što je umjetničko djelo neposrednije političnо, to više slabi snagu otuđenosti i korjenite, transcendentne ciljeve promjene. U tom smislu može biti više razornog potencijala u pjesništvu Baudelairea i Rimbauda nego u Brechtovim didaktičkim dramama. (Marcuse 1981: 206)

Kritička uloga umjetnosti, njezin emancipacijski potencijal, tvrdi Marcuse, počiva upravo u njezinoj estetskoj formi koja nastaje preobražavanjem određenoga sadržaja u samostalnu i samosvojnu cjelinu (Isto: 210). Umjetničko djelo se na taj način osamostaljuje i poprima vlastito značenje i istinu: »Estetski se preobražaj postiže preoblikovanjem jezika, percepcije i razumijevanja tako da oni otkrivaju bit stvarnosti u njezinoj pojavnosti, odnosno potisnute potencijale čovjeka i prirode.« (Isto: 210). To znači da dolazi do istodobnog prikazivanja i razobličavanja stvarnosti. Istina umjetnosti, uvjeren je Marcuse, temelji se na njezinoj sposobnosti podrivanja monopola uspostavljene stvarnosti, ali i onih koji su je uspostavili (Isto: 210). Pritom ne bi trebalo izgubiti iz vida da je uvijek riječ o afirmaciji i razobličavanju danoga, o uzajamnom djelovanju ideologije i istine, što je, prema njegovu mišljenju, »svojstveno samoj strukturi umjetnosti« (Isto: 211). »Spoznaja je«, tvrdio je Adorno, »u njoj skroz-naskroz estetski posredovana« (Adorno 1985: 165).

I dok je Marcuse vjerovao u političnost umjetnosti i revolucionarni potencijal estetske forme općenito, za Deleuzea i Guattarija jedino je ono manjinsko doista revolucionarno (Deleuze i Guattari 1975: 26(e)). Takva je i manjinska književnost: deteritorijaliziranoga jezika, u potpunosti politička, zajednica iskazivanja. Pojedinačno djelovanje u kontekstu manjinske književnosti uvijek je već kolektivno (i političko) što znači da politička (javna) dimenzija kontaminira svaki individualni iskaz (Isto: 17(e)). Pojam deteritorijalizacije, koji rabe Deleuze i Guattari, možda je najjednostavnije shvatiti kao kretanje koje generira promjene. Deteritorijalizirati, prema tome, znači osloboditi fiksirane odnose unutar pojedine strukture (ili tijela) istodobno ih izlažući novim oblicima organizacije (Parr 2010: 69). Kako Deleuze i Guattari objašnjavaju, deteritorijalizacija podrazumijeva napuštanje (ili bijeg s) određenoga teritorija (Deleuze i Guattari 1987: 508). Proces oblikovanja teritorija, deteritorijalizacija i reteritorijalizacija neraskidivo su međusobno povezani u društvenom polju. Riječ je o kompleksnom procesu koji, u najmanju ruku, uključuje deteritorijalizirani element i teritorij koji se napušta ili rekonstituira. Reteritorijalizacija, kako Patton tumači, ne znači povratak izvornom teritoriju, nego se odnosi na načine kako se deteritorijalizirani elementi iznova kombiniraju i ulaze u nove odnose (Patton 2010: 73). Kafkina se deteritorijalizacija odvija kroz praški njemački jezik kojim piše – siromašan, suh, štur (leksički i sintaktički) – proces koji se provodi do točke nakon koje više ništa nije isto. Promjena je nastupila. Više nismo u bogatom jeziku njemačke književne tradicije. Kafka ubija metaforu, simboliku, označavanje, tvrde Deleuze i

Guattari (Isto: 22). [*Metamorfoza/Preobražaj* zato nije metafora. Ne radi se više o sličnosti ponašanja čovjeka i životinje, kao ni o razlici. Poanta je u postajanju, u prelaženju granice: nema više ni subjekta iskazivanja (koji bi bio kukac), ni subjekta iskaza (koji bi ostao čovjek) (Isto: 24)].

Koliko ljudi danas živi u jeziku koji nije njihov? Koliki više ne poznaju vlastiti jezik, a slabo znaju i većinski jezik kojim su prisiljeni služiti se? Problem emigranata, a naročito njihove djece. Problem manjina. Problem manjinske književnosti, ali i problem svih nas: Kako otrgnuti manjinsku književnost od vlastitog jezika, omogućiti da ga potkopa i krene trijeznim putem revolucije? (Isto: 18e)

Kafka je, kao što Bogue podsjeća, »bio uhvaćen između nekoliko jezika, a doma nije bio niti u jednom«: s obitelji je komunicirao birokratskim (šturim) njemačkim jezikom, s poslugom je govorio češki, jidiš je bio tajanstveni i pomalo zastrašujući jezik Löwijeva teatra, a hebrejski, koji je učio tek u kasnijim godinama života, ostao mu je dalek (Bogue 1997: 105). U takvoj specifičnoj poziciji Kafka otkriva način kako njemački jezik otvoriti kreativnim deformacijama i eksperimentima. Književnost na takvom deteritorijaliziranom jeziku Deleuze i Guattari nazivaju manjinskom. Bogue uspoređuje Kafkinu situaciju s izborom pred kojim se nalazio čitav niz indijskih autora koji su morali izabrati između svojih materinskih jezika i zajedničkoga birokratskog engleskog jezika ili afričkih autora koji su birali između jezika kolonizatora i svojih lokalnih jezika koji su im značajno ograničavali publiku (Isto: 105). Strategija takvih autora (pa i Kafke), objašnjava Deleuze, jest stvaranje, unutar dominantnoga (većinskog) jezika, nečega što je poput stranoga jezika– jezika koji nije drugačiji, ali postaje drugi i drugačiji (Deleuze 1993: 15). Jezik koji postaje drugi, većinski je jezik koji postaje manjinski. Međutim, ne radi se tu samo o estetskim eksperimentima s formom ili jezičnim igrama, nego o političkoj strategiji kojom se sporedne, eksperimentalne i marginalne književnosti objedinjuju pod jedinstvenom kategorijom manjinske književnosti (Bogue 1997: 108). Manjinska je književnost zapravo specifičan način pisanja, jezična uporaba, proces, promjena, postajanje, a nikako završena i zaokružena forma. Zato, prema Bogueu, manjinsku književnost, kako je Deleuze i Guattari shvaćaju, ne bismo smjeli definirati kao posebnu vrstu književnosti, kao književnost manjina, sporednih autora, malih nacija ili tek kao književnost avangarde, nego prvenstveno kao način pisanja i jezične uporabe (Isto: 115). Tako shvaćeno manjinsko više se ne odnosi na specifične književnosti, nego na revolucionarne mogućnosti u srcu svake književnosti, velike, moćne, etablirane, bogate.

Politika književnosti kao politika promjene

»Politika književnosti«, piše Rancière, nije politika pisaca« (Rancière 2008: 7). Taj se pojam ne odnosi na njihova osobna sudjelovanja u društvenim i političkim događajima, kao što se ne odnosi ni na načine kako se takvi događaji, politički pokreti ili identiteti prikazuju u njihovim djelima. Književnost provodi politiku i pritom ostaje književnost, zato što postoji čvrsta veza između politike kao posebnog oblika kolektivne prakse i književnosti kao utvrđene prakse pisanja, tvrdi Rancière (Isto: 7). A politika postoji samo onda kada se poremeti i prekine ranije uspostavljeni poredak dominacije, kada dođe do konflikta i kada se oni isključeni izbore za pravo da budu vidljivi (Rancière 1999: 27).

> Politika je uspostavljanje posebne sfere iskustva u kojoj se određeni objekti posmatraju kao zajednički, a određeni subjekti se prihvataju kao sposobni da imenuju te objekte i to obrane argumentima. Međutim, tako uspostavljena sfera nije stalna veličina zasnovana na antropološkoj nepromenjivosti. Veličina na kojoj se zasniva politika uvek je sporna. (Rancière 2008: 7)

A ono što je sporno uvijek je postojeće stanje. U Rancièreovu slučaju, uvijek je riječ o preraspodjeli prostora i vremena, govora i buke, mjesta i identiteta, vidljivoga i nevidljivog tj. svega onog što čini *partage du sensible* odnosno dijeljenje čulnoga. Unošenjem promjena u postojeće stanje dijeljenja čulnoga počinje politika: »Ona na scenu zajedničkog uvodi nove objekte i subjekte« (Isto: 8). Književnost, smatra Rancière, sudjeluje u dijeljenju čulnoga i kao takva utječe na odnos »između oblika vidljivosti i između načina kazivanja koji deli jedan ili više zajedničkih svetova« (Isto: 8). No književnost, naročito ona moderna, koja se ne podvrgava strogim klasičnim žanrovskim zakonima, jest demokratska jer govori o prozaičnim stvarima stilom koji je u potpunosti neutralan u odnosu na ono o čemu govori. To znači da sve može biti predmetom književnosti, ali i da je riječ o demokratičnosti moderne književnosti u kojoj se na taj način očituje »pomak u hijerarhijskoj raspodjeli uloga i svojstava unutar društvenog tijela« (Ross 2010: 140). Pod politikom književnosti on podrazumijeva njezinu sposobnost propitivanja uspostavljenih odnosa i načina organiziranja percepcije čulnoga/osjetilnog svijeta (Rancière 1998: 108). Upravo Flaubertova *Madame Bovary* oprimjeruje radikalnu demokratičnost književnosti koja na sebi svojstven način (indiferentno) može govoriti o prozaičnim stvarima. Romane može čitati svatko, pa i oni koji uopće ne bi trebali čitati. Rancière u romanu prepoznaje demokratičnost estetskoga režima budući da u potpunosti raskida s paradigmom prikladnosti svojstvenom reprezentacijskom režimu (Kollias 2007: 90). Kao takav, obraća se svakome i može govoriti o svemu, što znači da u estetskom režimu više ne vrijede pravila prema kojima se određenim temama pripisuju određeni žanrovi.

Moderna je književnost politična (pa prema tome i demokratična) utoliko što uspostavlja i posreduje potpuno novi model dijeljenja čulnoga. Sama ideja o književnosti kao historijskom režimu vidljivosti pisanja odnosno vezi između sistema značenja riječi i sistema vidljivosti stvari, kao što Rossova pokazuje, predstavlja osnovu Rancièreove koncepcije političnosti književnosti, a pojmom literarnosti (*littérarité*), koji pritom igra presudnu ulogu, ukazuje i na literarne preduvjete moderne politike (Ross 2010: 150).

Pojmom literarnosti Rancière označava jezik koji omogućuje postojanje književnosti i za razliku od strukturalista, koji su je tretirali kao puko svojstvo književnoga jezika, u njoj prepoznaje radikalnu demokraciju pisanja koja svakome stoji na raspolaganju. Riječ je, zapravo, o prerušenom pojmu jednakosti koji funkcionira kao estetsko načelo analize (Isto: 133). No jednakost je, prema Rancièreu, ujedno i uvjet »za poseban položaj književnosti« (Rancière 2008: 18). Književnost donosi promjene, ona uvodi novi režim označavanja i mijenja postojeće odnose između riječi i stvari, između vidljivog i nevidljivog, mijenja način naše percepcije svijeta. Zato je politika inherentna književnosti, a književnost kao sistem identifikacije umjetnosti pisanja – intervenirajući u postojeće dijeljnje čulnoga, utječući na odnos između oblika vidljivosti i između načina kazivanja – ostaje književnost.

Unatoč razlikama u polazištima i metodologiji, između Rancièreova shvaćanja književnosti i onoga što su Deleuze i Guattari u svojim razmatranjima književnosti izveli iz pojma deteritorijalizacije, možemo prepoznati obrise drugačijega shvaćanja politike. Kada je riječ o problematizaciji odnosa književnosti i politike i razmatranju njezinih političkih učinaka, uobičajeno je kretati se u okvirima koje su postavili kulturalni studiji, feministička, marksistička, postkolonijalna, rodna, queer i njima srodne teorijske tradicije. Međutim, Deleuze i Guattari s jedne strane i Rancière s druge, ponudili su osnovu za redefiniranje političkoga književnosti, ali i političkoga djelovanja uopće. Premda se može činiti da je Rancière prvi među suvremenim misliteljima koji je politiku mislio onkraj uobičajenih definicija (borba za vlast, političke institucije, događaji, akteri, vrijednosti), u Deleuzeovu i Guattarijevu čitanju Kafke i pojmu deteritorijalizacije prepoznajemo jasno ocrtanu političku strategiju. Unatoč međusobnim razlikama, i bez ikakve želje za svođenjem pod isti nazivnik, možemo utvrditi da je u osnovi takvoga shvaćanja politike ideja promjene, i to promjene iznutra. Ako je politika inherentna manjinskoj književnosti, a ona utjelovljuje revolucionarni potencijal svake književnosti, jasno je da su takvi zaključci u najmanju ruku bliski Rancièreovu određenju demokracije književnosti. Promjenu odnosa i načina organizacije deteritorijaliziranih elemenata koje razmatraju Deleuze i Guattari i promjenu postojećega stanja dijeljenja čulnoga, o kojemu govori Rancière, možemo definirati kao različite manifestacije emancipacijske politike književnosti.

Zaključak

Pascale Casanova napravila je velik posao: u raskrinkavanju ideologema svjetske književnosti, u analizi mehanizama dominacije u svjetskoj književnoj republici, tumačenju funkcioniranja dvaju usporednih tržišta. Prepoznala je revolucionarni potencijal periferije, no njezin se model, koliko god bio detaljno razrađen i briljantan u određenim uvidima i unatoč tomu što barata kategorijama nacionalnoga i svjetskoga, zadržava na rekonstrukciji ekonomske logike. Ono političko zahvaćaju tek Deleuze i Guattari i, za razliku od Casanove, u čijoj knjizi u potpunosti izostaje razmatranje pojedinačnih književih tekstova, oni svoju ideju izvode upravo iz književnosti. Na taj su način anticipirali onu misao koju je do krajnjih konzekvenci razvio Jacques Rancière koji je književnost izjednačio s politikom, a politici pripisao pozitivno značenje.

Zašto je to nama danas važno i kako se predstavljeni uvidi reflektiraju na razmatranje pozicije male nacionalne književnosti u kontekstu svjetske književne republike? Premda se čini da, govoreći o funkcioniranju svjetskoga književnog tržišta i upozoravajući na kompetitivnost među različitim nacionalnim tradicijama, Casanova govori o politici književne republike i pritom zagovara poziciju malih i marginaliziranih, njezina analiza zanemaruje inherentnu političnost same književnosti. U ovom smo radu pokušali pokazati što to znači te kako se spomenutom problemu može pristupiti i bez svođenja na ekonomska načela međusobne kompetitivnosti među monolitnim (i neproblematičnim) nacionalnim entitetima. Transformacijom i širenjem pojma politike dobili smo osnovu za razmatranje statusa književnosti u razdoblju globalizacije i to bez posezanja za, od samoga početka problematičnom, dihotomijom nacionalna/svjetska književnost. Način na koji Deleuze i Guattari uvode pojam manjinskoga, nije nam važan samo zbog vlastite rubne pozicije na globalnoj književnoj sceni, nego i zato što mijenja perspektivu motrenja književnih revolucionarnih strategija, ali i proširuje pojam političkoga djelovanja. Kao kolektivno iskazivanje, piše Deleuze:

> Književnost je delirij, i kao takvoj sudbina joj se odigrava između njegova dva pola. Delirij je bolest, bolest par excellence, svaki puta kada uzdigne rasu za koju tvrdi da je čista i dominantna. Ali ona je i mjerilo zdravlja kada priziva onu potčinjenu bastardnu rasu koja se neprekidno komeša pod vladavinama, opirući se svemu što slama i porobljuje, rasu ocrtanu i jasno istaknutu u književnosti kao procesu. (Deleuze 1997: 229)

U kontekstu onoga što su Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe još početkom 80-ih godina prošloga stoljeća nazvali fenomenom povlačenja političkoga (*le retrait du politique*), važno je i danas pitati se o politici. Umjesto da objasne što pod time podrazumijevaju, ocrtali su trag poj-

ma koji za sobom ostavlja trag onoga što se povuklo i *uodsutnilo*. I upravo zahvaljujući tragu povlačenja, moguće je djelomično identificirati odsutno političko »kao dimenziju specifične drugosti« (Nancy 1983: 193). Ono se zapravo povuklo ostavljajući trag svoga nestanka kao pitanje koje valja stalno iznova otvarati, dočim je ono što je ostalo – očitost konkretnih politika, aktera i institucija. Otvorivši pitanje politike književnosti, Deleuze, Guattari i Rancière nisu samo otvorili pitanje biti *uodsutnjenoga* političkog, nego su u polju književnosti ocrtali trag njegova povlačenja. Stoga se slobodno možemo pitati – nije li u svijetu u kojem prevladavaju ekonomske zakonitosti, književnost kao umjetnost pisanja, (p)ostala privilegiranim mjestom ocrtavanja traga (odsutnoga) političkog, traga koji se pojavljuje u formi konkretnih (emancipacijskih) politika? I kao što je Jacques Derrida svojevremeno ustvrdio, književnost je neobična historijska institucija, sa svojim konvencijama i pravilima, koja »*u načelu* daje moć da se kaže sve, da se slobodi od pravila, da ih se istisne, i na taj način uspostavi, izumi pa i dovede u sumnju tradicionalna razlika između prirode i institucije, prirode i konvencionalnog zakona, prirode i povijesti« (Derrida 1992: 37). To znači da je, i prema Derridaovu mišljenju, u modernu instituciju književnosti ugrađeno svojevrsno obećanje *da se može reći sve* što je dovodi u blisku vezu s onim što i sam naziva *demokracijom koja će doći*. Time dolazimo do ključnog pitanja: može li književnost ispuniti svoje obećanje, izvršiti svoju zadaću i biti poprištem potrage za odsutnim temeljem društvenosti?

Literatura

Adorno, Theodor W. 1985. »Iznuđeno pomirenje«. Prev. Borislav Mikulić. U: *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Austenfeld, Thomas. 2006. »The World Republic of Letters. Book Review«. U: *South Atlantic Review*71, 1: 141–144.

Biti, Vladimir. 2014. »Introduction: Reexamining the National-Philological Legacy: Quest for a New Paradigm«. U: *Reexamining the National--Philological Legacy: Quest for a New Paradigm*. Ur. Vladimir Biti. Amsterdam/New York: Rodopi.

Bogue, Ronald. 1997. »Minor Writing and Minor Literature«. U: *symploke* 5,1: 99–118.

Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature*. Cambridge/Oxford: Polity Press.

Bourdieu, Pierre. 1995. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Prev. Eusan Emanuel. Stanford: Stanford University Press.

Casanova, Pascale. 2004. *The World Republic of Letters*. Prev. M.B. DeBevoise. Cambridge Massachusetts/London: Harvard University Press.

Chambers, Samuel, A. 2010. »Police and Oligarchy«. U: *Jacques Rancière: Key Concepts*. Ur. Jean-Philippe Deranty. Durham: Acumen.

Damrosch, David. 2003. »World Literature, National Contexts«. U: *Modern Philology* 100, 4: 512–531.

Damrosch, David. 2008. »Toward a History of World Literature«. U: *New Literary History* 39, 3: 481–495.

Deleuze, Gilles i Guattari, Félix. 1975. *Kafka: Pour une littérature mineure*. Paris: Les Éditions de minuit.

Deleuze, Gilles i Guattari, Félix. 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia.* Prev. Brian Massumi. Minneapolis/London: University of Minnesota Press.

Deleuze, Gilles. 1993. *Critique et Clinique*. Paris: Les Éditions de minuit.

Deleuze, Gilles. 1997. »Literature and Life«. Prev. Daniel W. Smith i Michael A. Greco. U: *Critical Inquiry* 23, 2: 225–230.

Derrida, Jacques. 1990. *Acts of Literature*. London/New York: Routledge.

Eagleton, Terry. 2005. »The empire writes back«. U: *Newstatesman* 11. April 2005: 50–51.

Heidegger, Martin. 1985. *Bitak i vrijeme*. Prev. Hrvoje Šarinić. Zagreb: Naprijed.

Juvan, Marko. 2011. *Literary Studies in Reconstruction: An Introduction to Literature*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Kollias, Hector. 2007. »Taking Sides: Jacques Rancière and Agonistic Literature«. U: *Paragraph* 30, 2: 82–97.

Lalović, Dragutin. 2012. »Politička razlika′ kao temeljni spoznajni izazov političke teorije (o pojmovnom razlikovanju politike i političkog)«. U: *Politička misao* 49, 1: 171–183.

»Manifeste pour une littérature-monde en français«. 2007. U: *Le Monde*. 15. ožujka 2007. Internet. 1. listopada 2014.

Marchart, Oliver. 2007. *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou, and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Marcuse, Herbert. 1981. »Estetska dimenzija: Kritika marksističke estetike«. Prev. Žarko Vodinelić. Zagreb: Školska knjiga.

Nancy, Jean-Luc i Lacoue-Labarthe, Philippe. 1983. »Le retrait du politique«. U*: Le retrait du politique*. Ur. Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarte. Paris: Galilée.

Parr, Adrian. 2010. »Deterritorialization + Reterritorialization«. U: *The Deleuze Dictionary: Revised Edition*. Ur. Adrian Parr. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Patton, Paul. 2010. »Deterritorialization + Politics«. U: *The Deleuze Dictionary: Revised Edition*. Ur. Adrian Parr.Edinburgh: Edinburgh University Press.

Petersson, Anders. 2008. »Transcultural Literary History: Beyond Constricting Notions of World Literatre«. U: *New Literary History* 39, 3: 463–479.

Prendergast, Christopher. 2004. »The World Republic of Letters«. U: *Debating World Literature*. Ur. Christopher Prendergast. London/New York: Verso.

Rancière, Jacques. 2008. *Politika književnosti*. Prev. Marko Drča, Gorana Prodanović, Mirjana Marinković, Jelena Mihailović, Jelena Stefanović, Olivera Ranković, Marina Sudar. Novi Sad: Adresa.

Rancière, Jacques.1995. *La Mésentente*. Paris: Galilée.

Rancière, Jacques. 1998. *La parole muette: Essai sur les contradictions de la littérature*. Hachette: Paris.

Ross, Alison. 2010. »Expressivity, literarity, mute speech«. U: *Jacques Rancière: KeyConcepts*. Ur. Jean-Philippe Deranty. Durham: Acumen.

Strich, Fritz. 1949. *Goethe and World Literature*, London: Routledge.

Xavier, Subha. 2010. »From Weltliteratur to littérature-monde: Lessons from Goethe for the Francophone World«. U: *Contemporary French and Francophone Studies* 14, 1: 57–65.

Retracing the Political: National Literature and the World Republic of Letters

Thanks to the publication of Pascale Casanova's *The World Republic of Letters*, the concept of world literature has been problematized in different areas of literary studies, especially in relation to the recent discussion on globalization. Casanova's book is concerned with what one might call the geopolitics of literature. This literary world system is, according to her, wracked by struggle and rivalry among national literatures, and marked by inequality between centers and peripheries. Following Goethe's and Berman's association of *Weltliteratur* with *Weltmarkt*, Casanova offers a theory of the international literary system based primarily on the relation of competition. It is governed by its own rules and features its own economics. Although Casanova devotes the second part of her book to exploring the means by which writers from the periphery have sought to break into the center, her inquiry is based more on economics than on politics. In fact, it operates with a narrow concept of politics and completely ignores politics inherent to literature.

The purpose of this article is to question the possibility of a different understanding of the political in literature by taking into account the way it has been discussed by Deleuze, Guattari, and Rancière. In order to address the problematic position of small or minor literatures and their political strategies, one had to introduce a completely different conception of politics and its relation to literature. In my opinion, this could be the basis for a different understanding of the way a literary system operates beyond the usual binaries (cosmopolitism/nationalism, world literature/national literature).

Key words: world literature, national literature, minor literature, politics, the political

Maria Cichońska

Filološki fakultet
Šlesko sveučilište
maria.cichonska@us.edu.pl

Pregledni rad

Značaj povijesti poljskoga književnog jezika u procesu obrazovanja i društvena svijest o njemu

Pitanja vezana uz normu pojedinih jezika najčešće su prilično stara. Ona su se pojavljivala i u vremenima kada se ta norma postupno razvijala u normalnim uvjetima funkcioniranja jezika i u vremenima kada su nastajale nepovoljne prilike za njegovo funkcioniranje. U članku će biti govora o etapama oblikovanja poljske književne norme i problemima vezanima uz nju te o njezinoj periodizaciji, s osvrtom i na druge slavenske jezike, uglavnom na hrvatski. Na izabranim primjerima od srednjega vijeka do suvremenih vremena pokazat će se oblikovanje nacionalne jezične svijesti. Iz očiglednih razloga rad zapravo predstavlja skicu problema.

Ključne riječi: jezična norma, poljski jezik, hrvatski jezik, povijest jezika

1. Uvod

U članku je predstavljen proces oblikovanja poljske književne norme, koji se po nekim osobinama razlikuje u slavenskim jezicima čineći ga originalnim i neponovljivim u slavenskom svijetu. Glavna teza rada glasi da je društvena svijest o potrebi kodificiranja usko povezana s njegovanjem naddijalektalnog jezika i da mnogobrojni kodifikacijski poduhvati tijekom stoljeća u Poljskoj ostaju u tijesnoj vezi s formiranjem njegovih funkcionalnih stilova. Etape kodificiranja poljskog književnog jezika na osnovi triju dijalekata – velikopoljskoga, malopoljskoga i mazovjeckoga – koji su tijesno povezani s poljskom poviješću pokazuju da se poljska nacionalna jezična svijest oblikovala vidljivo od srednjega vijeka, tj. od 14. stoljeća kada je Kazimir Veliki, posljednji poljski kralj iz dinastije Piasta, 1364. godine osnovao sveučilište u Krakovu, drugo u srednjoj Europi. Polazeći od teze Irene Bajerowe da su komunikacijski aspekti od presudnog značaja u povijesti jezika, u članku je razmotreno i evoluiranje društvene svijesti o književnom jeziku, s posebnim osvrtom na razdoblje od 19. stoljeća do danas.

2. Oblikovanje i razvoj poljske književne norme na slavenskom tlu

S obzirom na specifičnost poljske terminologije vezane uz probleme o kojima će se u članku govoriti važno je dati nekoliko napomena. Naime u poljskoj jezikoslovnoj tradiciji funkcionirali su termini *literacka polszczyzna*, *dialekt kulturalny* i *polski język literacki*[1], a nije bilo termina *standardni jezik* koji ima svoju tradiciju npr. u hrvatskome i drugim tzv. štokavskim jezicima i koji se, kao što je poznato, razlikuje od pojma/termina književnoga jezika. Odbačen je termin *dialekt kulturalny* kojim su se služili neki jezikoslovci primjerice Zenon Klemensiewicz jer on implicira da su pravi dijalekti *nekulturni.*

Nacionalni jezik služi kao komunikacijski medij koji omogućava funkcioniranje cjelokupnoga života iako proces njegovoga formiranja, kako pokazuje povijest slavenskih jezika, nikad nije jednostavan. Za razliku od drugih slavenskih jezika poljski je književni jezik nastao trajnim i dugotrajnim procesom izgrađivanja jezične norme. Svijest o *boljem*, tj. naddijalektalnom jeziku, kako izgleda u dosadašnjim istraživanjima, razvijala se zajedno s razvojem njegove norme. Valja naglasiti i to da nikad u njemu nije bilo prevelike varijantnosti, kao npr. u hrvatskom jeziku, što je bio jedan od osnovnih pozitivnih čimbenika u njegovu sistematskom oblikovanju.

Neprekidan razvoj naddijalektalnoga poljskog jezika od srednjega vijeka te s tim povezano postupno oblikovanje poljske književne norme i njezina povijest s jedne strane izgledaju prilično jednostavno jer imaju kontinuitet od srednjega vijeka do danas. S druge pak strane to je oblikovanje često dosta složeno, do danas opterećeno neriješenim pitanjima koja se tiču, prije svega, njegove dijalektalne osnove – velikopoljske ili malopoljske.

S tim u vezi od posebne je važnosti identificirati u kojem odsječku standardnojezične povijesti jezik počinje doista vršiti funkciju ujedinjavanja i funkciju razgraničavanja, i to prije svega u odnosu na srodne i susjedne idiome koji pripadaju istome dijalektalnom kontinuumu, te služiti kao dokaz pripadnosti i posebnosti jedne zajednice (nacije) spram druge. Književna norma počela se formirati već u srednjem vijeku. Kako smatra Z. Klemensiewicz njezini počeci imaju svoj izvor već u srednjovjekovnoj literaturi, to jest od pjesme stanovitoga Słote (Słota, *O zachowaniu przy stole*) koji u ondašnjem *savoir vivreu,* pored uputa kako se ponašati za stolom, daje i upute kako govoriti u društvu. Słota, najvjerojatnije vitez na dvoru kralja Kazimira Velikoga polovicom 15. stoljeća, piše sljedeće:[2]

---

1 Zdunkiewicz-Jedynak (2008: 22) primjećuje da termini *dialekt kulturalny* i *polski język literacki* nisu istoznačnice. Naime prvi je vezan uz slobodnu, usmenu varijantu dok se drugi odnosi na pismenu verziju općega jezika (*język ogólny*).

2 U originalu: »Kogo podle siebie ma / tego z rzeczą nagaba / Nie chce dobrej mowy dbać / Ni je da drugiemu słuchać.«

Koga ima pored sebe
Razgovara s njim
ne brine ipak za dobri jezik
ne daje slušati drugome.

(prijevod: M.C.)

Stanislav od Skalbmierza (Stanisław ze Skalbmierza), profesor s Krakovske akademije, daleke 1400. godine povodom obnavljanja sveučilišta u Krakovu (Krakowska Akademia) skrenuo je pozornost na važnost gramatike koju je smatrao *temeljem znanja*. Tijekom 15. i 16. stoljeća pisci i prepisivači snalazili su se kako su znali i umjeli u prilagođivanju latinskoga alfabeta bogatijemu poljskom fonetskom sustavu. Već 1440. godine Jakub Parkoszowic piše svoj pravopis (najvjerovatnije pod utjecajem Jána Husa), djelomično na latinskome, a djelomično na poljskome (sažetak pravopisa u stihovima kako bi se mogao lakše naučiti), koji, ipak, zbog teško čitljivoga oblika slova i kompliciranosti dvoznaka za označavanje jednog glasa nije odigrao značajniju ulogu.

Kada se oblikovao naddijalektalni jezik, pojavila se vrlo zanimljiva ideja. Naime naš vrlo utjecajan biskup Hozjusz, koji je više puta išao u Rim, zadržavši se na putu negdje u sjevernim primorskim hrvatskim krajevima, oduševio se tamošnjim jezikom te je čak predložio da taj jezik bude osnovicom poljskoga književnog jezika![3] Jezična svijest pojavljivala se ne samo u krugu ondašnjih intelektualaca već i na sasvim neobičan način. Poznato je iz jednog dokumenta Krakovske akademije da je 1513. godine rektorski sud zbog agresivnog ponašanja studenata iz Litve, koji su ismijavali jezik studenata iz Mazowsza te ih čak i tukli jer su govorili na njima neprihvatljivu jeziku, optužene studente izbrisao iz registra studenata.

Navedeni i daljnji postupci s ciljem normiranja/kodificiranja poljskog jezika bili su vezani uz prve tiskare koje su u Krakovu i Brestu (polj. Brześć) osnivali njemački tiskari. Prvi izdavači zahvaljujući kojima se učvršćivao naddijalektalni jezik pojavili su se početom 16. stoljeća, kada 1513. u prvoj poljskoj tiskari – krakovskoj Unglerovoj – izlazi molitvenik *Hortulus anime* od Biernata iz Lublina, a iste je godine u toj tiskari objavljena i *Ortografija* Stanisława Zaborowskog. Različiti su to pothvati koji su u svakoj etapi i u svakom povijesnom dobu davali jasnu sliku ondašnje nacionalne svijesti o jeziku koji je u 16. stoljeću već imao svoju književnu normu iako ona još nije bila ni kompletna ni sasvim stabilna.

U poljskoj je povijesti 17. stoljeće bilo vrijeme ratova, naročito velikih razaranja izazvanih dvogodišnjim haranjem švedskoga agresora po poljskim zemljama. U tom velikom razaranju Poljaci su izgubili, kako se pretpostavlja, i puno spomenika pismenosti. S obzirom na to da ti gubici nisu evidentirani pouzdano se ni ne zna što je tada izgubila Poljska. U to

3 Najvjerojatnije se radilo o čakavskom dijalektu.

teško vrijeme kada je oživio jak utjecaj latinskoga jezika na štetu poljskoga, mnogo je zanimljivih i korisnih poticaja i pothvata za razvoj književne norme, kao i vrućih polemika, od kojih je jedna naročito dobro poznata, a to je polemika gramatičko-stilističke prirode između konzervativnog Sandeckog Małeckog (iz Krakova) sa Seklucjanom, autorom *Catehismusa*, i Murzynowskim (obojica iz sjeverne Poljske). Bila je to žestoka kritika zbog jezičnih pogrešaka koje su se našle u *Catehismusu*; spomenuti su se uzajamno optuživali, uglavnom zbog udjela razgovornoga jezika u književnome, a problem tada (i još dugo kasnije) nije bio riješen.

Što se tiče vremena podijeljene Poljske (1772–1918) i funkcioniranja jezika u vrijeme kada nije postojala poljska država, postoji u vezi s tim jedno stereotipno mišljenje, čak i duboko uvjerenje da je u tom razdoblju vladala potpuna stagnacija u njegovu razvoju i da je uništavanje poljskoga jezika dostiglo vrhunac. Teško je to osporiti jer je u određenoj mjeri tako i bilo, ali kako smatraju poljski dijakronisti, treba imati u vidu niz činjenica koje bacaju drukčije svjetlo na položaj poljskoga jezika nakon podjele Poljske. Treba uzeti u obzir da su rusifikacija i germanizacija djelovale, prije svega, na razini razgovornoga jezika te povremeno i administrativnoga stila, uglavnom pravnoga podstila. Administrativni je stil, ipak, prilično dobro opstao, čak i napredovao, iako je to izgledalo različito u raznim periodima i u raznim dijelovima podijeljene države[4]: za vrijeme Varšavske kneževine[5] (Księstwo Warszawskie 1807–1815)[6], zatim u Poljskoj Kraljevini (Królestwo Kongresowe 1815–1915)[7], kada je 80% njezina teritorija ušlo u novu administrativnu jednicu – Poljsku Kraljevinu pod protektoratom Rusije. U Varšavi je tada osnovana poljska Škola prava i administracije. Nakon desetak godina, točnije 1826, Ustav Kraljevine propisuje da se sve administrativne djelatnosti u Kraljevini moraju obavljati na poljskom jeziku. Doduše, nakon Siječanjskog ustanka 1863. i njegova sloma došlo je do velikih represija. Uredi su, ipak, kroz cijelu jednu generaciju obavljali svoje obveze na poljskom jeziku, a i nakon neuspjeha Ustanka poljski jezik nije odmah ukinut, točnije njegov administrativni i kancelarijski pravni stil.

4 S obzirom na ondašnje stanje administrativnoga stila ne ulazimo sada u prirodu i složenost toga stila, tretiramo taj pojam tradicionalno.

5 Varšavska kneževina osnovana je 1807. godine na osnovi tzv. Sporazuma u mjestu Tylža kada su Francuska, Pruska i Rusija dopustile da nastane nezavisna Poljska. Zemlje koje su ušle u sustav Kneževine obuhvatile su poljske zemlje iz 2. i 3. podjele pod Pruskom (bez Gdanjska) te dio zemalja koje su bile pod Rusijom, u okolici grada Białystoka i sjeverno od njega.

6 Poljska kraljevina je nastala odlukom tzv. Bečkog kongresa 1815. godine bez jednog zapadnog dijela Varšavske kneževine, kao djelomično nezavisna država pod ruskim protektoratom do pada ustanka 1831. godine. Zatim je bila u sustavu ruske imperije do 1915., kada su njemačka i austrijska vojska zauzele Kraljevinu. Okupacija tih zemalja je trajala do kraja Prvog svjetskog rata.

7 Opširno je pitanje književne norme tzv. mikrojezika, npr. gradišćanskohrvatskoga i rusinskih zatim regionalnih, npr. kašupskoga i šleskoga.

U dijelu Poljske koji je ostao u granicama Pruske države bilo je znatno teže, naročito nakon ujedinjenja Njemačke 1871. godine kada je bila provođena jaka germanizacija usmjerena, prije svega, protiv poljskog jezika.

U Galiciji i Lodomeriji, koje su bile u okviru Austro-Ugarske, jača antipoljska politika osjećala se tek od 1846. godine, tj. nakon seljačke bune pod vodstvom Jakóba Szele. Iako je u školama i uredima bio priznat poljski jezik a, između ostalog, usavršavao se i modernizirao jezik administracije, učvrstio se administrativni stil jer se mnogo dokumenata prevodilo s njemačkoga na poljski jezik što je zahtijevalo ne samo nove termine nego i razvoj stilističkih sredstava. Zanimljiva je bila sudbina njemačkih posuđenica u Galiciji i Lodomeriji, tzv. galicizama koji su nakon vraćene nezavisnosti 1918. dosta brzo nestali iz poljskog jezika što je dokaz toga da se nisu uspjele duboko ukorijeniti u poljski leksički sustav. Zajedno s razvojem tiska postupno se usavršavao i publicistički stil koji je potkraj 19. stoljeća, u vrijeme književnog pravca pozitivizma, poprimio oblik potpuno razvijenoga stila, ne samo u varšavskoj publicistici nego i u krakovskoj, lavovskoj i u drugim poljskim (austro-ugarskim) gradovima. Treba spomenuti da je poljska pozitivistička publicistika stvorila takve moderne žanrove kao što su feljton i reportaža, koje su pisali najveći ondašnji pisci poput Bolesława Prusa i Henryka Sienkiewicza i objavljivali u tada jako popularnim i brojnim dnevnicima i tjednicima.

Razvoj poljske književne norme u slavenskom je svijetu jedinstven primjer neometanoga razvoja od kasnog srednjeg vijeka do suvremenih vremena, što pokazuje i najnovija knjiga koja predstavlja sintetički opis oblikovanja slavenskih jezika (Oczkowa 2011). Karakteristično je za povijest pojedinih književnih jezika to da su se oni koji su nastali rano, razvijali s prekidima, neki su mijenjali čak svoju dijalektnu osnovu, npr. češki, lužički jezici i slovenski, dok su drugi bili opterećeni staroslavenskim (pod utjecajem pravoslavlja) ili su rabili dijalekte u službi naddijalektnog jezika, što je vidljivo na primjeru hrvatske povijesti jezika. Neki su dobili svoju književnu normu kasno, tek u drugoj polovici 19. stoljeća, npr. bjeloruski ili čak kasnije – makedonski te jezici koji su nastali nakon raspada Jugoslavije.[8]

3. Periodizacija poljskoga književnog jezika – neriješena pitanja

Za razliku od prilično dobro poznate povijesti poljske norme periodizacija književnoga jezika postavlja još uvijek pitanja koja nisu riješena do danas od kojih neka, izgleda, neće nikad dobiti jednoznačan odgovor.

8 Opširno je pitanje književne norme tzv. mikrojezika, npr. gradišćanskohrvatskoga i rusinskih zatim regionalnih, npr. kašupskoga i šleskoga.

Etape kodificiranja poljskoga književnog jezika na osnovi triju dijalekata – velikopoljskoga, malopoljskoga (ili obratno?) te zatim mazovjeckoga (kad je Varšava postala glavnim gradom 1596. ili godinu dana kasnije[9] – predstavljaju postupan, neprekidan proces koji je po svojoj prirodi jedan od rijetkih primjera u slavenskim jezicima. Pojedine su etape tijesno povezane sa sociolingvističkim prilikama – s poljskom poviješću to jest s formiranjem i učvršćivanjem poljske države, njezinih ustanova, s jezikom književnosti zatim s postupnim padom države, izgubljenom samostalnošću, promjenama u kulturi, književnosti itd.

Nitko ne osporava da se poljski književni jezik formirao na temelju triju dijalekata, uzimajući od prvih dvaju postepeno jezične oblike i leksik, a tek kasnije, kada je bio prilično dobro oblikovan te kada je politički i intelektualni centar države premješten u Varšavu, tijekom 18. stoljeća i kasnije, preuzeo je neka uglavnom morfološka obilježja, te od trećega dijalekta, mazovjeckoga.

Jednostavno je pitanje kada se radi o cjelini dijalektalne osnove, ali nije jednostavno odgovoriti na pitanje koji je dijalekt, velikopoljski ili malopoljski, bio važniji u počecima književnoga jezika. Donedavno se u polonističkoj literaturi smatralo da je njezin razvoj izgledao tako da su počeci stvaranja naddijalektalnog jezika bili vezani uz velikopoljski dijalekt na teritoriju na kojem se nalazio ondašnji politički centar u Gnjeznu – jer su dvije njegove osnovne osobine, tj. odsutnost pojave koja se u poljskoj lingvistici zove *mazurzenie*, tj. izgovor dentalnih suglasnika *c, z, s, dz* umjesto palatalnih *č, ž, š, dž* i *izgovor nazalnih samoglasnika* upravo velikopoljske osobine. Postojala je grupa jezikoslovaca koja je smatrala da su počeci poljskoga jezika ipak vezani s Malom Poljskom i Krakovom. Budući da nije riješen problem kronologije nastanka pojave *mazurzenia*, tj. nije jasno je li to rana pojava ili kasna, nastala prije 15. stoljeća ili tek u 15. stoljeću, do dan-danas nema suglasja oko početka književnoga jezika. Intenzivna diskusija oko postanka poljskoga književnog jezika koja je započela u međuraću trajala je i bila još žešća prvih poslijeratnih godina iako i dalje nije riješen osnovni problem, tj. njegovi velikopoljski ili malopoljski počeci.

Pristalice jednoga ili drugog stava nikad se nisu usuglasili jer i jedni i drugi raspolažu argumentima koji ostaju u svojevrsnoj ravnoteži.

Intenzivna diskusija o genezi poljskoga književnog jezika obilježena je imenima svih uglednih poljskih jezikoslovaca počevši od manje poznatoga suvremenim generacijama A. Kaline, B. de Courtenaya i drugih poljskih jezikoslovaca koji su našli svoje trajno mjesto u poljskom jezikoslovlju poput Stanisława Słońskog, Tadeusza Lehra-Spławińskog, Kazimierza Nitscha, Zenona Klemensiewicza i Stanisława Urbańczyka – dakle sedam predloženih periodizacija poljskoga jezika, od A. Kaline, mladogramatiča-

9 Ne zna se točan datum jer je to bio spontan, slučajan događaj (kada švedski kralj Zygmunt Waza zbog velikih poplava nije mogao doći u krakovsku prijestolnicu).

ra koji je kao principe periodizacije uzeo (1) vrste korijena izabranih riječi, (2) stanje u morfološkoj derivaciji te (3) fleksijske oblike riječi. Sljedeće periodizacije evoluirale su i usavršavale se zajedno s razvojem istraživanja i znanja o jeziku.

Trosveščana monografija Zenona Klemensiewicza (Klemensiewicz 1961–1972), koja obuhvaća prilično duboko razrađene teme kao što su razvoj tiskara i tiska, pojave i etape posuđivanja od najstarijega vremena do početka 20. stoljeća i razvoj poljske leksikografije počevši od prvoga latinsko-poljskog rječnika iz 1596, tzv. Murmeliusova rječnika[10]. St. Borawski u svojoj monografiji iz 1995. godine piše o značaju Klemensiewiczeve monografije:

> Kao datum s kojim završava period diskusija na temu geneze poljskoga književnog jezika predlažem 1953. godinu. Doduše 1947. godine i ponovo 1951. objavljena je knjiga T. Lehra-Spławińskog »Poljski jezik. Podrijetlo, postanak i razvoj« koja je do vremena kada je Z. Klemensiewicz objavio svoju povijest poljskog jezika (tri toma između 1961. i 1972. godine) činila povijesnojezični kompendij od osnovnoga značenja, ali se ne može smatrati punom sintezom. Ta izvrsno napisana knjiga najopširniji je, samo jedan put izrečeni stav povjesničara jezika koji raspolaže jasnom filozofijom povijesti u korist velikopoljskog (bolje rečeno zapadnopoljskog) podrijetla poljskoga književnog jezika. (Borawski 1995: 16)[11]

Knjiga objavljena gotovo prije pola stoljeća, koja ne samo da nosi svoju zasluženu snagu tradicije nego i imponira uvidom, analizama konkretnih problema, zahtijeva ipak drukčiji kontinuitet. Treba još spomenuti velik doprinos Irene Bajerowe koja je obradila ono što nije uspio Z. Klemensiewicz naime književni jezik 19. stoljeća (Bajerowa 1986) i jezik od 1939. do 2000. (Bajerowa 2005) Obje monografije Irene Bajerowe daju uvid u unutrašnju povijest poljskoga jezika te u suvremeno oblikovanje književne norme i istovremeno čine podlogu za daljnju periodizaciju jezika koja, ipak, kako smatra autorica, zahtijeva određenu vremensku distancu i nije moguća na početku 21. stoljeća. Kako piše Bajerowa:

---

10 Jan Murmeliusz/Myrmeling, *Dictionarius Murmelii variarum rerum... cum Germanica atque Polonica interpretatione*, Kraków 1526.

11 U originalu: »Jako datę zamykającą okres dyskusji o pochodzeniu języka literackiego proponuję rok 1953. Wprawdzie w 1947 r. i ponownie w 1951 ukazała się książka T. Lehra-Spławińskiego *Język polski. Pochodzenie, powstanie i rozwój* i pełniła przez długi czas (do momentu ukazania się *Historii języka polskiego* Z. Klemensiewicza) funkcję podstawowego kompendium historyczno-językowego, nie można jednak tego dzieła uważać za syntezę dążeń okresu. Ta znakomicie napisana książka jest najobszerniejszym, jednorazowo wyrażonym stanowiskiem historyka języka dysponującego wyrazistą historiozofią w kwestii wielkopolskości (lepiej – zachodniopolskości) genezy polskiego języka literackiego« (Borawski 1995: 16).

> Godinom 1939. završava tzv. novopoljski period (...) prolaznu fazu činile bi godine 1939–1960. Zatim se izrazito ocrtava novi period povijesti poljskoga jezika. Iz perspektive 21. stoljeća pokazat će se je li to opravdan prijedlog. Promjene koje će donijeti ovo stoljeće mogu osporiti ovaj pogled ili ga potvrditi (Bajerowa 2005:158).[12]

4. Suvremeni izazovi u istraživanju povijesti jezika

Evolucija književnoga jezika koja proistječe iz njegova prilagođavanja novim komunikacijskim potrebama koje određuju promjene u cjelokupnom životu danoga naroda predstavlja niz vrlo složenih pitanja.[13] Iako je u svim slavenskim jezicima dosta urađeno u okviru dijakronijskih problema, s vremenom su se formulirali novi izazovi koji simultano povezuju probleme normativizacije s problemima njihove periodizacije. Od presudnog su značaja komunikativni aspekti jezika u istraživanju povijesti jezika, o kojima se, treba priznati, u prošlosti nedovoljno vodilo računa. Na osnovi toga što je pretraženo i obrađeno vidi se kako su različiti načini komuniciranja u društvu bili poticajni za oblikovanje naddijalektalnog jezika.

Kako postulira Borawski na početku 21. stoljeća potreban je posve nov pristup istraživanju povijesti jezika da bi se naime »pretražila povijest korištenja poljskoga naddijalektalnog jezika« ili točnije rečeno »povijest jezičnih ponašanja«. A to se po njegovoj metodologiji svodi na neophodnost postupaka u cilju da se odrede: zajednice komuniciranja, potreba komuniciranja, uzori jezičnih ponašanja, individualna ostvarenja jezika, institucionalna sredstva komuniciranja, sredstva komuniciranja, to jest oblici jezika (Borawski 2000: 182).

Individualni, a to znači i *raspršen* pristup istraživanjima, što je obilježje ne samo poljskoga dijakronijskog jezikoslovlja već i šire, pokušavao se pretvoriti u kolektivna istraživanja. Takva ideja koja se pojavila još u osamdesetim godinama 20. stoljeća na znanstvenim savjetovanjima zbog različitih izvanjezičnih razloga u to vrijeme nije bila ostvarljiva.[14]

---

12 U originalu: »Rok 1939 kończy zatem dobę nowopolską, zwłaszcza że i zmiany granic polszczyzny upoważniają do postawienia na roku 1939 krańcowego punktu doby nowopolskiej. Przejściową fazą byłyby lata 1939-1960. Po czym wyraźnie zarysowuje się nowa doba historii języka polskiego. Z perspektywy XX stulecia okaże się, czy jest to słuszna propozycja. Zmiany, jakie ten wiek przyniesie, mogą skłonić do rewizji powyższego poglądu lub też potwierdzą trafność przyjętych tu wniosków periodyzacyjnych.«

13 Pored mlađega termina *evolucija* koristio se te se i dalje koristi termin *razvoj*. Ukoliko *razvoj* implicira vrednovanje, bilo bi poželjnije upotrebljavati termin *evolucija*.

14 Tako su u dijakronijskoj polonistici bila organizirana dva savjetovanja; prvo je organizirala šleska polonistika u Katowicama 1987. godine, drugo polonistika u Łódzi 1988. godine. Mnoga istraživanja bila su provođena i do danas se provode u nacionalnim ustanovama – akademijama znanosti i institutima za nacionalne jezike.

Prijedlog Borawskoga da se promijeni pristup istraživanju jezika od tradicionalne povijesti jezika k povijesti korištenja jezika naišao je na kontinuiranu podršku u krugu njegovih učenika. Ovdje treba izdvojiti radove Anne Wojciechowske, jezikoslovke mlađe generacije iz kruga suradnika Borawskog, koja trenutačno istražuje različite dokumente i na taj način prati razvoj poljskog administrativnog stila u 19. stoljeću. Dio rezultata njezinih istraživanja predstavlja knjiga *Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku: Studium genologiczne*, Zielona Góra 2012. (*Protokol kao svjedočanstvo zajedničke komunikacije u drugoj polovici 19. stoljeća*). Ta knjiga na opsežnom materijalu protokola pokazuje evoluiranje i velik napredak administrativnoga stila u 19. stoljeću usprkos nepovoljnim prilikama u kojima je funkcionirao poljski jezik za vrijeme podjele Poljske. Wojciechowska ruši jedan stereotip koji se tiče mišljenja o stanju i položaju ondašnjega jezika u situaciji izgubljene nezavisnosti. Ona naime dokazuje da je bilo i perioda povoljnih za politički i društveni život, u koje spada osnivanje Varšavske kneževine 1807, a koja je 1814. pretvorena u Poljsku kraljevinu i funkcionirala do gašenja Siječanjskoga ustanka 1864. godine (Wojciechowska 2012). Pola stoljeća djelomične neovisnosti rezultiralo je prilično povoljnim prilikama i za funkcioniranje i evoluiranje jezika, uglavnom na stilističkom i leksičkom planu.

Naravno, osim radova koji se sustavno pojavljuju i posvećeni su pojedinim užim problemima dijakronijske poljske gramatike, tzv. unutrašnjoj gramatici, tj. povijesnoj, što se često povezuje s razvojem tzv. vanjske povijesti jezika, tj. povijesti jezika, zabilježeni su i mnogobrojni radovi koji u manjem stupnju pokušavaju preispitati dosadašnja dostignuća i uglavnom su orijentirani na dodatna istraživanja onoga što još nije dovoljno obrađeno.[15] Pozornost zaslužuju istraživanja vođena u okviru europskog projekta, posvećena različitim problemima također dijakronijski razmatranim u etnolingvističkoj metodologiji.[16]

Kada se govori o napretku diskusije i istraživanja u vezi s oblikovanjem norme u dijakronijskoj lingvistici pojavilo se novo gledište, tj. potreba povezivanja periodizacije i standardizacije jezika s dosadašnjim kriterijima koji su slični i u poljskome i primjerice u hrvatskom jeziku.

Naime dosada nije sasvim jasno kako su se točno formirali i razvijali pojedini stilovi. U slučaju kada su društvenopolitički i književnopovije-

---

Izgleda da rezultati tih istraživanja često nisu bili dovoljno iskorišteni kao doprinos normativizaciji i periodizaciji.

15 Treba spomenuti istraživanja u okviru projekta pokrenutog 2012. godine koji vodi Krystyna Kleszczowa na temu tzv. funkcionalnih riječi u poljskom jeziku; u tome sudjeluje grupa najiskusnijih polonista dijakroničara. To je prvi projekt takvoga opsega i značaja u Poljskoj posvećen tim riječima.

16 Tema projekta je »Metody analizy JOS w kontekście badań porównawczych« (Metode analize *Jezične slike svijeta* u kontekstu poredbenih istraživanja) koji vodi prof. Jerzy Bartmiński na Sveučilištu Marije Curie-Skłodowske u Lublinu.

sni čimbenici dobro istraženi, a jezikoslovni još uvijek samo djelomično, tj. dovoljno dobro sa sociolingvističkog aspekta (npr. bogaćenja jezika pomoću posuđenica, utjecaja tiska na društveni život, razvoja pravopisne norme koja se oblikovala uglavnom u jeziku istaknutih pisaca i diskusijama jezičnih stručnjaka, tj. gramatičara, prevoditelja i dr.), tada sami mehanizmi postajanja/oblikovanja književnog jezika nisu ni jasni ni dovoljno objašnjeni. I glavno neistraženo pitanje glasi – je li se naddijalektalni jezik formirao neposredno na dijalektalnoj osnovi, tj. jesu li određeni njegovi elementi neposredno ulazili u naddijalektalni jezik, ili se on formirao najprije na osnovi provincijalnih/regionalnih varijeteta kao jezika posrednika (Borawski 2000: 244), a zatim se na njihovoj osnovi postupno formirao izrazitiji jezik kraljevskoga dvora, Jagiellońskoga sveučilišta i ondašnjih intelektualnih elita s već prilično ustaljenom, stabilnom normom, koji se prema poljskoj terminologiji može smatrati književnim jezikom. Ova pitanja nisu još u potpunosti istražena u poljskom jezikoslovlju.

Izgleda da i u drugim nacionalnim filologijama, uključujući hrvatsku, na početku 21. stoljeća postoji slična situacija sa istraživanjima. Kako piše Branka Tafra:

> Primjenom različitih periodizacijskih kriterija dobivaju se i različite periodizacijske jedinice. Više je čimbenika koji mogu utjecati na izbor kriterija, od društvenopolitičkih do književnopovijesnih i jezikoslovnih, a izbor će ovisiti o tome čemu se daje prednost. (Tafra 2011: 197)

Da bi se znanje o standardizaciji moglo produbiti, a ne ostati statično, što je vidljivo u povijesti i poljskoga i drugih slavenskih jezika, moraju se uzeti u obzir i neke bitne činjenice koje su utjecale i na standardizaciju i srodne probleme te na oblikovanje nacionalne svijesti o jeziku.

Stoga je neophodno uzeti u obzir evoluciju raslojavanja jezika, proučiti etape postojanja i razvoja pojedinih funkcionalnih stilova koji su bili povezani s različitim područjima/sferama života i pojedinca i društva. U odnosu na govorni jezik znatno je lakše istražiti administrativni stil na osnovi različitih dokumenata zatim publicistički, a tako je u slučaju poljskoga jezika počevši od 16. stoljeća, tj. poljske renesanse,[17] kada su nastale mnoge tiskare koje su pojeftinile cijenu knjige i povećale krug primatelja. Znanstveni stil koji se izrazito razvio od polovice 19. stoljeća pruža suvremenim istraživačima neograničene mogućnosti. Takva bi se istraživanja trebala vršiti uglavnom u istraživačkim zajednicama, što je svojevremeno postulirao Borawski (Borawski 1999).

---

17 Za početke poljskoga publicističkog stila zaslužni su istaknuti renesansni publicisti kao što su Andrzej Frycz Modrzewski, Stanisław Orzechowski i drugi, a znatnu ulogu odigrao je i prvi poljski gospodarski časopis *Merkuriusz Polski Ordynaryjny*, pokrenut u Poljskoj u 17. st., koji je izlazio skoro dvije godine, naprije u Krakovu (1661) zatim u Varšavi (1662).

Što se tiče nacionalne svijesti o razvoju materinskog jezika ona je u poljskom slučaju uvijek bila uvjetovana prije svega političkim prilikama, to jest bila je njima srazmjerna. Naime bila je tim jača što je jezik bio ugroženiji – bilo pomodarstvom, tj. pokušajem umjetnoga uvođenja latinskoga jezika u 17. stoljeću ili velikom uporabom francuskoga jezika u 18. stoljeću, bilo ozbiljnijim okolnostima izazvanima od strane vanjskih neprijatelja od druge polovice 18. stoljeća kada je politička situacija u Europi i u Poljskoj u tri navrata dovela do konačne podjele Poljske (djelomična podjela 1772. i 1793. godine, a konačna 1795).

Treba još spomenuti da u očuvanju jezika veliku zaslugu ima inače jedan strogo osuđivan oblik poljske kulture, tzv. *sarmatizam*, koji je nesumnjivo nanio veliku štetu u političkom životu, a s druge strane bio veoma zaslužan za opstanak jezika kao osnovnog čimbenika nacionalne svijesti u 18. i 19. stoljeću. A ta nacionalna svijest, nekad prilično jaka (mislim tu na vrijeme tzv. I. Republike do treće podjele Poljske) i vrlo jaka za vrijeme podjele Poljske (tj. u vremenu 1795–1918), i dalje je ostala jaka nakon obnove države 1918. i dalje do završetka Drugoga svjetskog rata. Povijest poljskoga književnog jezika, a time i oblikovanje njegove norme, našla se brzo u središtu znanstvenih jezikoslovnih istraživanja kada su Poljaci dobili neovisnost 1918. godine. Promjene u normi poljskoga jezika bile su utvrđene izdanjem pravopisa tek 1936. godine[18], a njegovu punu primjenu ipak je spriječio Drugi svjetski rat. Nakon Drugoga svjetskog rata nekomunistička vlast[19] potvrdila je njihovu primjenu 1948. godine, a zatim su sitne promjene u istom pravopisu bile uvedene 1957. godine. Posljednje promjene u poljskom pravopisu potaknute od strane Savjeta poljskoga jezika (Rada Języka Polskiego) uvrštene su u nove pravopisne rječnike.[20]

Nakon Drugoga svjetskog rata, za vrijeme totalitarne države, briga o književnom jeziku postupno se smanjivala. Ipak, brzi procvat novogovora za vrijeme staljinizma izazvao je velik interes za jezik kao sredstvo manipuliranja.[21] Jezikom su manipulirali ne samo političari i njima odani novinari nego i glumci u mnogobrojnim poljskim kabareima. Poljski kabarei koje *nije primjećivala* komunistička cenzura, jer su je vlasti tretirale kao

18 S. Jodłowski, W. Taszycki, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, Warszawa 1936.

19 Između 1945. i 1947. Poljska je bila prilično slobodna, na osnovi odluka Moskovske konferencije u Poljskoj je od lipnja 1945. na vlasti bila Privremena vlada nacionalnog jedinstva (Tymczasowy Rząd jedności Narodowej), od 1947. već aktivno djeluje ruski NKWD da bi, nakon falsificiranog referenduma i izbora u parlamentu (Sejm), 1947. počeo staljinistički teror.

20 V. E. Polański, Ur. *Nowy słownik ortograficzny*, Warszawa 1996. te A. Markowski. Ur. *Ortograficzny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.

21 Usp. npr. Głowiński (1990) koji je opisao prvu karakteristiku poljskoga novogovora čime je pokrenuo i daljnja svoja i druga istraživanja uključujući konfrontativna, npr. Cichońska, Kuna 2012.

svojevrstan sigurnosni ventil, predstavljali su specifičnu i važnu pojavu u poljskoj kulturi budući da su razotkrivali apsurde političkoga i društvenog života, a u tome i jezika.

Valja spomenuti da su, bez obzira na političke prilike, pa i *male poljske ustanke* u totalitarnim vremenima jako bili popularni različiti oblici savjetnika počevši od tiska za mlade u kojem su jezični savjeti imali svoje stalno mjesto, zatim tiska za odrasle, emisija na radiju (prije svega višegodišnje čuvene emisije profesora Witolda Doroszewskog). Paradoksalno je da je tada totalitarna država vodila brižljivu jezičnu politiku, a istovremeno je neometano svojim životom živio i poljski novogovor.

Nakon pada totalitarnoga sustava nestali su i savjetnici iz tiska; jedno vrijeme emitirane su emisije na državnom radiju u obliku savjetnika (prof. Markowskog) te su se pojavile emisije na državnoj televiziji (poznati ciklus *Ojczyzna polszczyzna* profesora Jana Miodeka i *Mówi się*? profesora Jerzyja Bralczyka). Nagle znatne promjene u jeziku, uzrokovane političkom i gospodarskom transformacijom, brzo su utjecale na sve oblike jezika i izazvale promjene u jeziku ne samo gospodarstva i politike nego i šire, odrazile su se na razini razgovornoga stila. Od velikog su značaja za poljski jezik svjetske globalne promjene koje uzrokuju novi mediji – internet i sms-poruke – koji ne samo u poljskom jeziku donose različite pravopisne i druge probleme s kojima se slabo snalaze mlade generacije Poljaka. Prosječan Poljak u brzom, zgusnutom i često neurednom komuniciranju koje je svojstveno suvremenoj masovnoj kulturi ponaša se kao i većina pripadnika drugih slavenskih naroda, to jest često nekritički preuzima sve negativne osobine suvremenoga načina komuniciranja. Treba naglasiti da su također nastale znatne promjene u komuniciranju starijih generacija s mladima.[22]

Programi su poljskog jezika u školama, mislim na gimnazije i liceje[23], blago rečeno, vrlo oskudni, reducirani do nedopustive razine, jednostavno nema vremena (a, smatram, često i dobre volje) da se mladi ljudi upoznaju s prošlošću materinskoga jezika. Školski programi nakon pada totalitarizma i uvođenja suvremene donedavno zabranjene književnosti (kako se eufemistički govorilo književnosti *slabo prisutne u školi*) potpuno marginaliziraju programe poljskoga jezika.[24] Srednje obrazovanje (a posebno niže obrazovanje) tretira jezik kao prozirnu, očiglednu pojavu o kojoj se ne razmišlja, jer se o njemu vrlo malo uči i, također, malo piše izvan znan-

22 U poljskoj literaturi postoji opširna literatura koja opisuje promjene komuniciranja između generacija, npr. Skudrzyk 2007. i literatura koja se tamo nalazi.

23 U poljskom školstvu postoji osnovna škola koja traje šest godina zatim obvezatna trogodišnja gimnazija (*gimnazium*) te također trogodišnji (neobvezatni) licej (*liceum*).

24 *Literatura »slabo prisutna« u školi* (*Literatura »źle obecna« w szkole*) naslov je antologije tekstova zabranjenih u komunističkoj Poljskoj u koju su uvrštени tekstovi W. Gombrowicza, Cz. Miłosza, S. Mrożeka i dr. (Chrząstowska, Wysłouch 1990), a priručnik iz najnovije poljske književnosti istih autorica objavljen je već 1992.

stvene literature. Zbog neriješenog pitanja kanona lektira iz književnosti, u licejima su na kvaliteti izgubili programi poljskoga jezika (u odnosu na dobru metodičku literaturu!), što je rezultiralo slabijim znanjem i slabijom sviješću o jeziku, a ne njegovim razvojem. Eufemistički rečeno, ima tu dosta posla da se poboljša postojeća situacija. Nezadovoljavajuće stanje pokušava se popraviti, u posljednjih godinu-dvije pojavili su se novi, vrlo interesantni radovi poljskih jezikoslovaca kojima se popularizira kultura jezika (npr. Bralczyk, Markowski, Miodek, Sosnowski 2014).

Treba na kraju podsjetiti da su se pojavljivali članci postulativne prirode poput onog S. Borawskog, objavljenoga daleke 1982. godine, u kojem je autor predložio konkretne poduhvate zbog nazočnosti tih problema u školskim programima, no oni su ostali i onda i kasnije bez jačeg odjeka. U školskim programima i dalje ne samo da dominira književnost već je ona u potpunosti potisnula jezikoslovne probleme. Predmet *Kultura i stilistika poljskog jezika*, koji je uveden posljednjih godina kao obvezatan na filološkim studijima i koji je studentima potreban, trebao bi biti i u gimnaziji. Kako su gotovo nestale edukativne emisije na radiju i televiziji koje su bile emitirane više godina – još 70-ih godina i kasnije često su dopunjavale, a sigurno i ispunjavale ulogu u jezičnom obrazovanju društva, širenju pozitivnih navika u korištenju književnog jezika – promjene u funkcioniranju medija za vrijeme tranzicije odrazile su se, nažalost, negativno i na jezik.

Postoje dva društva za zaštitu poljskog jezika – od međuraća prisutno *Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego* u Krakovu i *Towarzystwo Kultury Języka* u Varšavi, osnovano u 60-im godinama prošloga stoljeća.

Na ovom mjestu treba spomenuti nove načine zaštite poljskog jezika, čemu služi ustanova Savjet poljskoga jezika (Rada Języka Polskiego) iz 1996. koji djeluje u okviru Poljske akademije znanosti, zatim Zakon o poljskom jeziku (Ustawa o języku polskim) iz 2000. koji ima pravnu moć zaštite, čak do prijave sudu zbog prijestupa prema poljskom jeziku i do zatvorske kazne.

U današnjoj situaciji svaka nacionalna filologija, osim o istraživanjima prilagođenima novim društvenim prilikama, mora skrbiti i o nacionalnoj jezičnoj svijesti na jedan aktivan način, odnosno izlaziti iz granica sveučilišta i drugih istraživačkih centara i nuditi prosječnom korisniku jezika atraktivne načine širenja i podržavanja jezične kulture. Jedan takav pothvat svake se godine ostvaruje u Poljskoj; organizira se tzv. nacionalni diktat (*dyktando narodowe*) u kojem svaki put sudjeluje oko tisuću polaznika, a dosad je ukupno sudjelovalo više od pedeset tisuća polaznika.

5. Umjesto zaključka

Na kraju vrlo sintetičkih razmatranja još jedna primjedba. Prateći literaturu slavenskih jezika vezanu uz periodizacijske i normativne probleme, uočljivo je da su se jezikoslovci podosta zatvorili u krug svojih nacionalnih problema i svojih nacionalnih metodologija. Nesumnjivo je da bi razmjena iskustava bila vrlo korisna za produbljavanje provedenih istraživanja i poduhvata širenja jezične kulture u često nepovoljnim suvremenim uvjetima.

Literatura

Bajerowa, Irena. 1986. *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*. T.1-2. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Bajerowa, Irena. 1966. *Język polski czasu drugiej wojny światowe*. Ur. I. Bajerowa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

Bajerowa, Irena. 2005. *Historia języka polskiego w latach 1939–2000.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

Borawski, Stanisław. 1982. »O potrzebach historii języka polskiego. II, Czas powstania polskiego języka literackiego«. U: *Poradnik Językowy* 1982, 6: 368–386.

Borawski, Stanisław. 1995. *Tradycja i perspektywy : przeszłość i przyszłość nauki o dziejach języka polskiego.* Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Borawski, Stanisław. 2000. *Wprowadzenie do historii języka polskiego: zagadnienia historiozoficzne.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bralczyk, Jerzy, Markowski, Andrzej, Miodek Jan, Jerzy Sosnowski. 2014. *Wszystko zależy od przyimka,* Wydawnictwo Agora, Kwiecień.

Chrząstowska, Bożena, Wysłouch, Seweryna, 1990. *Literatura »źle obecna« w szkole. Antologia tekstów literackich i pomocniczych dla klas maturalnych*. Wrocław:Ossolineum.

Chrząstowska, Bożena, Wysłouch, Seweryna, 1992. *Literatura współczesna dla klas maturalnych.* Poznań: Wydawnictwo Nakom.

Cichońska, Maria, Kuna, Branko. 2011. »Lata osiemdziesiąte w nowomowie chorwackiej i polskiej«. U: *Chorwacja lat osiemdziesiątych. Kultura-Język-Literatura*. Ur. L. Małczak, P. Pycia, A. Ruttar. Katowice: Wydawnictwo Gnome: 99–114.

Głowiński, Michał. 1990. *Nowomowa po polsku*. Warszawa: Wydawnictwo PENCLUB.

Klemensiewicz, Zenon. 1961-1972. *Historia języka polskiego*. T. 1-III. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

Moguš, Milan. 1993. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Oczkowa, Barbara. 2006. *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej.* Kraków: Lexis. S poljskog prevela N. Pintarić. *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme.* Zagreb 2012: Školska knjiga.

Oczkowa, Barbara. i dr. [Ur.] 2011. *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pisarkowa, Krystyna 1984. *Historia składni języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum.

Skubalanka, Teresa 1984. *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*. Wrocław: Ossolineum.

Skudrzyk, Aldona. 2007. »Zerwany kontrakt? Rozumienie wyrazów i tzw. luka pokoleniowa w kontekście współczesnych przemian kulturowych«. U: *Prace Filologiczne* LIII, 535–541.

Tafra, Branka, 2011. »Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnog jezika«. U: *Filologija* 57: 185–204.

Vince, Zlatko. 1978. *Putovima hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Wojciechowska, Anna. 2012. *Protokół jako świadectwo komunikacji wspólnotowej w drugiej połowie XIX wieku: Studium genologiczne*. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego.

D. Zdunkiewicz-Jedynak, Dorota. 2008. *Wykłady ze stylistyki*.Warszawa: PWN.

The Importance of the History of the Polish Language in the Process of Education and the Social Perception of the Development of the Polish Language

This article deals with the history of the origins and development of the Polish literary language, from the Middle Ages to the beginning of the twentieth century. The particular attention is being paid to the periods when the language development was jeopardized by being subjected to politicization. The process of the development of the norm of Polish literary language shows features of a stable and on-going language development throughout the ages, which is seen as quite a unique process in comparison with the development processes of ther Slavonic languages. Some of the aspects of the language norm development are being introduced and discussed in the context of other Slavonic languages, predominantly Croatian.

Key words: standard, Polish language, Croatian language, history of language

Joanna Dobosiewicz, Lidia Wiatrowska

Fakultet poljske i klasične filologije
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju
joandob@amu.edu.pl, lidiapoz@amu.edu.pl

Pregledni rad

Slavistička identifikacija kroatistike na primjeru izabranih slavistika u Poljskoj i Europi

Cilj je članka predstaviti stanje akademske kroatistike u Poljskoj te na odabranim europskim sveučilištima. U prvom su dijelu predstavljeni slavistički centri u Poljskoj u kojima su provođene kroatističke studije i profil studija u pojedinim centrima (filološkim, kulturološkim itd.). Prikazuje se u kojoj se mjeri međusobno razlikuju/podudaraju metode provođenja široko razumijevanih kroatističkih studija. Nakon toga su predstavljeni akademski centri u drugim slavenskim zemljama u kojima se provode kroatističke studije, a zatim se uspoređuje situacija u slavenskim zemljama (u prvom redu u Poljskoj) s onom u odabranim zemljama zapadne Europe. Ta se konfrontacija oslanja prvenstveno na potrazi za zajedničkom didaktičkom i metodološkom utemeljenosti odsjeka za kroatistiku u slavenskim i neslavenskim zemljama.

Ključne riječi: nastava hrvatskoga kao stranog jezika; lektorati hrvatskoga jezika u inozemstvu; slavistike u Poljskoj i Europi; promidžba hrvatskoga jezika

1. Položaj i stanje kroatistike

Svi mi koji se stručno bavimo slavistikom, osobito južnoslavenskim jezicima, svjesni smo manje ili više današnjega stanja i položaja slavistike uopće te same kroatistike izvan Hrvatske. Izučavanje i podučavanje hrvatske književnosti i jezika (kao i drugih slavenskih jezika) u inozemstvu neizbježno je povezano sa slavističkim studijem za koji u posljednje vrijeme zainteresiranost postaje (nažalost) sve manja. Smanjuje se također zainteresiranost za druge filološke smjerove (osim anglistike), npr. za romanistiku ili hungarologiju. Dolazi čak do ukidanja katedra (npr. u Frankfurtu) ili smanjivanja broja slavističkih smjerova. Uzroka tomu stanju ima više, između ostalog tu je i sveobuhvatna globalizacija te komercijalizacija koje podrazumijevaju širenje engleskoga jezika kao sredstva komuniciranja među različitim narodima, i u vezi s time – izučavanje jezika naroda koji danas igraju glavnu ulogu na svjetskoj pozornici. Slavisti-prevoditelji

na tržištu rada u današnje vrijeme moraju znati bar dva jezika, najbolje u kombinaciji slavenski i zapadni.

U te uzroke možemo uvrstiti također jezičnu politiku pojedinih sveučilišta, raspad Jugoslavije, europsko integriranje (iako se ovdje može vidjeti i mrvica nade, ali o tome ćemo kasnije govoriti), zanemarivanje humanističkih znanosti na račun egzaktnih (*Kroatistika u Njemačkoj, između Bologne i Leipziga* 2008).

Hrvatski kao tzv. mali jezik izaziva posebnu pažnju i brigu u odnosu na globalizaciju i dominiranje tzv. velikih jezika, posebno engleskoga, a u slavenskoj grupi ruskoga jezika. S jedne strane, smatra se da se »malim jezicima« drastično smanjuje broj, da jednostavno nestaju, kako piše Ivo Kalinski (2012), »svakog dana nestaju dva mala jezika, a u esktremnoj viziji hrvatski će nestati za nekih 50 godina«. S druge strane, pogotovo u političkom diskursu, smatra se da upravo sada hrvatski dobiva na značaju s obzirom na ulazak Hrvatske u Europsku Uniju koja priznaje položaj svakoga jezika kao službenog, a kako glasi na stranici Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta (MZOS) »afirmacija hrvatskoga jezika, književnosti i kulture jedan je od prioriteta hrvatske politike« (Internet).

Problemi i opasnosti koji su povezani s hrvatskim jezikom predstavljaju također pobleme s kojima se suočavaju i drugi slavenski jezici. Naime, kao što znamo, slavistike »nestaju« u svijetu. Sve se više akademskih centara zatvara ili reformira da bi se prilagodilo situaciji. Zatvaranje slavističkih instituta povezano je s nestajanjem slavističkih kulturnih centara uopće. Dojmljiv je primjer zatvaranja frankfurtske slavistike prošle godine, a zajedno s njom i knjižnice koja je prvo bila preseljena u prizemlje knjižnične zgrade, a zatim je bio recikliran velik broj knjiga, usprkos brojnim apelima, molbama i zalaganju tamošnjih slavista.

Cilj je ovoga članka, dakle, predstaviti stanje akademske kroatistike te provjeriti odgovara li opća slika položaja slavistike i stanju kroatistike u Poljskoj te u odabranim zemljama Europe (osobito u slavenskim zemljama). Prvo ćese detaljno razmotriti situacija u Poljskoj – jer je položaj kroatistike u Poljskoj u mnogočemu izniman i zanimljiv.

2. Slavistike u Poljskoj

Ako govorimo o situaciji u Poljskoj, trenutačno postoje sljedeći slavistički centri (abecednim redom): Uniwersytet Gdański (Gdanjsk), Uniwersytet Jagielloński (Krakov), Katolički Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (Lublin), Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej (Lublin), Uniwersytet Łódzki (Lodz), Uniwersytet Mikołaja Kopernika (Torunj), Uniwersytet Opolski (Opole), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (Poznanj), Uniwersytet Śląski (Sosnowiec), Uniwersytet Warszawski (Varšava), Uniwersytet Wrocławski (Wrocław). Dakle, u Poljskoj postoji 13 slavistika od čega dvije u jednom gradu – u Lublinu: na Katoličkom sveučilištu i Sveučilištu Marije

Curie-Skłodowske, no nijedna nema južnoslavensku filologiju, već samo ruski i ukrajinski jezik.

Od jedanaest slavistika u Poljskoj studenti mogu učiti hrvatski na osam sveučilišta (u okviru hrvatske filologije ili kao lektorat), od čega su četiri lektorata u nadležnosti MZOS-a: Gdanjsk, Sosnowiec (nadležnost MZOS-a), Krakov (nadležnost MZOS-a), Opole; Poznanj (nadležnost MZOS-a), Torunj, Varšava (nadležnost MZOS-a), Vroclav.

A. Krakov, Poznanj, Sosnowiec, Varšava + Gdanjsk
B. Vroclav, Opole, Torunj

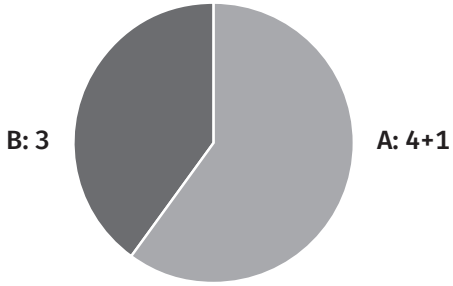

Grafikon 1. Kroatistika u Poljskoj i nadležnost MZOS-a.

Ako se pogleda karta Poljske, može se zamijetiti da u istočnom dijelu Poljske nema ni jednoga kroatističkog ili nekoga drugog centra u kojem se mogu učiti južnoslavenski jezici, budući da je najistočnija točka na karti Varšava. U Łodzu se, u okviru studija južne slavistike, uz lektorat bugarskoga i slovenskoga izučava također i ruski jezik. Zanimanje za južnoslavenske filologije mogu se primijetiti u zapadnoj i južnoj Poljskoj, dok na istoku dominiraju istočnoslavenske filologije. Nazočnost je istočnoslavenskih filologija na istoku Poljske razumljiva iz zemljopisnoga položaja tih slavističkih centara, ipak unekoliko iznenađuje interes za južnoslavenske filologije na jugu Poljske.

Premda se broj slavističkih akademskih centara ne preklapa s brojem lektorata hrvatskoga jezika, on ipak nije neznatan u odnosu na druge slavenske zemlje, što se može iščitati iz daljnjeg teksta u članku.

2.1. Smjernice nastave u Poljskoj

Na pojedinim se sveučilištima hrvatski izučava kao drugi slavenski jezik. U ponudi se sve češće pojavljuje učenje hrvatskoga kao drugog jezika ili u paru s drugim slavenskim jezikom, što je karakteristično za Poljsku. Takva je situacija u:

1) Sosnowcu, gdje studenti studiraju dva slavenska jezika; preporučuje se kombinacija: južnoslavenski i zapadnoslavenski, npr. češki i hrvatski

2) Torunju, gdje je hrvatski drugi slavenski jezik na balkanskoj filologiji (prvi je jezik bugarski)
3) Wrocławu, gdje lektorat hrvatskoga jezika mogu pohađati studenti slavenskih filologija kao drugi slavenski jezik, a riječ je konkretno o studentima ruske i ukrajinske filologije (wrocławska se filologija zove srpska i hrvatska, no predstavljene su hrvatska književnost i kultura).

U ostalim se gradovima može primijetiti sljedeća nastavna praksa:

4) U Poznanju postoje dvije odvojene filologije: hrvatska i srpska, pored drugih slavističkih filologija (bugarske, bohemističke, poljsko-ruske; makedonski se jezik može učiti u okviru lektorata).
5) U Krakovu studenti slavistike mogu birati između pet slavenskih jezika: hrvatskoga, bugarskog, češkog, srpskog i slovačkog (ruski, slovenski i makedonski su u ponudi u okviru lektorata).
6) U Gdanjsku postoje dva lektorata: srpski i hrvatski.
7) U Opolu postoji slavistika sa srpskim i hrvatskim u okviru jednoga lektorata, a to se tiče također ostalih predmeta. Ta nastavna praksa preteže u većini neslavenskih zemalja, o čemu će podrobnije biti riječi u daljnjem dijelu teksta.
8) Poseban način studiranja, jedini do sada u Poljskoj, nudi varšavsko sveučilište na kojemu se studentima slavistike u okviru kulturološkoga pristupa trima slavenskim zemljama nudi lektorat tri slavenska jezika. Postoji ukupno šest specijalizacija, dakle (kako glasi na web stranici Varšavskoga Instituta) studija o jeziku, kulturi, povijesti i suvremenosti zapadnih i južnih Slavena: bohemistička, bugarska, kroatistička, slovačka, slovenska, srpska. Institut (prema potrebi) predlaže svake godine drugu jezičnu kombinaciju, npr. češki, hrvatski, slovenski. Uz to, Institut ima u svojoj ponudi *on-line* nastavu za početnike.

Proučavanje se hrvatskoga u Poljskoj provodi na različite načine. No, ipak, imajući u vidu gore navedeno, mogu se pokazati četiri modela nastave hrvatskoga jezika u poljskoj sveučilišnoj praksi:

A. Hrvatski kao odvojena filologija/specijalizacija: Poznanj, Krakov i (na posredan način) Gdanjsk
B. Hrvatski kao drugi jezik – s ravnopravnim statusom s nekim drugim slavenskim jezikom (Sosnowiec) ili čak tri jezika (Varšava) ili kao drugi jezik (Torunj)
C. Spojena srpska i hrvatska filologija (Opole)
D. Hrvatski kao lektorat klasičnoga tipa u Wrocławu.

Valja još napomenuti da u Poljskoj, osim studiranja hrvatskoga na fakultetu, postoje tečajevi za prevodtelje u Sosnowcu. Dovoljno je poznavanje hrvatskoga na razini B2.

3. Kroatistika u Europi – slavenske zemlje

Kroatistika u europskim slavenskim zemljama – izvan Hrvatske (osim Poljske o kojoj je već detaljno napisano) izučava se u sedam država. Države su navedene od najveće do najmanje po broju stanovnika. To su dakle: Rusija, Ukrajina, Češka, Bugarska, Slovačka, Slovenija, Makedonija. Drugačiji je slučaj Bosne i Hercegovine gdje se kroatistika studira kao nacionalna filologija. U Rusiji su to dva sveučilišta: Moskovsko državno sveučilište *Lomonosov* u Moskvi i Državni univerzitet Sankt Peterburga u Sankt Peterburgu. U Ukrajini: Nacionalno sveučilište Tarasa Ševčenka u Kijevu i Lavovsko sveučilište *Ivan Franko* u Lavovu. U Češkoj se hrvatski izučava na tri mjesta: Karlovo sveučilište u Pragu, Sveučilište u Ostravi i Masarykovo sveučilište u Brnu. U Bugarskoj također na tri mjesta: Sveučilište svetog Klementa Ohridskog u Sofiji, Plovdivsko sveučilite *Pajsij Hilandarac* u Plovdivu, Sveučilište Veliko Trnovo. U Slovačkoj, Sloveniji i Makedoniji mogućnost studiranja hrvatskoga jezika postoji samo u glavnim gradovima: Sveučilište Komenskoga u Bratislavi, Sveučilište u Ljubljani, Sveučilište Ćirila i Metoda u Skoplju.

Samo će se još napomenuti da se u Bosni i Hercegovini hrvatski može studirati u Sarajevu (Univerzitet u Sarajevu), Mostaru (Sveučilište u Mostaru) i Zenici (Univerzitet u Zenici). U tri se europske slavenske zemlje kroatistika ne izučava uopće, a to su: Bjelorusija, Srbija, Crna Gora. Sveukupno dakle (osim Poljske), funkcionira 13 stranih visokih učilišta s lektoratom hrvatskoga jezika.

3.1. Kroatistika u slavenskim zemljama i nadležnost MZOS-a

Od 1994. godine lektorati hrvatskoga jezika i književnosti na stranim visokim učilištima u nadležnosti su Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske (*Propisani postupak za izbor lektora*). Postoje dvije kategorije odnosa između Ministarstva i stranih institucija gdje se izučava hrvatski jezik: prva su razmjenski lektorati hrvatskoga jezika i književnosti i katedre s lektoratom u nadležnosti MZOS-a, druga – lektorati hrvatskoga jezika i književnosti izvan nadležnosti MZOS-a. Ministarstvo sufinancira svoje službene strane lektorate, a podupire u cijelosti ili djelomično samostalne lektorate izvan nadležnosti. Međutim, bez obzira na to je li lektorat u njegovoj nadležnosti ili nije, Ministarstvo oprema lektorate rječnicima, kroatističnom literaturom te drugim nastavnim sredstvima.

Detaljna analiza informacija na internetskim stranicama Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske u usporedbi sa stranicama pojedinih sveučilišta u slavenskim zemljama pokazala je, međutim, da postoje tri mjesta gdje se izučava hrvatski jezik, a koja nisu uvedena u popis lektorata MZOS-a. To su dva visoka učilišta u Češkoj: Masarykovo sveučilište u Brnu i Sveučilište u Ostravi i jedno učilište u Bugarskoj: Sveučilište Veliko Trnovo.

A. Razmjenski lektorati hrvatskoga jezika i književnosti i katedre s lektoratom u nadležnosti MZOS-a [8] (Prag, Bratislava, Sofija, Kijev, Lavov, Moskva, Ljubljana, Skoplje)
B. Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti koji nisu u nadležnosti MZOS-a [2] (Plovdiv, Sankt Peterburg)
C. Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti nezabilježeni na internetskim stranicama MZOS-a [3] (Brno, Ostrava, Veliko Trnovo)

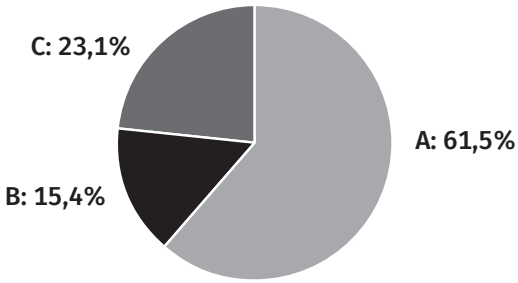

Grafikon 2. Sveučilišta s kroatistikom u slavenskim zemljama.

3.2. Kroatistika u slavenskim zemljama i tipovi nastave

Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti u inozemstvu razlikuju se, ne samo po tome jesu li u nadležnosti Ministarstva ili nisu, nego i po tipu izučavanja jezika, npr. samostalno ili kao izborni predmet. Ispostavilo se da možemo izdvojiti najmanje 8 tipova nastave. Najbrojniji tip jest *slavistika* – hrvatski jezik i književnost u okviru studijskoga smjera slavistike. To znači da se osim hrvatskoga studiraju i drugi slavenski jezici. Takav tip izučavanja postoji na osam sveučilišta: Sankt Peterburg, Lavov, Brno, Sofija, Plovdiv, Veliko Trnovo, Ljubljana, Prag. Drugi tip: *hrvatski jezik i književnost* samostalna je hrvatska filologija, takav tip imaju sveučilišta u Kijevu i Brnu. Svi ostali tipovi postoje svaki na jednom sveučilištu, a to su: *srpskohrvatski jezik i književnost* (Moskva), *balkanistika* (Brno), *filološko-arealni studij* (Brno), *makedonski jezik i književnost i južnoslavenski jezici* (Skoplje), *prijevod i tumačenje* (Bratislava), *izborni jezik uopće* (Ostrava).

A. Slavistika [8] (Sankt Peterburg, Lavov, Brno, Sofija, Plovdiv, Veliko Trnovo, Ljubljana, Prag)
B. Hrvatski jezik i književnost [2] (Kijev, Brno)
C. Srpskohrvatski jezik i književnost [1] (Moskva)
D. Balkanistika [1] (Brno)
E. Filološko-arealni studij [1] (Brno)
F. Makedonski jezik i književnost i južnoslavenski jezici [1] (Skoplje)
G. Prijevod i tumačenje [1] (Bratislava)
H. Izborni jezik uopće [1] (Ostrava)

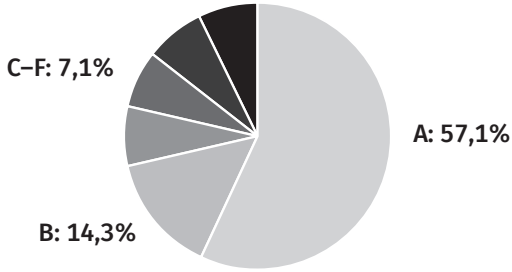

Grafikon 3. Smjerovi s kroatistikom.

Sveukupno postoji 16 smjerova na kojima se na neki način studira kroatistika, a podijeljeni su na 8 tipova nastave.

3.3. Kroatistika u slavenskim zemljama i kombinacija s nastavom srpskoga jezika

Još se i danas na nekim visokim učilištima sačuvala jugoslavenska tradicija izučavanja hrvatskoga jezika u kombinaciji sa srpskim jezikom. Iako se na većini smjerova (8) hrvatski jezik studira samostalno, postoji 5 sveučilišta na kojima se izučava srpskohrvatski, a to su sveučilišta u Moskvi, Sofiji, Plovdivu, Velikom Trnovu i Ljubljani.

A. Hrvatski [8] (Sankt Peterburg, Kijev, Lavov, Prag, Brno, Ostrava, Bratislava, Skoplje)
B. Srpski i hrvatski [5] (Moskva, Sofija, Plovdiv, Veliko Trnovo, Ljubljana)

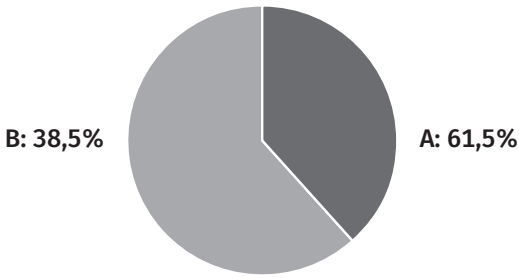

Grafikon 4. Sveučilišta s kroatistikom.

4. Kroatistika u zapadnoj Europi

Što se tiče zapadne Europe, kroatistički smjer funkcionira najvjerojatnije u državama u kojima je brojna hrvatska emigracija. To su, između ostaloga, Francuska, Austrija, Italija, Ujedinjeno Kraljevstvo (lektorati u nad-

ležnosti MZOS-a) te Belgija, Danska, Finska, Francuska, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Švedska, Švicarska. Najviše središta s hrvatskim lektoratom postoji u Njemačkoj (*Adrese lektorata hrvatskoga jezika i književnosti na stranim sveučilištima 2013./14*.)

4.1. Kroatistika u Njemačkoj i nadležnost MZOS-a

U Saveznoj Republici Njemačkoj, prema podacima njemačkoga statističkog ureda Statistisches Bundesamt (*Ausländische Bevölkerung*), živi više od 240 000 stanovnika hrvatskoga porijekla. U toj državi postoji čak 14 sveučilišta na kojima se izučava hrvatski jezik i književnost, međutim, ni jedan kroatistički smjer nije u nadležnosti MZOS-a Republike Hrvatske. Gradovi u Njemačkoj u kojima se na neki način održava nastava hrvatskoga jezika i književnosti jesu (po abecednom redu): Bamberg, Berlin, Bonn, Freiburg, Göttingen, Heidelberg, Jena, Köln, Leipzig, Mannheim, Oldenburg, Regensburg, Saarbrücken, Tübingen. Smjerovi s kroatistikom funkcioniraju pretežno kao dio fakulteta s nazivom: Sprachwissenschaft und Kulturwissenschaft (lingvistika i kulturologija). Od svih 14 sveučilišta, dvanaest ih je, iako nisu u nadležnosti Ministarstva, zabilježeno na njegovim internetskim stranicama, a dva nisu – u Heidelbergu i Jeni.

A. Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti koji nisu u nadležnosti MZOS-a [12] (Oldenburg, Göttingen, Freiburg, Bamberg, Bonn, Berlin, Regensburg, Tübingen, Mannheim, Köln, Leipzig, Saarbrücken)
B. Lektorati hrvatskoga jezika i književnosti nezabilježeni na internetskim stranicama MZOS-a [2] (Heidelberg, Jena)

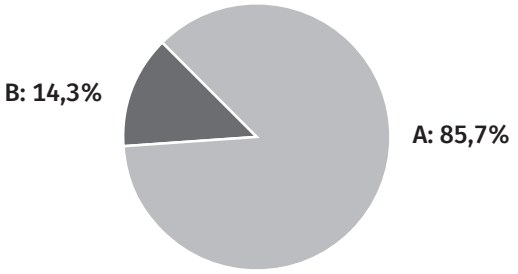

Grafikon 5. Sveučilišta s kroatistikom u Njemačkoj.

4.2. Kroatistika u Njemačkoj – tipovi nastave i jezična kombinacija

U Njemačkoj se ni na jednom mjestu ne izučava kroatistika samostalno, npr. kao tradicionalna filologija. Tipovi nastave svrstani su u tri grupe: *slavistika*, *izborni jezik uopće* i *slavenske kulture*. Na sveučilištima gdje se kroatistika studira u okviru slavistike, na osam mjesta postoji jezična kombinacija BHS (bosanski, hrvatski, srpski), a na četiri kombinacija

SH (srpski, hrvatski). Hrvatski se jezik i književnost kao izborni jezik te u okviru tipa slavenske kulture predaje na po jednom visokom učilištu, i to uvijek u jezičnoj kombinaciji SH (srpski, hrvatski).

A. Slavistika [12] (8 BHS, 4 SH)
B. Izborni jezik uopće [1] (SH)
C. Slavenske kulture [1] (SH)

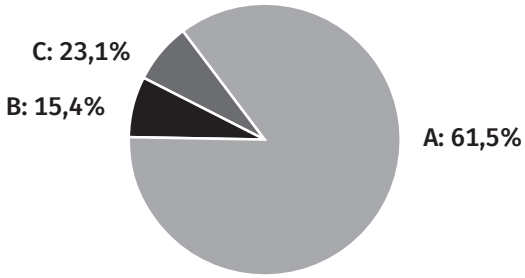

Grafikon 6. Tipovi smjerova s kroatistikom u Njemačkoj.

5. Učvršćivanje inozemne kroatistike – ideje

Pregled središta na kojima se izučava hrvatski jezik i književnost na različite načine i na različitim razinama pokazao je da položaj i stanje kroatistike u inozemstvu nisu zabrinjavajući, međutim, nisu ni zadovoljavajući. Što se tiče slavenskih zemalja, najzanimljivija je situacija u Poljskoj u kojoj ima najviše sveučilišta na kojima se može studirati kroatistika. Svaki institut nudi različit način učenja hrvatskoga jezika – u rasponu od klasične nacionalne filologije (npr. Poznanj) do kulturno-komunikacijskoga pristupa poučavanju hrvatskoga uz izučavanje drugih slavenskih jezika, gdje praktična nastava hrvatskoga jezika nadopunjava kulturološke predmete. Možemo izdvojiti odvojene filologije i hrvatsku filologiju spojenu sa srpskom, hrvatski kao drugi, ravnopravni slavenski jezik u okviru filoloških studija te kao lektorat. Dakle, ponuda je u Poljskoj doista različita i stvara više mogućnosti za studente koji mogu birati: žele li staviti težište na razvoj komunikacijskih vještina uz druge slavenske jezike (npr. Sosnowiec, Varšava, Torunj) ili na filološko izučavanje jezika (npr. Krakov, Poznanj).

U većini (7/10) ostalih slavenskih zemalja, osim Hrvatske i Bosne i Hercegovine, na sveučilištima postoje smjerovi s kroatistikom (Rusija, Ukrajina, Češka, Bugarska, Slovačka, Slovenija, Makedonija). Kroatistika se izučava i u državama zapadne Europe, npr. u Austriji, Francuskoj i na brojnim mjestima u Njemačkoj. Uzimajući u obzir činjenicu da hrvatski jezik ne pripada velikim slavenskim jezicima, kao i činjenicu o raspadu Jugoslavije, funkcioniranje kroatističkih smjerova na toliko europskih

visokih učilišta pruža nadu u budućnost inozemne kroatistike i čvrsto je polazište za razvoj ove discipline. Druga je stvar u kojoj se mjeri i na koji način izučava kroatistika u inozemstvu, a to ovisi o različitim i često promjenjivim čimbenicima, kao što su npr. intenzitet kontakta s hrvatskom kulturom, brojnost i snaga hrvatske dijaspore, postojanje međunarodnih trgovinskih odnosa itd. Moguće je poboljšati stanje kroatistike u inozemstvu, samo je nužno odrediti: kako bi trebao izgledati način nastave hrvatskoga jezika i književnosti izvan granica same Hrvatske te koji su ciljevi kroatistike u Hrvatskoj, a koji u inozemstvu. To su svi zadaci namijenjeni kako domaćim tako i stranim kroatistima i najbolje bi bilo da se te dvije grupe spoje i surađuju.

Potrebno je raditi na učvršćivanju inozemne kroatistike. Prijedlozi (i želje) mogli bi biti sljedeći: prvo, stalno se može poboljšavati ono što već dobro funkcionira, tj. može se ostvariti još efikasnija suradnja s Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, kao i bilateralna suradnja kroatističkih instituta/centara/lektorata i hrvatskih sveučilišta (razmjena iskustava); drugo, možda bi bilo korisno usmjeriti pažnju na snažne inozemne kroatističke akademske centre, dakle da ih bude manje, ali da budu na visokoj razini, dobro opremljeni literaturom prilagođenom nastavi, s bogatom didaktičkom ponudom, glasovitim profesorima i studentima zainteresiranim za nastavu. Važno je i praćenje promjena (transfer novih znanja), po mogućnosti se može specijalizirati profil tih centara, npr. kulturološki, antropološki, politologijski, ekonomski. Bilo bi dobro aktivirati i više inozemne kroatiste, npr. osnivajući institute hrvatske kulture izvan Hrvatske (poput efikasnoga bugarskog[1] i češkog[2] u Varšavi) ili organizirajući društva za kroatistiku, kao što je Deutsche Gesellschaft für Kroatistik[3] u Njemačkoj. Obvezatno treba prevoditi djela visoke hrvatske književnosti i time popularizirati hrvatsku kulturu i samu Hrvatsku. I na kraju krajeva, moguće je iskoristiti priliku koju pruža jezična politika Vijeća Europe koja se zasniva na višejezičnosti i višekulturnosti Europe. Republika Hrvatska, koja je nedavno postala članicom Europske Unije, širenjem svoje kulture i hrvatskoga jezika može potpomoći idejama Vijeća Europe o građenju otvorenoga multikulturnog europskog društva. Između ostalog, ideja je da svi Europljani uče barem dva jezika, a poznavanje više jezika predstavlja istovremeno veću šansu za prisutnost na europskom ili svjetskom tržištu.

1 http://www.bikpolska.pl/

2 http://warsaw.czechcentres.cz/

3 http://kroatistik.de/

Literatura

»Adrese lektorata hrvatskoga jezika i književnosti na stranim sveučilištima 2013./14.« U: *Međunarodna suradnja. Lektorati.* Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Internet. 25. lipnja 2014.

»Ausländische Bevölkerung«. U: *Gesellschaft und Staat. Bevölkerung*. Destatis. Statistisches Bundesamt. Internet. 20. lipnja 2014.

Kalinski, Ivo. 2012. »*Svaka dva tjedana nestaje po jedan mali jezik*«. U: *Matica hrvatska*. Internet. 18. studenoga 2013.

»Kroatistika u Njemačkoj, između Bologne i Leipziga«. 2008. U: *Deutsche Gesellschaft für Kroatistik*. 2008. Internet. 30. lipnja 2014.

Pasini, Dinka. 2008. »Lektorati hrvatskoga jezika na visokoškolskim ustanovama u inozemstvu«. U: *Croatian Studies Review*, Sydney-Split-Waterloo-Zagreb 5. Sveučilište u Splitu Filozofski fakultet (str.140–147).

Pasini, Dinka. 2010. »Kultura u nastavi hrvatskoga kao stranog jezika«. U: *Časopis za hrvatske studije*. Internet. 21 studenoga 2013.

»Propisani postupak za izbor lektora«. U: *Međunarodna suradnja. Lektorati.* Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. Internet. 25. lipnja 1014.

Žanić, Ivo. *»Hrvatski jezik danas«.* U: *Hrvatski plus*. Internet. 21 studenoga 2013.

Žanić, Ivo. 2007. Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Izvori

http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2109
http://www.bikpolska.pl/
http://warsaw.czechcentres.cz/
http://kroatistik.de/

Slavic Identification of the Croatian Studies in Slavic Academic Centers on Examples from Poland and Selected Countries of Western Europe

The aim of this paper is to present the state of academic Croatian studies in Poland and in selected European universities. The first part of the paper presents the Slavic centers in Poland where Croatian studies are conducted and the profile of the studies in different centers (philological, cultural, etc.). We present the level of mutual difference/matching in the methods of conducting the Croatian studies. After that, we present academic centers in other Slavic countries, which also conducting the Croatian studies, and we compare the situation in Slavic countries (mainly with Poland) with those in selected countries of Western Europe. The confrontation relies primarily on the search for a common didactic and methodological foundation of the Department of Croatian Studies in Slavic and non-Slavic countries.

Key words: Croatian language study sections abroad; teaching Croatian as a foreign language; Slavic studies in Poland and Europe; the promotion of Croatian language

Davor Dukić

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
ddukic@ffzg.hr

Prethodno priopćenje

Ilirocentrizam i intranacionalna komparatistika: prolegomena za reviziju književnopovijesnog narativa o 1830-im i 1840-im godinama[1]

U radu se polazi od problema književnohistoriografske, pedagoške i simboličke prezentacije višejezične književne prakse u hrvatskim zemljama u 1830-im i 1840-im godinama. Svođenje sveukupne književne produkcije isključivo na književnost ilirizma označava se terminom ilirocentrizam. Kritika ilirocentrizma provodi se upućivanjem na karakter i važnost ostalih dionica ukupne književne kulture promatranog razdoblja, odnosno relativizacijom mogućih argumenata za njihovo apstrahiranje, te razmatranjem njegovih ideoloških pretpostavki i učinaka.

Ključne riječi: ilirizam, višejezičnost, nacionalna filologija, inkluzivni kulturni nacionalizam

Intranacionalna komparatistika ili proučavanje veza jedne pojedinačne/nacionalne književnosti s drugim pojedinačnim/nacionalnim književnostima najčešće je zapravo samo dobra nacionalna filologija. Primjerice, poznavatelji veza hrvatske medijevalne književne kulture s književnostima latinskog zapada te slavenskog i bizantskog istoka; poznavatelji latinske ili talijanske dionice u ranonovovjekovnoj književnoj kulturi na istočnom Jadranu, zatim francuskih utjecaja na književnost hrvatskih zemalja u 18. stoljeću ili važnosti njemačkog jezika, književnosti i publicistike za razvoj hrvatskog jezika, književnosti i kulture u 19. stoljeću prije su eventualno dobri kroatisti nego komparatisti u užem značenju riječi.

---

1 Koncept ilirocentričnosti hrvatske književne historiografije prvi sam put skicirao u radu »Franjo Fancev i ilirizam iz (jedne) današnje perspektive«, u: *Knjige poštujući, knjigama poštovan: Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića*, ur. D. Dukić i M. Žagar, Zagreb: Matica hrvatska, 2010, str. 453–467, posebno 463–465. Opsežnije sam o istom fenomenu pisao u još nepubliciranom prilogu »Illyrozentrismus: ein verborgenes Konzept«, pročitanom na skupu »Konzepte des Slawischen« (Prag, 14–16. ožujka 2013). Ovaj rad kraća je, ali i većim dijelom izmijenjena verzija njemačkog teksta, namijenjena drugoj, pretpostavlja se, bolje upućenoj publici u problematiku hrvatske književnosti iz doba ilirizma. Mnoge nedoumice u ovom radu riješio sam uz pomoć kolega – Sanje Roić, Marijana Bobinca i Nevena Jovanovića. Njima ovdje od srca zahvaljujem.

Poseban su izazov intranacionalnoj komparatistici višejezične književne prakse na istom geokulturnom prostoru, odnosno unutar komunikacijskih zajednica koje taj prostor doživljavaju kao svoj. U nekim je kulturama i u nekim razdobljima takva višejezičnost naglašeno prisutna. Ona je poželjan istraživački predmet načelno nadnacionalnim (kozmopolitskim, komparatističkim) teorijskim pristupima, kakva je primjerice polisistemska teorija Itamara Even-Zohara.[2] Ne poričući ovdje možebitan blagotvoran utjecaj takvih pristupa unutar tobože latentno konzervativnih i nacionalističkih pojedinačnih/nacionalnih filologija, zadovoljit ću se ovom prilikom površ(i)n(sk)im, narativno-povjesničarskim pogledom u dosadašnja istraživanja i kulturne reprezentacije višejezičnih književnih praksi na prostoru koji će se tijekom 19. stoljeća oblikovati u modernu Hrvatsku. Provodim, dakle, metodološki nesofisticiran postupak uočavanja problema u kulturnoj povijesti ili njezinoj (re)prezentaciji te promišljanja razloga njihove pojave, što je uobičajena i nužna osnova svakog pristupa u povijesnim znanostima, bez obzira na deklarativno različite teorijsko-metodološke legitimacije.

*

Premda je središnji predmet mojeg interesa višejezičnost književne kulture 1830-ih i 1840-ih godina u hrvatskim zemljama, valja se podsjetiti kako je slična problematika prisutna i u starijim razdobljima, no odnos historiografije prema njoj bio je i ostao bitno različit. Tako se srednjovjekovna hrvatska književna kultura već ustaljeno opisuje atributima tropismenosti (latinica, glagoljica, ćirilica) i trojezičnosti (hrvatski, latinski, staroslavenski), što je paradigmatičan primjer nacionalno-kulturne inkluzivnosti, utemeljene na primatu prostornoga kriterija.[3] To supostojanje latinske i slavenske jezično-književne prakse koje se i poslije srednjeg vijeka u neprekinutu kontinuitetu nastavilo do sredine 19. stoljeća – pa se s pravom može smatrati jedinim bilingvizmom u povijesti hrvatske kulture koji zaslužuje atribut dugog trajanja – nije kreatorima nacionalnoga književnopovijesnog narativa zadavalo brige. Štoviše, latinski je jezik uživao i uži-

2 Izraelski je teoretičar zapravo čitavu karijeru posvetio usavršavanju svoje polisistemske teorije, utemeljene na kritici redukcijskog, statičko-strukturalnoga desosirovskog koncepta sistema, odnosno daljnjem razvoju postavki ruskog formalizma primjerenih objašnjenju i opisu povijesne dinamike književnih kultura. Njezine je književnopovijesne aspekte sintetizirao u zborniku vlastitih radova *Polysystem Studies*, posebnom broju časopisa *Poetics Today* (XI, 1990, 1). Kasnije je istu teoriju primijenio i u analizi interkulturnih veza (*Papers in Culture Research*, Tel Aviv 2005, 22010). Radovi Even-Zohara prošli su dosad nezapaženo u hrvatskoj znanosti o književnosti.

3 Usp. Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska, 22006. te članak »Glagoljaštvo i glagolizam« istog autora u knjizi *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. 1. Srednji vijek (VII–XII. stoljeće). Rano doba hrvatske kulture, ur. I. Supičić, Zagreb: HAZU, AGM, 1997, str. 369–398, posebno 383.

va poseban status u hrvatskoj znanosti i kulturnom pamćenju u 20. i 21. stoljeću. Uvjerljivo o tome svjedoče pokretanje edicije »Hrvatski latinisti« u 1950-im godinama u JAZU,[4] te u novije vrijeme osnivanje Odjela za hrvatski latinitet na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu (2006). Uostalom, jedina inojezična književnost hrvatskih zemalja kojoj se pridaje nacionalni atribut jest latinska. Kako to objasniti? Na prvi pogled pitanje djeluje suvišno ako se kao samorazumljivi i dovoljni argumenti shvate identitetska važnost nacionalnih participacija u općeeuropskom latinitetu te kvaliteta i kvantiteta latinske dionice domaće književne produkcije – jer kako zamisliti povijest hrvatske književne kulture bez Marulićeva latinskog opusa, Šižgorićeva i Pannoniusova pjesništva, historiografskih tekstova Ludovika Crijevića, Jurja Rattkaya, Vitezovića itd.?

Dostatnost tih argumenata može se dovesti u pitanje tek ako se jedna epizoda hrvatske jezične povijesti shvati kao njezino traumatično mjesto. Riječ je o statusu latinskog jezika u prijelomnom razdoblju na prijelazu 18/19. stoljeće. Naime, opće je poznato kako je upravo latinskim jezikom u 1790-im godinama sjevernohrvatska politička elita branila svoje interese u sukobu s jezičnom politikom mađarskog nacionalizma, točnije s nastojanjem, koje će potrajati čitavo stoljeće, da se u cijeloj Ugarskoj uvede mađarski kao službeni jezik. Mađarska je nacionalistička jezična politika pak bila reakcija na apsolutističko-centralističku (ne nacionalističku!) jezičnu politiku Josipa II. koja je dekretom iz 1784. pokušala službeni latinski jezik zamijeniti njemačkim. U sukobu imperijalnih i nacionalnih protomodernih tendencija hrvatski će se »politički narod« opredijeliti za *status quo*, konzervativno, predmoderno rješenje problema javne komunikacije u višejezičnoj političkoj zajednici i na tom rješenju inzistirati četiri desetljeća. U varijacijama nacionalnoga povijesnog narativa to je opredjeljenje bilo ili prešućeno, ili samo konstatirano, ili barem implicitno vrednovano kao strategija političkog realizma, a ne kao izraz očigledne kulturne inferiornost.[5] Stoga se, a u skladu s temeljnim postavkama ovog ogleda, na

4 Od 1951. do 1980. u ediciji su u 11 svezaka objavljena djela devetorice hrvatskih latinista od 15. do 18. stoljeća.

5 Evo nekoliko nasumičnih ali simptomatičnih potkrjepa te teze. U uvodnom općepovijesnom prilogu Miroslava Kurelca u knjizi *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost*, sv. III. Barok i prosvjetiteljstvo (ur. Ivan Golub, Zagreb: HAZU, Školska knjiga, 2003) ističe se kako su se Hrvati »odlučno suprotstavili« Mađarima pa je »latinski i dalje ostao uredovni jezik« (str. 25). U istoj knjizi, pri početku priloga Vladimira Vratovića o hrvatskom latinizmu XVIII. stoljeća, koji se inače bavi samo književnošću u užem značenju riječi, tvrdi se: »Usprkos [...] istaknutom položaju, latinski ne ometa razvoj književnosti na narodnom jeziku; štoviše, upravo latinitet ima ključnu integrativnu ulogu u predvečerje narodnog preporoda« (str. 565). Zlatko Vince u knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 21990) ne problematizira politiku zadržavanja latinskog jezika kao službenog već samo slaže prikaz zagovaratelja standardizacije narodnog jezika prije preporoda:

prije postavljeno pitanje može dati i pomalo ciničan odgovor: preduvjet za uvažavanje domaćeg latiniteta prije, a osobito poslije jozefinizma, tj. u nekoliko desetljeća prije preporoda, u hrvatskoj historiografiji jest nepostojanje latinske nacije ili države imenom Latinska.

Toj ciničnoj dosjetki ne proturječi ni status talijanske produkcije hrvatskih renesansnih pisaca. Soneti Dinka Ranjine, ljubavna lirika Saba Bobaljevića Glušca, filozofska djela Nikole Vitova Gučetića ili u novije vrijeme pronađene pjesme Nade Bunić ne samo da se ne prešućuju u književnoj historiografiji već u pravilu služe i kao zapadnoeuropska legitimacija hrvatske kulture.[6] I opet, ciničan bi komentator i ovdje mogao posegnuti za sličnim objašnjenjem kao u slučaju latiniteta: talijanski jezik u vrijeme renesanse, tri stoljeća prije *Risorgimenta*, ako već nije općeeuropska, svakako nije ni isključivo talijanska kulturna svojina.[7]

*

Književna produkcija na tom istom, talijanskom jeziku i na istom prostoru iz pera pisaca slična etničkog podrijetla neće, međutim, dva, dva i pol stoljeća kasnije imati isti status. Baš tada, 1830-ih i 1840-ih godina, nastupit će u hrvatskim zemljama najživlja i najproduktivnija višejezičnost u cjelokupnoj povijesti tog prostora. S druge strane, znanstvene i popularne književnopovijesne prezentacije tog razdoblja prikazuju ga izrazito monolitnim. To svođenje cjelokupne književne i kulturne produkcije u hrvatskim zemljama 1830-ih i 1840-ih godina isključivo na djela i djelatnost iliraca nazivam ilirocentrizam. Mjesta njegova očitovanja jesu: srednjoškolski programi za hrvatski jezik i povijest,[8] književnopovijesne sinteze s

M. Vrhovca, J. Šipuša, A. Mihanovića (str. 165–179). Na istom je tragu i pedagoška historiografija, primjerice udžbenik povijesti za 3. razred gimnazije Željka Holjevca i Hrvoja Petrića, *Povijest 3* (Samobor: Meridijani, 2014, str. 20, 90–91). Osobito iznenađuje prešućivanje tog problema u studiji Ive Banca *Hrvatsko jezično pitanje* (prev. Ivan Matković, Zagreb 1991).

6 Vrijedi to za *Povijest hrvatske književnosti do preporoda* Mihovila Kombola (Zagreb 1945, 21961) i za *Povijest hrvatske renesansne književnosti* Marina Franičevića (Zagreb 1983). Talijanska se djela hrvatskih pisaca 16. stoljeća ne prešućuju ni u članku Rafe Bogišića »Hrvatska književnost XV. i XVI. stoljeća« u knjizi *Hrvatska i Europa: kultura, znanost, umjetnost*, sv. 2. Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI. stoljeće), ur. E. Hercigonja, Zagreb: HAZU, Školska knjiga, 2000, str. 437–462, ovdje 458. Nakon što je Ennio Stipčević otkrio u Sienni 2004. g. kanconijer Nade Bunić, u njegovoj prezentaciji domaćoj i stranoj kulturnoj javnosti naviše su učinili Iva Grgić Maroević, Tonko Maroević i Francesca Maria Gabrielli.

7 Vidi, primjerice, o utjecaju talijanske kulture na austrijsku književnu i glazbenu kulturu u 18. st. Herbert Zeman (ur.). *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750–1830)*, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1979, 307–377.

8 Povijest hrvatske književnosti 1830-ih i 1840-ih godina obrađuje se u trećem razredu gimnazije, a nastavni program hrvatskog jezika obuhvaća izabrana djela ovih pisaca: Antuna Mihanovića, Janka Draškovića, Ljudevita Gaja, Dimitrije Demetra,

funkcijom stručnih priručnika ili knjiga koje dobar građanski regal mora imati – u novije vrijeme to su knjige Ive Frangeša (1987), Dubravka Jelčića (1997), Slobodana Prosperova Novaka (2003) i Miroslava Šicela (2004)[9] – te mjesta kulturnog pamćenja, prije svega postojeći ili nepostojeći spomenici te nazivi ulica i trgova.

* * *

U ovom dijelu ogleda navest ću taksativno, kronološkim redoslijedom, tekstove pojedinih neilirskih sastavnica sveukupne književne kulture u hrvatskim zemljama u 1830-im i 1840-im godinama, koji bi, prema kriterijima koji su i dosad vrijedili u sastavljanju ilirskoga kanona i književnopovijesnog narativa o preporodu (važnost periodičnog tiska, programsko-politički tekstovi, tekstovi s umjetničkim pretenzijama, popularni tekstovi, poetičke ili žanrovske inovacije) mogli pretendirati na mjesto u jednom šire zamišljenom kanonu/modelu književne kulture svojeg razdoblja.[10]

1. *Kajkavska književnost u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. Kalendar *Danica zagrebečka* (1834–1850) urednika Ignjata Kristijanovića s prilozima iz gospodarstva te svjetovne i nabožne književnosti za puk; prozna djela Jakoba Lovrenčića pod utjecajem njemačke književnosti: prosvjetiteljsko-odgojni roman *Adolf, iliti Kakvi su ljudi* (Varaždin 1833; transkribirano izdanje prir. A. Jembrih, Zagreb 2002), nastao kao kompilacija prevedenih i prerađenih dijelova nekoliko knjiga njemačkoga prosvjetiteljskog pisca Karla von Eckartshausena (Jembrih 2002: 140–146), te zbirka pripovjedaka o kajkavskom pandanu Tillu Eulenspiegelu *Petricza Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšenoga* (Varaždin 1834, pretisak izdan u Varaždinu

Pavla Štoosa, Stanka Vraza, Petra Preradovića, Ivana Mažuranića, Matije Mažuranića (*Nastavni programi za gimnazije*, *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, posebno izdanje, Zagreb, 1. kolovoza 1995, str. 151–161, posebno 156). Isto se razdoblje u četverogodišnjim strukovnim školama obrađuje u drugom razredu, a nastavni program s većim opsegom nastave hrvatskog jezika (4 sata na tjedan) u odnosu na gimnazijski siromašniji je za Demetra i Matiju Mažuranića, dok nastavni program s manjim opsegom nastave hrvatskoga jezika (3 sata na tjedan) obuhvaća isti broj pisaca, ali je Štoos zamijenjen Matijom Mažuranićem (*Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama*, *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske*, posebno izdanje, br. 11, Zagreb, lipanj 1997, str. 1–25, posebno 7–8, 20). Nastavni programi za povijest u gimnazijama i strukovnim školama ne spominju imena hrvatskih »preporoditelja« osim Janka Draškovića.

9 Od navedenih književnopovijesnih sinteza jedino Novakova u narativ o ilirizmu upliće i neilirske sastavnice, i to dva najvažnija dalmatinsko-talijanska pisca: Marka Kažotića i Niccolòa Tommasea, o kojima se pripovijeda prije Gaja, odnosno Ivana Mažuranića (Novak 2003: 174–177, 192–194).

10 Ovdje ne želim širiti raspravu na dvojbu kanon ili model u (re)prezentaciji književne povijesti, premda je iz ukupnog izlaganja jasno da se zalažem za potonji koncept. U pomoć bi se mogla prizvati Even-Zoharova kritika kanona kao zatvorenog sustava te zagovaranje dinamičnog sustava književnosti u koji ulaze i takozvana niska, dječja i prijevodna književnost (Even-Zohar 1979: 292–293).

1998); ep Tomaša Goričanca *Opsađenje i poboj sisečki 1593.* (Zagreb 1837, suvremeno izdanje 1982); preradba Ezopovih basni Ignjata Kristijanovića *Ezopuševe basne pohorvačene* (Zagreb 1843).

2. *Njemačka književnost u sjevernoj Hrvatskoj*. Književno-zabavni časopis *Luna* (Zagreb, 1826–1929. izlazi samostalno; 1830–1858. kao prilog političkim novinama *Agramer politische Zeitung*), putopis *Briefe über einen Theil von Croatien und Italien an Caroline Pichler* (Halberstadt 1830; dijelovi prevedeni 1942) austrijske književnice Therese von Artner koja je posljednjih sedam godina života (1822–1829) provela u Zagrebu; prvi dio *Dnevnika* (1833–1841) Dragojle (Caroline) Jarnević; kulturno-književni časopis *Croatia* (Zagreb, 1839–1842); pripovijetke Eduarda Breiera objavljene u časopisu *Croatia* i njegov roman *Die Tartaren in Croatien und Dalmatien* (Wien 1841; hrvatski prijevod 1872); ekonomsko-beletristički časopis *Der Pilger* (Karlovac, 1841–1847); njemačka lirika Petra Preradovića.

3. *Talijanska književnost u Dalmaciji*. Književni prilog (*Appendice*) novina *Gazzetta di Zara* (1832–1850); romani Marka Kažotića: *Milienco e Dobrila* (Zadar, 1833; više prijevoda na hrvatski, posljednji 2004), *Il bano Horvath* (Venecija, 1838), *Il beretto rosso* (Venecija, 1843); kratki spjev Stipe Ivačića *Le wile del Mosor* (Zadar, 1833); Niccolò Tommaseo, programski spis *Scintille* (Venecija, 1841; hrvatski prijevod *Iskrice*, 1844); Ana Vidović, dvojezično, talijansko-hrvatsko izdanje epske pjesme *Anka i Stanko ili Dubrava Mojanka blizu Splita/Annetta e Stanislao ossia Il Bosco Mojanka vicino Spalato* (1841); književno-ekonomski časopis *La Dalmazia* (Zadar, 1845–1847).

4. *Književnost na slavenosrpskom jeziku u Dalmaciji*. Povijesna i putopisna esejistika, pjesništvo, pripovijetke i prozni prijevodi u godišnjaku *Ljubitelj prosveštenija: srbsko-dalmatinski magazin* (1836–1873).[11]

Navedeni se pisci, djela i časopisi, naravno, ne tematiziraju u srednjoškolskim udžbenicima hrvatskog jezika i povijesti, što je i u skladu s već spomenutim nastavnim programima. Za potiskivanje neilirskih sadržaja iz nacionalnoga kulturnog pamćenja navest ću još nekoliko upečatljivih primjera (popis bi mogao biti višestruko duži): u općoj *Hrvatskoj enciklopediji* ili u novoj, i inače vrlo sadržajnoj, četverosveščanoj *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* nema članka o *Srbsko-dalmatinskom magazinu*; u Zadru nema ulice s imenom Ivana Giovannija Francescija, svećenika iz Omiša, koji je kao gimnazijski profesor, publicist i akribični urednik časo-

11 S obzirom na kvantitetu svoje bi mjesto u ovom nizu morala naći i latinska dionica hrvatske književne kulture. Njezin je položaj ipak poseban. S jedne strane, u nizu programskih testova ilirizma nalazi se i Derkosov *Genius patriae* (1832), a s druge, godinu dana poslije tog teksta i godinu dana prije smrti objavio je dubrovački latinski pjesnik Marko Faustin Galjuf anakronu obranu latinskog jezika *Specimen de fortuna latinitatis* (*Ogled o sudbini latinskoga jezika*, 1833). Golem korpus hrvatskog latinizma 1830-ih i 1840-ih, kako sjevernog tako i južnog, najvećim dijelom čini prigodno pjesništvo. Usp. Lakuš 2010, Galić Bešker 2010.

pisa *La Dalmazia* dugo djelovao u tom gradu; u popisima zagrebačkih i varaždinskih ulica i trgova ne spominje se Eduard Breier, varaždinski Židov i izuzetno plodan austrijski pisac koji je prvi dio života proveo u Hrvatskoj i tematski vezao uz nju mnoga svoja djela, usto revni suradnik zagrebačke *Croatie* u kojoj objavljuje pripovijetke, pjesme i povijesnu prozu; ili možda najupečatljiviji primjer – spomenik Niccolòu Tommaseu u njegovu rodnom Šibeniku, koji je 1945, poslije poticajnoga govora Vladimira Nazora, srušila okupljena masa, nije ponovno podigla ni poststaljinistička vlast Josipa Broza, ni kasnosocijalistička posttitovska vlast, kao ni lijeve ni desne vlasti koje se više od dva desetljeća u nejednakim intervalima smjenjuju u samostalnoj Hrvatskoj.

*

Pojava koju sam nazvao ilirocentrizmom u hrvatskom je javnom diskurzu naturalizirana u tolikoj mjeri i u tako dugom trajanju, da se i ne razaznaje kao kulturni konstrukt. Stoga je potrebno potražiti i razmotriti moguće argumente za samorazumljivost ilirocentrizma.

1. *Objektivna superiornost ilirskoga kulturnog programa. Kulturni program ilirskog pokreta (planska književna proizvodnja, publicistička djelatnost, osnivanje kulturnih institucija, osviještena jezična politika i politika kulturnog identiteta) nema pandana u svom vremenu na prostoru hrvatskih zemalja*. Argument djeluje prilično uvjerljivo. Iza njemačke književne produkcije u sjevernoj Hrvatskoj ne stoji nikakav kulturni program, a kajkavska književna kultura raspolaže doduše dobro razvijenom jezično-književnom infrastrukturom (gramatike, rječnici, prijevodi) pa i stanovitim u odnosu na ilirizam defanzivnim kulturnim programom, no u skladu s time je i književna djelatnost pretežito religiozna i namijenjena slabije obrazovanu čitateljstvu uže regije. Stvari u ovom pogledu daleko bolje stoje s dalmatinsko-talijanskom dionicom. Ona ne samo da se može pohvaliti živom publicističkom produkcijom i doduše brojem relevantnih naslova malim, ali žanrovsko-stilski gledano raznolikim pa i modernim književnim korpusom, nego, što je za ovaj argument osobito važno, raspolaže i vlastitom ideologijom i s njome usklađenim kulturnim programom. Riječ je o *slavodalmatinstvu*, kojemu su temelji postavljeni još u djelima dalmatinskih pisaca potkraj 18. i početkom 19. stoljeća (Radoš Ante Michieli-Vitturi, *Saggio epistolare sopra la Repubblica della Dalmazia*, Venecija 1777; Ivan Kreljanović Albinoni, *Memorie per la storia della Dalmazia*, Bd. I-II, Zadar 1809), koji je Niccolò Tommaseo u kratkom djelu *Scintille* (1841) podigao na razinu kulturnog, a Stjepan Ivićević i Francesco Danilo 1848. na razinu političkog programa. Slavodalmatinstvo s ilirizmom dijeli povijesnu identifikaciju s antičkim Ilirima te pozitivan odnos prema slavenskom svijetu, no razlikuje se znatno manjim prostornim aspiracijama (ograničeno je na Dalmaciju u okviru Habsburške Monarhije, u budućim planovima eventualno prošireno i na Bosnu) te svojevrsnim kulturno-jezičnim inklu-

zivizmom: talijanski bi jezik trebao imati status *Kultursprache*, koja pomaže u polaganoj standardizaciji domaćega slavenskog idioma.[12]

2. *Estetska superiornost ilirizma*. *Sva estetski važna književna djela nastala u 1830-im i 1840-im godinama pripadaju ilirizmu*. Taj je argument daleko slabiji od prethodnog. On je opet uvjerljiv kad se štokavska ilirska književnost omjerava s kajkavskom *horvatskom* književnosti, no za, primjerice, njemačku liriku Petra Preradovića i fikcionalnu prozu Eduarda Breiera, talijanski roman Marka Kažotića te programske i folklorističke tekstove Niccolòa Tommasea, da su kojim slučajem nastali na jeziku ilirske književnosti, vjerojatno bi bilo mjesta u književnopovijesnom narativu, makar na njegovim rubovima.

3. *Dominantno književni (a ne publicistički) karakter ilirizma*. Taj argument u kontekstu preporodnog vremena djeluje anakrono. Naime, kad je u pitanju povijest hrvatske književnosti prije standardizacije jezika u 19. stoljeću, moderno historiografsko preferiranje književnog nad drugim tipovima diskursa moguće je objasniti i kao posljedicu nedostatka tih neknjiževnih diskursa. Da to nipošto nije nužno i samorazumljivo pokazuje, primjerice, *Ilirska čitanka za gornje gimnazije* Antuna Mažuranića, Adolfa Vebera i Matije Mesića iz 1860. u kojoj se uz ulomke književnih djela donose i fragmenti publicističke i povijesne proze. Uostalom, moderni pretisci svih triju štokavskih književnih periodika ilirskog razdoblja – *Danice ilirske*, *Kola* i *Zore dalmatinske* – svjedoče o važnosti koju hrvatska književna povijest pridaje publicističkoj djelatnosti. Još je uvijek, međutim, teško zamisliti da bi se novcem hrvatskih poreznih obveznika tiskali pretisci periodika kao što su *Srbsko-dalmatinski magazin*, *Croatia*, *Der Pilger*, *Luna* ili *La Dalmazia*.

4. *Usredotočenost na vlastiti nacionalni jezik*. *Samorazumljivo je da se neka povijest nacionalne književnosti prije svega ili isključivo bavi piscima i djelima vlastitoga nacionalnog jezika, uključujući njegove povijesne idiome*. Taj je, na prvi pogled upečatljiv argument, kad se uzme u obzir prije ukratko razmotreni status latinskog jezika i književnosti u ranom novom vijeku te književnosti na talijanskom jeziku u renesansi, u nacionalnoj kulturnoj politici zapravo već implicitno odbačen. U skladu s njime je ipak nešto povoljniji status kajkavske književnosti, osobito onih njezinih djela u kojima se prepoznaje navještaj preporodnih tendencija.[13]

5. *Problem jezično-filološke kompetencije*. *Nije li preambiciozno od jednog kroatista tražiti visoke filološke kompetencije za barem četiri nehrvatska književna jezika?* Bilo bi, naravno, poželjno da književni povjesničar, stručnjak za preporodno razdoblje te kompetencije ima. No ovdje i nije riječ o imperativima vezanima uz individualne istraživačke programe/

12 O slavodalmatinstvu usp. Clewing (2001: 318–330) i Vrandečić (2002: 68–72).

13 V. bilj. 4 i Jembrih (2002: 128–133).

zadaće nego o politici kulturnog identiteta koja pretpostavlja »minuli rad« generacijâ istraživača.

* * *

Nakon odbacivanja argumenata za ilirocentrizam treba upozoriti na njegove ipak ograničene domete. Naime, krivo bi bilo pomisliti kako neilirske dionice ukupne hrvatske književne kulture 1830-ih i 1840-ih godina uopće nisu zastupljene u domaćoj historiografiji. Štoviše, moglo bi se tvrditi upravo suprotno – mislim pritom, primjerice, na radove Mate Zorića (2014) i Valtera Tomasa (1999, 2011) o talijanskoj književnosti u Dalmaciji,[14] Josipa Vrandečića (2002) o slavodalmatinstvu, Velimira Deželića (1901), Ljerke Sekulić (1968) i Marine Fruk (1995, 2000) o njemačkoj književnoj kulturi sjeverne Hrvatske, Branke Prpa-Jovanović (1988) o srpskoj/slavenosrpskoj književnosti Dalmacije itd. Ipak, valja naglasiti kako u tim istraživanjima, osobito kad je u pitanju publicistika, prevladava ilirocentrična perspektiva – poseban se naglasak stavlja na odnos neilirskih tiskovina prema ilirizmu (Lj. Sekulić, V. Tomas, B. Prpa-Jovanović). I ono najvažnije – rezultati tih istraživanja nisu integrirani u nacionalni književnopovijesni narativ/model/kanon.

*

Prije već predvidljivog zaključka valja uputiti na još dvije-tri ideološke nuspojave ilirocentrizma:

1. Ilirocentrizma ne bi bilo kada ne bi, pored evidentnih razlika (među ostalim u statusu slavenskog svijeta i jezika), postojala stanovita idejna sukladnost ilirizma i našeg vremena. Dvije odmah uočljive točke sličnosti jesu:

a) Ambivalentan odnos prema europskom zapadu koji je istovremeno uzor (dakle, produžetak pozitivne autopredodžbe) i »drugi koji nas prezire/podcjenjuje« (pokretač negativne metapredodžbe). Ta bi se imagološko-aksiološka ambivalencija i lociranje vlastite kulture u hibridni prostor za preporodno razdoblje dala lako pokazati u analizi priloga *Danice ilirske*, a pretpostavljam da je suvremeni dionici hrvatske kulture osjećaju kao dio općepoznatog i svakodnevno dostupnog iskustva.

b) Martirijska predodžba povijesti u kojoj povlašteno mjesto negativca zauzima osmanska civilizacija. Antiosmanizam najsnažnija je, najnegativnija i najdugovječnija heteropredodžba u hrvatskoj kulturi koju ona dijeli s drugim kršćanskim kulturama u srednjoj i jugoistočnoj Europi. Kad se ta pojava promatra u širokim potezima, zanimljivo je primijetiti kako je u javnom diskursu u hrvatskim zemljama u desetljećima prije

14 Opsežnu bibliografiju radova o talijanskoj dionici hrvatske književne kulture priredile su Nedjeljka Balić-Nižić i Sanja Roić (Zorić 2014: 209–225).

preporoda došlo do stanovitog slabljenja antiosmanizma pa i njegova prevrednovanja. Ključne povijesne sekvence tog razdoblja su vanjska, prema Osmanskom Carstvu miroljubiva politika Marije Terezije (1740–1780) i istodobno razdoblje mira na osmansko-mletačkim granicama od 1718. do 1797. te francusko-osmanski savez u vrijeme napoleonskih ratova. Samo je u vrijeme Dubičkog rata (1788–1791) nakratko ali intenzivno oživio antiosmanski diskurz. Taj diskurz u vrijeme preporoda, s ponešto izmijenjenom, na modernističkim ideologemima utemeljenoj argumentaciji, po svojem intenzitetu i raširenosti može se mjeriti s ranonovovjekovnim razdobljem. Nacionalističke ideologije južnoslavenskih kršćanskih kultura očuvat će temelje antiosmanizma, uz razumljive povijesne varijacije, do najnovijeg doba. Opća martirijska predodžba nacionalne povijesti, prisutna i u suvremenom povijesnom narativu, ima u temelju ideju nacionalne države koju devetnaestostoljetni zapadnoslavenski i južnoslavenski nacionalni romantizmi otkrivaju u srednjem vijeku, svaki za se i svaki svoju.

2. Lažna ideološka dvojba između ekskluzivno-nacionalističke, usko hrvatske koncepcije ilirizma kao samo jedne od faza hrvatskoga narodnog preporoda i tobože inkluzivno-nadnacionalne koncepcije ilirizma kao ključne faze izgradnje jugoslavenske ideologije. Obje te koncepcije, ako se prihvati koncept ilirocentrizma, samo su dvije strane iste nacionalno isključive ideologije koje u tobožnjoj suprotstavljenosti jedna drugu hrane i čine nevidljivim sve ostale neilirske dionice ukupne hrvatske književne kulture. U tom smislu uvid o ilirocentrizmu subverzivan je uvid jer potkopava temelje vladajućih binarnih ideoloških podjela, odnosno jedinih legitimnih političkih opcija.

*

Konačna dijagnoza glasi: ilirocentrizam postoji i valjalo bi ga suzbijati. Njegovo suzbijanje u barem jednom dijelu prezentacije nacionalne povijesti učinilo bi kvaziideološku dihotomiju hrvatstvo/jugoslavenstvo i sve njezine označiteljske varijante bespredmetnom. Njegovo suzbijanje dokinulo bi frustrirajući doživljaj nacionalne povijesti kao dugotrajnog ugrožavanja stranim »-acijama« (mađarizacija, germanizacija, talijanizacija). Da ga nema, dionici kulture uz koju se vezuje osjećali bi se valjda bolje u vlastitoj »kulturnoj koži«. Naposljetku, njegovim suzbijanjem i nacionalna bi se filologija lakše otvorila svim diskurzivnim kulturnim praksama, a ne samo književnoj, pa bi reducirani ideološki kanon možda mogao biti zamijenjen opisom modela cjelokupne povijesne kulturne stvarnosti.

U tom opisu jedini kriterij zajedništva/identiteta jest tlo/prostor – za koji se, kao za prostor cjelokupne vlastite baštine, snosi potpuna odgovornost – a ne jezik, koji s jedne strane proizvodi unutrašnje granice, a s druge, okupljajući svoje govornike ma gdje bili, postaje kulturna zamjena za prirodnu *krv*, potencijalno podjednako esencijalna. I premda su se riječi *nacionalan* i *nacionalizam* ovdje često pojavljivale u negativnom kontekstu,

ovaj ogled ne želi biti samo još jedan antinacionalistički tekst. Ne vjerujem, naime, da je kolektivne identitete moguće pobijediti radikalnim individualizmom ili kozmičkom empatijom pa se zadovoljavam konceptom integrativnoga kulturnog nacionalizma u kojem se kao u dobru *zavičajnom muzeju* brine za integralnu kulturnu baštinu, za sve što se moglo naslijediti.

Literatura

Clewing, Konrad. 2001. *Staatlichkeit und nationale Identitätsbildung: Dalmatien in Vormärz und Revolution*. München: Oldenbourg.

Deželić, Velimir. 1901. *Iz njemačkog Zagreba. Prinos kulturnoj povjesti Hrvata*. Zagreb: Tiskom Antuna Scholza.

Even-Zohar, Itamar. 1979. »Polysystem Theory«. *Poetics Today* 1, 1–2: 287–310.

Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba.

Fruk, Marina. 1995. *Županova Croatia u kulturnom životu Hrvatske*. Zagreb. [doktorska disertacija]

Fruk, Marina. 2000. »Hrvatski listovi na njemačkom jeziku u službi ilirske ideje«. *Časopis za suvremenu povijest* 32, 443–450.

Galić Bešker, Irena. 2010. *Latinsko prigodno pjesništvo sjeverne Hrvatske u 19. stoljeću*: *Fond prigodnica u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici*. Zagreb. [doktorska disertacija]

Jelčić, Dubravko. 1997. *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada Pavičić.

Jembrih, Alojz. 2002. [Pogovor]. U: Jakob Lovrenčić, *Adolf iliti kakvi su ljudi*. Zagreb: Disput: 117–153.

Lakuš, Jelena. 2010. »Hrvatska pisana baština kao povijesni izvor: prigodna poezija i Austrijsko Carstvo u 1. pol. 19. st. u Dalmaciji«. *Kroatologija* 1: 135–153.

Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: Od Baščanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.

Prpa-Jovanović, Branka. 1988. *Srbsko-dalmatinski magazin: 1836–1848: preporodne ideje Srba u Dalmaciji*. Split: Književni krug.

Sekulić, Ljerka. 1968. *Njemačka »Luna« u kulturnom životu Hrvatske*. Zagreb: Filozofski fakultet.

Šicel, Miroslav. 2004. *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća*. Knjiga I. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe (1750–1881). Zagreb: Naklada Ljevak.

Tomas, Valter. 1999. *»Gazzetta di Zara« u preporodnom ozračju: prijevodi hrvatske poezije i ostali književni prinosi*. Split: Književni krug.

Tomas, Valter. 2011. *Hrvatska književna baština u zadarskome tjedniku La Dalmazia: (1845–1847): talijanski prijevodi hrvatske poezije i drugi prinosi*. Zadar: Sveučilište u Zadru.

Vrandečić, Josip. 2002. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet.

Zorić, Mate. 2014. *Sjenovita dionica hrvatske književnosti: Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Illyrocentrism and Intranational Comparative Studies: Prolegomena for the Revision of the Literary-historiographic Narrative of the 1830s and 1840s

The multilingualism of the literary production in the Croatian lands reached its peak in the 1830s and 1840s. Paradoxically, that period is represented mostly as monolithic in the Croatian literary historiography and in cultural/identity politics, and is channelled through various means, such as, for example, high school curricula, the naming of public spaces, raising/demolition of monuments, etc. In other words, the linguistic, poetical, and even ideological variety in the literary praxis of the 1830s and 1840s is reduced to the literature of the Illyrian movement. This phenomenon is called illyrocentrism. The author emphasizes the importance of other literary praxes in the Croatian lands in the observed period (Kajkavian and German in North Croatia, Italian and Slavonic-Serbian in Dalmatia) and critically examines possible arguments for illyrocentric tendencies as well as their ideological implications.

Key words: Illyrism, multilingualism, national philology, inclusive cultural nationalism

Anita Gostomska

Filološki fakultet
Sveučilište u Gdanjsku
filag@univ.gda.pl

Pregledni rad

Ženske autobiografske naracije s početka dvadesetog stoljeća prema hrvatskom književnom kanonu[1]

U ovoj skici kao temelj za razmišljanje o problematičnoj prisutnosti žena u okviru književnoga kanona izgrađenog na patrijarhalnoj tradiciji služe autobiografije triju spisateljica koje su rođene unutar jedne dekade (1864–1874) i koje su svoj književni debi doživjele na prijelazu devetnaestoga u dvadeseto stoljeće, odnosno za vrijeme moderne koja je za žene na cijelom europskom kontinentu značila prijelomni trenutak. U Hrvatskoj je to bila prva književna epoha kada su žene postale vidljive kao skupina, premda nisu osjećale generacijsku, kolektivnu pripadnost. Autobiografske izjave Jagode Truhelke (1864–1957), Marije Jurić Zagorke (1873–1957) te Ivane Brlić-Mažuranić (1874–1938) dobro oslikavaju način njihova funkcioniranja u okviru hrvatskoga književnog kanona koji je rezultanta vrlo različitih činjenica – među ostalim povijesnog trenutka koji uzrokuje određenu političku viziju, podrijetla te svjetonazora autorica, a prije svega njihova spola. Ono što spaja navedene autobiografske naracije koje su nastale u sasvim drugačijim povijesnim okolnostima primjetan je strah pred narušavanjem granica muškog teritorija. Negativan odnos spomenutih autorica prema vlastitoj spisateljskoj karijeri potvrđuju svi tekstovi u kojima se žene predstavljaju kao edukatorice mlađih naraštaja jer je status spisateljice književnosti za mlade čitatelje krajem devetnaestog stoljeća jamčio svojstvenu *nenarušivost*. Ipak treba istaknuti da ukoliko je ovaj status rezervirao mjesto u književnom kanonu, onda je to bilo mjesto u redu u kojem muškarci obično nisu zasjedali. Prema tome impliciran kanonizacijom ugled koji su stekle predstavljene spisateljice treba smatrati neravnopravnim.

Ključne riječi: Jagoda Truhelka, Marija Jurić Zagorka, Ivana Brlić-Mažuranić, autobiografija, književni kanon, moderna

U Hrvatskoj su posljednjih godina sve češći pokušaji revizije kulturne matrice izgrađene na patrijarhalnoj tradiciji. Ta djelovanja nisu usko povezana s doživljajem raspada Jugoslavije iako su identitetske dvojbe koje ih

1 Problematični pojam kanona koristi se u ovoj skici u značenju »mjesta moći«. (Kazaz 2005: 123–133) Kao »skupina književnih djela kojoj je (obično) akademska institucija pripisala središnju važnost za određenu kulturnu zajednicu« (Biti 2000: 245) kanon ispunjava ulogu nositelja kulturne vrijednosti koji je istodobno sredstvo integracije te zajednice i distinkcije unutar nje. (Protrka 2008: 27)

prate nesumnjivo pogodovale iniciranju ocjenjujućih procesa.[2] Događaji u Domovinskom ratu pojačali su ženski glas koji se ipak sasvim dobro čuo u Hrvatskoj već osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Današnje oživljavanje feminističke kritike, koje među ostalim vodi i prema reviziji književnoga kanona te vraćanju spisateljicama pozicije koju zaslužuju, ne upisuje se, dakle, u niz pojava koje su prije nekoliko godina opisali poljski južni slavisti.[3] Predstavljena prevrednovanja kanona književnosti te reinterpretacije njezine tradicije u velikoj su mjeri bila rezultat političkih promjena u Hrvatskoj nakon 1995. »Snažno nastojanje da se utvrdi nova hijerarhija književno-umjetničkih pojava i drugi kanon književnih individualnosti«, koje se onda pojavilo i čiji je cilj bilo »vraćanje značenja autorima dosada izostavljenim, prešućivanim ili depreciranim« nije obuhvatilo žene, čak i onda kada se opisuje doba moderne.[4] Međutim to je razdoblje za žene značilo prijelomni trenutak jer im je omogućio da se oslobode patriotske službe koja je prije toga bila dominantna u književnosti te svrate pozornost na osobna, intimna pitanja. (Hawkesworth 2000) Moderna je dinamizirala formulu odnosa između spolova; nakon dugog razdoblja prakticiranja građanskih uzoraka, spol je postao pokretačka snaga za kulturnu diskusiju koja se odvijala istovremeno na cijelom europskom kontinentu. (Ritz 2000: 10) Iako to povijesni izvori jasno ne pokazuju, ipak

2 U kontekstu sporova oko književne tradicije koji prate formiranje nove srpske državnosti i koji su temeljni za suvremeni identitetski diskurs, razmatra zanimanje za »subjektivnost spolova te probleme vezane uz *gender*-istraživanja« Magdalena Koch. (Koch 2007: 77)

3 Dijagnoza promjena koje se izvršavaju u okviru hrvatskoga književnog kanona potpuno ignorira tzv. žensko pitanje jer Maria Dąbrowska-Partyka kao osnovu svojih razmatranja uzima kontekst tranzicije. Po mišljenju istraživačice najnovije reinterpretacije hrvatske tradicije može se opisati »w dwu wzajemnie krzyżujących się i uzupełniających perspektywach: ideologicznej i chronologicznej. O ile ta pierwsza uwypukla przede wszystkim w miarę stabilny obraz ideowego zróżnicowania środowisk opiniotwórczych, zwłaszcza zaś ich stosunku do problematyki narodowej, o tyle to drugie spojrzenie pozwala uchwycić dość widoczną ewolucję wzajemnych relacji owych stanowisk w czasie: od wyraźniej przewagi postaw obronno-rewindykacyjnych (...), które – ze zrozumiałych względów – dominują zwłaszcza w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, do pewnego uspokojenia i stabilizacji na początku XXI wieku.« (Dąbrowska-Partyka 2005: 354)

4 Julian Kornhauser komentirajući „revindikaciju hrvatske moderne« (u vezi s knjigom Slavka Batušića, Zorana Kravara i Viktora Žmegača *Književni protusvjetovi. Poglavlja iz hrvatske moderne*, izdanom u Zagrebu 2001. godine) bilježi prije svega promjene dekanonizacijskoga karaktera. Po sudu istraživača, revindikacijski stavovi autora te monografije proizlaze iz prevrednovanja postignuća spomenute epohe, do kojega je došlo pod utjecajem političkih promjena. Nedostatkom ove polemike s povijesnoknjiževnim kanonom smatra se zamjena iščekivanih novih interpretacija artističkih pojava jedino njihovim drugačijim naglašavanjem. (Kornhauser 2005: 424–430, 469)

je moderna bila prva književna epoha kada su žene koje pišu u Hrvatskoj postale vidljive kao skupina[5], ne samo kao raspršene jedinke.[6]

Budući da književnoznanstvena aktivnost feminističkih krugova u Hrvatskoj u zadnje vrijeme, u nastojanju da se hrvatske spisateljice izvuku ispod tepiha nacionalne književnosti[7], ostaje u vezi s porastom zanimanja za autobiografski diskurs devedesetih godina prošlog stoljeća[8], kao temelj za razmišljanje o problematičnoj prisutnosti (neprisutnosti?) žena koje pišu u okviru kanona poslužit će mi autobiografije[9] triju spisateljica koje su rođene unutar jedne dekade (1864–1874) i koje su svoj književni debi doživjele na prijelazu devetnaestoga u dvadeseto stoljeće: Jagode Truhelke (1864–1957), Marije Jurić Zagorke (1873–1957) te Ivane Brlić-

5 Prijelaz stoljeća obilježila je pojava prvog hrvatskog časopisa za žene – *Domaće ognjište* (1901. kao *Na domaćem ognjištu*) do 1914. uređivale su isključivo žene. Prve urednice lista hrvatskih učiteljica, namijenjenog obitelji, bile su Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka. Mjesečnik je bio zamišljen »kao list u kojem su se žene mogle slobodno razvijati na književnom planu« (Košutić-Brozović 2001: 107). (Batinić 2008: 203; Kaniecka 2012: 33–34) Marina Protrka primjećuje da je prostor časopisa bio otvoren angažmanu učiteljica oko pitanja njihova celibata i prava na vlastito javno zastupanje. »Stoga, iako nije počeo kao ›feministički list‹, *Domaće ognjište* […] podupire borbu protiv predrasuda o ženama i njihovim pravima […], pa u žanrovskom smislu otvara poglavlje ženskih časopisa koje će, nešto kasnije, upotpuniti Zagorkini *Ženski list* i *Hrvatica*.« (Protrka 2008: 257)

6 O tome da je moderna u Hrvatskoj posebna svjedoči činjenica kako Društvo hrvatskih književnika (DHK), koje je osnovano 1900. godine, u to vrijeme među 274 člana bilježi osam spisateljica (među ostalima Jagodu Truhelku i Mariju Jurić Zagorku). Ipak se ovaj broj čini skromnim naspram dugogodišnjih, skrupuloznih izračuna Nevenke Košutić-Brozović, koja spominje grupu od pedeset žena: »Sagledamo li listu spisateljica koje se u ovom ili onom vidu javljaju u književnosti u doba moderne, dolazimo do za mali narod impozantne brojke od preko pedesetak spisateljica. (…) Od tih pedesetak spomenutih spisateljica u današnjim je književnim povijestima ostalo mjesta za najviše njih desetak.« (Košutić-Brozović 2001: 106)

7 Za mjesto žena u hrvatskoj književnosti retorički pita Lidija Dujić, opisujući iznenađujuće otkriće, koje je napravila sredinom devedesetih godina dvadesetog stoljeća: »Na početku svojega sustavnijeg istraživanja o položaju i ulozi književnica u hrvatskoj književnosti (1994. i 1995. godine), suočila sam se s neočekivanom činjenicom koja pokušava sugerirati da kod nas književnice gotovo nisu ni postojale. Podatak da je u do tada zapisanoj višestoljetnoj povijesti hrvatske književnosti aktivno sudjelovalo samo šest žena, djeluje i danas u najmanju ruku zbunjujuće, premda se može jednostavno provjeriti.« (Dujić 2011: 13)

8 Razotkrivanje dimenzija ženskog identiteta preko autobiografske proze, popraćene dekadom refleksije nad fenomenom ženstvenosti u tekstu, u novom tisućljeću trebalo je garantirati ženama mogućnost određenja prema stvarnosti te djelovanja u njoj. (Sablić Tomić 2005: 136)

9 Izbor ženskih autobiografskih naracija uzrokovan je shvaćanjem autobiografije kao autentičnog žanra ženske proze »koji jedini može odraziti povlasticu ženskog spola: neposredan doticaj sa životom«. (Biti 2000: 19) Međutim, složena problematika ženskog autobiografizma u Hrvatskoj ovdje samo signalizirana zaslužuje posebnu pažnju u drugom radu.

-Mažuranić (1874–1938). Njihove autobiografske izjave dobro oslikavaju način njihova funkcioniranja u okviru hrvatskoga književnog kanona koji je rezultanta vrlo različitih činjenica – među ostalim povijesnog trenutka koji uzrokuje određenu političku viziju, podrijetla te svjetonazora autorica, a prije svega njihova spola. Vrijedi istaknuti da ovi tekstovi, koji su nastali u sasvim drugačijim povijesnim okolnostima, potvrđuju jednak odnos spomenutih autorica prema vlastitoj spisateljskoj karijeri. Lidija Dujić ovaj zajednički nazivnik opisuje kao »konstantno opiranje *književnikovanju*«, koristeći specifičan pojam koji je u svojoj autobiografskoj relaciji upotrijebila Jagoda Truhelka.

Sva tri teksta našla su se nakon više godina u monumentalnom tomu koji je priredio Vinko Brešić.[10] (*Autobiografije* 1997)

Autobiografija Ivane Brlić-Mažuranić, koju je spisateljica napisala 1916. (i objavila u tridesetima[11]) nije tipična jer se njezina konstrukcija oslanja na upute zaprimljene od JAZU-a povodom prikupljanja podataka za Hrvatski biografski rječnik: »Autorica sastavlja svoju autobiografiju djelomice slijedeći pitanja odnosno natuknice koje JAZU prilaže pismu (…).« (Zima 2001: 171) Počinje kako je navedeno: »Pišem ovu svoju malu autobiografiju, povodeći se za pitanjima koja mi je priposlala slavna Jugoslavenska akademija u Zagrebu kad me je počastila svojim zahtjevom da joj pošaljem svoj životopis.« (Brlić-Mažuranić 1968: 175) Brlić-Mažuranić već ima iza sebe teški debi. Ipak *Priče iz davnine*, koje će joj donijeti slavu, pojaviti će se u tisku tek nakon nekoliko mjeseca.

Autobiografija Ivane Brlić-Mažuranić opis je dugog puta koji je morala proći kako bi stvorila ovo istaknuto djelo; trenutak u kojem spisateljica daje pregled svoje književne karijere simboličan je. Brlić-Mažuranić uspjela je svladati mnoge poteškoće kako bi ispunila mladenačke želje – sanjarije o pisanju: odbacila je uvjerenje o ženskim dužnostima[12] koje je stekla naobrazbom, pronašla je *pretekst* primjeren za ta vremena da se

10 Brešićevo je djelo jedan od izrazitijih dokaza porasta zanimanja za autobiografski žanr u Hrvatskoj devedesetih godina dvadesetog stoljeća. U svojoj je knjizi teškoj 2,5 kg na 1524 stranice velikoga formata Brešić načinio zbornik autobiografija 100 pisaca hrvatske književnosti, sa 157 autobiografskih priloga. Većina prikupljenih autobiografija nakon objelodanjivanja u časopisima ili pogovorima autorskih knjiga objavljena je ponovno prvi put. Sve zapise prate opsežne bilješke s biobibliografskim podacima o autoru. »Njihova se funkcija ogleda u […] proširenju uvida u autorov rad i njegovo mjesto u nacionalnoj književnosti.« (Sablić Tomić 2008: 184–187)

11 Prema različitim izvorima: 1930. ili 1936.

12 »Moja velika želja da kadgod tiskom izađe bilo što iz mojeg pera, bila je već rano potiskivana drugim vrlo jakim čuvstvom: moje me je naime razmišljanje rano dovelo do zaključka da se spisateljstvo ne slaže s dužnostima ženskim.« (Brlić-Mažuranić 1968: 179)

vrati svojoj najvećoj strasti[13] te se također usudila izdati zbirku pjesama upućenu odraslome čitatelju.[14] Brlić-Mažuranić ipak ne misli da ju svi ovi uspjesi čine spisateljicom.

> Moja su dosadanja književna djela malobrojna, a sadržajem i objemom skromna (…) Ova autobiografija može dakle samo da bude ispovijest o razvitku jednog misaonog i osjetljivog bića, nipošto pako zanimljiva »povijest života« istaknutog pisca. (Brlić-Mažuranić 1968: 175)

Autobiografija Jagode Truhelke, naslovljena *Iz prošlih dana*, datirana je na 1942. godinu, što znači da o svojem životu govori gotovo osamdesetogodišnja žena. Sjeća se ona prije svega vremena svoje naobrazbe te pojedinih etapa bogate pedagoške karijere; naracija se temelji na ljudima i mjestima koja su imala najveći utjecaj na Truhelku – učiteljicu. Spisateljstvo se pokazuje u toj izjavi u svojstvu malo važnog dodatka[15]; prema drugim, opširnim motivima, odlomak posvećen spisateljskoj karijeri izgleda skromno i ostavlja dojam da je nastao kao posljedica vanjskih pritisaka.

> Treba sada još da se nešto reče i o svom »književnom radu«. Zovu me književnicom a da se ja u duši nikada nisam takvom pravo ni osjetila. Imala sam svoje zvanje, rođeno, s diplomama i prisegama i ostalim što je s njime u vezi, ali književnikovanje, književni rad? Kako da se to samo kaže! Eto, došlo je samo od sebe, bez namjere, bez priprave, bez ikakve ambicije (…). (Truhelka 1970: 81)

Čini se da o prvom javnom nastupu u novoj ulozi govori isključivo kako bi usput mogla istaknuti da publikaciju zahvaljuje podršci te pomoći svojih učiteljica – Magdalene Šreplove i Marije Jambrišak, s kojima je bila i prijateljski povezana. Odnos Jagode Truhelke prema navođenim djelima ne pokazuje osobito zanimanje autorice za bilo koje od njih; ton njezine izjave ne odaje nikakve emocije prema vlastitom stvaralaštvu.

> Led je bio probijen, i sada hoćeš-nećeš moralo se pisati, i što se god napisalo, to je bilo i tiskano (…). Jedini osjećaj koji je naveden u ovoj

---

13 »Moja djeca žele čitati – koja radost za mene da i na tom polju budem njihovim provodičem (…). Kako da se takav posao ne slaže sa mojim dužnostima?!« (Brlić-Mažuranić 1968: 183)

14 Brošuricu pjesama *Slike*, izdanu 1912. godine, Ivana Brlić-Mažuranić zove »miljenčetom među svojim djelima« i naglašava da joj je zbirka najdraže djelo »koje upravo ovakovo nije moglo niotkuda izaći van iz duše«. (Brlić-Mažuranić 1968: 184)

15 Jagoda Truhelka prešućuje svoj »psihološki roman naglašene feminističke ideje« *Plein air* (objavljen 1897), dok je on, prema riječima Dunje Detoni Dujmić, prethodio gotovo svim značajnijim književnim zbivanjima u hrvatskoj moderni. »Nakon idealizirane ili pak demonizirane žene u dotadašnjoj prozi XIX. st. Truhelka je prva na hrvatsku književnu pozornicu dovela zbiljnu, intelektualno superiornu ženu koja suzdržano, ali ipak odlučno zastupa tada već sve aktualniju ideju o ženskim pravima.« (Detoni Dujmić 1998: 111)

> hladnoj i bezličnoj naraciji, je stid, zbog kojega rukopisi određeni za štampanje predavale su urednicima prijateljice spisateljice – »(…) jer to autorica od stida nije mogla (…)«. (Truhelka 1970: 82)

Tekst *Što je moja krivnja?* jedna je od mnogih autobiografija koje je ostavila Marija Jurić Zagorka.[16] Rukopisom koji najvjerojatnije potječe iz 1947. (nedatiran)[17], dozivajući brojne kritične momente iz svoje prošlosti, autorica nastoji prikazati atmosferu koja je pratila njezinu djelatnost na prijelazu stoljeća. Zagorka postaje onda »najomraženije lice u Zagrebu«; »zagrebačka sufražetka« izaziva odbojnost mnogih krugova, što joj jasno predočuje (među ostalim) pismo kolege.

> Ništa nije ovim krugovima toliko antipatično kao žena, koja se postavlja u red s muškarcem na javnom polju rada, muškarci upravo mrze i samu pomisao, da im se žene udalje iz kuće na javni rad, a pogotovo u politiku. A vi ste baš zauzeli politiku i novinarstvo, što smatraju isključivo muškim radom i tako svu tu njihovu mržnju protiv feminizma utjelovljuju oni u vama, koja radom i životom pokazujete put u ravnopravnost žene u svim poslovima, koje su do sada smatrali samo muškima. (Zagorka 1997: 457)

Kao novinarka izrazito se ponosi, ali se odlučno distancira od pisanja romana, iako ju je to učinilo vrlo popularnom. U toj verziji svoje biografije spominje pisanje romana u nastavcima kao prije svega iscrpljujuću i ponižavajuću obvezu koju su joj nametnuli izdavači s kojima je bila prisiljena surađivati; prema Zagorkinim riječima, oni su hladili njezine umjetničke sklonosti tražeći sadržaje lišene dubine: »Žena treba da piše za žene i to samo – romantiku, dakle uzmite nešto iz historije.« (Zagorka 1997: 472) Ucjenjivana gubitkom posla tješi se mišlju da pod povijesnom koprenom može još uvijek voditi borbu s feudalizmom ili klerikalizmom, istovremeno osvajajući najvažniji cilj, a to je bila zamjena sveprisutne njemačke književnosti hrvatskom pisanom riječju. Ne zna se je li, upregnuta u robovski posao, Zagorka bila zadovoljna svojim pisarstvom.[18] Svjesna trajne antipatije kritike i predrasuda prema vlastitom stvaralaštvu, željela se ograničiti novinarskom profesijom: »(…) nisam i nikada ne ću biti književnik, niti sam pokušala to biti. Moja je profesija novinarstvo. Romane sam pisala samo za propagandu protiv njemačkih romana.« (Zagorka 1997: 487)

---

16 Anita Dremel, osim već spomenutog, nabraja sljedeće autobiografske tekstove koje je napisala Zagorka: *Tko ste vi?* (1939–1940), *Iz Zagorkinih memoara* (1952) te *Kako je bilo* (1953). Također ukazuje na autobiografski roman *Kamen na cesti* (1938) i »brojna autobiografski relevantna mjesta iz drugih njezinih romana«. (Dremel 2009: 156)

17 U tisku se tekst pojavio prvi put (u nepotpunom obliku) tek 1988. (*Autobiografije* 1997: 498)

18 Na drugome mjestu istih uspomena Zagorka piše otvoreno o »tragediji novinarke, koju su poslodavci prisilili pisati romane radi svoje blagajne, i koja duboko pati, što je lišena svoje profesije«. (Zagorka 1997: 492)

Romane pisane po narudžbi zvala je »novinarskim«, svjesna njihove propagandne funkcije. (Zagorka 1997: 492, 497) Na taj način Zagorka je vidjela vrijednost svojih djela u ostvarivanju rodoljubne didaktike.

> Možda su moji novinarski romani ponjemčenim čitateljima barem toliko koristili, da su čitali knjigu hrvatskim jezikom pisanu (…). Možda sam i ja svojim priprostim štivom izbila iz ruke mnogom hrvatskom čitatelju od neprijatelja podmetnutu tuđinštinu (…). (Zagorka 1997: 497)

Ono što spaja izabrane autobiografske naracije žena s početka dvadesetog stoljeća primjetan je strah pred narušavanjem granica muškog teritorija, makar je na polje književnosti svaka od njih stupala na drugačiji način. (Kraskowska 2000: 201) Najviše *ikonoborska* čini se provala Marije Jurić Zagorke; u ženama nepristupačnom i neprijaznom svijetu iskušava svoju snagu kao novinarka i postaje prva Hrvatica u toj profesiji. Ipak, njezino angažirano spisateljstvo nailazi na veliki otpor; u očima kritike Zagorka sve do smrti ostaje jedino rado čitana autorica popularne književnosti, dakle spisateljica druge kategorije: »Smatrajući se ponajprije novinarkom, a tek onda književnicom, i sama je pomogla onima koji su je gurali u redove drugorazredne, pučke, zabavne ili trivijalne književnosti (…).« (Dujić 2011: 43) U dijalogu s kritičarima koji je vodila godinama, među ostalim, putem autobiografskih ispovijedi, nikada nije obezvrjeđivala nepravednu klasifikaciju.

Izrazito slabije bilo je nastojanje Jagode Truhelke da se pojavi na tlu lijepe književnosti. Njezina autobiografija diplomatski prešućuje angažiranost mlade učiteljice u avangardnu djelatnost krajem devetnaestog stoljeća, a njezin je cilj bio izboriti pristup višem obrazovanju za žene[19], makar ovo ostaje u uskoj vezi s pedagoškim radom koji je Truhelka učinila dominantom svoje izjave. Među malobrojnim naslovima objelodanjenih književnih djela nema romana *Plein air* (1897) koji suvremeni povjesničari književnosti smatraju »ranim primjerom hrvatskog ženskog pisma« (Nemec 1994: 248); u autobiografiji čini se da se Truhelka dosljedno distancira od vlastitog stvaralaštva radije podcrtavajući važnost naobrazbe.

U nekom smislu konzervativan bio je i stav Ivane Brlić-Mažuranić kojoj je književnost cijeli život ostala velikom željom koju nije ispunila do kraja. Način na koji u autobiografiji predstavlja vlastite uspjehe dopušta pretpostaviti da je književnost za nju značila nešto više od mogućnosti nastavljanja majčinskih obveza. Makar sama tvrdi da »(…) nipošto nije ista vrijednost u poslu poučavaš li koga ili povjeravaš li se komu« (Brlić-Mažuranić 1968: 184), njezin književni opus čine gotovo isključivo djela za mlade čitatelje, a ona sama danas slovi kao »klasično pero dječje knji-

19 Jagoda Truhelka postala je jedna od prvih izvanrednih studentica 1895. godine na Zagrebačkom sveučilištu. (Luetić 2001: 115–122)

ževnosti« (Hranjec 2006: 83), čak i »rodonačelnica nacionalne dječje književnosti« (Dujić 2011: 37).

Revalorizacija stvaralaštva (i stavova) Marije Jurić Zagorke[20], koja se sve češće i sve radije provodi, osvježava pogled na razdoblje moderne i istovremeno stvara priliku da se napuste uhodane kritičke staze i dođe do vrijednih književnoznanstvenih otkrića.

> Zagorkini su tekstovi, uspješno se odupirući zaboravu književne povijesti, danas postali središtem književnoznanstvenih rasprava o ženskoj, ali i popularnoj književnosti prve polovine dvadesetoga stoljeća, potičući nova kritička promišljanja o uobičajenim predodžbama o epohi modernizma i popisu njenih kanoniziranih autora. (Grgić 2009: 32)

Ukoliko je »integracija Zagorkina stvaralaštva u kanon (…) sinkronizirana (…) s modifikacijama u načinu na koji se hrvatska književna znanost tijekom druge polovice protekloga i u prvome desetljeću ovoga stoljeća odnosila prema popularnoj književnosti« (Coha 2010), utoliko su Ivana Brlić-Mažuranić i Jagoda Truhelka kao autorice književnosti za djecu i mladež postigle simpatiju kritike mnogo ranije[21], zbog čega je teško oteti se dojmu da je, osim važnosti estetskih kriterija za ocjenu njihova stvaralaštva, odnosno zasluga, isto tako važna bila poslušnost koju su reprezentirale (ponovno u različitom stupnju) svojim životom.

Ivana Brlić-Mažuranić kao ideal majke – rodoljupke, uzorna supruga, gotovo se odmah nalazi u panteonu nacionalne književnosti usprkos razmjerno skromnom opsegu svojega stvaralaštva. Jagoda Truhelka izborom profesije učiteljice odlučuje se za život u celibatu. Ipak, profesionalno radeći ostvaruje se u okvirima određenima patrijarhalnim redom. Ključnim za njezin ulazak u književni kanon čini se duboko kršćanski svjetonazor, koji je bitno utjecao na način recepcije njezina stvaralaštva. Na toj podlozi Marija Jurić Zagorka javlja se kao opasna revolucionarka koja izvodi atentat na tradicionalni model obitelji te uzurpira pravo na obavljanje ti-

---

20 »Pokušaji (re)valorizacije književnoga i društvenog angažmana Marije Jurić Zagorke zasigurno su među najizrazitijim trendovima suvremene hrvatske književnoznanstvene i kulturne scene.« (Coha 2010)

21 U ovom kontekstu posebno je zanimljiv slučaj recepcije Ivane Brlić-Mažuranić te njezina stvaralaštva. Službeno priznanje koje je stekla prije Drugog svjetskog rata izgubila je (posmrtno) u komunističkoj Jugoslaviji zbog svojih negdašnjih političkih stavova. (Majhut 2015) Poznata prije svega kao kanonska dječja spisateljica dobila je novi identitet u knjizi Sanje Lovrenčić. Romansirana biografija *U potrazi za Ivanom* iz 2006. nadovezujući se na autobiografske izjave Brlić-Mažuranić i »narativno rekonstruirajući prostore njezine privatnosti« stvorila je višedimenzionalni portret ove književnice. (Sablić Tomić 2008: 68–69) Popularnost romana o »hrvatskom Andersenu« vremenski se poklopila s velikim izdavačkim projektom »Sabrana djela Ivane Brlić-Mažuranić« u kojem »u pet je svezaka raspodijeljen autoričin opus«. Prvo kritičko izdanje njezinih djela koje je od 2010. do 2015. objavljivao Ogranak Matice hrvatske iz Slavonskog Broda uredio je Vinko Brešić. (Sabovljev 2015)

pično muških profesija. Njezina neprestana aktivnost na polju književnosti sigurno je stvarala realnu opasnost za oveću grupu osoba, što u nekom smislu objašnjava ostracizam sredine koji se pokazao dugotrajnim neovisno o povijesnim okolnostima te isključenje, izravno proporcionalno obujmu njezina književnog stvaralaštva.

Na mijeni stoljeća »supkultura« pišućih žena nije osjećala generacijsku, kolektivnu pripadnost. Svaka od navedenih hrvatskih »modernistkinja« vodila je vlastitu igru s javnošću: u autobiografijama pisanim u kasnijim godinama pokušavale su sakriti svoje autsajderstvo.[22] Teško je danas procijeniti jesu li se autorice predstavljale isključivo kao edukatorice mlađih naraštaja po vlastitom izboru jer su svjesno odabrale »polumrak u dubini književne scene svoga vremena« (Dujić 2011: 18), pri čemu bi to bio izbor određene strategije postupanja, ili su nalazile svoje mjesto u ulozi učiteljica naroda jer su neka područja književnosti ostajala za njih još uvijek nedostupna. Status spisateljice književnosti za mlade čitatelje (tzv. »učiteljsko pismo« (Košutić-Brozović 2001: 105)) krajem devetnaestog stoljeća jamčio je svojstvenu »nenarušivost«, no ipak treba istaknuti da ako je rezervirao mjesto u književnom kanonu, onda je to bilo mjesto u redu u kojem muškarci obično nisu zasjedali.

Razdvajanje javnog i privatnog prostora, karakteristično za devetnaesto stoljeće, kojemu u drugom planu odgovara podjela na visoku, estetsku te nisku, trivijalnu književnost, ostalo je presudno za aktivne žene u tom vremenu. Predstavljene spisateljice nisu stekle ravnopravan ugled impliciran kanonizacijom jer su djelovale u »međuprostoru«: odlukom o pisanju napustile su svoju privatnost, ali ovisne o rodnoj pripadnosti nisu uspjele izaći iz književnog geta i stupiti u javni, visoki, dakle kanonski prostor.

22 Andrea Zlatar zapaža da »na pragu modernizma« »intimistički orijentiranih autobiografskih tekstova vrlo je malo. U ženskoj autobiografskoj baštini najčešći su tekstovi pisani jezikom administracije, uglavnom po narudžbi […].« (Zlatar 2004: 54)

Literatura

Autobiografije hrvatskih pisaca. 1997. Prir. Vinko Brešić. Zagreb: AGM.

Batinić, Ana. 2008. »Plemkinje duha. Marija Jambrišak – Jagoda Truhelka – Zdenka Marković«. U: *Nova Croatica*. II, 2: 197–213.

Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.

Brlić-Mažuranić, Ivana. 1968. »Autobiografija«. U: Brlić-Mažuranić, Ivana, Milčinović, Adela, Marković, Zdenka. *Izabrana djela.* Pr. Miroslav Šicel. PSHK 73. Zagreb: Matica hrvatska i Zora: 175–185.

Coha, Suzana. 2010. »Nosi se Zagorka«. U: *Vijenac*, 432. Internet. 5. prosinca 2013.

Dąbrowska-Partyka, Maria. 2005. »Chorwacja w Europie – Europa w Chorwacji. Przewartościowania w obrębie kanonu literatury chorwackiej«. U: *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku.* Ur. Eadem. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: 351–370.

Detoni Dujmić, Dunja. 1998. *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Dremel, Anita. 2009. »Zagorkin pop-feminizam u naraciji njezinih autobiografija«. U: *Mala revolucionarka. Zagorka, feminizam i popularna kultura.* Radovi sa znanstvenog skupa »Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/Feminizam i popularna kultura« održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2008. Ur. Maša Grdešić. Zagreb: Centar za ženske studije: 155–169.

Dujić, Lidija. 2011. *Ženskom stranom hrvatske književnosti.* Zagreb: Mala zvona.

Grgić, Kristina. 2009. » Marija Jurić Zagorka i kanon modernizma«. U: *Mala revolucionarka. Zagorka, feminizam i popularna kultura.* Radovi sa znanstvenog skupa »Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/Feminizam i popularna kultura« održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2008. Ur. Maša Grdešić. Zagreb: Centar za ženske studije: 17–36.

Hawkesworth, Celia. 2000. *Voices in the Shadows. Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press.

Hranjec, Stjepan. 2006. »Šicel o Ivani Brlić-Mažuranić«. U: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU* 16–17: 83– 89.

Kaniecka, Dominika. 2012. »Ciche wojowniczki o sprawę narodową. O głosie kobiet w chorwackim dyskursie narodowym«. U: *Pamiętnik Słowiański* LXII: 25–42.

Kazaz, Enver. 2005. »Nacionalni književni kanon – mjesto moći«. U: *Sarajevske sveske*, 8–9: 123–133.

Koch, Magdalena. 2007 …kiedy dojrzejemy jako kultura… *Twórczość pisarek serbskich na początku XX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kornhauser, Julian. 2005. »Reinterpretacja tradycji w postjugosłowiańskich pracach historycznoliterackich«. U: *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku*. Ur. Maria Dąbrowska-Partyka. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: 423–472.

Košutić-Brozović, Nevenka. 2001. »Ženski udio u književnom životu hrvatske moderne«. U: *Dani hvarskoga kazališta. Književnost i kazalište hrvatske moderne – bilanca stoljeća*. Ur. Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Pavao Pavličić, Milan Moguš, Franjo Švelec, Josip Vončina, Zagreb-Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug: 104–111.

Kraskowska, Ewa. 2000. »O tak zwanej ›kobiecości‹ jako konwencji literackiej«. U: *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*. Ur. Grażyna Borkowska, Liliana Sikorska, Warszawa: IBL: 200–210.

Lovrenčić, Sanja. 2006. *U potrazi za Ivanom*. Zagreb: Umjetnička organizacija Autorska kuća.

Luetić, Tihana. 2001. »Prve studentice Zagrebačkog sveučilišta«. U: *Hrvatska revija*, 3–4: 115–122.

Majhut, Berislav. 2015. »U vrlom novom svijetu komunizma nije bilo mjesta za junake Ivane Brlić«. U: *Vijenac*, 554. Internet. 13. kolovoza 2015.

Nemec, Krešimir. 1994. *Povijest hrvatskog romana od početka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.

Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: Periodica Croatica, Filozofski fakultet.

Ritz, German. 2000. »Wprowadzenie«. U: *Nowa świadomość płci w modernizmie. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej u schyłku stulecia*. Ur. German Ritz, Christa Binswanger, Carmen Scheide, Kraków: Universitas: 9–11.

Sablić Tomić, Helena. 2005. *Gola u snu. O ženskom književnom identitetu.* Zagreb: Znanje.

Sablić Tomić, Helena. 2008. *Hrvatska autobiografska proza. Rasprave, predavanja, interpretacije*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Sabovljev, Sandra. 2015. »Vinko Brešić: Današnji Hlapićevi vršnjaci doživljavaju ga kao miša, a ne kao dječaka«. U: *Novi list*, 24. 5. 2015. Internet. 13. kolovoza 2015.

Truhelka, Jagoda. 1970. »Autobiografija. Iz prošlih dana«. U: Truhelka, Jagoda. Škurla-Ilijić, Verka, Pfanova, Dora. Miholjević, Mila. Švel-Gamiršek, Mara. *Izabrana djela.* Prir. Ljerka Matutinović. PSHK 107. Zagreb: Matica hrvatska i Zora: 51–82.

Zagorka Jurić, Marija. 1997. »Što je moja krivnja?«. U: *Autobiografije hrvatskih pisaca.* Pr. Vinko Brešić. Zagreb: AGM: 451–497.

Zima, Dubravka. 2001. *Ivana Brlić Mažuranić.* Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Zlatar, Andrea. 2004. *Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Women's Autobiographical Narratives from the Beginning of the Twentieth Century towards the Croatian Literary Canon

This sketch uses as a basis for reflection about the problematic presence of women within the literary canon built on a patriarchal tradition the autobiographies of three female writers born within a decade (1864–1874) who had experienced their literary debut at the turn of the century, in the time of modernism, which for women in the entire European continent meant great changes. In Croatia it was the first literary era when women became visible as a group, though they did not feel a generation, collective affiliation. The autobiographical statements of Jagoda Truhelka (1864–1957), Marija Jurić Zagorka (1873–1957) and Ivana Brlić-Mažuranić (1874–1938) picture well the way of their functioning in the Croatian literary canon, which is a result of very different facts, inter alia the historical moment that causes a certain political vision, the authoresses' origin and world-view and, above all, their sex. What unites these autobiographical narratives that occurred in completely different historical circumstances is the noticeable fear of crossing the boundaries of the male territory. The negative relation of the mentioned authoresses towards their own careers is confirmed in all texts where women represent themselves as the educators of the younger generation, because at the end of nineteenth century, the status of female writers of literature for young readers guaranteed them the peculiar inviolability. However, it should be noted that if this status has reserved a place in the literary canon, then it was a place in the row that usually was not occupied by men. According to this, the reputation implied by canonization that the presented writers had acquired should be considered unequal.

Key words: Jagoda Truhelka, Marija Jurić Zagorka, Ivana Brlić-Mažuranić, autobiography, literary canon, modernism

Dominika Kaniecka

Filološki fakultet
Jagellonsko sveučilište u Krakovu
dominika.kaniecka@uj.edu.pl

Stručni rad

Interdisciplinarni projekti kao prilika za tradicionalnu filologiju. Na primjeru projekta Pronađeno u prijevodu, Rijeka 2012–2014.

Model tradicionalne filologije sve češće ne ispunjava očekivanja koja se u suvremenim društvenim prilikama postavljaju visokom obrazovanju. U ovom se osvrtu analizira primjer dobre suradnje između krakovske i riječke kroatistike koja pokazuje koristi od uzajamne potpore u potrazi za novim putovima tradicionalne filologije. Opisani projekt učinkovito povezuje znanje o hrvatskoj kulturi (prije svega o filmu) s pitanjima filmskoga prevođenja te s praktičnom uporabom naučenoga u procesu boljega upoznavanja hrvatskoga kao stranog jezika. Sudionicima pruža dobru priliku za usavršavanje znanja jezika, svladavanje novih alata te usvajanje određenih kulturnih obrazaca. Potiče razmjenu studenata, učvršćuje suradnju među sveučilištima, a nastavnicima otvara nova područja za istraživanje.

Ključne riječi: hrvatski kao strani, hrvatska kultura, filmsko prevođenje, interdisciplinarni projekti

Model tradicionalne filologije sve češće ne ispunjava očekivanja koja se u suvremenim društvenim prilikama postavljaju visokom obrazovanju. U doba slika i novih tehnologija, u vremenu dominacije informacija i audiovizualne kulture, tradicionalna filologija nije više privlačan smjer potencijalnom studentu. Odgovor na takvo stanje ne mora biti revolucionarna promjena programa studija. Odgovor može biti spremnost pojedinih studija kroatistike na suradnju – otvorenost prema prilikama koje se javljaju s obzirom na nove prilike u kojima radimo. Jasno je da u raspravi o budućnosti kroatistike ne možemo postaviti znak jednakosti između studija hrvatskoga jezika i književnosti u Hrvatskoj i stranih (u ovom slučaju poljskih) studija kroatistike u sklopu slavističkih ili kulturoloških studijskih programa. U ovom će se osvrtu analizirati primjer dobre suradnje između krakovske i riječke kroatistike koja pokazuje koristi od uzajamne potpore u potrazi za novim putovima tradicionalne filologije.

U akademskim godinama 2011./2012., 2012./2013. te 2013./2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci realiziran je međunarodni, interdisciplinarni projekt pod naslovom *Pronađeno u prijevodu*. Njegove su

glavne teme: prevođenje i film. Odsjek za kroatistiku, odnosno Riječka kroatistička škola, potpisuje ovaj inovativni pothvat ostvaren u sklopu intenzivnoga programa Erasmus. Na sudjelovanje su bili pozvani studenti i profesori triju ustanova iz različitih kulturnih područja (slavenskoga, romanskoga i germanskoga): s Odsjeka za slavistiku Jagellonskoga sveučilišta u Krakovu, s Fakulteta za strane jezike i književnosti Sveučilišta u Udinama te s Instituta za teorijsku i primijenjenu znanost o prevođenju u Grazu (po desetero studenata sa svakog sveučilišta). Projektom su bila predviđena predavanja o suvremenim teorijama i metodama prevođenja, filmskome prevođenju, odnosno podslovljavanju, razvoju hrvatske filmske umjetnosti, suvremenome hrvatskom filmu i filmskoj kritici, radionice kao praktičan dio prevođenja na prvi jezik sudionika te filmske večeri s pripremom za gledanje odabranih hrvatskih filmova, razgovorom o filmu i pisanjem filmske kritike. Svi smo u pozivnicama na prvo izdanje projekta pronašli informaciju da je njegov osnovni cilj stvaranje podslova odabranoga hrvatskog filma na poljskome, talijanskome i njemačkom jeziku, no svima je bilo jasno da put prema upoznavanju i praktičnoj primjeni tehnika filmskoga prevođenja podrazumijeva razvijanje brojnih kompetencija na hrvatskom jeziku. Tomu su i težili nositelji ovoga intenzivnog, dvotjednog programa: hrvatski kroatisti, filmolozi, kulturolozi, austrijski i talijanski stručnjaci za prevođenje te profesori iz pozvanih ustanova.

Zašto je krakovska kroatistika primila poziv Filozofskoga fakulteta u Rijeci? Na Odsjeku za slavistiku Jagellonskoga sveučilišta prevođenje već nekoliko godina zauzima posebno mjesto. Prihvaćanje je načela bolonjskoga procesa rezultiralo određenim reformama studijskih programa na svim smjerovima, sve su se slavistike u Poljskoj morale prilagoditi novim zahtjevima. Jedna od većih promjena u programu krakovske kroatistike odnosila se na proširenje ponude prevoditeljskih kolegija. Od akademske godine 2009./2010. studenti preddiplomskoga studija pohađaju kolegij Uvod u prijevod (60 sati), studenti diplomskoga studija tri zasebna kolegija posvećena pismenomu prijevodu (stručnom, humanističkom i sudskom – svaki po 30 sati), Prevođenje književnoga teksta (30 sati), Uvod u usmeni prijevod (30 sati) te Konsekutivno i simultano prevođenje (60 sati). Znatno je porastao interes za translatološkim temama magistarskih radova i doktorskih disertacija, što je, među ostalim, moguće zahvaljujući potpori Katedre UNESCO (Katedre za istraživanje prijevoda i međukulturnu komunikaciju). Vrijeme će pokazati kako će spomenute promjene utjecati na razvoj naše kroatistike, no nema sumnje da je poziv iz Rijeke stigao upravo u razdoblju jačanja traduktoloških interesa.

Studenti krakovske slavistike imaju iskustvo u odlascima na semestralne (ili godišnje) stipendije, dobro su poznate i koristi koje im donosi sudjelovanje na ljetnim školama; utjecaj navedenih razmjena na napredak njihovih komunikacijskih, sociolingvističkih i međukulturalnih kompetencija je neupitan. Riječki se projekt od početka isticao među ponuđenim do-

dacima obveznom programu. Prvi su put naši studenti imali mogućnost razvijati svoje kompetencije, primijeniti usvojeno znanje (iz područja jezika, kulture i prijevoda) na konkretne zadatke te rezultate svojega rada usporediti s postignućima kolega s drugih sveučilišta. Pozvani su prije svega bili oni koji su pokazali zanimanje za prevođenje i određenu nadarenost u tom području. U svim smo izdanjima projekta težili tomu da polovinu grupe čine studenti diplomskoga, a polovinu preddiplomskoga studija.

Projekt *Pronađeno u prijevodu* je od početka bio zamišljen kao trogodišnji. Za prvu su godinu organizatori odabrali igrani film namijenjen djeci, ekranizaciju poznate knjige Ivana Kušana *Koko i duhovi* (film *Koko i duhovi*, redatelj D. Kušan, 2011.). Kako je već rečeno, prevođenje dijalog-liste i stvaranje podslova bili su cilj, ali i idealna prilika za otvaranje dodatnih područja. Sudionici projekta su 2012., osim usvajanja pravila filmskoga prevođenja, čitali Kušanov roman, slušali predavanja o adaptacijama književnih predložaka te upoznavali ključna ostvarenja hrvatske kinematografije. Studenti su 2013. godine, s obzirom na odabir dokumentarnih filmova za prevođenje, dobili priliku da bolje upoznaju hrvatsku stvarnost (prevodili su filmove *Pun kufer*, redatelj T. Jelinčić, 2013. i *Veliki dan*, redatelj Đ. Gavran, 2012.) te oblikuju kritički pristup aktualnim društvenim i kulturnim pitanjima (kroz analizu brojnih dokumentaraca). Završna je godina donijela nove izazove vezane uz prijevod – sudionici su se morali suočiti s jednom od najzahtjevnijih vrsta – audiodeskripcijom. Materijal su činili vrhunski animirani filmovi nastali prema bajkama Ivane Brlić-Mažuranić u sklopu projekta Naklade Bulaja *Priče iz davnina* (CD-ROM 1 i 2, razni autori, 2002.), što je, pak, bilo polazište za upoznavanje hrvatske animacije te biografije i stvaralaštva poznate književnice. Svake su godine studenti pohađali zajednička predavanja i zasebne radionice (organizirane unutar jezične grupe), a svim je grupama bila osigurana jezična potpora, koju su pružali hrvatski studenti.

Rad u radionici krakovskih kroatista u sva tri izdanja projekta počinjao je analizom filma odabranoga za prevođenje te podjelom materijala. S obzirom na jednak broj studenata diplomskoga i preddiplomskoga studija, različitu razinu njihova znanja hrvatskoga jezika te nejednake prevoditeljske kompetencije – polaznici su bili poredani tako da je napredniji student nadgledao rad manje naprednoga (u parovima ili grupama, sve pod nadzorom voditeljica radionice). Prvo je zajedničko gledanje filma bilo usmjereno na sve potencijalne prevoditeljske zamke, teškoće i zanimljivosti. Za bolje je razumijevanje sadržaja koristan bio rad s tekstom, mislim pri tome na detaljnu analizu dijalog-lista odabranih filmova, ali i književnih predložaka (Kušanov roman u prvoj godini projekta, bajke Ivane Brlić-Mažuranić u trećoj) te stručnih tekstova (npr. posvećenih hrvatskim običajima u drugoj godini provođenja projekta). Zatim je rasprava vodila prema formuliranju načela koja smo tretirali kao obvezujuća u svim sljedećim koracima. Tijekom rada na prijevodu svima je, na primjer,

bilo zadano da zadrže govornu karakterizaciju pojedinih likova te jezična obilježja razdoblja prikazanog u filmu, što se već u prevođenju filma *Koko i duhovi* namijenjenog dječjoj publici pokazalo veoma zahtjevnim. Slijedio je rad u parovima: prevođenje dijalog-lista te izrada podslova (u trećoj godini projekta priprema audiodeskripcije). Završna se varijanta prijevoda uređivala tijekom zajedničkoga gledanja filmova s radnim verzijama podslova (nastalima spajanjem rezultata rada pojedinih parova u grupi). Ovaj je dio rada obuhvaćao rasprave vezane uz pronalaženje adekvatnih rješenja koja bi (uz poštovanje tehničkih pravila izrade podslova) najbolje prenijela sadržaj hrvatskih filmskih uradaka. U trećoj su godini projekta sve radionice (poljska, austrijska te talijanska) pripremale opis na hrvatskom jeziku pa je bila moguća veća suradnja među polaznicima različitih nacionalnosti.

Projekt je ponajprije bio didaktički. Zahtjevni zadaci nisu, dakle, trebali (što jest bit profesionalnoga prijevoda) što prije dovesti do kvalitetnoga rezultata, već su bili zamišljeni tako da sudionike što dulje zadrže na samom procesu prevođenja. Naglasak smo stavili upravo na proces, a ne na rezultat. Osnovna načela određenih tehnika filmskoga prevođenja i solidno znanje hrvatskoga (i poljskoga) jezika bili su važni, no ne dovoljni za dobar rad na prevođenju odabranih filmova. Dinka Pasini u svojim radovima o poučavanju kulture dokazuje da visok stupanj znanja određenoga jezika ne jamči dobro poznavanje dotične kulture. Naša je grupa tijekom rada shvatila da ne jamči ni kvalitetu prijevoda. Izrada filmskih podslova zahtijevala je usvajanje pojedinih elemenata hrvatske kulture nužnih za razumijevanje filma. Naglasila bih riječ usvajanje. Prevoditeljska uloga prisiljava studenta na preuzimanje odgovornosti za objašnjenje pojedinih elemenata odabirom odgovarajućih riječi i formulacija u svjem jeziku. Takvim postupkom dokazuje da spomenute elemente razumije. Prve se godine pokazalo da je nužno usvajanje vokabulara specifičnoga za dječju maštu (na hrvatskome i na poljskom jeziku); druge su godine naši studenti, među ostalim, učili prepoznavati svadbene običaje iz pojedinih hrvatskih regija, dok ih je u završnoj godini najviše zaokupila potraga za riječima kojima bi slijepoj osobi mogli dočarati pojedine scene. U svakom je izdanju projekta prezentaciji rezultata rada pojedinih radionica prethodila rasprava o tome što su studenti naučili tijekom prevođenja. Teme su se prirodno nizale prema intenzitetu burnih rasprava (nerijetko i svađa) koje su sudionici vodili tijekom održavanja radionica. Završna je godina sadržavala i dodatni element. Posljednje je godine projekta radni jezik u svim grupama bio hrvatski, svi su pripremali audiodeskripciju namijenjenu hrvatskoj publici. Strani su se studenti na radionicama mogli konzultirati s hrvatskim studentima (izvornim govornicima), iznijeti im svoje ideje i jezična rješenja, mogli su također tražiti savjete od predstavnika sredine koja je doista čekala rezultate našega rada, tj. od slijepe osobe. Drugi se zadatak pokazao mnogo kompliciranijim pa je zajednički program obu-

hvatio i upoznavanje svakodnevnoga života slijepih i slabovidnih osoba (tek je posjet udruzi i neposredan kontakt sa slijepima mnogim studentima dao smjernice kakva pitanja postavljati u stvaranju kvalitetne audiodeskripcije). Neprocjenjiva je bila i povratna informacija koju su o svom radu dobili sudionici projekta.

Riječka je kroatistička škola kao organizator već u prvom potezu donijela jako dobru odluku. Birajući prijevod i film kao dva ključna stupa cijeloga projekta, stvorila je izvrstan prostor za isprepletanje različitih disciplina, bliskih i nužnih stranim kroatistima. Filmsko je prevođenje posebna vrsta prevođenja. Njegove se tehnike, uz odgovarajuću pripremu i opremu, mogu uspješno integrirati u nastavu prijevodnih i jezičnih vježbi. Film je unutar projekta shvaćen kao nastavno sredstvo već zbog kreativne naravi procesa prevođenja. Dobro je poznato koliko je za nastavu stranoga jezika važno poučavanje kulture. Uporaba filmskih uradaka kao nastavnoga materijala čini se više nego poželjnom. Naše su grupe samim gledanjem pomno odabranih filmova proširile svoje znanje o hrvatskoj kulturi, a uloga vježbanja filmskoga prevođenja u razvijanju interkulturalne kompetencije je neupitna. studenti su upoznali dječjega književnog junaka s kojim su odrastale (i još uvijek odrastaju) cijele generacije Hrvata (*Koko i duhovi*). Kroz analizu modnih trendova u svatovima, dotaknuli su pitanja amerikanizacije hrvatskih običaja (*Veliki dan*). Proučavanje problema jednoga ekosela otvorilo je temu tolerancije hrvatskoga društva prema neobičnim i netipičnim životnim stajalištima/ putovima (*Pun kufer*).

Opisani projekt učinkovito povezuje znanje o hrvatskoj kulturi (prije svega o filmu) s pitanjima filmskoga prevođenja, te s praktičnom uporabom naučenoga u procesu boljeg upoznavanja hrvatskoga kao stranoga jezika. Sudionicima pruža dobru priliku za usavršavanje znanja jezika, svladavanje novih alata te usvajanje određenih kulturnih obrazaca. Također, potiče razmjenu studenata, učvršćuje suradnju među sveučilištima, a nastavnicima daje nova područja za istraživanje.

Često kada tražimo nove putove filološkoga studija zaboravljamo na značenje atraktivnosti i dinamičnosti didaktičkoga procesa. Projekti poput opisanoga definitivno utječu na privlačnost naših smjerova i otvaraju mogućnosti za razvijanje područja koja su često zanemarena u redovitoj nastavi. Konačno, hvataju korak sa suvremenim svijetom u kojem dominiraju kultura slike i nove tehnologije, te mogu promijeniti predodžbu o studiranju jezika i književnosti.

Interdisciplinary Projects as a Chance for Traditional Philology. As Seen in the Project *Found in Translation*, Rijeka 2012–2014.

Traditional philology models increasingly fail to meet expectations set for higher education in contemporary social conditions. This review analyses an example of a good cooperation between Croatian studies in Krakow (Poland) and Rijeka (Croatia), showing the benefits of mutual support in the search for new ways of traditional philology. The described project effectively combines knowledge of Croatian culture (especially on film) with film translation issues and the practical use of Croatian as a foreign language. Participants are provided with a good opportunity to improve language skills, master new tools, and adopt essential cultural patterns. The project encourages the exchange of students, strengthens cooperation between universities, and gives teachers new research areas.

Key words: Croatian as foreign language, Croatian culture, film translation, interdisciplinary projects

Bogumiła Kaniewska

Faculty of Polish and Classical Philology
Adam Mickiewicz University, Poznań
kanbo@amu.edu.pl

Stručni rad

Transformations of Polish Philology

The state of the permanent crisis of awareness turns out to be very productive both for the development of the Humanities, as well as for the shape of university didactics. In the author's opinion, the poststructuralist breakthrough had occurred in Poland much later than in Western Europe; later and in a different manner. The stimuli of the process of changing came from various sources: Deconstruction, Psychoanalysis, Hermeneutics, disputes over the Polish Postmodernism (firstly) and Polish Modernism (somewhat later), feminist criticism, or the narrativistic theory. The post-structural breakthrough in the Polish Humanities had become a period of opening up to new inspiration, most of all to 'language learning'. One academic discourse was replaced by the multitude of languages and the multiplicity of rhetoric. A literary work ceased to be an objective construct, and its meaning was concealed no longer in its functional order, but rather went beyond the boundaries of the text, fiction, and embraced the whole communicational situation, as well as cultural realities. The suspiciousness towards the literature was accompanied by the distrust of communicational and mimetic capabilities of language.

These changes have affected the discipline's self-awareness. Obviously, they had to change our thinking about the Polish philology as a didactical entity at the university level.

Key words: Polish philology; humanities; poststructuralist breakthrough

The transformations taking place within the Polish philology both as an academic discipline and a discipline taught at the university have been caused, on one hand, by the changes transpiring within the Humanities and, on the other, by recent institutional and demographic developments. What is the essence of Polish philology today, what are its objectives and obligations? These are the questions that we – as a profession – have been striving to answer for some time now, and it seems we are still unable to address them properly. This permanent crisis of awareness, however, turns out to be very productive both for the development of the Humanities and for the shape of university didactics.

1. On the Discipline

Let us begin with the first question: what has happened to the academic discipline known as Polish philology? Even its status – as a national philology – does not seem clear. We do not receive doctorates or professorships in Polish philology; we are, however, according to the classification of academic fields, literary scholars or linguists. Students, in turn, are educated as Polish philologists, combining the competence of literary scholars and linguists. I shall address this problem later on, but not before I try to determine the proper place of our discipline. I shall take as an example the literary studies, which will allow me to present the Polish philologists' disposition at the beginning of the 21st century. This disposition was shaped by three breakthroughs: the first one, anti-positivistic, had brought about the distinction of the Humanities from the totality of sciences, and then led to the formation of literary studies (as well as linguistics) as separate entities, endowed with their own research apparatus, and consequently their own language. This language seemed to consist of the structuralist-semiotic method. The time of grand theories (or grand narratives) – as we used to call in hindsight, from the perspective of future crisis, the period of the structuralist dominance in the Polish Humanities, which had lasted roughly until the 1980s – was characterized by several distinct beliefs:

- first, the conviction that there is a possibility of defining the object of study: literary work, with its set of defining features that distinguish the colloquial language usage from the artistic (or the so-called literary) one;
- second, the conviction that a literary work is an autonomous and immanent entity, thus shaping its meaning in an autonomous and immanent way, which means that a literary work has some meaning and significance because of its structure; therefore its interpretation, by means of aptly chosen apparatus, is always universal and lasting;
- and third, the conviction that the language of literary work description, and – more broadly – the description of all literary, linguistic, and cultural phenomena, the very language created by the structuralist-semiotic paradigm, is universal and objective.

These assumptions, which in due time were deemed to constitute a conventional, or even delusional lore of structuralism, brought about a model of research that shaped not only the discipline of the Polish philology but also the Polish language didactics both at school and university levels, creating, to quote Janusz Sławiński, 'the discipline's stencil' (Sławiński 2001: 16). This model, in its doctrinal minimum:

> boils down to the concept of the work as a highly structured verbal creation: an utterance (or alternatively a text). Such a creation is the

> result of a twofold procedure: the selection and combination of signs drawn from two systems: linguistic and literary (tradition). These two systems delineate the area of the potentiality of the work: the source of its prospects. Elements of the work refer not only to one another and the work they make up as a whole, but also to the relevant classes of elements, constituting the work's system background. (Sławiński 2001: 16)

The structuralist model limits its scope and considerations to the framework of the research language: such a methodology creates the work's descriptive vocabulary, remarkably efficient analytically, although interpretively, again in hindsight and from the perspective of the crisis, a very limited one.

In Polish circumstances, this 'constraint' could be understood in each of two ways: on one hand, as a self-sufficient structuralist theory, focusing on the final, unchangeable product: a literary work; and on the other hand, as an inordinate resistance of the Polish literary thought to any external influences. In order to understand the last trait, one must remember that the structuralist immanentism was apolitical and asocial, and its specific out-of-contextedness and versatility defended the study of literature from the entanglement in short-term ideological skirmishes. Neutral structuralism was by nature an expression of defiance, creating the possibility of a relatively independent, considering the realities of the communist country, practice of the Humanities.

Therefore, it was not a coincidence that the poststructuralist breakthrough had occurred in Poland much later than in Western Europe; later and in a different manner.

Later, because the echoes of deconstructionism reached Poland with considerable delay: *La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines* by Jacques Derrida, a lecture presented at Johns Hopkins University in Baltimore in 1966 at a conference 'The Languages of Criticism and the Sciences of Man', was only published in Poland in *Pamiętnik Literacki* twenty years later, in 1986. It is hardly a coincidence, in my opinion, that a rapid methodological change did occur in Poland during the period of political transformation. The specificity of this change also consists in the fact that the Polish Humanities, again unlike its Western counterpart, had remained, so to say, quite single-minded, and devoted entirely to grand theories for a very long time.

2. After Structuralism

Nonetheless, it is rather hard to determine what gave the immediate impetus for the re-evaluation of the Polish Humanities, as the stimuli came from various sources: Deconstruction, Psychoanalysis, Hermeneutics,

disputes over the Polish Postmodernism (firstly) and Polish Modernism (somewhat later), feminist criticism, or the narrativistic theory. Post-structural breakthrough in the Polish Humanities had become a period of opening up to new inspiration, and most of all to 'language learning'. Deconstruction itself, as a practical method of working with text, was not really adopted; instead, it was treated rather suspiciously, often as an intellectual extravagance, although it was widely commented on and discussed. Much more important than the direct impact of the deconstruction was a change of consciousness: hereby the structuralist paradigm as the dominant way of talking about literature became exhausted. One academic discourse was replaced by the multitude of languages and the multiplicity of rhetoric. The certainty of interpretation was replaced by interpretative doubts. That distrust embraced everything: not only the methodology, but the literature itself. A literary work ceased to be an objective construct, and its meaning was concealed no longer in its functional order, but rather went beyond the boundaries of the text, fiction, and embraced the whole communicational situation, as well as cultural realities. The suspiciousness towards the literature was accompanied by the distrust of communicational and mimetic capabilities of language. Moreover, the epistemological and communicational suspicion was further obfuscated by an ontological disturbance – the domain of literature turned out to be something that fluctuates, that seemed quite elusive and flickering: something that had a dangerous tendency to adapt other types of expression and to move on to non-literary discourse.

Out of the post-structural confusion there emerged a new shape of literary studies. Both Ryszard Nycz and myself used to call it 'the cultural theory'.

Its main traits seem to be as follows:

- the shift of interest towards the practice of interpretation: the theory is regarded as one of the (many) useful discourses, or as a multiplicity of languages useful in the process of understanding literature;
- the retreat of essentialism (i.e. the defining of literature through its immanent features), the shift towards pragmatism: questions about the nature of literariness, and the literature determinants, are replaced by questions about how literature works, how it functions, how it situates itself in the field of culture;
- expanding the area of interpretation by launching all possible cultural references in the interpretational practice.

The changes influenced also the language, or rather the ways of validating the academic discourse.

As Ryszard Nycz writes:

> Contemporary theoretical discourse cannot justify its professionalization by appropriating a meta-language status for itself, nor through

> the exclusive access to objective knowledge of what is beyond all considerations (as it considers this knowledge to be impossible or void), but 'only' to the knowledge gained as a result of the applied analytical procedures (in turn inevitably marked as subjective, social, or cultural). The specific feature of these methods is that the cognitive results here cannot be separated from the ways of obtaining them. […] It is therefore a weak and limited professionalism, one that can be relativized to the historical cultural universe. And so is the status of contemporary literary studies discourse. (Nycz 2006: 35)

* * *

Unlike any 'grand theory', a new reflection on literature emphasizes the literature's immersion in the cultural reality and refuses to define 'literariness' otherwise than by its involvement in social life. Symbolically, this transformation can be represented by an equilateral triangle, which changes its position along with the subsequent breakthroughs, assuming its vertices represent each breakthrough in the development of the Humanistic thought:

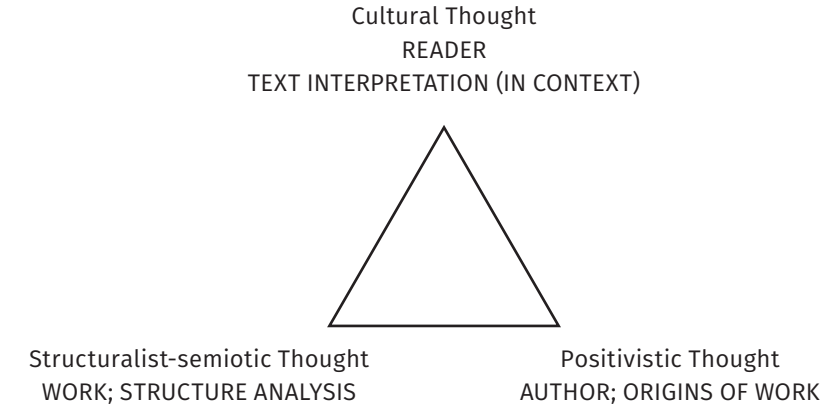

According to Michał Paweł Markowski and Anna Burzyńska (2006: 31–35), the authors of *Teoria literatury*, the cultural transformation took place in three main areas: ethical and political (inspired by the thought of Michel Foucault); narrativistic (fascinated with i.e. modern historiography and sociology); and pragmatist (influenced by Richard Rorty and Stanley Fish), although in my opinion one can distinguish quite a number of such areas or divide them differently.

There is no doubt, however, that, no matter how we call them, these changes have affected the discipline's self-awareness. Obviously, they had to change our thinking about the Polish philology as a didactical entity at the university level. Disputes on the subject have been taking place in

the media, in magazines, during conferences, and finally at the consecutive Polish Philologists Congresses (not so long ago, at the first Congress of the Polish Philology Didactics held last November in Kraków). This discussion is ongoing and probably will not end soon.

3. Polish Philology and Didactics

Generally speaking, everything boils down to the question how a discipline called Polish philology has changed, and in which direction it should aim (towards greater autonomy?; towards cultural studies; aesthetics?; classical philology?; towards a division into linguistics and literary studies? pragmatics? communication studies? anthropology? ..., ..., ...). This question is further complicated by institutional and demographic changes. The latter, objective (decrease in the birth rate), seem to be almost beyond our control, although the decreasing number of students poses a serious threat for the very existence of the Humanistic studies, considered by some to be not enough 'market-oriented'. Ironically, this gives us also a chance for a deep re-evaluation of the shape of Polish studies and its reforms, which… never end.

Still, while considering the institutional changes, what comes to mind first of all is the introduction of the so-called Bologna system at the Polish universities, and the transition from 5-year-long studies to the 3+2 system. Is it possible to educate a competent philologist, i.e. a professional literary scholar and linguist, in three years? Very unlikely. Whom, therefore, do we want to educate during the undergraduate studies? A professional skilled in the variety of usages of his or her mother tongue, moving lithely in the world of texts, or a literature expert, skilled in aesthetic conventions, and literary history processes? There are many options to be found between two polarized sets of philology (not only Polish) obligations: a duty towards a student and the university, and/or a duty towards the discipline, especially if we are talking about a national philology.

The first set of obligations involves, in a far-reaching simplification, the necessity to take into account the needs of our students and their future career prospects. One has to be aware that philology is not an isolated island, a sanctuary for literature or language lovers; modern Humanities should take into account the social context, as well as the conditions in which they operate. For example, the fact that young people, who want to study it, hail from a totally different reality than the culture of print... As Tomasz Kunz wrote: 'We must be aware of the fact that the literary culture [...] has long ceased to be the language that organizes our imagination, both individual and collective. Today, it has to compete with at least two other types of culture: audio-visual and informational'. (Walas 2009: 8)

Some scholars maintain that the generation of the so-called digital natives, arriving at the universities from the domains of virtual network

(and furthermore, not desiring to leave them), is capable of the so-called multitasking, i.e. simultaneous performance of multiple tasks. Due to hundreds of hours of intensive training in new technologies, the representatives of this generation seem to be extremely creative, capable of searching for and selecting information very quickly; they prefer to work with visual materials, they are better spatially oriented, and achieve better results in IQ tests, and, as demonstrated by recent press reports, in PISA tests (Program for International Student Assessment). But there is always a price, and in their case the price for the rapid pace of acquiring knowledge is their social and interpersonal incompetence, and the lack of skills in in-depth analysis of various phenomena. It appears, even at first glance, that modern philology is capable of filling in these gaps, provided, however, that instead of complaining about the decreasing knowledge of high school graduates, we reflect upon the shape of philological studies. And that is what we constantly strive for...

'The academic discipline of the Polish philology was the result of the nineteenth-century nationalistic theory, which had simply collapsed. If the plinth on which it had been mounted, buckled, then one has to look for new foundations', wrote Michał Paweł Markowski. (Walas 2009: 16)

The modernity, which uses many languages, can certainly help us to discover such foundations. I see this as a great opportunity for the academic discipline called philology: we may, after all, differ captivatingly. Like the Polish Philology differs from the Croatian Philology. And we may get along famously with each other, exchanging experiences...

Our Poznań way to a new Polish Philology is not a departure from the philological tradition: we still, although differently, teach the theory of literature, history of literature, and history of language. The core of this system, however, is fitted with the elective subjects and disciplines allowing for the introduction of interdisciplinary studies, and even for studying other disciplines and professions, enabling the students to gain pedagogical, communicational, or publishing competence, to name just a few. Is such a way of multilingual education for the students of Polish going to work? If we were not convinced, we would find another one…

Literature

Bolecki, Włodzimierz. 1988. *Polowanie na postmodernistów*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Burzyńska, Anna. 2006. 'Czy teoria literatury nadal istnieje?', *Teksty Drugie* 1/2: 40–57.

Burzyńska, Anna. Markowski Michał Paweł. 2006. *Teorie literatury XX wieku*, Kraków: Znak.

Czermińska, Małgorzata et al. (eds.). 2005. *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd polonistów Kraków, 22–25 września 2004*. Kraków: Universitas.

Eco, Umberto. Rorty, Richard. Culler, Jonathan. Brooke-Rose, Cristine. 1996. *Interpretacja i nadinterpretacja*. Eds. Collini Stefan. Trans. Bieroń,Tomasz. Kraków: Znak.

Fish, Stanley. 2002. *Interpretacja, retoryka, polityka. Eseje wybrane.* Eds Szahaj, Andrzej. Trans. Abriszewski, Krzysztof et al. Kraków: Universitas.

Markowski, Michał Paweł. Nycz, Ryszard (eds), 2006. *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy.* Kraków: Universitas.

Nycz, Ryszard 1993. *Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, Warszawa: Wydawnictwo IBL.

Nycz, Ryszard. 2006. 'Kulturowa natura, słaby profesjonalizm'. In: *Kulturowa teoria literatury*. Eds. Michał P. Markowski, Ryszard Nycz. Kraków: Universitas: 5–38.

Sławiński, Janusz. 2001. 'Co nam zostało ze strukturalizmu?' In: *, Teksty Drugie*. 5: 15–19.

Szahaj, Adam. 1997. 'O granicach anarchizmu interpretacyjnego'. In: *Teksty Drugie*. 6: 6–33.

Walas, Teresa et al. 2009. 'Rozmowa "Wielogłosu". O kondycji i perspektywach polonistyki uniwersyteckiej rozmawiają Teresa Walas, Michał Paweł Markowski, Paweł Próchniak, Andrzej Skrendo, Piotr Śliwiński, Krzysztof Uniłowski, Tomasz Kunz i Przemysław Rojek'. In: *Wielogłos*. 1–2 (5–6): 7–35.

Walas, Teresa. Nycz, Ryszard, 2012. *Kulturowa teoria literatury* 2. *Poetyki, problematyki, interpretacje*, Kraków: Universitas.

Leszek Małczak

Filološki fakultet
Šlesko sveučilište
leszek.malczak@us.edu.pl

Stručni rad

Budućnost inozemne kroatistike

U suvremenom društvu tradicionalna humanistika izgubila je svoj visoki položaj jer se smanjila vrijednost simboličkoga kapitala književnosti i kulture. Današnja pozicija humanističkih znanosti posljedica je s jedne strane dekonstrukcije svih velikih priča, objektivne istine, pojma univerzalnoga znanja, posvemašnje interpretacije svijeta u duhu konstruktivizma, perspektivizma i narativizma, a s druge strane razvoja neoliberalnoga društva. Preokret koji se danas događa je nova verzija znanosti o književnosti u kojoj su dosadašnji kriteriji etičke i moralne naravi zamijenili ideološki i politički kriteriji. Jedan je od mogućih smjerova razvoja inozemne kroatistike komparatističko-traduktološki studij, komparatistika povezana s prevođenjem, komparatistika koja proučava poljsko-hrvatske književne i kulturne veze u širokom kulturološkom kontekstu koji objedinjuje društveno-političku situaciju i ideološki milje, dakle istraživanja koja se danas najčešće imenuje komparatistikom diskursa.

Ključne riječi: komparatistika, traduktologija, inozemna kroatistika

1. Uvod

Poslije 1990. godine bilo je nekoliko susreta slavista na kojima se diskutiralo o novoj situaciji u kojoj se našla slavistika nakon pada komunizma. Poznanjska slavistika organizirala je skup u Obrzycku 2000. godine. Nakon godinu dana tiskan je zbornik toga skupa pod naslovom *Slawistyka u progu nowego wieku* (*Slavistika na pragu novoga stoljeća*). U 2002. izašla je u Katovicama knjiga posvećena istoj problematici *Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka i komparatystyka u progu nowego tysiąclecia* (*Nade i opasnosti. Slavistika i komparatistika na pragu novoga tisućljeća*). U 2013. opet je u Poznanju organiziran susret, ovaj put kroatistički, ali vjerujem da će njegovi rezultati biti relevantni za cijelu struku, a ne isključivo za kroatistiku jer problemi, mijene, trans-misije kroatistike zapravo su sinegdoha, dio veće cjeline. Razgovor o kroatistici danas je razgovor o problemima filoloških znanosti i cijele humanistike te pozicije i uloge sveučilišta u današnjem društvu.[1]

1 U travnju 2014. na krakovskoj slavistici održan je skup pod naslovom *Tradycja i wyzwania. Metodologia badań slawistycznych XX i XXI wieku* (*Tradicija i izazovi. Metodologija slavističkih istraživanja XX. i XXI. stoljeća*).

2. Pad hegemonije humanista, kriza humanistike

U raspravi o visokom obrazovanju, znanstvenoj djelatnosti, ulozi i poziciji sveučilišta u društvu sudaraju se različite ideologije, koncepcije i teorije. Živimo u prijelaznom i prijelomnom razdoblju, na kraju jedne ere, u vremenu globalnih mreža, brze komunikacije, interneta, informatičke revolucije, nestajanja mnogih granica u realnom i još više u virtualnom svijetu, u takozvanoj digitalnoj civilizaciji. U tom je svijetu tradicionalna humanistika izgubila svoj visoki položaj u društvu jer se smanjila vrijednost simboličkoga kapitala književnosti i kulture (prije svega visoke). Njezin – da se poslužim sve češćim tržišnim leksikom – proizvod, njezina ponuda ne odgovara potrošačkom društvu. Što se tiče obrazovanja, to je već činjenica. Programi studija, ponuda pojedinih fakulteta podliježu tržišnomu principu, to je roba za koju treba naći kupca. Prema tomu razvija se sveučilišni i znanstveni marketing koji rađa pojave koje su još prije par godina bile nezamislive, premda u znanstvenoj djelatnosti tržišni princip još uvijek nije ključan faktor. Poslije pada komunizma utjecaj politike na znanost i obrazovni sustav, u odnosu na prethodni period, značajno je oslabio. Međutim iz današnje perspektive, bez obzira na to u kojem političkom sistemu živimo, bijeg od politike čini se nemogućim. Politička i gospodarska situacija, vladajuća ideologija, interesne grupe, korporacijski interesi, međunarodni odnosi, geopolitički položaj – sve to utječe na programe studija i na znanstvena istraživanja. Adam Dziadek razmišljajući o budućnosti polonistike, konstatira: »Znanost o književnosti ne može se danas distancirati od ekonomije i politike, između ostaloga i zato da bi se djelotvorno branila pred opresivnom politikom i politizacijom svakodnevnosti.«[2]

Današnja pozicija, formula humanističkih znanosti posljedica je s jedne strane dekonstrukcije svih velikih priča, objektivne istine, pojma univerzalnoga znanja, posvemašnje interpretacije svijeta u duhu konstruktivizma, perspektivizma i narativizma, a s druge strane razvoja neoliberalnoga društva. Sociolog Zbyszko Melosik u knjizi *Uniwersytet i społeczeństwo: dyskursy wolności, wiedzy i władzy* (*Sveučilište i društvo: diskursi slobode, znanja i vlasti*) ocjenjuje da postmodernistički diskurs – odustajući od totalnosti u opisu svijeta – skriva u sebi optimističku i pozitivnu tezu koja glasi: »Svaka forma znanja i svaka teorija mogu u nekoj mjeri opisati svijet.« Ne treba dakle tražiti neku megateoriju ili zauzimati postteorijsko stajalište jer svaka forma znanja omogućuje da se opiše neki aspekt društvene stvarnosti ili da se taj aspekt pogleda iz drukčije perspektive (usp. Melosik 2010: 94–95). Što se tiče neoliberalne vladavine – dijagnoze i predviđanja najčešće su pesimistična. Ronald Strickland

2 U originalu: »Literaturoznawstwo dzisiaj nie może już odsuwać się od ekonomii i polityki, m.in. dlatego, żeby skutecznie przed dzisiejszą opresywną polityką i politycją codzienności się bronić« (Dziadek 2013: 39).«

u članku *The Humanities and Their Boundaries* (2006) evoluciju sveučilišta u današnjici opisuje kao nametanje *slobodotržišne* racionalnosti između ostaloga i visokom školstvu:

> Neoliberalna vizija visokoga školstva odbacuje tradicionalni »Humboldtov« ideal – u kojem je uloga višega obrazovanja bila služiti društvu putem formiranja prosvijećenih građana – u korist »tržišnoga« modela u kojem je uloga sveučilišta služiti »studentu-kao-konzumentu«, odgovarati traženjima studenta koji želi stručnu obuku te promicati ideologiju konzumerizma umjesto altruističkih modela građanstva (cit. prema Kłosiński 2013: 302–303).[3]

Današnjica se često opisuje pojmom *kriza*. Diskusije o krizi humanistike počele su znatno ranije u zapadnim društvima, prije svega u SAD-u i Engleskoj, a u tranzicijske zemlje su stigle s određenim zakašnjenjem. Na zapadu pad broja studenata humanističkih studija bilježi se od 70-ih godina XX. stoljeća. Anglist Wojciech Kalaga piše o Engleskoj 80-ih godina i ponovnom iščitavanju anglistike (*Re-reading English*) u kojem se njezin razvoj prikazivao kao proizvod spleta idejnih i ideoloških pritisaka (»splot ideowych i ideologicznych ciśnień«). U postkomunističkim zemljama nije se odmah dogodila kriza humanistike zato što su upravo humanisti bili važan element demokratskih promjena i zato što je u odnosu na prethodno razdoblje nekoliko puta porastao broj studenata pa tako i studenata humanističkih znanosti. Devedesetih godina nije bilo važno koju diplomu tko ima. Ona je imala svoju vrijednost. Broj nezaposlenih s višim obrazovanjem bio je vrlo nizak. Danas je pala razina obrazovanja i vrijednost diplome. Bez obzira na to što se gubljenje društvenoga statusa humanistike nije tako osjećalo kao danas, Joanna Rapacka već 2000. godine, bavećи se problemima znanosti o književnosti, piše o:

> umoru zbog usko specijaliziranih istraživanja *sensu stricto* književnih, koji je povezan sa sve većom jalovošću ergocentričkih metodologija te zbog toga što je književnost izgubila dosadašnju poziciju na društvenoj ljestvici vrijednosti, što je posebno vidljivo ondje gdje se najduže zadržala na njezinu vrhu, dakle u komunističkim zemljama (Rapacka 2001: 19).[4]

---

3 U originalu: »Ta neoliberalna wizja edukacji wyższej odrzuca tradycyjny ideał ‘Humboldtowski’, w którym rola wyższego wykształcenia polega na służeniu społeczeństwu przez wytwarzanie oświeconych obywateli, na korzyść modelu ‘rynkowego’, w którym rolą uniwersytetu jest obsługiwać ‘studenta-jako-konsumenta’, odpowiadając żądaniom studenta, który chce przygotowania zawodowego, i promować ideologię konsumeryzmu raczej niż altruistyczne modele obywatelstwa.«

4 U originalu: »znuženiu wąsko specjalistycznymi badaniami *sensu stricto* literackimi, wiążące się m.in. z wyjałowieniem się metodologii ergocentrycznych oraz utratą przez literaturę dotychczasowego miejsca w społecznej hierarchii wartości, szcze-

O problemima filologije, humanistike, sveučilišta u Poljskoj razgovaraju, prije svega, polonisti koje najviše pogađa današnjica. Strana filologija nalazi se u potpuno drukčijoj situaciji. Trenutačno u Poljskoj postoji veći interes za studiranje stranih jezika nego za studiranje polonistike. Anglistika je jedina filologija koja je uvijek u plusu i koja ostvaruje prilično velik dohodak te nema problema s brojem kandidata. Ne želi se vidjeti da studenti tretiraju neofilologiju kao besplatan tečaj stranoga jezika. Poslije pada komunizma bila su tri kongresa polonista, 1995. u Varšavi, 2004. u Krakovu i 2011. u Katovicama. Posljednji kongres i zbornik, koji je izašao 2013. pod naslovom *Przyszłość polonistiki. Koncepcje – rewizje – przemiany* (*Budućnost polonistike. Koncepcije – revizije – promjene*), potresno je svjedočanstvo vremena. Rasprave o stanju polonistike, filologije, sveučilišta poprimaju u Poljskoj emocionalan karakter. U njima se vidi sve veća polarizacija poljske sveučilišne sredine, različite pozicije pojedinih fakulteta i sveučilišta s obzirom na raspodjelu finacijskih sredstava kao rezultat različitoga rangiranja i evaluacije pojedinih fakulteta, što je rezultiralo frustracijama. U diskusijama su vidljive političke i regionalne podjele koje su sve jače. Jedna je od kontroverznijih ideja podjela akademskih centara na vodeće koje će država više financijski podržavati, na istraživačka sveučilišta koja će moći voditi znanstvene projekte i visoke škole koje će biti stručne škole.

3. Novi putovi humanistike i (neo)filologije – kraj tekstocentrizma, naglasak na kontekst, ideološki i politički kriteriji umjesto etičkih i moralnih

Čini se da filologija u Poljskoj ide putem koji opisuje spomenuti Wojciech Kalaga prikazujući promjene humanistike u Engleskoj. Kalaga piše da je u Engleskoj prelamanje tzv. humanističke hegemonije trajalo dva desetljeća i da sada traje proces zvan *rewriting/re-evaluating,* dakle prevrednovanje kanona iz ideoloških perspektiva (klasnih, *gender*, rasnih itd.). Preokret o kojem je riječ nova je verzija znanosti o književnosti u kojoj su dosadašnji kriteriji etičke i moralne naravi zamijenili ideološki i politički kriteriji (Kalaga 2013: 86).

Jedino područje za koje riječ *kriza* ne vrijedi zasigurno je metodologija, bolje rečeno, metodologije istraživanja. Njihov broj sigurno neće padati. Primjerice polonist Marian Bielecki, predstavnik mlađe generacije, primjećuje da na području povijesti književnosti (u množini) novi pogledi, novi načini iščitavanja nisu primijenjeni nego se nalaze izvan službene književnopovijesne naracije. Postulira da treba početi pisati povijesti

gólnie dotkliwie odczuwane tam, gdzie najdłużej znajdowała się u jej szczytów, czyli w krajach postkomunistycznych.«

ženske književnosti, gej književnosti, postkolonijalne književnosti te ih integrirati sa službenom poviješću poljske književnosti (Bielecki 2013: 18).

Ryszard Nycz smatra da usko, tradicionalno predmetno-autonomijsko poimanje teksta u velikoj mjeri snosi odgovornost za marginalizaciju humanistike i da je kao takvo redukcijsko i netočno. Po njemu nužna reorijentacija humanističkih istraživanja ne može mimoići tekst (shvaćen u širokom kulturnom značenju i u različitosti njegova oblika i funkcije) – koji ostaje ključan, zajednički predmet, sredstvo i rezultat istraživanja u humanističkim znanostima – ali mora aktivirati u njemu sakrivene empirijske, epistemološke i praktično-uzročne dimenzije (Nycz 2013: 106–107).[5]

3.1. Budućnost inozemne kroatistike, kroatistika kao komparatističko-traduktološki studij

U Poljskoj poslije raspada Jugoslavije s jedne strane neko je vrijeme postojao krnji jugoslavistički program studija koji se svodio na povijest književnosti pojedinih naroda, a s druge strane to vrijedi isto tako i za vrijeme kada je postojala Jugoslavija i jugoslavistika, znanstvena su istraživanja bila specijalizirana. Poljski tzv. *jugoslaviti* (kao program studija jugoslavistika je uvedena 70-ih godina, prije je bila *serbokroatistika*) znanstveno su se bavili najčešće jednom izabranom kulturom. Do raspada jugoslavistike najbrže je došlo na Šleskom sveučilištu gdje su tijekom skoro 15 godina realizirani tipični programi nacionalnih filologija (uvedeni 1992.)[6]. Danas nigdje takav studij ne postoji, ali prava komparatistička istraživanja bila su otpočetka rijetkost. Među najdosljednijim predstavnicima komparatističkoga proučavanja bili su Julian Kornhauser i Joanna Rapacka. Kornhauser se zalagao za slavensku komparatistiku (Kornhauser 2002), a Rapacka za interdisciplinarnost i komparativno proučavanje koje bi slijedilo zemljopisno-kulturne granice, a ne objektivnu srodnost slavenskih jezika (Rapacka 2001).

U Poljskoj na neofilološkim studijima u istraživanjima i didaktici prevladava perspektiva izvorne književnosti i kulture. U okruženju neofilologa još uvijek dominira mišljenje o sekundarnosti prijevoda, nužnosti čitanja u originalu unatoč tomu da je, čini se, negativan stereotip o prijevodima prevladan (danas se u struci češće o prijevodu govori afirmativno, kao o drugome, novom životu originalnoga djela). Naravno, svaki neofilo-

5 U originalu: »(...) stłumione, empiryczne, poznawcze i praktyczno-sprawcze wymiary.«

6 Danas je nacionalna filologija često meta kritike. Bogusław Bakuła u *referatu Nacionalna ili domaća? Poljska filologija iz perspektive multikulturalizma (Narodowa czy rodzima? Filologia polska w perspektywie multikulturalizmu)*, pozivajući se na anketu koju je napravio među stranim polonistima, piše da nacionalna filologija prema ispitanicima ne može biti forma prakse i refleksije na području obrazovanja i znanosti, da ni u jednoj ozbiljnoj znanstvenoj sredini, izuzev Poljske, taj termin ne postoji, a, kad se pojavi, smatra se zastarjelim, anakroničnim, opresivnim. Bakuła se zalaže za pretvaranje poljske filologije u poljsku komparativnu književnost (Bakuła 2013: 201).

log mora poznavati originalni tekst (čak i onda kada je prijevod razmatran isključivo kao činjenica u kulturi primatelja, istraživač je dužan poznavati izvornik), ali mora također poznavati njegov prijevod i recepciju ne samo originala u izvornoj kulturi nego isto tako prijevoda u kulturi primatelja; kada je riječ o poljskoj kroatistici, prije svega u potonjoj. Predmet interesa inozemne kroatistike trebala bi biti prijevodna književnost tretirana kao zasebni sustav u književnom polisistemu (ovako razmatra prijevodnu književnost Itamar Even-Zohar, predstavnik *Translation Studies*). Ja sam dugo vremena smatrao neprofesionalnim i amaterskim čitati hrvatske knjige u prijevodima i baviti se njima na seminaru iz književnosti. Danas imam drukčiji pristup. Ostaje na snazi konstatacija da su originalna knjiga i prijevod dvije različite stvari. Ali nema više hijerarhije. Za poljske studente, za recepciju hrvatske književnosti u Poljskoj, ključan je prijevod. Mi se naravno možemo baviti i originalnim tekstom pa rekonstruirati izvorni kontekst i značenja u kojima funkcionira taj tekst – pravi stručnjak to mora znati. Međutim to je jedan od konteksta u kojima tekst živi. Za inozemnu je kroatistiku važnije baviti se procesom prevođenja i njegovim rezultatom, dakle prijevodom.

Kad je riječ o neofilologiji, u današnjem su svijetu potrebni ljudi koji govore više jezika, poznaju više kultura i književnosti, koji su tumači, kulturni posrednici, kulturni djelatnici. Nema nikakvoga smisla glumiti hrvatskoga kroatista, američkoga amerikanista, ruskoga rusista itd. u Poljskoj. Nema smisla kopirati hrvatske programe studija, obrađivati književnost iz hrvatske perspektive jer poljska kroatistika funkcionira u drukčijem kontekstu (mislim također da domaća kroatistika isto tako treba sebe sagledati iz drukčijih perspektiva, ne samo vlastite, ali to nije tema ovoga članka). Milan Kundera 2007. u članku objavljenome u siječanjskom broju *New Yorkera* piše o profesorima stranih književnosti koji imaju sklonost identificirati književne tekstove s uskim nacionalnim kontekstom preuzimajući iz tog konteksta karakteristična mišljenja, ukus i predrasude. Tomasz Bilczewski koji prepričava Kunderin članak na kraju konstatira da autor *Nepodnošljive lakoće postojanja* piše da upravo na inozemnim sveučilištima artistička djela tonu u svoju domaću provinciju.[7] Prezentirano razumijevanje kroatistike ne teži za tim da bude neki opći program, model kroatistike. Danas više ne postoji jedan opći program bilo kojega humanističkoga studija. Programi su autorski i trebaju biti različiti. Program koji predlažem jedna je od mogućnosti – komparatističko-traduktološki studij. Komparatistika je širok pojam. Mene zanima komparatistika povezana s prevođenjem, komparatistika koja proučava poljsko-hrvatske književne i kulturne veze, ali mislim na proučavanje u širokom kulturološkom kontekstu koji objedinjuje društveno-političku situaciju i ideološki milje, dakle istraživanja koja se danas najčešće imenu-

7 U originalu: »(...) grzęzną w swojej ojczystej prowincji« (usp. Bilczewski 2010: 314).

ju komparatistikom diskursa. Najzanimljivijim se čini ono što se događa između dviju kultura i dvaju jezika. Mislim da se također malo pozornosti poklanja etapi posredovanja u procesu međuknjiževne i međukulturne komunikacije. Isto tako više mjesta treba posvetiti književnom i kulturnom životu, njihovoj analizi zato što književno djelo (tekst) ne nastaje u nekom vakumu, nego u određenoj političkoj, društvenoj i kulturnoj situaciji. To vrijedi za cijelu filologiju. Marian Kisiel, misleći o polonističkom studiju, piše:

> Treba poučavati (studente) razumijevanju *književne kulture* određenoga vremena dakle: institucije, periodiku, univerzalne književne i kritičke stilove, mehanizme ulaska u književnost, književne optjecaje, stvaranje naraštaja, grupa, koterija i klika, konteksta diskursa sredine i na tom tlu ideja nazočnih u djelima koje se upisuju u vječni mehanizam produkcije, distribucije i recepcije (Kisiel 2013: 286).[8]

Kod istraživanja prijevoda književna kultura u kojoj tekst funkcionira još je složenija, književna je komunikacija udvostručena. Važno je ispitati cijelu instituciju prijevodne književnosti koja se sastoji od više elementa: već spomenuti prevoditelji, kritičari, svakojaki prikazivači stranoga teksta, kulturni posrednici, izdavačke kuće, organizacije pisaca, periodika, cijeli sistem međuknjiževne i međukulturne suradnje.

U posljednje vrijeme nastupa preporod komparatistike. Nekad je komparatistika bila uspoređivanje različitih nacionalnih književnosti i nazivala se poredbenom književnošću. Danas je komparatistika uspoređivanje/sastavljanje/spajanje različitih sfera ljudske djelatnosti. Postoji više njih: komparatistika civilizacija, diskursa, interartistička, intermedijalna, povijesna, pravna (poredbeno pravo) itd. Komparatistika je moguća unutar jednog jezika: predmet usporedbe onda nisu jezici, nego diskursi u jednom jeziku koji često kreiraju potpuno drukčije slike svijeta u kojima iste riječi poprimaju drukčije značenje. Danas su često veće razlike među ljudima koji govore isti jezik, a pripadaju različitim ideološkim, korporacijskim i tržišnim zajednicama nego među ljudima koji govore različite jezike i pripadaju jednoj od spomenutih zajednica. Mieczysław Dąbrowski pišući o etičkom sistemu i njegovoj diskurzivizaciji, primjećuje:

> Radi se o tome da na mjesto tradicionalnih etičkih sistema, koje je stvarala religija, obitelj, ustaljeni društveni sistemi, patrijarhalnost, moćna država itd., ulaze drugi sistemi, raspršeniji, koji funkcionira-

8 U originalu: »Dlatego uczyć trzeba rozumienia kultury literackiej konkretnego czasu, a więc: instytucji, czasopiśmiennictwa, uniwersalnych stylów literackich i krytycznych, mechanizmów wchodzenia do literatury, obiegów literackich, tworzenia się pokoleń, grup, koterii i klik, kontekstów środowiskowego dyskursu, a na tym tle dopiero idei uobecnionych w dziełach, które wpisują się w ów odwieczny mechanizm produkcji, dystrybucji i odbioru.«

> ju na drugoj razini i koji vidljivo utječu na pojedinca i njegove izbore i identifikacije (to može biti tržište, o čemu je s uvjerenjem pisao Bauman, to mogu biti sveprisutni mediji, korporacijski sistemi, pravila određenih klubova, sredina itd., o čemu je pisao Appadurai (Dąbrowski 2009: 20–21).[9]

Komparatistika je danas sastavljanje elemenata koji pripadaju različitim porecima u skladu s kontroverznim načelom da je moguće spajati sve sa svim i za to nije potrebna srodnost ni genetičke veze. Namjerno izbjegavam u ovome kontekstu riječ *uspoređivati* koja je bila bit tradicionalne komparatistike. Danas je ona problematična, redefinirana, različito razumijevana, diskutirana u američkoj komparatistici. Problem glasi kako uspoređivati odustajući od koncepcije uspoređivanja. Tradicionalna komparatistika često je dovodila do kolonizacije manjih kultura. Najveća je opasnost za komparatistiku izgrađivanje modela, tipova, paradigma nekih fenomena i traženje njihovih varijanata bez poštivanja posebnosti i razlike. Treba istraživati prostor između, prostor susreta dviju kultura gdje dolazi do pregovaranja značenja, gdje nema boljih ili lošijih, manjih ili većih, gdje su svi elementi ravnopravni. Većina istraživača danas ističe da prijevod obogaćuje ne samo kulturu primatelja nego i kulturu izvornika. Prostor između, granična sfera, trenutak transmisije, susreta – to je polje današnje komparatistike o kojoj Edward Kasperski piše da:

> Za razliku od egzaktnih znanosti koje su ograničene stegama specijalizacije i nužno djelomične, [komparatistika] ovu stvarnost promatra iz kuta – kako i gdje se pojedine književne i kulturne pojave dodiruju, na koji se način uzajamno inspiriraju ili nadopunjuju, kako međusobno komuniciraju, prožimaju se i prelaze u forme koje nije moguće svesti na »čiste« polazne ili prvobitne forme (Kasperski 2010: 39).[10]

U današnjem svijetu filolozi, ako žele izbjeći potpunu marginalizaciju, ne mogu se više baviti isključivo književnošću. Treba provoditi komparatistička istraživanja književnih diskursa zajedno s drugim, neknjiževnim

---

9 U originalu: »Rzecz w tym, że na miejsce tradycyjnych systemów etycznych, wytwarzanych przez religię, rodzinę, sztywne systemy społeczne, patriarchalizm, silne państwo etc. wchodzą inne systemy, bardziej rozproszone wprawdzie i działające na innym poziomie, ale przecież wyraźnie orientujące jednostkę w jej wyborach i identyfikacjach (niech to będzie rynek, o czym pisał z przekonaniem tenże Bauman, niech to będą wszechobecne media, systemy korporacyjne, reguły klubowe, środowiskowe itp. – vide Appadurai).«

10 U originalu: »Inaczej jednak niż nauki szczegółowe, skrępowane rygorami specjalizacji i z konieczności cząstkowe, rzeczywistość tę ujmuje pod kątem tego, jak (i gdzie) poszczególne zjawiska literackie i kulturowe stykają się ze sobą, w jaki sposób wzajemnie się inspirują czy uzupełniają, jak komunikują się ze sobą, przenikają się i przechodzą w formy, niesprowadzalne do ‘czystych’ form wyjściowych czy pierwotnych.«

diskursima (na primjer političkim, ekonomskim, ideološkim, medijalnim, religijskim, pravnim, akademskim, književnokritičkim itd.) s obzirom na njihovo uzajamno prožimanje. Takva istraživanja te poznavanje spomenutih diskursa omogućuju bolje razumijevanje književnoga i kulturnoga stvaralaštva, svijeta u kojem nastaju tekstovi, razvijaju enciklopedijske i pragmatično-retoričke kompetencije zahvaljujući kojima možemo ispravno intepretirati i razumjeti svijet oko nas, pridonose značenju humanistike u društvu. Poredbeno istraživanje diskursa, bilo da je riječ o istraživanju više diskursa u jednom jeziku ili jednoga diskursa u više jezika, ne može ignorirati važnost poznavanja mehanizama prevođenja.

Što se tiče poljske kroatistike, danas ne možemo školovati stručnjake samo za hrvatski jezik i kulturu. Potrebni su stručnjaci koji će poznavati više kultura i književnosti, komparatisti. To ne moraju biti slavenske književnosti i jezici, o čemu je pisala i što je u svojemu znanstvenom radu dokazivala Joanna Rapacka. Ali za poljske su kroatiste najvažnije veze hrvatske kulture i književnosti s poljskom kulturom i književnošću. Pored toga, unatoč tomu što Slaveni danas žive u različitim političkim svjetovima, treba održavati i podržavati veze među njima. Tko će drugi to činiti ako ne oni sami?

Literatura

Bakuła, Bogusław. 2013. »Narodowa czy rodzima? Filologia polska w perspektywie multikulturalizmu«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 193–203.

Bielecki, Marian. 2013. »*Horror vacui*, czyli od Filologii Narodowej do Teorii – i z powrotem«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 11–22.

Bilczewski, Tomasz. 2010. *Komparatystyka i interpretacja. Nowoczesne badania porównawcze wobec translatologii*. Kraków: Universitas.

Dąbrowski, Mieczysław. 2009. *Komparatystyka dyskursu, dyskurs komparatystyki*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.

Dziadek, Adam. 2013. »Cały świat jest tekstem! Polikontekstualność i transdyskursywność«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 33–42.

Even-Zohar, Itamar. 1990. »The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem«. U: *Poetics Today* 11, 1: 45–53. Poljski prijevod: Even-Zohar, Itamar. 2009. »Miejsce literatury tłumaczonej w polisystemie literackim«. Prev. Magda Heydel. U: *Współczesne teorie przekładu. Antologia.* Ur. Piotr Bukowski, Magda Heydel. Kraków: Universitas: 197–203.

Kalaga, Wojciech. 2013. »Inte/gracja a granice dyscypliny«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 83–89.

Kasperski, Edward. 2010. *Kategorie komparatystyki*. Warszawa: Nakład Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Kisiel, Marian. 2013. »Współczesność: tekst umykający«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 281–287.

Kłosiński, Krzysztof. 2013. »Humanistyka w uniwersytecie«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 289–301.

Kornhauser, Julian. 2002. »Koniec komparatystyki słowiańskiej?« U: *Nadzieje i zagrożenia. Slawistyka i komparatystyka u progu nowego ty-*

siąclecia. Ur. Józef Zarek. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 152–164.

Melosik, Zbyszko. 2009. *Uniwersytet i społeczeństwo: dyskursy wolności, wiedzy i władzy.* 2. ispravljeno izdanje. Kraków: Oficyna Wydawnicza »Impuls«.

Nycz, Ryszard. 2013. »W stronę innowacyjnej humanistyki polonistycznej: tekst jako laboratorium. Tradycje, hipotezy, propozycje«. U: *Przyszłość polonistyki. Koncepcje – rewizje – przemiany*. Ur. Adam Dziadek. Krzysztof Kłosiński, Filip Mazurkiewicz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: 105–124

Rapacka, Joanna. 2001. »Czy istnieje literaturoznawstwo słowiańskie?« U: *Slawistyka u progu nowego wieku*. Ur. B. Zieliński, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM: 19–24.

The Future of Croatian Studies Abroad

The traditional humanities have lost their position in the modern society because the value of symbolic capital of literature and culture has decreased. The contemporary position of the humanities is the result, on the one hand, of the deconstruction of the grand narratives, objective truth, universal knowledge, and the common interpretation of the world in the spirit of constructivism, perspectivism, narrativism, and on the other hand, the result of the development of neoliberal society. The change is occurring in literary studies as well. Ethics and moral criteria are replaced by ideological and political ones. One of the possible ways of the development of Croatian Studies Abroad is comparative-translation studies, studies about Polish-Croatian literary and cultural contacts conducted in the wider historical/social/political context, hence a comparative study in different discourses with the literary discourse as the most important one.

Key words: comparative studies, translation studies, Croatian studies abroad

Marina Protrka Štimec

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
mprotrka@ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad

Kanon, zajednica i kriza humanističkih znanosti

Rasprava o kanonu, s najvećim žarom vođena 80-ih godina prošloga stoljeća, u novije doba dobiva kontekst, prema R. Samuelsu (2010), za postmodernu karakterističnoga, multikulturalnog relativizma, socijalnog konstruktivizma i akademskog kriticizma. Frederic Jameson taj kontekst opisuje kroz krizu historizacije, opadanja afektivnosti i rast tehnologizacije koja u recentnoj povijesti generira potpuno novi gospodarski sustav, što u cjelini predodređuje značajne promjene u funkciji i razumijevanju književnoga kanona. Rasprava je o kanonu uputila na kontigentnost ovoga pojma i, prema izvodima B. Herrnstein-Smith, procesa koji uvjetuju njegov nastanak i održavanje. Danas, nekoliko desetljeća nakon nje, postavlja se pitanje utjecaja retorike akademske kritike na evidentnu eroziju obrazovnih i humanističkih institucija, kao i načina na koji je povezana s krizom zajednice, i to prije svega onoga oblika u kojem je definirana u vrijeme nastanka koncepta nacije-države. U članku se upućuje na načine na koje je sam koncept zajednice upisan u vidokrug reprezentativnih književnih tekstova od 19. st. do danas, kao i na perspektive koje u ovom području otvara suvremena teorijska rekonceptualizacija ovog pojma – primjerice u radovima G. Agambena (nadolazeća zajednica: La comunità che viene), J. L. Nancyja (razdjelovljena zajednica: La communauté désoeuvrée) ili B. Readingsa (zajednica u disenzusu: a community of 'dissensus'). Ističe se kako bi opisani djelokrug krize mogao poslužiti i kao djelotvorno ishodište koje bi omogućilo nova čitanja kulturalnih, književnih i društvenih fenomena.

Ključne riječi: književni kanon, hrvatska književnost, zajednica, postmodernizam, kriza, humanističke znanosti, J. L. Nancy, G. Agamben, B. Readings

Ako je istina, kao što tvrdi Sheldon Pollock (2009: 950), da »filologija, poput nacionalizma, raste u egzilu; što smo prostorno i vremenski udaljeniji od jezika, to je intenzivnija filološka pozornost – i vice versa«, onda je konferencija poput ove nužno trebala biti izmještena izvan granica matične zajednice. Time što se odvijala u Poznanju upućuje i na dosege, perspektive i mogućnosti suvremenih kroatističkih istraživanja, a činjenica da je osmišljena i da se ostvarivala u vrijeme obilježeno krizom humanističkih znanosti, historizacije i sveučilišta – daje novo značenje Pollocko-

vu pojmu »udaljenosti«. Imajući na umu naslovnu sintagmu koja je okupila sudionike konferencije, u u ovome će članku biti riječi o načinima na koje je, nakon rasprave o kanonu i posljedične krize kanona, redefiniran sam pojam zajednice. Rasprava o kanonu (*Canon debate*) koja je u drugoj polovini XX. st. krenula s američkih sveučilišta, tumačena je kao simptom destrukcije moderne ideje sveučilišta. Prema Billu Readingsu (1996: 85), književni odsjeci u ovom procesu nisu toliko svjedočili reviziji kanona koliko krizi funkcije kanona, što se može smatrati »najčišćim znakom sloma ideje nacionalne države, jer kanon više ne funkcionira kao forma autoritativne integracije popularne volje, ni kao etnička funkcija pod rubrikom kulture«. Danas sveučilište koje počiva na ideji izvrsnosti više ne operira s idejom kanona, osim kao s, kako je John Guilory (1993) imenuje, »arbitrarnim arhivom«. U novom sustavu izvrsnosti koji dominira suvremenim sveučilištima, upozorava Readings, spoznaja se zamjenjuje s informacijama: nešto od kanona pri tom treba znati, ali sada više nije toliko važno što bi to točno bilo. Zanemareni pisci dobivaju pozornost istraživača, ali ih se ne uvrštava u nekakvu organsku cjelinu i to prvenstveno zato jer je nestala predodžba te cjeline: izgubila se ideja književnosti kao sekularne religije, u onim smislu u kojem o njoj pišu Alaida Assman, Northrop Frye ili Pierre Bourdieu (usp. Protrka, 2008: 77, 202, 259, 264, 270, 280). Ta se ideja raspala zajedno sa svetištem na čijem je oltaru gorjela kao središnje kandilo – s idejom nacionalne države. Sada se nacionalna književna povijest svela na kulturalnu pismenost kako je naziva E. D. Hirsch (1987), na knjižuljak s temeljnim imenima, pojmovima i datumima koji se može naći u lokalnoj samoposluzi ili kiosku, mjestima koja su kroz proces komodifikacije kulture u postsocijalizmu, polako istisnula knjižare. Takva zbirka sada informacija više nema objedinjujuću ni normativnu funkciju: ne zahvaća u polje oblikovanja (nacionalnoga) subjekta. Pri tom su informacije, dakako, sve dostupnije, na Internetu, na anonimnim i skupnim portalima, na Wikipediji, ali se više ne traži svijest o cjelovitosti i organskoj povezanosti međusobnih dijelova. Cijeli se ovaj proces može tumačiti kao posljedica ili dio iste priče o propasti metanarativa iz koje je, kako tvrdi Bill Readings (1996: 87), proizišao i obrat u proučavanju književnosti prema postkolonijalnim, ženskim, queer i kulturalnim studijima. Taj je disciplinarni obrat posebno vidljiv u najsnažnijem narativu suvremene humanistike, kako ih naziva, u kulturalnim studijima. Upravo su kulturalni studiji, prema ovom autoru, simptom kraja vladavine književne kulture kao organizirajuće discipline unutar kulturalne misije sveučilišta. Ne ulazeći dalje u Readingsovu argumentaciju, valja na ovom mjestu tek potvrditi kako je, u odnosu na vrijeme konstituiranja modernoga sveučilišta, nacionalne države (književnosti, identiteta), danas izgubljena spona između pojedinačnog subjekta, onoga na kojem počiva proces obrazovanja (*Bildunga*) i nacionalne države za koju se smatralo da je konačan cilj ili područje djelovanja pojedinačnih subjekata, emancipiranih i obrazovanih

punopravnih građana. Pri tome je kultura izgubila ulogu objedinjujućega faktora, a pojam *građanina* prestao označavati subjekt koji je privilegirano bijeli, heteroseksualni i muški.

Kao rezultat niza procesa koji su doveli do ovih promjena, Readings ističe dva fenomena koja su relevantna. Prvo je opadanje moći sveučilišta u javnoj sferi i isključivanje intelektualaca kao javnih figura, o čemu je nedavno pisao Cvjetko Milanja (2011). Drugo je jačanje kulturalnih studija koji su predstavljeni kao nova paradigma čiji je zadatak, prema A. Easthopeu, objedinjavanje tradicionalnih praksi. Štoviše, kako upućuje Cary Nelson, zadatak je kulturalnih studija da zamjene te prakse i da se profiliraju u živi centar intelektualnoga poduzetništva, obavljujući društvenu ulogu sveučilišta. Entuzijazmu ovih pristupa Readings prigovara zanemarivanje činjenice na kojoj zasniva i vlastito djelovanje: ne samo da kultura više nije važna za formiranje institucija, nego je i sam pojam kulture pri tome izgubio referentno polje. Dereferecijalizacija kulture koja je generirala projekt kulturalnih studija, postavljenih kao paradigme koja podupire organizaciju univerziteta oko decentriranog odsustva kao oko stvarnog centra – zapravo onemogućuje svoj vlastiti projekt.

Kriza *Bildunga* kao onoga subjektivno/objektivnog spoja dovela je istodobno i do spoznaje da više nema isključenih. »Nismo isključeni«, ali ne zato jer su nestali rasizam, seksizam ili homofobija, već zato jer više nema središnje instance, nema centralizma kulture iz koje bismo bili isključeni (1996: 103). Izostanak metadiskurzivne reference, nacionalne države koja je prestala biti primarnom instancom reprodukcije kapitala, povezan je i s povlačenjem države iz javnih interesnih područja kao što su obrazovanje, zdravstvo ili prirodna dobra, što nije samo »hrvatski proizvod«, već simptom gubitka ideje i funkcije nacionalne države. Kultura je u tim procesima izgubila mjesto vlastite referencijalnosti, a ta se dereferencijalizacija kulture ovdje valja razumjeti u kontekstu vremena koje Frederic Jameson (1988: 187–232), među ostalim, vidi obilježenim krizom historizacije, opadanjem afektivnosti i rastom tehnologizacije koja danas funkcionira kao potpuno novi ekonomski sustav. Pri tome se ne redefinira samo pojam kulture, već i sam pojam književnoga kanona dobiva novi smisao. Ovo je vrijeme, prema Samuelsu (2010), multikulturalnoga relativizma, socijalnog konstruktivizma i akademskog kriticizma koji se očituje kroz uvjerenje da su ljudski svjetovi determinirani jezikom, pri čemu »jezik nikada ne može nadići vlastito ishodište, čime se posljedično svaka spoznaja i značenje proglašavaju suspektnim« (ibid: 8). Općenito je raširenо uvjerenje da se ovako shvaćen kriticizam podudara s postmodernim relativizmom: uvjerenjem da su, bez općenito valjanih načela, sve istine jednako valjane, dok se ne dokaže suprotno. Nasuprot tom raširenom stavu, Samuels upozorava kako su tzv. ideološka čitanja, kao i niz suvremenih društvenih pokreta doveli ne do relativizma, već do socijalnog konstruktivizma i multikulturalizma kao glavnih snaga postmoder-

ne. Tako shvaćen, multikulturalizam je odraz vitalnih društvenih pokreta 20. st. koji se bore za civilna prava, prava manjina, ženska prava, prava radnika i prava na političko samoopredjeljenje. Prepoznajući esencijalne vrijednosti i povijesne doprinose različitih društvenih skupina, multikulturalisti ističu kako nema jedinstvenoga, univerzalnog izvora spoznaje ili istine. Stoga, umjesto relativizma, prema Samuelsu, danas bi se moglo tvrditi da evidentne istine i vrijednosti postoje, ali unutar zasebnih skupina te da više ne funkcioniraju na općoj razini kao univerzalne i vječne. Na sličan način bismo spomenuti teorijski kriticizam mogli, između ostalog, razumjeti i kroz njemu inherentan potencijal političkoga djelovanja, ali i kroz utjecaj koji ima na obrazovne ideje i institucije. U cjelini gledajući, evidentno je da se, i to ne samo kroz multikulturalističku perspektivu, zadnjih desetljeća dogodio obrat, ili barem znakovita promjena u razumijevanju i funkcioniranju zajednice koja je postala predmetom zanimanja niza teorijskih i istraživačkih pristupa unutar socijalne i političke filozofije, različitih smjerova književne teorije, sociologije, antropologije, etnologije... Znakovito je kako je, unatoč dugoj tradiciji postojanja samoga pojma i svim mijenama kroz koje je prošao, znakovita upravo transformacija koja se u suvremenom društvu dogodila s konceptom kakav je oblikovan od 18. i 19. st, kroz niz homogenizacijskih procesa povezanih s nastankom nacije. Esencijalizam iz kojeg je ovaj pojam ranije koncipiran i razumijevan više ne predstavlja djelotvornu strategiju – čime se otvara prostor za njegovo redefiniranje, vidljivo i u načinima imenovanja nosivih pojmova. Tako Maurice Blanchot piše o zajednici kao neobjavljivoj (*La communauté inavouable*), Georges Bataille o bezglavoj (*acéphale*), J. L. Nancy o razdjelovljenoj (*La communauté désœuvrée*), a G. Agamben o zajednici koja dolazi (*La comunità che viene*) (usp. Božić Blanuša: 2012, Harbaš: 2013). Ova su promišljanja koncepta, koji je u novije doba pretrpio korjenitu promjenu ili rasap, formulirana ne samo kao mogući adekvatan okvir za razumijevanje vremena u kojem nastaju, nego i – posljedično – razumijevanja koncepta zajednice u svim njezinim povijesnim transformacijama. Mogli bismo, analogno tezi Petera Bürgera da tek avangarda, kao razdoblje krize esteticizma, »određene opće kategorije umjetničkog djela čini prepoznatljivim u njihovoj općenitosti« te da se »prethodni stadiji razvoja fenomena umjetnosti u građanskom društvu mogu shvatiti iz avangarde, a ne obratno« (2007: 26), danas reći kako tek suvremena kriza zajednice čini vidljivima sve prošive koji su ugrađeni u koncept samoga pojma čime se i sam pojam može razumjeti tek kad je »iz suvremenosti gledan«.

Zajednicu, prema Nancyju, treba promatrati kao cjelinu koja se ne sastoji od međusobno odvojivih dijelova. »Zajednica se«, kako ističe, »nužno zbiva u onome što je Blanchot nazvao razdjelovljenje – s ove ili s one strane dijela, ono što se povlači od djela, ono što nema više posla ni s proizvodnjom ni s dovršenjem, nego s onim što doživljava prekid, razlomljenost, obustavu. Zajednicu tvori prekid singularnosti, odnosno obustava

koja singularna bića jesu. Razdjelovljenje zajednice, ističe Nancy, (2004: 39), zbiva se oko onoga što je Batille dugo vremena nazivao svetim«, a što je naknadno povezao sa strašću. To je zajednica nedjeljivih pojedinaca koji su za-jedno, ali i posvećeni istom. U tom je smislu povezivo značenje engl. riječi *communion* (zajednica) s pojmom *first communion*, Prva pričest koja u kršćanstvu označava okupljanje pojedinaca oko svetosti Tajne.

Ako, dakle, tu vrstu implicirane povezanosti pratimo od zlatnog doba kanona, modernog sveučilišta i humanističkih znanosti do danas, razumjet ćemo kako transformacije u njezinu razumijevanju i funkcioniranju omogućuju da sagledamo suvremene promjene, ali i mogući smjer njihova razrješavanja. U nastavku ću izdvojiti nekoliko oglednih primjera iz povijesti hrvatske književnosti: tekstova i autora koji, iako reprezentativni (kanonski), nisu nužno i privilegirani modeli za razumijevanje ove teme.

Ogledni tekst hrvatskoga romantizma, spjev *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića počiva na ideji zajednice koja je ogoljena do te mjere da su njezini pojedinci lišeni svih individualnih obilježja. U pjevanju naslovljenom *Četa* pratimo proces okupljanja, posvećenja i usmjerenosti izabranih pojedinaca. Kako bi njihov poduhvat bio lišen svake osvetoljubivosti ili osobne motiviranosti, međusobno se povezuju inicijacijskim posvetnim ritualom koji predvodi starac svećenik, u hramu koji je, znakovito, smješten pod golim nebom. Sama ta scena usmjerava alegorijsko čitanje teksta: s obzirom da ju je teško povezati s konkretnim povijesnim zbivanjima i dosadašnja je recepcija (iako često ostajući usmjerena prema dešifriranju stvarnih političkih, prostornih i vremenskih koordinata) evidentirala filozofske i ideološke stavove autora iskazane upravo u *Četi*. Interpretatori (npr. Kravar 1998, Fališevac 2003) su, između ostalog, nalazili poveznice s teorijom prirodne religije kao nosivog okvira za razumijevanje posvetnoga čina. S obzirom na to da je očito postavljena unutar koordinata svetosti, pokajanja i odrješenja, možemo je čitati kao sliku koja na scenu postavlja sveto kao konstitutivnu točku zajednice. U vremenu objavljivanja teksta mogla se lako povezati s tada aktualnim ilirskim konceptom zajednice koja se ostvaruje kroz jedinstvo unutar kojeg se niveliraju razlike. Znakovito je da ovu posvećenu zajednicu autor posve ogoljuje od identitarnih odrednica. U Mažuranićevu imaginariju četa nije autonomni akter, već oruđe u rukama pravde: kao što gromovi i brze munje ne znaju kada i zašto udaraju, tako ni četa nije svjesna svojega cilja, njime upravlja sam gromovnik (*Smrt Smail-age Čengića,* 245), vodeći je sporo ali nezaustavljivo. Također, četa je »nerazlučna« poput zviježđa Blizanci: »Tminom obavita/ Ko desnici podoba se višnjoj«, pa je time, poput pravde, spora ali dostižna: »Jer što kašnje, sve to jače tuče«. Ovdje vidljiva romantičarska/klasicistička upućenost na vrhovnog boga (gromovnika) koji bi mogao biti Perun, ali i Zeus, kao i niz kasnijih uputa i komentara, oslobađa tendenciju spjeva usmjerenosti na islamsko-kršćanski sukob kroz koji je tumačen (Dukić 1998, Rapacka 2002: 159–162), o čemu sam pisala drugdje (Protr-

ka 2012). U posvetnom ritualu svećenik (božji namjesnik) okuplja četu u ritualnoj proizvodnji svetog. Sakrament pokajanja i pretvorbe omogućuju da se, »čistijem srcem« i »čistom dušom« podvrgavaju božjem naumu, a ne ljudskoj mjeri određivanja pravde. U tom simbolički i ritualno naglašenom dijelu spjeva četa se povezuje s Božanskim (ritualna praksa: pokajanje – pričest – posvećenje) i zemaljskim (apostrofira se zemlja, djedovi, asketski život) nakon čega, pročišćena, četa može krenuti: »Ne ko krvav nož, kojem rana/Zadaje se smrtna i teška:/Već ko pero sveto i zlatno,/Kojijem nebo za unučad poznu/Djela otaca bilježi viteška.«

Četa, dakle, za razliku od Novice koji je i individualiziran i osobno motiviran na osvetu, ostaje s onu stranu vlastite volje i strasti. Nakon početne sporosti, ona u *Haraču* sve bliže i sve brže stupa ostvarenju cilja u koji je upregnuta: noću, po kiši, pred grmljavinom – ilustracijom Božje srdžbe koja se sprema spustiti na glavu grešnika/uzurpatora moći, Smail-agu: »Noć je crna, rad bi noćištu,/Ter se jadni tminom provuć ištu« (852–853). Na koncu, *Harač* završava ispunjenjem poslanja: »Noć je strašna, krvi oblita,/Tamna, crna; blago četi sade,/Gdje već trudna na noćište pade«.

Bezimena i složna, predstavljena kao ruka pravde i oruđe povijesti, okupljena oko svetog, ova je Mažuranićeva zajednica u malom, u sinergijskom učinku (Kravar 1998: 205–213) vizija kakvu proizvode i na koju se referiraju, osim Mažuranića i drugi pisci ilirizma, dobrim dijelom depolitizirajući naboj svojih tekstova. Takav je, primjerice, Ljudevit Farkaš Vukotinović u svom *Ilirizmu i kroatizmu* (Kolo 1842) u kojem kao protutežu tada politički propulzivnom ilirizmu postavlja književnost, dok kroatizam predstavlja kao političku kategoriju koja označava usmjerenost prema nacionalnoj vidljivosti u okvirima »jake konštitucije ugarske«. Dinamika između lojalnosti i subverzivnosti u odnosu prema carskoj vlasti odredila je, kako je pokazala Suzana Coha (2014: 205), poetiku i politiku Gajave *Danice*, nosivoga medija nacionalnoga preporoda.

Nakon ilirizma ideja nacionalne zajednice realizira se u političkom smislu kroz narodnjačku struju koja podupire ideju jugoslavenske zajednice, s jedne i kroz pravašku ideologiju usmjerenu prema državnoj samostalnosti, s druge strane (Rapacka 2002: 97–100; 140–143). Razlike u stavovima i diskursu ovih dviju dominantnih političkih struja unosi dodatnu dinamiku u političkom, ali i kulturnom polju koju u drugoj polovini 19. st. bilježi i generira časopis *Vienac* (1869-1903). August Šenoa, urednik koji je obilježio ovaj časopis (Brešić 2014: 64) i »magnus parens« hrvatskoga romana (Nemec 1995: 79–131), označit će svojim stavovima i djelovanjem prekretnicu u dominantno homogenizacijskoj paradigmi hrvatskoga romantizma. Za Šenou, projicirana zajednica jest građansko društvo kao nosivi stalež na kojem će izrasti koncept nacije i koji je za njega, zajedno s nižim plemstvom, idealni zamišljeni recipijent suvremene književnosti. Zlatarovo zlato iz naslova njegova romana stoga nije (samo) Dora Krupićeva, već je to i zlato Grada: ključevi slobode koje stari zlatar na koncu,

uz nužnu žrtvu, dobiva**.** Građani kao nosivi stup modernizacije, za Šenou su društvena skupina koju obrazovanjem i pravima treba jačati, čak i na uštrb plemićkih beneficija. U njegovoj viziji nacionalna zajednica je zajednica slobodnih i obrazovanih građana koja se temelji na romantičarskoj ideji obrazovanja (*Bildung*) pojedinca kao načina ostvarivanja općega dobra.

Šenoin populizam tek donekle dijeli Antun Gustav Matoš, autor koji je svojim deklarativnim pravaštvom, s jedne strane i estetskom ekskluzivnošću, s druge, oscilirao u stavovima prema naciji i narodu. Idealizirajući domovinu, često u slici žene, istovremeno se s rezignacijom i gorčinom osvrtao na mentalitet i prilike koje u njoj vladaju (o tome usp. Oraić-Tolić 2013: 251–330). Iako se kritički odnosio prema konceptima koji su zagovarali ilirci, njegov se stav prema ilirizmu razlikuje od radikalno pravaškoga, naročito u načinu razumijevanja ilirizma kao kulturnog pokreta. Tako, primjerice, na samom početku teksta *Gaj. Prigodom proslave u Krapini njegove stogodišnjice rođenja* kritički komentira nosive ideje i strategije političkoga pokreta, zaključujući, ipak afirmativno: ilirizam je pokret »buđenja hrvatske misli« koji je rezultirao jačanjem nacije, ovdje shvaćene kao kulturne zajednice. »Apelujući na ilirstvo, on je u stvari probudio hrvatstvo koje se sa mnogim ultrademokratskim idejama krilo već u prvim počecima ilirstva (....) Veliki Gaj, zvijezda Danica našega dana, nije mogao stvoriti političkog, ali je stvorio temelj za kulturno jedinstvo svih Hrvata. Kao Starčević u moralnu, tako vjerovaše on u kulturnu snagu naroda.« (Matoš 1973. VI: 231).

Imenujući ovaj pokret »preporodom hrvatske duše« (ibid IV: 107), Matoš zadržava esencijalističku sliku zajednice — barem kao ideala koji kao ogledalo postavlja suvremenicima pred oči. Iako je Matošev angažman nerijetko okrenut naličju društvenog poretka vidljivom u stanju obespravljenih društvenih staleža, o populizmu njegovih stavova treba tek uvjetno govoriti, i to imajući prije svega na umu esteticizam koji je postavio kao vlastito poetičko načelo. S one svih naturalizama, umjetnost je za Matoša »zlatni, visoki, slobodni toranj koji nas spasava od vulgarnosti i kojem u treba zemlja, realnost — samo za to da na njoj čvrsto stoji« (ibid IX, 22). U skladu s tim mogu se čitati i stihovi-parole u *Mladoj Hrvatskoj*: »Naš ukus samo rijedak dojam bira« i »Nije pjesma koju viču mnozi«, kao i kulturološki stavovi koje izriče primjerice u izvještajima sa Svjetske gospodarske izložbe u Parizu, od proljeća do jeseni 1900, a koje je pod naslovima *Dojmovi sa pariške izložbe* (od 13. travnja do 20. srpnja) i *Pisma iz Pariza* (od 10. kolovoza do 12. studenog) objavljivalo »Hrvatsko pravo«. Matošev su nacionalizam/populizam i esteticizam/idealizam u kritici i književnoj povijesti promatrani kao temeljne opreke autorova opusa koji u cjelini, prema Dubravki Oraić Tolić (2014: 239), oscilira u ravnoteži između ironijskog i uzvišenog. Tako, primjerice u putopisima, oniristički krajolici u direktnom kontaktu s budnom sviješću jačaju feljtonizam, humor

i grotesknost u izrazu, dok oni udaljeniji rezultiraju naglašenijim esteticizmom. Ambivalencije njegova pisma mogle bi se čitati i kao preoblike u stvari identičnoga stava prema vladajućem političkom poretku i logocentrizmu moderne kulture. Snovi, kao i estetizirani pejzaži i aspolutizirane ideje ljepote, slobode, istine, nevinosti i sl. posreduju stvaranje antimodernistički koncipiranih umjetnih svjetova koji su, prema Batušiću, Kravaru i Žmegaču (2001: 23–24), obilježeni pretežno eskapističkim odnosom prema društvenoj realnosti. Matošev antimodernizam time ne dovodi u pitanje cjelovitost, utemeljenost ni vrijednost zajednice, već smjer i načine njezine realizacije. U polemici s kritičarima romantizma, primjerice, ističe da »pesimizam i mržnja na stvarnost, na društvo, nije tek izum romantika«, te da se upravo unutar ovoga pokreta generira mogućnost društvene reforme. Romantizam je, naglašava, »emancipujući individuum, zalažući se za prvi europski proletarijat i za liberalne ideje« podupro i proširio nove socijalne ideje čiji se dosezi još uvijek trebaju sagledati. Pozicija društvenoga kritičara, »totalnog polemičara« koju Matoš prema Krešimiru Bagiću (1999: 179) zauzima, ovjerena je, među ostalim, i osobnim autorovim društvenim habitusom kojeg svjesno izgrađuje, habitusom renomiranoga pisca, svjetskoga putnika i intelektualca.

Socijalno osviještena misao generirana unutar pravaškoga pokreta naći će svoj izraz i u, ideološki različito pozicioniranom pismu Miroslava Krleže. Kako upućuje Tatjana Jukić (2014: 72), »i kod Matoša i kod ranoga Krleže seljaci, i to kao kolektiv pridružen teritorijalnosti, služe kao indikacija revolucionarnog potencijala«. Obojica, iako ne u istoj mjeri i opsegu, podupiru nacionalnu samobitnost i oslobođenje od političke i ekonomske potlačenosti – no, istodobno vidljivo, uznemiruju vezu između singularnog i kolektivnog bivanja. Za razliku od ilirskog doba sada aktualno pitanje prestaje biti: Koja zajednica?, i postaje: Koji pojedinac? Iz perspektive mase potlačenih čije glasove preuzimaju: kolektiv je zajednica koja ne sankcionira nepravedan poredak iz čega proizlazi kritika čija je perspektiva nužno revolucionarna, ali istodobno usmjerena prema zamišljenom progresu zajednice.

Dok modernizam kritiku koristi kao sredstvo ciljane političke borbe unutar zadane šire političke zajednice, postmodernizam usmjerava pozornost na pretpostavke na kojima počiva razumijevanje zajednice kao pojma: razumijevanje identiteta, subjekta, jedinstva, pripadnosti i utemeljenja. Pri tome se, kako upućuje Agamben – otvara prostor za radikalnu promjenu političke sfere koja će počivati na singularnosti bitka koji definira kao »bilo koji« (kojigod, tal. *qualunque*). Takvo egzemplarno biće, čija je singularnost u beskonačnoj potentnosti mogućih identiteta, ali nesvodiva ni na jedan od njih i uvijek u neprestanom odgađanju, objašnjava, prema Agambenu (2000: 16), opću nagriženost tradicionalnih političko-pravnih kategorija, pri čemu figura izbjeglice ili egzilanta danas ostaje »jedina misliva forma ljudi našeg vremena i jedina kategorija u kojoj se danas lju-

di mogu vidjeti – barem dok se u potpunosti ne dovrši proces raspada države-nacije i njezinog suvereniteta«. Zbog toga Europu, na tragu Derridaovih tekstova, Agamben vidi kao zajednicu nesvodivih singularnosti, zajednicu koja je u permanentnom dolasku (*avenir*). Kao primjer takve zajednice navodi nemire u Tiananmenu 1989. godine kada su se studenti pobunili protiv totalitarnog režima na posve neuobičajen način. Njihovi su protesti bili bez političkih sadržaja: bez zahtjeva za novim liderstvom, preuzimanjem vlasti ili konkretne političke moći u državi. Odustajući od dnevno-političkih ciljeva, oni su iskazali dublju prijetnju poretku koja se oblikuje kao »permanentna borba između države i ne-države (čovječanstva)«, kao »neprevladiva rastavljenost između bilo koje singularnosti i državne organizacije« (Agamben 2007: 85).

Analogno ovome, u vremenu identitarnih lomova koji su s jedne strane prouzročeni političkim i ekonomskim promjenama, a s druge promjenama paradigme, tema egzila postala je jednom od najeksponiranijih književnih tema zadnjih desetljeća. »O egzilu su mnogi autori ispisali divne stranice«, ističe Dubravka Ugrešić (2005: 18). »Egzil je zahvaljujući nesvjesnom retušu autora poprimio auru romantične pobune protiv reda i zakona svakidašnjeg života, romantičnog odricanja od doma u slavu personalne slobode«. No, dok egzil, »u književnosti živi svoje romantično lice«, »u stvarnosti egzilant živi njegovo traumatično naličje« (ibid: 19–20). U prvom slučaju pred nama je, kako upozorava Ian Buruma, koristeći Saidovu frazu, egzil shvaćen kao metafora: »egzil kao tipično stanje modernog intelektualca, kao, doista, jedino stanje koje bi trebalo izazvati naše poštovanje«. Egzilant, kako upućuje Ugrešić, ostaje u nepravladivosti traume izmještenja koja je njegovo trajno stanje gdje je čekaonica pretvorena »u veselu životnu ideologiju« čiji je jedini bog: Kofer.

Pisanje egzila, izmještenosti i nepripadnosti postalo je temom kojom su osim Ugrešić, zaokupljeni i Daša Drndić, Rada Iveković, Slavenka Drakulić, Irena Vrkljan, Miljenko Jergović i dugi suvremeni autori. Među njima je zamjetan broj žena, autorica koje su vlastitu, najčešće rodno osviještenu autobiografsku prozu osamdesetih zamijenile pisanjem egzila u devedesetima i nultima. Naročito se za D. Ugrešić i R. Iveković, kao autorice koje u homogenizacijsko ratno vrijeme eksplicitno niječu, kako upozorava Renata Jambrešić Kirin (2001: 184), »svoju pripadnost (isključivo) hrvatskom kulturnom prostoru te egzil smatraju svojom novom duhovnom domovinom« može reći da »mnogo duguju feminizmu naklonoj intelektualnoj zagrebačkoj sceni osamdesetih. Jer riječ je o poticajnoj atmosferi unutar koje se umjetnički produktivno eksperimentiralo *ženskim pismom* kao modalitetom narativnog iskazivanja nelagode koju je u domaćoj urbanoj kulturi osjećala intelektualka razapeta između patrijarhalnih, malograđanskih i egalitarističkih vrijednosti.« Egzil se, prema tome, ispostavio logičnim nastavkom: zbog društveno kodificirane rodne obilježenosti, žena intelektualka je, upozorava Jambrešić Kirin, na tragu misli Julije Kri-

steve, u odnosu na svoj društveni i politički položaj vječni disident, »prognanik u odnosu na moć« i prema tome uvijek »neobična, nadnaravna, demonska, vještička«. (ibid: 179). Egzil, tako, u suvremenoj književnosti više ne funkcionira kao mjesto održavanja, već revalorizacije nacionalizma, piše Jan Buruma, pa kao specifično egzistencijalno stanje ili društveni status razotkriva hibridnost kao ključno identifikacijsko mjesto suvremenih autora. Dubravka Ugrešić hibridnost vlastitoga identiteta izražava kroz angažirano kritičke tekstove okrenute homogenzacijskim praksama unutar hrvatske, ali i drugih sredina. Tako u *Kulturi laži* ističe: »Iako danas posjedujem hrvatsko državljanstvo, kada me netko pita tko sam, ponavljam riječi moje mame: *Sada više ne znam tko sam*... ..... Ponekad se prisjetim pa kažem: Ja sam post-Jugoslavenka, Ciganka..... Primjećujem, naime, tvrdoglavo odbijanje da shvatim važnost nacionalna kolektiviteta, prepoznajem u sebi i neku vrstu tajne, trajne sućuti prema ›Ciganima‹ svake vrste. I sama sam bila *Ciganica-Bugarica*.« (Ugrešić 1996: 17, 95, 197)

U *Ministarstvu boli* egzil je tema i stanje koja determinira nosive likove. Tako pripovjedačica i glavni lik romana, Tanja Lucić ezgil opisuje kao stanje tjeskobe koje, tek privremeno, obuzdava kretanjem koje opisuje kao besciljno i samosvrhovito: »Vožnja vlakom smirivala me (...) U vlakovima, na željezničkim postajama, svladala sam jezik ljudske samoće. Ja, koja sam lutala ne znajući pravo kamo idem ni zašto, s vremenom sam otkrila da nisam jedina.« (2004: 38, 39). Isto će izraziti razgovarajući sa slučajnim suputnikom u avionu: »Najbolje mi je u zraku.« (ibid: 137), dok jedna od njezinih učenica Nevena opisuje nizozemski jezik kao rezervat kojemu se, u previranju identiteta i razlika, najlakše utječe.

Tema egzila, traume, transgresije, gubitka i niza popratnih pojava koje prate stanje izmještenosti, na osobnoj i kolektivnoj razini javlja se kao tema recentnih knjiga Dubravke Ugrešić. Izdvojimo li među njima temu egzila, vidimo kako, ne samo u ovom slučaju, djeluje kao usisavajuća metafora kojom je kao pojmom-kišobranom moguće pokriti niz drugih osobnih i kolektivnih gubitaka. Svetlana Boym zbog toga ovaj diskurs tumači kao nostalgičnu čežnju predodređenu »gubitkom prvotnog objekta žudnje, te prostornom i vremenskom distancom« (Boym 2001: 38). Manifestira se kao »restaurativna (obnavljajuća) nostalgija« koja projicira kolektivnu nacionalnu prošlost i budućnost ili kao »refleksivna nostalgija« koja se, u intimističkom, autoironijskom i humorističnom iskazu, ostvaruje kao individualno i kulturno sjećanje (ibid: 49). Iako obje nostalgije »žive« u prošlosti ili od prošlosti, Svetlana Boym ističe kako prva previđa uznemirujuće aspekte onoga što je nekada bio dom, dok druga »svuda vidi nesavršeno ogledalo slike doma, pokušavajući održati suživot s dvojnicima i duhovima« (ibid: 251).

Dok Dubravka Ugrešić egzil u svim manifestacijama iskazuje kao neuralgijsku točku ljudske kondicioniranosti oslobođene bilo kakvoga, njezinim riječima, autorskog retuširanja, Rada Iveković u knjizi *Jugoslawi-*

scher Salat (1993) ističe osloboditeljski učinak vlastite apatridnosti: »S obzirom da više nemam imena ni identitet, možda bih još mogla biti samo Muslimanka. Ili *Sioux* ili Eskimka. Šetam Parizom i doista me raduje da ne moram biti ništa od onog što se nudi, onog na što se sili. Mogu biti jednostavno šetač u ovom gostoljubivom, toplom gradu.« (cit. prema Jambrešić Kirin 2001: 193).

Obje, ipak, upozoravaju na činjenicu da su teme egzila, bezdomnosti, liminalnosti i hibridnosti identiteta u bitnom odredile suvremenu književnost. Kroz njih pitanje zajednice postaje pitanje obezvlašćenosti, nostalgije i gubitka identifikacijskh uporišta postmodernoga subjekta. Shvatimo li, prema Hanni Arendt (1978: 199) stanje bezdomnosti kao »*prirodno* stanje aktivnosti mišljenja«, možemo – počevši od navedenih autora – iznova misliti pojam zajednice.

Ona nam se danas, u kontekstu krize sveučilišta i humanističkih znanosti, daje kao misao o početku koji, kao u svim post-izmima, gradi svijet ni iz čega: iz rascjepa i liminalnosti. Pri tom govorimo o humanističkim znanostima, kako ih predstavlja Michel Foucault, kao o analizi koja se pruža »između onoga što je čovjek u svojoj pozitivnosti (biće koje živi, radi i govori) i onoga što tom istom biću omogućuje da zna (ili pokuša saznati) što je život, od čega se sastoji bit rada i njegovi zakoni i na koji način može govoriti. Humanističke znanosti zauzimaju, dakle, razmak koji dijeli (ali i sjedinjuje) biologiju, ekonomiju i filologiju od onoga što ih omogućuje u samom čovjekovu biću« (Foucault 2002: 378). Tako zamišljen svijet vraća se na samo ishodište koje nije početak u vremenskom ni u prostornom smislu, već u smislu relacioniranosti, u razmaku, raskoraku, razlomku bez zajedničkog nazivnika, mjestu prijelaza koje egzil kao takav predstavlja. To je istovremeno i mjesto mogućnosti, onoga *qualunque* (kakvagod), koji Agamben određuje, nositelja singularnosti identiteta koji je istodobno jedinstven i mnoštven i iz čije zadanosti postavlja figuru egzilanta ili izbjeglice kao temeljnu figuru mislivosti subjekta (usp. Agamben 2000: 16).

Stvaranje svijeta danas, prema Nancyju, nije moguće ne postavi li se u kontekst globalizacije, »globalne prevlasti koja se zasniva na otimačini rada, to jest njegove vrijednosti« (2004: 18). Stvoriti svijet u tom obzoru, u kontekstu ruševina nosivih institucija, ideja i pojmova kako ih definira Readings, znači, prema Nancyju (ibid: 59), stvoriti ga kao »bitku (...) koja ne postavlja sebi za svrhu vršenje moći (...) već koja sebi za svrhu postavlja sebe samu i svoje kretanje, sebe samu i ključanje svoje misli na djelu, sebe samu i svoje stvaranje oblika i znakova, sebe samu i svoju zaraznu komunikaciju, kao širenje užitka koji opet ne bi bio nikakvo zadovoljstvo stečeno u označavanju svijeta, već nezasitno i beskonačno vršenje koje je bitak na djelu smisla rođenoga na svijet«. Pravednost i smisao toga svijeta oblikuje se bez modelativnosti koja bi bila unaprijed zadana i nadređena i koja kao takva zasniva ideju zajednice na mišljenju otvorenosti i izloženosti pojedinačnoga trajanja.

Postmoderna paradigma, koju u književnim tekstovima možemo pratiti kroz teme izmještenosti, liminalnosti i egzila, a na institucionalnoj razini kroz krizu ideje nacije, obrazovanja i niza pripadajućih metanarativa, mišljenje identiteta i zajednice, otvara perspektive koje – izloženošću i ranjivošću vlastite pozicije – kreiraju istodobno uznemirujuću i iskupljujuću misao o zajedništvu kao bivanju u različitosti.

Literatura

Agamben, Giorgio. 2000. *Means without End: Notes on Politics*. Prev. C. Casarino i V. Binetti, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Agamben, Giorgio. 2007. *The Comming Community*. Prev. M. Hardt, Minneapolis, London: University of Minnesota Press.

Assman, Alaida. 2002. Rad na nacionalnom pamćenju. Kratka istorija njemačke ideje obrazovanja. Prev. A. Bajazetov-Vučen, Biblioteka XX vek, Beograd.

Bagić, Krešimir. 1999. *Umijeće osporavanja. Polemički stilovi A.G. Matoša i M. Krleže*. Zagreb.

Batušić, Nikola; Kravar, Zoran; Žmegač, Viktor 2001. *Književni protusvjetovi: poglavlja iz hrvatske moderne*. Zagreb: Matica hrvatska, 2001.

Bourdieu, Pierre. 1993. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Ur. R. Johnson. Cambridge, UK.

Boym, Svetlana. 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

Božić Blanuša, Zrinka. 2012. *Iz perspektive smrti. Heidegger i drugi*. Zagreb: Plejada.

Brešić, Vinko. 2014. *Praksa i teorija književnih časopisa*. Zagreb: FFPress.

Buruma, Ian. 2001. *The Romance of Exile*, »The New Republic«, 12. 2. 2001, pp. 33–37.

Coha, Suzana 2014. *Medij, kultura, nacija. Poetika i politika Gajeve* Danice. HSN. Zagreb: FF Press.

Courtius, Ernst Robert. 1998. *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.

Damrosch, David. 2003. *What Is World Literature?* Princeton: Princeton University Press.

Dukić, Davor. 1998. *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Fališevac, Dunja. 2003. *Kaliopin vrt II: studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*. Split: Književni krug.

Foucault, Michel. 2002. *Riječi i stvari. Arheologija humanističkih znanosti.* Prev. S. Rahelić. Zagreb: Golden marketing.

Guillory, J. 1993.Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation. The University of Chicago Press.

Gilbert, Sandra M., Gubar, Susan. 2000. *The Madwoman in the Attic: the Woman Writer and the Nineteenth-century Imagination.* New haven, London: Yale.

Gorak, Jan. 2013. *The Making of the Modern Canon.* Bloomsbury Academic.

Harbaš, Bernard. 2013. *Zajednica bez zajedništva. Filozofija zajednice Jean-Luca Nancyja*. Zagreb: Breza.

Hirsch, E. D. 1987. *Cultural Literacy: What Every Americain Should Know*. Boston: Houghton Mifflin.

Hutcheon, Linda. 1994. *Interetekstualnost, parodija i diskurzi povijesti*. Prev. M. Đurđević. »Republika«, 1994, br. 1–3. str. 96–113.

Hutcheon, Linda. 2000. *A Theory of Parody. The Teachings of Twentieth-Century Art Forms*, Urbana, Chicago: University of Illinois Press

Jameson, Frederic. 1988. »*Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma*«. U: Postmoderna. Nova epoha ili zabluda. Ur. I. Kuvačić i dr. Zagreb: Naprijed: 187–232.

Jambrešić Kirin, Renata. 2001. *Egzil i hrvatska ženska autobiografska književnost 90-tih*. Reč, 61/7, 3/ 2001: 175–197.

Jukić, Tatjana. Matošev Emerson*, ili konzekvencije flanerizma.* U: *Mjesto, granica, identitet. Prostor u hrvatskoj književnosti i kulturi.* Ur. Molvarec, Lana. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2014: 67–80.

Kant, Imanuel. 1991. *Kritika moći suđenja*. Prev. N. Popović. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Kravar, Zoran. 1998. »Sinergetička misao u Mažuranićevoj Četi«. U: Dubrovnik 9, 2-3: 205–213.

Kronick, Joseph G. 2001. *Writing American. Between Canon and Literature*, »CR: The New Centinnial Rewiew« 1.2 (2001): 37–66.

Matoš, Antun Gustav. 1973. *Sabrana djela*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Liber/Mladost

Milanja, Cvjetko. 2011. *Čemu intelektualci u postmoderno doba*. Zagreb: Stajer-graf.

Nemec, Krešimir. 1995. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.

Oraić Tolić, Dubravka. 2013. *Čitanja Matoša*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Pollock, Sheldon I. 2009. »Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World.«. U: *The Fate of the Disciplines, »Critical Inquiry*« 35, 4. Ur. J. Chandler i A. Davidson. 931–961.

Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF Press.

Protrka, Marina. 2012. Pravda iznad osvete i strasti: ideja povijesti u Smrti Smail-age Čengića Ivana Mažuranića. U: *Perivoj od slave. Zbornik Dunje Fališevac*. Ur. T. Bogdan i dr. Zagreb: FF Press: 443–451.

Rapacka, Joanna. 2002. *Leksikon hrvatskih tradicija*. Prev. D. Blažina. Zagreb: Matica hrvatska.

Readings, Bill. 1996. *University in Ruins*. Harvard University Press.

Vahtel, Endru Baruh. 2006. *Književnost Istočne Evrope u doba postkomunizma: uloga pisca u Istočnoj Evropi*. Prev. Ivan Radosavljević. Beograd: Stupovi kulture.

Canon, Community and Crisis of the Humanities

The Canon debate that culminated in the late ’80s recently got a new social, cultural and political context. According to R. Samuels (2010), postmodernist multicultural relativism, social constructivism, and academic criticism determined a broader understanding of canon, literature, and culture. Frederic Jameson argues that the postmodern era suffers from a crisis in historicity, a ‘waning of affect’ and increasing technology that is ‘itself a figure for a whole new economic world system’. In the canon debate, B. Herrnstein-Smith’s notion of ‘contingency of value’ in literature was used as a turning point in critical argumentation that led to the recent erosion in humanities, educational system, and thenation-state.

This article alleges that the main congruity between them is the variable conceptualization of community that was changed recently and that could be traced in Croatian literature from the 19th century to the present. Following G. Agamben (coming community: La comunità che viene), J. L. Nancy (inoperative community: La communauté désoeuvrée) or B. Readings’ (a community of ‘dissensus’), today we could understand this change, usually pointed out as a form of crisis, as a generating starting point that induces new interpretative perspectives in theory, as much as in readings culture, literature, and society.

Key words: literary canon formation, Croatian literature, community, postmodernism, crisis, humanities, J. L. Nancy, G. Agamben, B. Readings

Joanna Rękas

Fakultet poljske i klasične filologije
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju
rekasus79@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Folkloristika kao subdisciplina filologije ili zasebna znanstvena disciplina?

Na osnovi folklorističkih istraživanja u Poljskoj

Ovaj je rad pokušaj interpretativnog obrazlaganja suvremenog stanja kako striktno znanstvenog proučavanja, tako i same nastave hrvatskog (i južnoslavenskog) folklora u Poljskoj. Jaka filološka orijentacija imala je snažne osnove za formiranje samostalne znanstvene discipline, međutim materija folklora daleko složenija od samoga književnog teksta, kao i nestajanje determinanti usmene književnosti učinili su folkloristiku u Poljskoj znanstvenom disciplinom kojoj prijeti gubitak kontinuiteta. Filološki i nacionalni ekskluzivizam, primjetan u poljskome folklorističkom diskursu, povezan je s činjenicom da je hrvatski folklor smješten u široki južnoslavenski i balkanski kontekst od samih početaka poljskoga zanimanja za njega. Komparatistička orijentacija i predavanje osnova folklorističkih proučavanja u okviru specijalizacije na poljskoj filologiji bez analogne na ostalim nacionalnim filologijama, uključujući i kroatistiku, doveli su do trenutačno sporadične prisutnosti meritornih poljskih rasprava o hrvatskom folkloru i do marginaliziranja njegova predavanja na fakultetima. Tražeći odgovor na jedno od temeljnih pitanja suvremenoga poljskog folklorističkog diskursa – *Je li folkloristika zasebna znanstvena disciplina?* – u ovom se radu pokazuje ovisnost znanstvenog identiteta discipline s nastavnim sveučilišnim programom filologije.

Ključne riječi: folklor, folkloristika, filologija, hrvatski folklor, folklor Južnih Slavena

Uvodne napomene

Predložena od strane organizatora *Trans-Misija kroatistike* refleksija nad pravcima razvoja hrvatske filologije sadržava potpuno opravdanu sugestiju da nacionalna filologija podliježe procesima intenzivnog redefiniranja koji podrazumijevaju pitanja granica filologije, njezina identiteta i odnosa sa srodnim disciplinama. Iz perspektive u Poljskoj završenih filoloških studija (srbistika i kroatistika), znanstvenog rada posvećenoga zapravo isključivo južnoslavenskom folkloru i više od deset godina vođenja

didaktike iz tog područja u ovom radu želim skrenuti pažnju na, po mome mišljenju, izuzetno važan problem veza između filologije i folkloristike. Njegova je složenost jako dobro vidljiva u poljskim uvjetima koji podrazumijevaju izučavanje hrvatske filologije kao strane (što automatski znači manji broj sati nejezičnih predmeta jer studenti uče hrvatski od početne razine), specifično, utemeljeno kako u znanstvenom, tako i u popularnom diskursu viđenje hrvatskog folklora kao homogenog dijela jednoga velikog južnoslavenskog (i često još šire, tj. balkanskog) folklora i velik razdor između povijesti i statusa folkloristike u Hrvatskoj i Poljskoj. Mjesto koje će predmet istraživanja folkloristike zauzeti u projektiranoj »novoj« nacionalnoj (ne samo hrvatskoj) filologiji, kao i važnost koja će biti pridavana dostignućima folkloristike kao znanstvene discipline, bit će presudni za znanje o široko definiranim tekstovima kulture koje će stjecati studenti nacionalnih filologija.

Osnovni je cilj ovog rada pokušati odgovoriti na jedno od temeljnih pitanja suvremenoga poljskog folklorističkog diskursa: **Je li folkloristika zasebna znanstvena disciplina?**[1] Drugim riječima, govorit ću o problemu (re)definicije identiteta folkloristike kao znanosti koju su proklamirale snažne discipline (etnografija/etnologija i filologija), ali koja funkcionira na periferijama. Oblik niže predstavljenih razmatranja u neposrednoj je vezi sa sveučilišnim didaktičkim procesom u Poljskoj koji folklor i folkloristiku postavlja u okvire polonistike dok su ih druge nacionalne strane filologije ili lišene, ili ih u nastavnom programu marginaliziraju. Zbog toga u procesu odgovaranja na postavljeno pitanje uzimam u obzir pokušaj obrazlaganja suvremenog stanja i striktno znanstvenog proučavanja, i same nastave folklora u Poljskoj (na primjeru hrvatskoga i južnoslavenskoga). Njihov je trenutačni oblik vrlo složene prirode koja se temelji na duboko isprepletenim povijesnim i književnim korijenima koji su neposredno utjecali na pozicioniranje folklora i folkloristike u granicama filologije.

Jaka filološka orijentacija imala je snažne osnove za formiranje samostalne znanstvene discipline: takozvane subdiscipline filologije, međutim materija folklora daleko složenija od samoga književnog teksta, kao i nestajanje determinanti usmene književnosti učinili su folkloristiku u Poljskoj znanstvenom disciplinom kojoj prijeti gubitak kontinuiteta. Filološki i nacionalni ekskluzivizam, primjetan u poljskom folklorističkom diskursu koji rezultira predavanjem osnova folklorističkih proučavanja u okviru specijalizacije na poljskoj filologiji bez analogne na ostalim nacionalnim filologijama, uključujući i kroatistiku, doveli su do sporadične prisutnosti

1 Teze izložene u ovom radu bile su predmet (glavni ili sporedni) sljedećih raščlambi (objavljenih te u procesu publikacije): Rękas 2008, Rękas 2013a, Rękas 2013b, Rękas 2014a, Rękas 2014b. Ovaj je tekst u velikoj mjeri autorska i kritička kompilacija dijelova navedenih članaka u prijevodu na hrvatski jezik.

meritornih poljskih rasprava o ne-poljskom folkloru i do spomenutog već marginaliziranja njegova predavanja na fakultetima.

Paradoks se poljskog folklorista očituje u tome što kad treba odrediti disciplinsku pripadnost, on to ne može – izbor područja poljski folklorist danas nema jer folkloristika u Poljskoj »nije do sada stekla status autonomne znanstvene discipline« (Bartmiński 2005: 5)[2]. Nema je na popisu znanstvenih disciplina »koje su zastupljene na nivou sveučilišnih studija i u okviru kojih se mogu stjecati znanstvene titule« (Bartmiński 2005: 5). Zbog toga se u ovom tekstu koncentriram na najvažnija pitanja koja oblikuju (re)definicije folkloristike kao (sub)discipline, s jedne strane nadnacionalne, a s druge nacionalne. Dominiraju u njemu velike poljske naracije o folkloru i folkloristici. Tako projektirana razmatranja svojevrsna su reakcija na burne teorijske diskusije (Sulima 2005: 81) o mjestu folkloristike među ostalim humanističkim disciplinama i njezinu stanju kao znanosti, čiji se predmet istraživanja već više od pola stoljeća (od kraja 50-ih godina XX. stoljeća) sistematski usmrćuje i uskrsava, a dijagnoze trenutačnog stanja i perspektiva razvoja iz dramatičnih prelaze u euforične.

Problemi s folkloristikom kao znanstvenom disciplinom u neposrednoj su vezi s njezinim proučavanjem na čiji oblik, osim opisane identitetske ovisnosti o drugim disciplinama, snažno utječe razina meritornog poznavanja stranih folklora. Mjesto hrvatskog folklora u nastavnom programu hrvatske filologije u Poljskoj rezultat je gubljenja znanstvenoga kontinuiteta (što je predstavljeno u drugom dijelu ovog rada, naslovljenom *(Sub)disciplina)* i smještanja hrvatskog folklora u široki južnoslavenski i balkanski kontekst (čemu je posvećena pažnja u poglavlju *(Pro)učiti).*

(Sub)disciplina

Započete 60-ih godina XX. stoljeća dramatične ocjene odnosa folkloristike i predmeta njezina istraživanja, koje su upotrebljavale emotivne kategorije jaza, starenja, uvenuća, mrtvila, izumiranja i sl. (Dorson 1959) dale su početak redefinicijama toga znanstvenog područja i traženju novog izvora za raščlambe. U Poljskoj je na razini teorijskih rasprava to dovelo do: 1. pokušaja promjene folklorističke paradigme (Kowalski 1990), 2. »maglovitog tretiranja (...) predmeta istraživanja [folkloristike] i gubljenja s vidika teksta« (Bartmiński 2005: 11) shvaćanog kao »krajnji proizvod složene folklorne komunikacije« (Antonijević 2010: 6–7) i 3. ideje o mnoštvu sociopovijesno formiranih folklora i mnoštvu folkloristika (Sulima 2005: 81), napominjući međutim da mnoštvu »folklora ne odgovara (...) adekvatno mnoštvo folkloristika koje se prepliću ili ukrštaju s drugim humanističk-

2 Svi su prijevodi, ukoliko nije naznačeno drugačije, autorice ovog teksta. U originalu su ostavljeni citati na engleskom i srpskom jeziku.

kim disciplinama« (Sulima 1992: 58). Najvažniji poljski folkloristi pokušavali su odgovoriti na pitanje »postoji li folkloristika kao zasebna disciplina; ima li svoju znanstvenu paradigmu; ima li perspektive razvoja? (...) što (...) može ponuditi kao subdisciplina suvremenim humanističkim znanostima koje naglo preuređuju svoj model« (Sulima 1995: 56–57); »jesu li njezini načini istraživanja i dostignuća specifični te ne mogu biti zamijenjeni istraživačkim alatima drugih disciplina« (Sulima 2005: 81). Navedeni su problemi imali za cilj odrediti granice znanstvene discipline te joj pridati status autonomne discipline koja se temelji na terminološkoj i metodološkoj paradigmi istraživačkog rada (Kuhn 2011; Barbour 1984: 120–191).

Pridavanje, ojačavanje i zadržavanje statusa discipline o određenoj paradigmi namijenjeno je njezinu izdvajanju, pripisivanju joj teoretskog statusa te dodjeljivanju zadataka (Bartmiński 2005: 7). Već krajem 60-ih godina XX. stoljeća pred opasnošću koja je proizlazila iz činjenice da folkloristima izmiče predmet istraživanja, da izumire i da se redefinira, kao i pred opasnošću da će se rasplinuti u moru drugih disciplina, Julian Krzyżanowski postulirao je utvrđivanje granica folkloristike, što bi joj omogućilo stjecanje statusa autonomne discipline. Godine 1958. autor *Rječnika poljskog folklora* predložio je da se »folkloristika [uvrsti] u znanost o književnosti kao narodna (tj. usmena) književnosti« (Bartmiński 1995: 47) i da se samim tim provede demarkacija, na tekstocentričnoj i tipografskoj osnovi, u okviru filologije. Zajednički finalni »proizvod« trebalo je biti autonomno područje znanosti, ravnopravno s drugim, bez kompleksa niže vrijednosti. Nakon Juliana Krzyżanowskog oglasili su se najvažniji poljski folkloristi[3], tretirajući pitanje vezano uz ontološki status i granice folklora kao jedno od »osnovnih, a istovremeno najtežih problema folkloristike« (Ługowska 1999: 13) i postulirajući da se folkloristika tretira »kao posebna humanistička disciplina« (Simonides 1991: 72). Jerzy Bartmiński je isticao da »Folkloristika stoji (...) pred teškim zadatkom – obrane prestiža svojih istraživanja, pokazivanja svojega društvenog ranga, dokazivanja svoje vrijednosti.« (Bartmiński 1995: 41).

U identitetsko-demarkacijskom kontekstu posebnu pažnju zaslužuje (u poljskom folklorističkom diskursu veoma primjetan) projekt antropologije verbalizirane riječi, viđen očima njegova tvorca Rocha Sulime kao »paralelan ili komplementaran s načinom bavljenja folkloristikom, a prije svega s onom koja se služi tipografskim modelom folklora« (Sulima 2005: 90). Od izuzetne su važnosti također riječi autora *O pojmu jezične slike svijeta* koji dijagnosticira shvaćanje folklora u Poljskoj kao ono što »oscilira između filološke i lingvističke definicije, koja naglašava privilegiranu poziciju verbalne komponente, i kulturološkog i semiotičkog shvaćanja, koje osim verbalnoga sloja obuhvaća vjerovanja, ponašanja, elemente li-

3 Među ostalima: Czesław Hernas, Dorota Simonides, Michał Waliński, Roch Sulima, Violetta Krawczyk-Wasilewska, Piotr Kowalski, Krzysztof Wrocławski i drugi.

kovnih umjetnosti, odjeće, arhitekture – riječju sveukupnost narodne kulture« (Bartmiński 2005: 5). Predstavljajući esencijalno trenutačno stanje, ukazuje na etnolingvistiku kao »šansu spašavanja folklorističke paradigme« (Bartmiński 2005: 11, usp. Wrocławski 2006).

Snažna pozicija poljske folkloristike u okviru filologije spriječila je eskalaciju projektiranih demarkacijskih rješenja na liniji folkloristika – filologija/folkloristika – etnologija (kulturna antropologija). Međutim, nije dovela do jednoznačnih autonomizacijskih dostignuća. Dorota Simonides ističe: »Nalazimo se na kraju dvadesetog stoljeća i za nama je skoro 200 godina proučavanja folklora, a i pored toga nemamo jednu integralnu disciplinu« (Simonides 1995: 14). I pored mnogih pokušaja, teoretski status folkloristike kao samostalne discipline »još uvijek je nedorečen« (Bartmiński 2005: 7). Krzysztof Wrocławski, zagovarajući shvaćanje folkloristike kao etnofilologije, ističe nemogućnost povlačenja njezinih granica kao globalne discipline jer se različito tretiraju »sadržaji i zadaci te znanosti u općeslavenskim razmjerima, kao i u okvirima nacionalnih disciplina« (Wrocławski 2008: 197). Włodzimierz Pessel naziva je čak (sub)disciplinom »kojoj su poznavaoci književnosti i etnografi složno dali ime folkloristika« (Pessel 2005: 253) i sve divagacije o granicama folkloristike jednoznačno prekida riječima »**razmatramo status i povijest discipline koje, zapravo, nema** [istaknula J.R.]. Treba stresti prašinu, prihvatiti argument da **poljska folkloristika nikada nije utemeljena** [istaknula J.R.], odnosno da postoji kao nedovršeni projekt« (Pessel 2005: 253).

Snažna filološka orijentacija i usmjerenost poljskih folklorista gotovo isključivo na poljske izvore doveli su do obezvređivanja folklorističke paradigme i usmjerenosti na antropologiju verbalizirane riječi. Taj novi pravac u folklorističkim istraživanjima ipak ne rješava problem područja, definicije i demarkacije. Još uvijek prisutna zatvorenost u poljskim (teritorijalnim i jezičnim) granicama izvora onemogućava poljskim istraživačima da izađu iz *slijepe ulice* diskusija o definicijama i metodologiji, koje se sumarno/esencijalno mogu predstaviti kao sljedeće suprotnosti: neophodnost utvrđivanja granica folkloristike/nemogućnost i/ili suvišnost (nesvrsishodnost) utvrđivanja granica folkloristike; jedan predmet spoznaje/(privremeno: sve veći predmet spoznaje)/nemogućnost definiranja okvira i granica predmeta istraživanja, jedna folkloristika/više folkloristika. Njihov je rezultat postulat svjesnog predefiniranja polja istraživanja (Hajduk-Nijakowska 2011: 28), neraskidivo povezan s oslobađanjem »folkloristike iz paradigme znanosti o književnosti« (Sulima 2005: 85), s novim poimanjem usmenosti, što rezultira time da je nazivana »antropologijom verbalizirane riječi« (Sulima 2005: 87). U tom je procesu ključno okretanje terenskom prikupljanju izvora, što je pandan etnografskom zaokretu u antropologiji (Barański 2010: 27, 148–152) i značajne su riječi Krzysztofa Wrocławskog » (...) teško se poljski folkloristi mogu nositi s južnoslavenskim ili istočnoslavenskim istraživačima u nastavljanju tradicionalnih

istraživanja« (Wrocławski 2008: 194) jer otvaraju Pandorinu kutiju iz koje iskače poljski bijeg od terenskih istraživanja i jako mala zainteresiranost za obredni folklor. Iako je truizam konstatacija o nemogućnosti analize usmenog teksta bez kontekstnog lociranja, rudimentarno pitanje složenog predmeta proučavanja generira nužnost povlačenja demarkacijskih linija (usp. Kowalski 2002: 40) koje će, inkorporirane u terminologiju, instrumente i analitičke metode koju koristi jedna disciplina, omogućiti opravdanu primjenu dostignuća srodnih disciplina.

U predstavljenoj sumarnoj slici pokušaja određivanja granica folkloristike kao autonomne discipline snažnu poziciju zauzima s jedne strane nestabilno i opasno, a s druge kreativno djelovanje u osjećaju svijesti kraja koji je sve bliži. To je rezultat liminalnog situiranja bez »napisanog« i poznatog scenarija novog statusa (ili reagregacije u starom). Izlazak folkloristike iz granica etnografije i još uvijek primjetan bijeg iz filologije doveli su do disciplinske bezvremenosti čija je posljedica nužna potreba definiranja predmeta istraživanja za svaku, čak i najsitniju folklorističku raščlambu. Bivstvovanje između, bez svijesti oblika sljedeće faze, tj. završne, uzrokuje spoznaju o potrebi redefinicije starih i traženja novih predmeta istraživanja (Barański 2010: 36), koji će omogućiti folkloristici davanje odgovora na nova, aktualna pitanja, eliminirati »snažan osećaj nemoći kako i što istraživati« (Wróblewska 2011: 131) te joj kao znanstvenoj disciplini osigurati kontinuitet.

(Pro)učiti

Problemi s kontinuitetom folkloristike u Poljskoj, povezani s prikazanim filološkim ekskluzivizmom, imaju snažan oslonac u poljskome folklorističkom nacionalnom ekskluzivizmu koji rezultira paradoksom nepovezanosti velikog broja znanstveno-didaktičkih centara koji obrazuju studente u području kroatistike i proučavanja folklora. Ako se uzmu u obzir dva mjerodavna faktora koja svjedoče o opsegu i formi znanstvenog zanimanja za hrvatski folklor u Poljskoj, tj. znanstveni radovi (monografije i članci) koji su mu posvećeni, a čiji su autori istraživači iz poljske zanstvene sredine, kao i nastava hrvatskog folklora na poljskim fakultetima, tada će se ispostaviti da je problematika hrvatskog folklora gotovo neprisutna kako u didaktici, tako i u znanstvenom istraživanju. Takva situacija nagoni nas na razmišljanje iz najmanje dva razloga. Prvo, hrvatska se filologija u Poljskoj može studirati na čak sedam sveučilišta: u Poznanju, Varšavi, Gdanjsku, Lođu, Opolu, Vroclavu, Krakovu i Sosnovcu. Drugo, folkloristika kao subdisciplina filologije, tzv. etnofilologija (Wrocławski 2008: 197) i antropologija verbalizirane riječi (Sulima 2005: 85) vidno je prisutna na najmanje sedam sveučilišta: Adam Mickiewicz u Poznanju, Varšavskom, Opolskom, Nikola Kopernik u Torunju, Maria Sklodowska-Curie u Lublji-

nu, Vroclavskom, Jagjelonskom i Šleskom u Ćešinu. Kao logična posljedica takvog stanja stvari, hrvatska folkloristička problematika trebala bi biti zastupljena na konferencijama i seminarima, u zbornicima, slavističkim znanstvenim časopisima i u didaktičkom procesu. Međutim, njezina je meritorna prisutnost u poljskom znanstvenom diskursu, zapravo, sporadična. Ako se tome doda njezino marginaliziranje tijekom obrazovanja, povezano s nedostatkom (na kroatistikama i slavistikama općenito) akademskoga kadra koji bi se mogao pohvaliti znanstvenim folklorističkim radovima, dobiva se šokantna, ali realna slika proučavanja hrvatskog folklora u Poljskoj.

Razloge za opisano činjenično stanje vidim u snažnoj komparatističkoj orijentaciji koja se usredotočuje na ponovljive i tipične, a ne specifične pojave, a ta je orijentacija prisutna od početka zanimanja za folklor Južnih Slavena. Nacionalni/državni, vjerski i kulturni kotao, kako su slavenski Balkan vidjeli poljski putnici i književnici, povezan s viđenjem folkloristike kao subdiscipline filologije i njezinim uključivanjem u predavanja i istraživanja poljske filologije, doveli su u Poljskoj do perifernosti folkloristike koja se bavi stranim izvorima.

Poljski su povjesničari, pjesnici, književnici, putnici, novinari i dr. od početka 19. stoljeća redovito pratili, proučavali i upoznavali poljsko društvo s radom sakupljača narodnih umotvorina na prostorima Hrvatske[4] predstavljanih, zajedno sa Srbijom, Crnom Gorom, Bosnom i Hercegovinom, Bugarskom i Makedonijom, kao integralni, neodvojivi dio velikog, živopisnog, ali uzimajući u obzir usmenu književnost, prilično homogenoga kotla. Od velike je važnosti u procesu formiranja slike hrvatskog folklora u Poljskoj činjenica da se u redu prvih najvažnijih istraživača nalaze najveća imena poljske znanosti, na kojima se temelje ne samo teorijski aspekti naše folkloristike, nego i današnji smjerovi njezina razvitka[5].

Grupi koja se posvetila radu na prevođenju i teorijskom izučavanju hrvatske usmene književnosti u granicama južnoslavenske, pripadaju pjesnici, pisci i povjesničari književnosti. Da kronološkim redom navedem samo najznačajnije: Kazimierz Brodziński, pjesnik, preteča poljskog romantizma, tvorac prvog prijevoda *Hasanaginice* na poljski te autor koji je radio prepjeve slavenskih usmenih pjesama (Georgijević 1936: 13–32). Adam Mickiewicz, najveći poljski pjesnik romantizma (Batowski 1956: 54, Mickiewicz 1900). Također pjesnici i prevoditelji: Józef Bohdan Zaleski (Georgijević 1936: 194–221), Roman Zmorski (Georgijević 1936: 222–278) i jedini antropolog u toj grupi, Izydor Kopernicki (Georgijević 1936: 305–322).

4 Iako su prvi znaci zanimanja već iz 16. stoljeća (Georgijević 1936: 1–2, Rękas 2008: 265).

5 Opširnije o aktualnom stanju poljske folkloristike i njezinim perspektivama vidi Wrocławski 2008: 189–189–197.

Drugi aspekt hrvatskog folklora, ali uvijek u južnoslavenskom i balkanskom kontekstu, bio je predmet istraživačkog rada znanstvenika koji su zanimanje za usmenu književnost povezali s ostalim vidovima narodnog života. Među njima izuzetno važno mjesto zauzimaju: Ryszard Wincenty Berwiński, pjesnik i folklorist, koji je uz teoriju usmene književnosti izučavao slavensku magiju (Berwiński 1854, 1862); također folklorist, Jan Stanisław Bystroń, stručno izučavanje usmene poezije povezao je s proučavanjem slavenskih tradicionalnih obreda i običaja, najviše vezanih uz rođenje (Bystroń 1916, 1921, 1936) i Kazimierz Moszyński, koji se posvetio radu na komparativnom ispitivanju svih oblika tradicionalnog života Slavena te je napisao djelo koje je danas u Poljskoj temelj studijskog programa nastave folklora Južnih Slavena: *Narodna kultura Slavena* (Moszyński 1967a, 1967b, 1968).

Treba istaknuti da nijedan od navedenih istraživača nije autor niza članaka ili monografije posvećene odabranom aspektu hrvatskog folklora. Svaki od njih, analizirajući dani istraživački problem, npr. žetelačke običaje ili jedan obredno-običajni kompleks iz životnog ciklusa pojedinca, navodi hrvatske primjere u južnoslavenskom poretku. Do sredine 60-ih godina XX. stoljeća u poljskom znanstvenom diskursu, koji uzima u obzir hrvatske izvore, dominiraju komparatistička istraživanja. Tu važno mjesto zauzima Milica Jakóbiec-Semkowowa, koja hrvatske izvore analizira u širokom slavenskom kontekstu, npr. u radovima: *Kazimierz Brodziński i slavenska narodna pesma* (Jakóbiec-Semkowowa 1975) ili *Slavenska narodna pjesma u poljskim prijevodima doba romantizma* (Jakóbiec-Semkowowa 1991).

Tu situaciju mijenja tek dvoje profesora Varšavskog sveučilišta, danas već u mirovini, ali još uvijek znanstveno aktivni: Henryka Czajka i Krzysztof Wrocławski. Nažalost, njihovi istraživački interesi usmjereni su prije svega na bugarski i makedonski folklor. Prof. Czajka, iako u svojoj bogatoj bibliografiji ima jednu komparatističku monografiju u kojoj se nalazi hrvatski pjesnički materijal: *Junačka narodna pjesma Južnih Slavena* (Czajka 1973), poznata je prije svega kao autorica radova: *Bugarska i makedonska povijesna narodna pjesma* (Czajka 1968), *Nimfe, junaci i antagonisti: bugarska narodna epika* (Czajka 1994) i *Iza devete gore, iza devete rijeke: bugarske narodne predaje* (Czajka 1964). Najpoznatiji poljski terenski istraživač u Makedoniji (poslije Józefa Obrębskog) prof. Wrocławski autor je, među ostalim, monografije o suvremenom makedonskom pripovjedaču *Makedonskiot naroden raskažuvač Dimo Stenkoski* (Wrocławski 1979, 1984) i nekoliko drugih antologija južnoslavenskog usmenog stvaralaštva, posvećenih narodnoj kulturi makedonskog naroda (Wrocławski 1985, Wrocławski 1991).

Do prijeloma prethodno opisane tendencije došlo je na kraju XX. i početku XXI. stoljeća u Institutu za slavensku filologiju Sveučilišta Adama Mickiewicza u Poznanju. Istraživački rad usmjeren na južnoslavenske i

balkanske folklore počeo je ipak ne od hrvatske, već od srpske usmene književnosti. Njegov su rezultat, među ostalim, dvije monografije: *Obredno-običajni kompleks srpske tradicionalne svadbe i njegove verbalne manifestacije* (2003, 2005); *Rođenje. Srpski obredi i narodna književnost* (2007, 2010, 2012). Stalno prisutan i nesumnjivo potreban komparatistički aspekt, u kojem je od velike važnosti hrvatska izvorna komponenta, realizira se u okviru ciklično organizirane međunarodne znanstvene konferencije *Balkanski folklor kao interkulturni kôd* (2009, 2012), folklorističkih zbornika (Rękas 2011), folklorističke izdavačke serije otvorene u Znanstvenoj izdavačkoj kući Sveučilišta Adama Mickiewicza *Laographica Slavica et Balcanensia*, ciklusa predavanja i folklorističkih radionica *Putevi i bespuća suvremenog folklora i folkloristike* (2012, 2013, 2014), u prošlogodišnjem trećem broju »Poznanjskih slavističkih studija« *Magična moć riječi u slavenskom folkloru*, kao i u okviru didaktike iz obaveznih predmeta *Folklor Južnih Slavena* (3. godina srbistike, kroatistike i bugaristike), *Balkanski usmeni folklor* (1. godina balkanistike) i *Balkanski folklor kao interkulturni kôd* (2. godina, kulturološka specijalizacija)[6]. Poznanjski sveučilišni centar trenutačno je u Poljskoj jedini koji u tako širokom spektru obrazuje kroatiste iz područja narodne književnosti i koji vodi tako široka hrvatsko/južnoslavensko/balkanska folklористička istraživanja kako na sekundarnom, tako i na primarnom materijalu (terenska istraživanja koja se trenutačno provode u Makedoniji).

Završne konstatacije

Znanstveni skup o krizi nacionalne filologije, odnosno o nacionalnoj filologiji u doba krize, omogućio je da se prikaže i duboka kriza drugoga znanstvenog područja, mnogo ugroženijeg nego što je filologija, ali o filologiji neraskidivo ovisnoga. Oslobađanje folkloristike iz granica filologije, njezino poučavanje ne samo kao specijalizacije u okviru poljske filologije nego stvaranje jedinstvenog smjera (kao što je naprimjer balkanistika) moguće je isključivo zajedno sa završavanjem demarkacijskog procesa i upisivanjem folkloristike na popis znanstvenih područja. Etnofilologija (koju postulira više puta spominjani Krzysztof Wrocławski) u okviru koje će biti predavani izabrani strani jezici i književnosti, po mojem mišljenju može dovesti do premošćivanja jaza između folklorističkih istraživanja koja trenutačno provode polonisti i njihova ekvivalenta u vidu analiza koje obavljaju strani filolozi lišeni mogućnosti folklorističkog obrazovanja. To je, naravno, povezano sa shvaćanjem folkloristike kao otvorene strukture i sumarnom ocjenom demarkacijskih procesa Ljubinka Radenkovića koju je dao po završetku Međunarodnog simpozijuma *Slovenski folklor i folk-*

6 Meritorni opis predmeta nalazi se u: Rękas 2008: 265–274.

loristika na razmeđi dva mileniujuma (Beograd 2006; Radenković 2008: 7–11). Pitanje granica predmeta istraživanja i metoda znanosti o folkloru steklo je u toj ocjeni status najvažnijeg pitanja suvremene slavenske folkloristike, a pojava »nove« folkloristike s »novim« predmetom, napuštanje stabilnog i varijabilnog teksta i udaljavanje od metoda koje predlaže filologija tretirano je kao prirodan proces koji neće dovesti do promjene paradigme (Radenković 2008: 8–11). Presudno je da istraživač koristi jedninu koja ne upućuje na mnoštvo teorijskih stajališta prisutnih u tekstovima od kojih se sastoji spomenuti zbornik, nego jedninu koja designira nadnacionalnost te područje znanosti i predmeta njezinih istraživanja. Kako autor *Narodnih bajanja* tako i ostali predstavnici dominantne folklorističke demarkacijske naracije kod Južnih Slavena, konstantno uključuju folklore i nacionalne folkloristike u granice nadnacionalnog/svjetskog predmeta i područja. Naglašavanje onoga što je iznad pojedinca baziraju na naddržavnoj paradigmi, čija je nadnacionalnost osnovni uvjet da se utvrde granice folkloristike i da joj se dodijeli status autonomne discipline. U takvom tretiranju i razvoju folkloristike kao znanstvenog područja vidim mogućnost izlaska iz opasnosti koja joj danas u Poljskoj prijeti: opasnost od gubitka kontinuiteta i nužan daljnji razvoj osim komparatističkih, također i nacionalnih i meritorno kompetentnih istraživanja folklora Južnih Slavena.

Korekcija prijevoda Mirela Šavrljuga

Literatura

Antonijević, Dragana. 2010. *Ogledi iz antropologije i semiotike folklora*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Barański, Janusz. 2010. *Etnologia i okolice. Eseje antyperyferyjne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Barbour, Ian G. 1984. *Mity. Modele. Paradygmaty. Studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*. Prev. Marek Krośniak. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.

Bartmiński, Jerzy. 1995. »Przesłanki i bariery awansu folklorystyki«. U: *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Ur. Dorota Smolińska. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej: 39–54.

Bartmiński, Jerzy. 2005. »Folklorystyka, etnonauka, etnoligwistyka – sytuacja w Polsce«. U: *Literatura ludowa* 6/2005: 5–13.

Batowski, Henryk. 1956. *Przyjaciele Słowianie. Szkice historyczne z życia Mickiewicza*. Warszawa: Czytelnik.

Berwiński, Ryszard Henryk. 1854. *Studia o literaturze ludowej ze stanowiska historycznego i naukowej krytyki*. Dio 1 i 2. Poznań: Ludwik Merzbach.

Berwiński, Ryszard Henryk. 1862. *Studia o gusłach, czarach, zabobonach i przesądach ludowych*. Dio 1 i 2. Poznań: Ludwik Merzbach.

Bystroń, Jan Stanisław. 1916. *Słowiańskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z narodzeniem dziecka*. Kraków: Akademia Umiejętności.

Bystroń, Jan Stanisław. 1921. *Artyzm pieśni ludowej*. Poznań, Warszawa: Nakładem Księgarni św. Wojciecha.

Bystroń, Jan Stanisław. 1936. *Kultura ludowa*. Warszawa: Nasza Księgarnia.

Czajka, Henryka. 1964. *Za dziewiątą górą, za dziewiątą rzeką: bułgarskie baśnie ludowe*. Warszawa: LSW.

Czajka, Henryka. 1968. *Bułgarska i macedońska historyczna pieśń ludowa*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Czajka, Henryka. 1973. H. Czajka, *Bohaterska epika ludowa Słowian południowych. Struktura treści*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Czajka, Henryka. 1994. *Nimfy, herosi, antagoniści: epos ludowy Bułgarów*. Katowice: Śląsk.

Dorson, Richard. 1959. *American Folklore*. Chicago: University of Chicago Press.

Georgijević, Krešimir. 1936. *Srpskohrvatska narodna pesma u poljskoj književnosti. Studije iz uporedne istorije slovenskih književnosti*. Beograd: Slovo.

Hajduk-Nijakowska, Janina. 2011. »Druga młodość folklorystyki – wprowadzenie do dyskusji«. U: *Nowe konteksty badań folklorystycznych*. Ur. Janina Hajduk-Nijakowska, Teresa Smolińska. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze: 9–28.

Kowalski, Piotr. 1990. *Współczesny folklor i folklorystyka. O przedmiocie poznania w dzisiejszych badaniach folklorystycznych*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Kowalski, Piotr. 2002. *Odyseje nasze byle jakie. Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*. Wrocław: ALTA 2.

Kuhn, Thomas. 2011. *Struktura rewolucji naukowych*. Prev. Helena Ostromęcka, Justyna Nowotniak. Warszawa: Aletheia.

Ługowska, Jolanta. 1999. *Folklor – tradycje i inscenizacje. Szkice literacko-folklorystyczne*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Mickiewicz, Adam. 1900. *Wykłady o literaturze słowiańskiej. Wygłoszone w Kolegium francuskiem w Paryżu w latach 1840–1841*. Lwów: Słowo Polskie.

Moszyński, Kazimierz. 1967a. *Kultura ludowa Słowian. Knjiga I. Kultura materialna*. Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.

Moszyński, Kazimierz. 1967b. *Kultura ludowa Słowian. Knjiga II. Kultura duchowa. Dio 1*, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.

Moszyński, Kazimierz. 1968. *Kultura ludowa Słowian. Knjiga II. Kultura duchowa. Dio 2*, Warszawa: Polska Akademia Umiejętności.

Pessel, Włodzimierz. 2005. »*Księżycowe bajeczki* spod wycieraczki. Wstęp do badania 'biletów' agencji towarzyskich w Warszawie«. U: *Folklor w badaniach współczesnych*. Ur. Adrian Mianecki i dr. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika: 252–265.

Rękas, Joanna. 2005. *Obrzędowo-obyczajowy kompleks serbskiego tradycyjnego wesela i jego werbalne manifestacje*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Rękas, Joanna. 2008. »Savremena nastava folklora Južnih Slovena na slavistici u Poljskoj (na primjeru Sveučilišta Adama Mickiewicza u Poznanju)«. U*: Obrazovanje i usavršavanje nastavnika. Oblici i modeli*. Ur. K. Špijunović. Užice: Učitelski fakultet u Užicu, 265–274.

Rękas, Joanna. 2010 (2. izdanje 2012). *Narodziny. Rzecz o serbskie obrzędowości oraz literaturze ludowej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Bałkański folklor jako kod interkulturowy 1. 2011. Ur. Joanna Rękas. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Rękas, Joanna. 2013a. »Proučavanje srpskog folklora u Poljskoj (istorijska perspektiva i savremeno stanje«. U: *Savremena srpska folkloristika I*. Ur. Jasmina Jokić, Zoja Karanović. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu. Filozofski fakultet. Odsek za srpsku književnost. Centar za istraživanje folklora: 325–335.

Rękas, Joanna. 2013b. »Zbor – gest – tekst. Prilog vo proučuvanjeto na obredno-običajniot kompleks na praznikot Bogojavlenie vo seloto Bituše«. U: *Spektar* 31/61: 174–195.

Rękas, Joanna. 2014a. »Folklorystyka konwersacyjna. Uwagi na marginesie *Drugiej młodości folklorystyki – wprowadzenie do dyskusji* Janiny Hajduk-Nijakowskiej«. Rukopis. Članak u procesu objavljivanja u časopisu *Literatura ludowa.*

Rękas, Joanna. 2014b. »The power of the powerless. (Re)definitions of folklore in the optics of dominant narratives«. Rukopis. Članak u procesu objavljivanja u časopisu *Makedonski folklor.*

Simonides, Dorota. 1995. »Przyszłość folklorystyki. Marzenia czy potrzeba naukowa?«. U: *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Ur. Dorota Smolińska. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej: 11–27.

Sulima, Roch. 1992. »Folklorystyka wobec kultury współczesnej«. U: *Literatura ludowa* 6/1992: 39–61.

Sulima, Roch. 1995. »Rekonstrukcje i interpretacje. Polska folklorystyka dzisiaj«. U: *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Ur. Dorota Smolińska. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej: 55–72.

Sulima, Roch. 2005. »Folklorystyka jako antropologia słowa mówionego«. U: *Literatura ludowa* 5–6/2005: 81–92.

Wrocławski, Krzysztof. 1979. *Makedonskiot naroden raskažuvač Dimo Stenkoski*. Knjiga 1. *Folkloristička monografija.* Skopje: Institut za folklor Marko Cepenkov.

Wrocławski, Krzysztof. 1984. *Makedonskiot naroden raskažuvač Dimo Stenkoski.* Knjiga 2. *Tekstovi*. Skopje: Institut za folklor »Marko Cepenkov«.

Wrocławski, Krzysztof. 1985. *O Bogu, jego sługach i diabelskich sztuczkach. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Wrocławski, Krzysztof. 1991. *Rządca losu: bajki z Jugosławii*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Wrocławski, Krzysztof. 1995. »Folklorystyka i jej miejsce wśród nauk (w ocenie etnofilologa)«. U: *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Ur.

Dorota Smolińska. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej: 29–37.

Wrocławski, Krzysztof. 2006. »Folklorystyka, etnolingwistyka, etnologia?«. U: *Etnolingwistyka* 18.

Wrocławski, Krzysztof. 2008. »Folklorystyka polska – największe osiągnięcia i perspektywy«. U: *Slovenski folklor i folkloristika*. Ur. Ljubinko Radenković. Beograd: SANU. Balkanološki institut: 185–198.

Wróblewska, Dorota. 2011. »Folklor w kręgu popkultury«. U: *Nowe konteksty badań folklorystycznych*. Ur. Janina Hajduk-Nijakowska, Teresa Smolińska. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze: 131–146.

Folklore as a Sub-discipline of Philology or a Separate Scientific Discipline?

On the Basis of Folklore Research in Poland

The basic aim of this article is an attempt to explain both the shape and scope of research and the teaching of Croatian folklore in Poland. Their current dimension is of a complex character and based on strong historical and literary associations, developing until mid-19th century, which directly influenced the placement offolklore and folklore studies within the frames of philology. A strong philological orientation enabled the forming of an independent scientific discipline (i.e. the sub-discipline of philology), whereas the matter of folklore, which is more complex than that of the literary text and the disappearance of basic determinants of oral poetry, led to the fact that folklore studies in Poland are in danger of losing their continuity. Philological and national exclusiveness, observed in Polish folklore discourse, is connected, from the beginnings of Polish interest in Croatian folklore, with inserting it into broader South Slavic and Balkan context. A comparative approach and the teaching of the folklore research foundations only within the frames of specialization on Polish philology without its analogue to other national philology studies, including Croatian studies, led to a sporadic presence of substantial Polish treatises on Croatian folklore and the marginalization of its teaching at universities. The article is focused on the key issues shaping the (re) definitions of folkloristics as a transnational versus a national (sub)discipline. The consideration of the (re)definition of folkloristics as a field of study brought to life by a strong ethnography/ethnology on the one hand and firmly established as a philology on the other, pointed to its functioning on the periphery of both the mentioned fields and scientific discourse in general (especially in Poland). Searching for the answer to one of the fundamental questions of the modern Polish folklore discourse – Is folklore a separate scientific discipline? – this paper shows the dependence of the identity of scientific disciplines to the teaching university program of philology.

Key words: folklore, folkloristics, philology, Croatian folklore, South Slavic folklore

Anera Ryznar

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
anera.ryznar@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Stilistika i kriza

U uvodu se pojam ekonomske krize dovodi u vezu s akademskom i institucionalnom pozicijom koju stilistika ima unutar okvira hrvatske nacionalne filologije i humanistike općenito. U prvom poglavlju se propituje krizni aspekt same discipline tako što se kriza se ne motri kao njezino iznimno ili rubno stanje, nego kao zaoštravanje kontinuirane metodološke napetosti u kojoj se od pedesetih naovamo formirala moderna stilistika. U drugom poglavlju se analiziraju mogućnosti stilističkog čitanja krizne retorike, odnosno, literarnih aspekata koji su vidljivi u jezičnim i tekstualnim praksama suvremenog ekonomskog diskurza. Predlažu se moguća područja interesa, analitičke razine i metodološki alati kojima bi potencijalna *ekonomska stilistika* mogla prokazati ideološku pozadinu konceptualnih metafora i stilskih postupaka koji sačinjavaju retoriku ekonomije.

Ključne riječi: stilistika, kriza, kritička ekonomija, ekonomska stilistika

1. Uvod

Nedugo nakon izbijanja globalne ekonomske krize 2008. godine, narativ o krizi se prelio se iz svoje izvorišne domene – financijskoga i ekonomskoga sektora – u javni diskurz politike, prava, komunikacija, obrazovanja, znanosti i kulture gdje je počeo funkcionirati kao temeljna interpretativna paradigma za razumijevanje novih društvenih odnosa. Duboko ideologiziran diskurz krize proizveo je nove koncepte i strategije koji su, između ostalog, utjecali na oblikovanje novih akademskih politika pa tako i na financiranje – a posredno i na opstanak – pojedinih znanosti i znanstvenih disciplina. U dokumentima koji uređuju europske i hrvatske znanstvene i akademske politike (*Europa 2020*, *Obzor 2020*, *Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije*) jasno je najavljeno da će se u budućnosti financiranje znanosti kretati u smjeru poticanja onih znanstvenih projekata koji jamče brze, opipljive i konkretne rezultate koji se lako mogu prevesti u polje tržišnog gospodarstva. U takvim okolnostima i u želji da budu *konkurentne*, mnoge su znanstvene discipline primorane tražiti nove ciljeve i interese i preosmišljavati svoje metodologije. To restrukturiranje znanstvenoga polja i akademskih modela koji ga podupiru moguće je opisati

kao postupnu zamjenu tradicionalnoga humboltovskog modela sveučilišta koji samospoznaju i intelektualnu slobodu pojedinca postiže »izolacijom ili insulacijom sveučilišta« (Weber 2001: 31), liberalnim pragmatičkim modelom koji zagovara svojevrsnu tehnobirokratizaciju sveučilišta i »odgovornost (*accountability*) obrazovnih subjekata prema izvorima financiranja, tj. prema potrebama javnosti i poreznih obveznika« (Polšek 2004: 261). Ekonomsko i tržišno tako se uvlači u samu srž akademskih znanstvenih i obrazovnih procesa, a opet paradoksalno ostaje na margini većine interdisciplinarnih i postdisciplinarnih istraživanja koja se provode u polju humanistike. Kao što u tematu o krizi koji je priredio za časopis *Quorum* piše hrvatski amerikanist Stipe Grgas, tu slijepu pjegu našega vlastitog teorijskog diskurza moguće je objasniti činjenicom da najčešće ne vidimo ono što nam je najbliže, ono što smo naturalizirali. Možemo samo nagađati, smatra Grgas, da je nedavni zaokret ka kulturi (*cultural turn*), opći interes za pitanja identiteta i reprezentacije kao i navodni bankrot marksističke misli utjecao na deprecijaciju ekonomske determinante u humanističkome diskurzu (Grgas 2012: 244). Upravo zato, pišući ovaj tekst u neizvjesnom razdoblju u kojem se još uvijek zbrajaju štete prouzročene posljednjom krizom, držim da aktualni društveno-povijesni trenutak nudi idealnu priliku da se kritički promisli diskurz suvremene ekonomije i ono što on nudi kao prirodno ili normalno stanje stvari. Prvenstveno me zanima kako se nedavna kriza i neoliberalne ekonomske politike koje su je uzrokovale odražavaju na kretanja u akademskom polju humanistike te kako utječu na restrukturiranje i repozicioniranje studija jezika i književnosti te konkretnih filoloških disciplina. Naravno, kriza humanistike nije fenomen novijega datuma (mogli bismo reći da je ona prije njezino redovno nego izvanredno stanje) i mnogo je uglednih teoretičara problematiziralo tu temu (spomenimo samo Paula De Mana, Edwarda Saida, Sheldona Pollocka, Georgea Harphama, Marjorie Perloff, Louisa Menanda i Moniku Fludernik). No umjesto da se upustim u tematiziranje šireg kriznoga konteksta, nastojat ću taj pojam propitati u okvirima stilistike – discipline za koju se čini da već više od pedeset godina živi u perpetuiranom kriznom stanju. U slučaju Hrvatske gdje stilistika ima samo jednu institucionaliziranu katedru (onu na Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu), daljnji razvoj te discipline gotovo u potpunosti ovisi o njezinoj sposobnosti da osigura potrebno financiranje. S obzirom da država iskorištava narativ o krizi kako bi opravdala financiranje onih znanstvenih projekata koji obećavaju biti profitabilnima i blagotvornima po nacionalno gospodarstvo, disciplinama poput stilistike savjetuje se da budu što je moguće pragmatičnije i primjenjivije te da iznađu načina da uspostave plodonosnu vezu s gospodarskim sektorom i tržištem rada. Prije nego što se bespogovorno povinujemo *preporukama* koje nam upućuju ekonomski i politički autoriteti, zapitajmo se postoji li uopće kakva veza između stilistike i ekonomije i, ako postoji, može li biti plodonosna za obje discipli-

ne? Što uopće znamo o diskurzu suvremene ekonomije i o njegovoj retoričkoj strukturi? Polazeći od pretpostavke da je ekonomija kapitalističkih društava domena u kojoj gospodari imaginarno i fiktivno, založit ću se za stilističko čitanje *retorike krize* i pokušati dokazati da je stilistika opremljena znanjima i alatima kojima može pokazati da je diskurz ekonomije i financija simbolički sustav koji se temelji na »tropološkom višku i metaforičkom prijenosu« (Grgas 2012: 246) koji počiva na relacijskoj prirodi njegovih označitelja i tako prikriva činjenicu da je uporište tih označitelja, zapravo, virtualno. Produbljivanjem toga uvida predložena *ekonomska stilistika* mogla bi se dovesti u vezu s literarnom stilistikom, a promišljanje budućnosti stilistike i njezine pozicije u novoj, tržišno orijentiranoj akademiji, moglo bi započeti stilističkim čitanjem literarnoga aspekta aktualne gospodarske krize.

Kriza stilistike

Ako promotrimo razvoj stilistike od njezina probijanja iz okvira mrske, preskriptivne retorike u 19. stoljeću do danas, vidjet ćemo da je njezin razvoj nerazdruživ od pojma krize, mišljenoga kao učinak neodrživog stanja koje se mora razriješiti, kako je rekao Marx, ili u temeljitoj reformi ili u beskompromisnoj revoluciji. Kad već spominjemo revoluciju, treba podsjetiti da je u posljednjih pedesetak godina stilistika više puta ubijana, bacana kroz prozor, vješana, o njoj su se govorile grozne stvari – da parafraziram samo neke od najpoznatijih pokušaja kojima su se razni teoretičari nastojali riješiti te nesretne, »predteorijske« discipline (usp. Compagnon 2007: 191). Jednima je bila nedovoljno znanstvena utoliko što se njezine procedure nisu mogle dosljedno primjenjivati na sve vrste tekstova niti su uvijek davale iste rezultate; drugi su osporavali proizvoljnost stilističke metode; treći su se u pokušaju da ospore njezinu aktualnost osvrtali na činjenicu da je stilistika iznimno inertna u priključivanju novim teorijskim i postdisciplinarnim kretanjima. Na optužnici koja se protiv stilistike svako toliko podizala moglo se pročitati i da je kao metoda tumačenja izrazito subjektivna, relativna, kružna, nezavršiva, proizvoljna i ahistorična.

U kontekstu domaće znanosti o književnosti još je Svetozar Petrović 1972. prognozirao da je »velika čestoća upotrebe pojma stil u nauci o književnosti posljednjih decenija zapravo njegova orgija pred smrt« (Petrović 1972: 100). Francuski lingvist Jean-Jacques Lecercle u članku iz 1993. *Stilistika je mrtva, živjela stilistika!*, u kojemu je analizirao tada aktualno stanje stilistike, bespoštedno joj je predbacio neodređenost, osporio vrijednost njezinih metoda i ciljeva i predvidio joj skori kraj. Riječima samog Lecerclea: »Nitko zapravo nikad nije znao što pojam stilistika znači, a u svakom slučaju, čini se da danas za to više nikog nije ni briga« (Lecercle 1993: 551). Naravno da žestinu polemičkoga žanra ne treba shvatiti doslovno, nego kao provokativan simptom kroničnih neprilika. Kao

što znamo, stil je ipak preživio orgije, a njegovu raskalašenu neuništivost predočava i ludički naslov članka francuskoga teoretičara Antoinea Compagnona *Bacite stil kroz vrata, vratit će se kroz prozor* objavljenoga 1997. U personificiranju stila u drugom dijelu Compagnonova poučka možemo primijetiti svojevrsnu želju za intimizacijom s tim pojmom u bijegu, vidljivu i u metaforiziranju koje ga često prati. Naime u povijesnom korpusu teorijskih rasprava o stilu, taj se pojam često konceptualizirao s pomoću metafora dekora, ornamenta ili odjevnoga ruha teksta. Već sama proširenost metafore stila kao zastora implicirala je pretpostavku da se iza njega nalazi nešto skriveno, neki objekt za kojim kao analitičari tragamo. U taj se objekt naizmjence upisivalo značenje, sadržaj, istinu ili autorsku namjeru. Osim toga kao prazni označitelj ili označitelj manjka, stil je kroz povijest sustavno posredovao između forme i sadržaja teksta, između lingvistike i književne kritike, između označitelja i označenog, univerzalnog i individualnog, detalja i cjeline, subjektivnog i objektivnog. Nije ga se moglo jednostavno otpisati, kao što se otpisalo ideju konačnoga značenja ili autorske namjere, ali ga se nije moglo ni podrobnije definirati, barem ne na način koji bi bio istodobno prihvatljiv i lingvističkim i književnoteorijski orijentiranim stilističarima. U posljednjih stotinjak godina gotovo svi teorijski radovi iz područja stilistike bili su usmjereni na demistificiranje toga praznog označitelja – pojma stil. Osim toga stilistika se tijekom druge polovice 20. stoljeća razvijala gotovo isključivo tako što je osporavala vlastite temelje. Većina koncepata na kojima je disciplina bila zasnovana (poput sinonimije, norme i devijacije ili pak stilskoga izbora) desetljećima su ostali u središtu zanimanja stilističara, ponajprije kao teret prošlosti koji se stalno iznova propituje, ali ga se nikako ne uspijevamo riješiti. Stilistika se, doista, doimala kao Neurathov brod[1] koji na otvorenome moru mornari neprestano moraju popravljati tako što recikliraju njegove dijelove, a sve kako brod ne bi potonuo i kako bi nastavio ploviti premda se ne zna ni u kojem smjeru plovi ni na koje odredište želi stići. Dakle iako se ponekad u stilistici može steći dojam o nepotrebnom vraćanju na prevladana mjesta, dobra je strana te napetosti u tome što disciplinu održava aktivnom i potiče stalno preispitivanje praktične vrijednosti starih i novih teorija. Premda se katkad čini neuništivom, sama je disciplina ipak opterećena metodološkim i institucionalnim problemima koji je u svakom trenutku mogu gurnuti u još dublju krizu. Moguća krizna žarišta (hrvatske) stilistike moguće je sažeti ovako:

– Prvi problem nalazi se u nesposobnosti stilističke discipline da barem okvirno definira svoj nosivi pojam. Nevolja sa stilom leži u tome što

1 Tu metaforu preuzimam od Milivoja Solara koji u tekstu *Suton ili osvit interpretacije?* govori o epistemološkoj promjeni koja se dogodila pojavom poststrukturalizma kada se pojam znanja prestao konceptualizirati metaforom zgrade koja se postupno gradi na sigurnim temeljima i tu je metaforu zamijenio Neurathov brod (Solar 2005: 15–16).

taj pojam odlikuje iznimno široko područje primjene, raznolikost aspekata i polisemičnost. Osim toga koncepti uz koje se stil kroz povijest vezao – a to su koncepti norme, otklona, propisa, kanona i ukrasa – padali su jedan za drugim i nestajali iz obzorja književne teorije, ali teorija stila o njima i dalje neumorno raspravlja jer nije iznašla načina da se bez njih definira.

– Drugi se problem tiče naizgled nepremostiva jaza između stilističke teorije i prakse. Stilistika se često naziva praksom čitanja, ističe se njezin praktični učinak, rad na tekstu, koji se može kretati u rasponu od minuciozne filološke analize najsitnijih jezičnih elemenata pa sve do opsežnih opisa i tumačenja makrostilističke konfiguracije teksta. Stilističari vjeruju da je stilistika prije svega praktična disciplina koja svojim analitičkim metodama može rasvijetliti jezičnu fakturu literarnih i neliterarnih tekstova. Negdje na rubu same discipline opstoji i tradicija teorijskoga promišljanja o stilu (npr. kod M. Rifaterrea, G. Genettea, N. Goodmana, G. Moliniéa, J. M. Schaeffera itd.), no Genetteova izjava da teoriju stila ne treba poistovjećivati sa stilistikom u mnogočemu je točna – teorijskih je radova u području stilistike malo, a postojeće su teorije stila preapstraktne i ne bave se ključnim metodološkim problemima same discipline. Tomu u prilog ide i stav suvremenih stilističara, osobito onih okupljenih oko britanske stilističke škole, da, upravo zbog njezine bezuspješnosti, teoriju stila treba napustiti i stilistiku u potpunosti rekonstituirati kao empirijsku znanost.

– Treće krizno područje duboki je jaz između između lingvističkog i književnokritičkog habitusa te sve radikalnija udaljenost tzv. funkcionalne i literarne stilistike. Naime kao disciplina koju je od samih začetaka obilježavala izrazita poroznost granica, stilistika se u zaokretu k interdisciplinarnosti spremno otvorila novim temama i interesima uspostavljajući plodne kontakte s brojnim disciplinama – diskurznim studijima, pragmatikom, teorijom medija, kognitivnom lingvistikom, kritičkim teorijama (feminističkom kritikom, kritičkom teorijom diskurza) itd. To srastanje iznjedrilo je niz novih stilističkih pristupa koje je nemoguće podvesti pod uobičajenu podjelu na literarnu i lingvističku stilistiku. Heterogenost suvremene stilistike danas više nego ikada potiče na razmišljanje o praktičnim posljedicama njezina disciplinarnog širenja. Postoje naznake da bi se dva pristupa mogla približiti unutar okvira diskurzne stilistike, no to je ideja koja je još uvijek u povojima.

– Četvrta je slaba točka institucionalna pozicija stilistike unutar akademije odnosno unutar nacionalne filologije. U hrvatskome akademskom kontekstu institucionalizacija stilistike kao filološke discipline vezuje se uz djelovanje Zagrebačke stilističke škole. Pod tim su se nazivom okupljali književni kritičari (poput Zdenka Škreba, Ive Frangeša, Aleksandra Flakera, Viktora Žmegača i Krunoslava Pranjića) koji počinju djelovati pedesetih pod utjecajem njemačke teorije recepcije i ruskog formalizma. Po svojim metodama pristupanja književnomu tekstu, zasnovanima na »pa-

radigmi imanentizma« i ususta vljivanju terminologije, Škola označava početak moderne hrvatske znanosti o književnosti. Uza snažnu međunarodnu suradnju Škola zaživljuje i u institucionalnim oblicima: 1950. osniva se Hrvatsko filološko društvo, 1957. počinje izlaziti časopis *Umjetnost riječi*, tiska se nekoliko izdanja *Uvoda u književnost*, a djelovanje Škole vezuje se uza zagrebački Filozofski fakultet i njegov Zavod za znanost o književnosti. Osim toga stilistička interpretacija postaje sastavni dio školskih i visokoškolskih programa, a uz nju se vezuje i institucionalizacija i kanonizacija pojedinih književnih djela, ali i njihovih odgovarajućih interpretacija (kao što je primjerice Škrebova kultna interpretacija Vidrićeva *Pejzaža*). Naime za legitimaciju imanentnoga pristupa književnomu tekstu na samome početku djelovanja Škole – u razdoblju tzv. interpretacijskoga buma – najpodobnija je bila upravo stilistička intepretacija jer je u cijelosti bila usmjerena na unutrašnja, jezična svojstva teksta. No početni konsenzus oko napuštanja pozitivističkih, psiholoških, sociološkihi socrealističkih poetika i okretanje stilističkoj kritici po uzoru na velikane poput Kaysera, Staigera, Spitzera ili Alonsa zamijenili su međusobni sukobi oko temeljnih pitanja poput odnosa forme i sadržaja, funkcioniranja jezika u književnom i neknjiževnom tekstu te ulozi lingvistike u interpretaciji književnoga djela. Zagrebačka stilistička škola uskoro se preimenovala u Zagrebačku književnokritičku ili književnoznanstvenu školu, rabili su se i nazivi Zagrebačka škola ili Zagrebački književnoznanstveni krug, a te su indikativne promjene imena odraz gubljenja temeljne pozicije koju je stilistička interpretacija imala u samom početku Škole, a koju kasnije preuzimaju strukturalne analize. Danas je Katedra za stilistiku jedina katedra unutar zagrebačkog Odsjeka za kroatistiku koja je određena disciplinarno iako je od njezine uspostave bilo više pokušaja da se podvede ili pod jezične ili pod književne katedre odnosno da na neki način opravda svoju institucionalnu poziciju. Nemogućnost da se uklopi u suvremene klasifikacije humanističkih znanosti pokazuje i postupak bodovanja znanstvenih radova (ako neku stilističku metodu primijenimo na književni tekst, rad će donositi manje bodova nego ako istu metodu primijenimo na neliterarni tekst). Još jedna metodološka specifičnost stilistike jest nepostojanje vlastitoga analitičkog instrumentarija (osim možda staroga retoričkog učenja o tropima i stilskim figurama), tj. oslanjanje na znanja i pojmove preuzete iz lingivistike, književne teorije, pragmatike, analize diskurza i drugih disciplina. Kao svojevrsna kruna akademskoga znanja stilistika zahtijeva temeljnu teorijsku upućenost u spomenuta područja kako bi se ta znanja mogla praktično upotrijebiti u stilističkoj analizi tekstova. Kako razina tih znanja kod studenata opada sve se više nastavnoga vremena troši na popunjavanje rupa u metajeziku, a sve manje na njegovu praktičnu nadgradnju.

Nakon što smo osvijestili što pojam krize znači za jednu rubnu (ali ne i marginalnu) filološku disciplinu kao što je stilistika, promotrimo kako

bismo znanja i alate te discipline mogli primijeniti radi boljeg razumijevanja fenomena krize i ekonomskog diskurza iz kojega taj fenomen proizlazi.

Stilistika krize

Na početku treba reći da uspostavljanje odnosa između ekonomskih i književnih znanosti nije neka novost. Već dugi niz godina teorija književnosti u svoje bibliografije uključuje djela utemeljitelja političke ekonomije, prije svega Karla Marxa, ali i drugih teoretičara koji su proučavali ekonomske paradigme koji upravljaju suvremenim obrascima mišljenja. Književni teoretičari, osobito oni koji se vežu uz novi historizam, odavno su izrazili interes za načine na koje književnost i umjetnost mogu propitivati vlast ekonomije nad ljudskom imaginacijom, otkrivajući pritom njezine fikcijske i metaforičke mehanizme. Njhove analize temelje se na pionirskom radu Kurta Heinzelmana koji u knjizi *The Economics of the Imagination* (1980) uspostavlja razliku između *imaginativne* (*literarne*) *ekonomije* koja se bavi načinima na koje se strukturiraju ekonomski sustavi, putem imaginacije i uz pomoć koncepata koji su u svojim temeljima fiktivni i *poetičke ekonomije* koja propituje načine na koje autori književnih djela pretvaraju te fiktivne ekonomske koncepte u strukturne principe svojih djela. Imaginativna ekonomija, dakle, proučava ekonomiju iz perspektive književnosti, a poetska ekonomija proučava književnost iz perspektive ekonomije. Još je jedan autoritet u tom polju Marc Shell koji u knjizi *Money, Language and Thought* (1982) proučava kako i novac i jezik stvaraju *vrijednost* tako što funkcioniraju kao mediji razmjene, kako je pojava novca potaknula revoluciju u filozofskoj misli i jeziku i zašto riječi imaju sposobnost preobraziti obične predmete u simbole koji su istovremeno i estetski i praktični.

Heinzelman i Shell snažno su utjecali na mlađu generaciju teoretičara koji se u posljednjih desetak godina okupljaju pod imenom *nova ekonomska kritika*, a koji nastavljaju istraživati fenomene i prakse na presjecištu ekonomskoga i književnoga diskurza. Primjerice u predgovoru zborniku *Fiction and Economy* iz 2007. urednice Susan Bruce i Valeria Wagner, pozivajući se na filozofa Corneliusa Castoriadisa, tvrde da je ekonomija »domena kapitalističkih društava u kojoj je vladavina imaginarnoga neosporiva i neupitna te se predstavlja kao logička podloga čitavoga društva, no sama graniči sa ›sistemskim delirijem‹« (Bruce i Wagner 2007: 10). Isto tako časopis PMLA u siječnju 2012. posvećuje rubriku *Teorije i metodologije* tematu *Ekonomija, financije, kapital i književnost*. U jednom od tekstova toga temata Erica Beckman piše da »kapitalistički sustav, čak i kad se predstavlja kao jedina moguća opcija, ne može prikriti svoju imaginarnu i fiktivnu podlogu, osobito kad je zahvaćen krizom. Upravo u tim trenucima«, nastavlja Beckman, »čitava se kapitalistička ekonomija može pojmiti kao oblik magičnoga realizma« (Beckman 2012: 146). Ono što na temelju ovih citata možemo pretpostaviti jest mogućnost da je novootkriveni

interes za ove teme simptomatičan za aktualnu krizu humanistike i za daljnju ekspanziju hegemonije ekonomskoga ili pak da je riječ o zdravom odgovoru na sve prisutniju dominaciju ekonomskoga nad društvenim, političkim i kulturnim u vrijeme globalizacije i otvaranja znanosti i visokog obrazovanja zakonima tržišta. No mogli bismo se zapitati što je s imaginativnom ili literarnom ekonomijom koju je zacrtao Heinzelman? Što je sa stručnjacima iz ekonomskih znanosti? Uočavaju li oni potencijale koje nudi interdisciplinarna suradnja i jesu li svjesni jezika kojim se služe i njegova utjecaja na opće procese semioze i na konstrukciju jezičnih subjekata i jezičnih značenja?

Premda se uglavnom čini da su ekonomisti kronično nesvjesni retoričke i metaforičke konstruiranosti vlastita diskurza, bilo je pokušaja da se u polju ekonomskih znanosti istraži moguće preklapanje ekonomije i lingvistike. Osamdesetih godina prošloga stoljeća pojavila se disciplina nazvana *kritičkom ekonomijom* koja je nastojala u ekonomiji potaknuti kritičko razmišljanje o ekonomskim praksama i paradigmama tako što je razotkrivala njihova metaforička i fikcijska uporišta. Pokret je utemeljen na studiji Deidre McCloskey *The Rhetoric of Economics* (1985). McCloskey je bila prva koja je ekonomiste upoznala s radikalnom idejom (u to vrijeme već općeprihvaćenom istinom u humanistici) da je njihov diskurz upravo to – jezik izgrađen od tropa, narativa i različitih stilističkih postupaka koji su po svojoj prirodi retorički i literarni, a ne znanstveni ili prirodni. Pomnom retoričkom analizom McCloskey je pokazala da jezik ekonomske znanosti sadrži gotov sustav tropa i fikcija kojima konceptualizira pojmove kao što su vrijednost, dug, novac i razmjena te da taj sustav podupire gotovo sve ekonomske tekstove i diskurzivne prakse. Ukratko, kritička se ekonomija zalaže za razotkrivanje sličnosti i analogija između jezičnih i ekonomskih sustava. Stoga svaka perspektivna analiza u području kritičke ekonomije, drži McCloskey, mora početi s postavkama desosirovske lingvistike i poststrukturalističke teorije jezika i potom se usmjeriti na podjednako fiktivnu i konstruiranu narav novca i financija. Njezina su istraživanja nastavili brojni teoretičari. Neki od njih, kao što su Willie Henderson, Arjo Klamer ili Thomas Leonard, razvili su tipologije metafora koje konstituiraju ekonomske diskurzivne prakse, i na temelju tih uvida svoju teoriju pozicionirali kao *antifundacionalističku* – onu koja želi dokazati da se ekonomija ne temelji na prirodnim istinama, čvrstim činjenicama i čistoj logici, nego da je određena situacijski, društveno i jezično.

Antifundacionalističko polazište toga pokreta temelji se na istraživanjima usporedne evolucije jezičnoga i monetarnoga znaka, na njihovoj dereferencijalizaciji, njihovom odvajanju od denotacijske i referencijalne funkcije. Ta su istraživanja potaknuta zapisima francuskoga filozofa Jeana Josepha Gouxa (*Économie et symbolique*, 1973) koji je istraživao financije kao najapstraktniju razinu ekonomske simbolizacije. Goux je smatrao da financije predstavljaju kulminaciju procesa progresivne apstrakcije ko-

ja je započela kapitalističkom industrijalizacijom. U svijetu financijskoga kapitalizma akumulacija više ne prolazi kroz proizvodnju dobara, nego se izravno veže za monetarni cilj tako što vrijednost derivira iz puke cirkulacije novca koji je sam po sebi postao gotovo potpuno virtualan, odvojen od bilo kakvoga materijalnog uporišta i sveden na nizove elektroničkih impulsa. Goux taj proces naziva dematerijalizacijom novca i smješta ga u 20. stoljeće te ističe da nije slučajno što je u istom stoljeću došlo i do dotad nezabilježenoga sloma starih modela reprezentacije kao i do duboke krize jezičnoga znaka (Goux 2009: 115). Zajednička dinamika jezičnoga i monetarnoga označavanja (koju on naziva *gramatologijom bankarstva*) preobražava novac u jednu vrstu pisma putem beskonačnih postupaka izmještavanja i preusmjeravanja koji nam omogućuju da vidimo samo tragove koji vode do drugih tragova i pritom ne nude nikakvo jamstvo stabilnoga značenja (vrijednosti). Drugim riječima, financijski kapitalizam na kojem počiva suvremena ekonomija ne temelji se na monetarnom izrazu neke količine fizičkih dobara ili izvršenoga rada, nego je, upravo suprotno, učinak jezika (isto: 119–120).

Zato talijanski filozof Franco Bifo Berardi u knjizi *The Uprising: On Poetry and Finance* (2012) smatra da u suvremenim kapitalističkim društvima riječ postaje automatiziranom – uvučenom u proces automatizacije u kojemu se znak automatski povezuje u univerzalnom jezičnom stroju (Googleu) gdje postaje zamrznutim i apstraktnim (Berardi 2012: 16). Taj proces kulminira u indeksikalizaciji riječi kada se jezično značenje riječi svede na njezinu ekonomsku vrijednost putem Googleove pretrage. Primjerice prvi algoritam pronalazi različite pojavnosti neke riječi, drugi toj riječi pripisuje određenu monetarnu vrijednost i tako zamrzava njezin afektivni potencijal, odvaja riječi i jezik od njihovih ljudskih posrednika i osobito od kolektivne semiotičke aktivnosti (isto: 17–18). Pozivajući se na iskustvo avangardnoga pjesništva, Moretti vjeruje da je spas jezika moguće pronaći u poeziji kao jedinoj jezičnoj praksi koja može obrnuti proces automatizacije (s obzirom na to da je poezija sama po sebi jezično preobilje, jedina vrsta jezika koja se ne može svesti na puku informaciju). Ipak, nećemo dublje ulaziti u njegovu argumentaciju, nego ćemo pokušati iznesene uvide osvijetliti iz stilističke perspektive da bismo skicirali moguće ciljeve predložene *ekonomske stilistike*.

Dvije su razine na kojima je moguće provesti stilističku analizu ekonomskoga diskurza, oslanjajući se pritom na uvide i alate suradničkih disciplina, prije svega, kognitivne lingvistike, naratologije i kritičke analize diskurza:

a) Na prvoj bismo razini mogli analizirati i opisati retoriku neoklasične ekonomije kao znanstvene discipline koja je nakon Drugoga svjetskog rata postala teorijskom podlogom financijskoga kapitalizma – ekonomske paradigme koja oblikuje suvremenu globalnu ekonomiju i svijet u kojem živimo. Kao što je ranije rečeno, retorika neoklasične ekonomije već je bi-

la predmetom proučavanja kritičkih ekonomista koji su osporili njezine tvrdnje da se radi o posve objektivnom, racionalnom i matematičkom diskurzu koji se temelji na neoborivim činjenicama i čistoj logici. Stilistika bi se mogla udružiti sa semiotikom, poststrukturalističkom lingvistikom pa čak i psihoanalizom i razotkriti kako se taj diskurz konstruira postupcima metaforičkoga referiranja. Također bi mogla proučavati procese označavanja, odnos jezika i novca kao »vrhunskih fikcija« (Waswo 2007: 24)[2] koje su istovremeno metarijalne i simboličke te se temelje na visokoorganiziranom i konvencionalnom sustavu razmjene. Kao što su već primijetili predstavnici kritičke ekonomije, metaforičko polje koje opasava analogije jezika i novca jedno je od najplodnijih u cjelokupnoj zapadnoj kulturi. Uzmimo primjerice Kvintilijanov savjet da riječi treba trošiti jednako pažljivo kao što trošimo novac; Ovidijevu opasku da je vlast ta koja proizvodi i jezik i novac; Nietzscheovu slavnu usporedbu riječi s novcem koji je izgubio vrijednost zbog prekomjerne uporabe i de Saussureovo poistovjećivanje jezičnoga značenja s monetarnom vrijednošću (cit. prema Gray 2009: 95) – svim tim analogijama zajedničko je to što se pozivaju na prirodu novca kako bi objasnile funkcioniranje i uporabu jezika. No metaforička razmjena između ekonomije i lingvistike odvija se u oba smjera zbog čega Jean Joseph Goux smatra da je nije riječ o pukoj analogiji, nego o duboko ukorijenjenom izomorfizmu između domene jezika i domene novca (Goux 1990: 110).

b) Na drugoj razini odvijalo bi se stilističko čitanje neoliberalne ekonomske doktrine koja se artikulira u različitim politikama (dokumentima, strategijama, zakonima i sl.) koje izravno utječu na gotovo svaki aspekt života, od samoga gospodarstva, preko zaštite okoliša i zdravstvenog sustava pa sve do obrazovanja, znanosti i kulture. Vjerujem da je primjenom stilističkih alata moguće dokazati da se u vrijeme ekonomske krize recesijska kretanja koriste kao pozadinski narativ koji služi kao prikladno opravdanje za uvođenje nepopularnih, a često i štetnih reforma. U složenom procesu retoričkoga zakrivanja, narativ o krizi reproducira stare neoklasične metafore (kao što su, primjerice, metafore *tržište je dražba* i *čovjek je homo economicus*), ali uvodi i nove čija je funkcija olakšati implementaciju novih neoliberalnih politika.

Takvo se čitanje može provesti primjerice na *Strategiji obrazovanja, znanosti i tehnologije* koja je već više od godinu dana u postupku javne rasprave, a uskoro se očekuje i njezino usvajanje u Hrvatskome saboru. Taj važni dokument obiluje neoklasičnim metaforama kao što su *ljudska bića su kapital* i *ideje su roba* na kojima temelji koncept *sveučilišta kao tržišta ideja* i *znanosti kao potpornja gospodarstvu*. Posljednja metafora proizlazi iz konstitutivnih metafora *ekonomija je građevina* i *ekonomija*

2 »Vrhunske fikcije« (*supreme fictions*) po Richardu Waswu su simbolički sustavi čija su osnovna obilježja da su apstraktni, skloni promjenama i da proizvode užitak.

je stroj (usp. Klamer 1994: 39–42) kojima se želi sugerirati da su osnovna obilježja ekonomije objektivnost, racionalnost i kontrola. Zanimljivo je primijetiti da se u vrijeme ekonomske krize te metafore zamjenjuju drugima: metaforom *ekonomije kao živoga bića* ili, točnije, *ekonomije kao bolesnoga čovjeka (pacijenta)*. Vjerujem da je njihanje toga metaforičkoga klatna u svojoj srži duboko ideološko. Antropomorfizacija ekonomije i depersonifikacija i instrumentalizacija znanosti predstavljaju ne samo retorički nego i diskurzivni zaokret kojim se žele uspostaviti novi odnosi između ekonomije i znanosti te stvoriti hibridni koncept *tržišno orijentiranoga sveučilišta*. Shvaćeni kao *prirodni resursi* koje ekonomija smije (i mora) po potrebi *iskorištavati*, znanost i obrazovanje metaforički se konceptualiziraju kao *spremnici* u kojima smiju biti pohranjene samo korisne inovacije, prototipovi i patenti za koje će ekonomija potom pronaći prikladnu primjenu. Naravno, ne mogu se sve znanstvene discipline uklopiti u tu metaforu jer ona uspostavlja hijerarhiju znanstvenih polja koja se temelji na učinkovitosti i isplativosti ulaganja. Dajući prednost *kratkoročnim* projektima (na temelju iznimno važne ekonomske metafore *vrijeme je novac*) i *usmjerenim* i *primijenjenim* istraživanjima, ta politika nedvosmisleno privilegira takozvane STEM znanosti (tehnologiju, inženjerstvo, prirodoslovlje i medicinu), a diskriminira humanističke i društvene znanosti koje ne proizvode znanje koje se može iskoristiti na tržištima neoliberalnog kapitalizma pa je stoga suvišno.

Zasićen riječima koje u pravilu doživljavamo kao pozitivno obilježene (kao što su *izvrsnost*, *relevantnost*, *kompetitivnost*, *vidljivost* i *učinkovitost*), neoliberalni diskurz se oslanja na niz stilističkih postupaka kao što su oksimoronske tvorbe (primjerice u riječima kao što je *fleksigurnost* koja kombinira riječi oprečna značenja *fleksibilnost* i *sigurnost*), eufemizmi (npr. *racionalizacija* umjesto *smanjenje* i *ukidanje*), personifikacije (*izvrsna* znanost, *pametna* specijalizacija, *atraktivni* studijski programi) i metaforički i hiperbolični izrazi (*transverzalne kompetencije*, *globalni fond znanja*, *granična istraživanja*, *centri izvrsnosti*, *poučavanje poučavatelja*, *regrutiranje stručnjaka*, *interesne mreže* itd.). Nadalje taj diskurz sužava semantičko polje *znanja* na niz korisnih i ekonomski primjenjivih *vještina* i *kompetencija* koje se ne *razvijaju učenjem* i *poučavanjem* nego se *stječu praktičnim iskustvom* pri čemu se stjecanje obrazovanja prije svega doživljava kao *investicija* u budući *prihod*. Ekonomski imaginarij i retorika prodiru i u najosnovnije akademske procese kao što je proces evaluacije znanstvenih rezultata gdje se mjeri njihova *kvantiteta*, a ne *kvaliteta* i gdje se njihova važnost procjenjuje na temelju *dodane vrijednosti* koju je neko istraživanje *proizvelo*. Treba napomenuti da bi ovakvo čitanje ponajviše profitiralo kad bi se u analizi tekstova primijenile metode i uvidi koje nude kritička stilistika (Lesley Jeffries) i kognitivna stilistika (Elena Semino, Johnatan Culpeper), odnosno, one discipline koje putem pomne jezične analize nastoje »proniknuti u eksplicitne i implicitne načine

na koje tekstovi prenose, učvršćuju i usađuju ideologiju u svoje čitatelje« (Jeffries 2010: 12).

Ovom grubom skicom *ekonomske stilistike* željelo se upozoriti na retorička i stilistička obilježja diskurza koji se najčešće nalazi izvan stilističkoga, pa i humanističkog fokusa, a od presudnog je značaja za razumijevanje suvremenoga svijeta, ali i za opstanak pojedinih znanstvenih disciplina, konkretno, same stilistike. U najboljem slučaju predloženo stilističko čitanje ekonomskoga diskurza (unutar ekonomske znanosti, ali i izvan nje, u javnom i političkom prostoru) moglo bi polaziti od »raskrinkavanja« i opisivanja retoričkih struktura i konceptualnih metafora koje konstituiraju ekonomski diskurz, ali i naše pristajanje uz njegov autoritet, te s vremenom potaknuti, a možda i zahtijevati, konceptualizaciju novih i drugačijih diskurzivnih praksa u ekonomiji. Prevedene u akademsko polje te nove prakse mogle bi poticati suradnju umjesto kompetitivnosti, kritičko mišljenje umjesto učinkovitosti i uopće omogućiti bolje razumijevanje uloge koju stilistika i bliske joj filološke discipline imaju – ne samo u polju humanistike nego i u suvremenoj diskurzivnoj zajednici.

Literatura

Beckman, Ericka. 2012. »An Oil Well Named Macondo: Latin American Literature in the Time of Global Capital«. U: *PMLA* 127/1: 145–151.

Berardi, Franco Bifo. 2012. *The Uprising: On Poetry and Finance*. Los Angeles: Semiotext(e).

Bruce, Susan i Valeria Wagner. 2007. »Introduction: Fiction and Economy«. U: *Fiction and Economy*. Ur. Susan Bruce i Valeria Wagner. Palgrave Macmillan: 1–23.

Compagnon, Antoine. 1997. »Chassez le style par la porte, il rentrera par la fenêtre«. U: *Littérature* 105: 5–13.

Compagnon, Antoine. 2007. *Demon teorije*. Zagreb: AGM.

Goux, Jean Joseph. 1990. *Symbolic Economies: After Marx and Freud*. Ithaca/New York: Cornell University Press.

Goux, Jean Joseph. 2009. »Cash, Check or Charge?«. U: *The New Economic Criticism*. Ur. Martha Woodmansee i Mark Osteen. London i New York: Routledge: 114–127.

Gray, Richard T. 2009. »Buying into Signs«. U: *The New Economic Criticism*. Ur. Martha Woodmansee i Mark Osteen. London i New York: Routledge: 95–113.

Grgas, Stipe. 2012. »Uvod u krizu. O krizi iz amerikanističke perspektive«. U: *Quorum* 1/2/3: 244–269.

Heinzelman, Kurt. 1980. *The Economics of the Imagination*. Amherst: University of Massachusetts Press.

Jeffries, Lesley. 2010. *Critical Stylistics*. Palgrave Macmillan.

Klamer, Arjo. 1994. »So What's an Economic Metaphor?«. U: *Natural Images in Economic Thought*. Ur. Philip Mirowski. Cambridge University Press: 20–51.

Lecercle, Jean Jacques. 1993. »La stylistique est morte, vive la stylistique«. U: *Revue belge dephilologie et d'histoire* 71/3: 551–554.

McCloskey, Deidre. 1998. *The Rhetoric of Economics*. Winsconsin: The University of Winsconsin Press.

Petrović, Svetozar. 1972. *Priroda kritike*. Zagreb: Liber.

Polšek, Darko. 2004. »Visoko školstvo u Hrvatskoj i zahtjevi Europske unije«. U: *Pridruživanje Hrvatske Europskoj Uniji II*. Ur. Katarina Ott. Zagreb: Institut za javne financije, Friedrich Ebert Stiftung: 259–285.

Shell, Marc. 1982. *Money, Language and Thought: Literary and Philosophical Economies from the Medieval to the Modern Era*. Berkeley: California University Press.

Solar, Milivoj. 2005. *Vježbe tumačenja*. Zagreb: Matica hrvatska.

»Strategija znanosti, obrazovanja i tehnologije«. 2013. U: www.vlada.gov.hr. 3. lipnja 2014.

Waswo, Richard. 2007. »Supreme Fictions: Money and Words as Commodifying Signifiers«. U: *Fiction and Economy*. Ur. Susan Bruce i Valeria Wagner. Palgrave Macmillan: 24–44.

Weber, Samuel. 2001. *Institution and Interpretation*. Stanford: Stanford University Press.

Stylistics and Crisis

The introduction analyzes the notion of the economic crisis in relation to the academic and institutional position stylistics holds within the framework of the Croatian national philology and the humanities in general. The first chapter reflects on the critical aspect of the discipline by conceiving the crisis not as a state of exception or emergency but as an expression of the constant methodological tension which has permeated the development of the modern stylistics up to the present day. The second chapter analyzes the potential of the stylistic reading of the rhetoric of crisis, namely, of the literary aspects visible in the linguistic and textual practices of the contemporary economic discourse. The paper proposes the potential areas of interest, analytical levels and methodological tools which might be employed by the *economic stylistics* in order to expose the ideological background of conceptual metaphors and stylistic procedures which constitute the rhetoric of economics and economy.

Key words: stylistics, crisis, critical economics, stylistics of economics

Ewa Szperlik

Fakultet poljske i klasične filologije
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju
ewaszperlik@wp.pl

Stručni rad

O prekoračivanju granica nacionalnih književnosti. *Casus:* Mirko Kovač

Razmatranja u ovome tekstu samo su književni pokušaj smještanja djela Mirka Kovača u kanon moderne hrvatske književnosti. Autor desetak romana, drama, nekoliko scenarija i mnogih članaka pisac je za kojeg se moderne političke granice od raspada Jugoslavije ne podudaraju s granicama univerzalne kulture. Dolazeći s granice Crne Gore i Hercegovine, Kovač je na početku privržen Beogradu, a zatim od početka 90-ih pa do smrti Hrvatskoj. Ostao je pisac kulturne Jugoslavije, svjedok sjećanja, kroničar vremena prezira i iznad svega čuvar moralnoga reda, čuvar etičkoga koda temeljen na kršćanskim vrijednostima. Emigrant, ali po svom vlastitom mišljenju daleko od definicije emigranta, postoji u sastavnoj, ali različitoj kulturi država bivše Jugoslavije jer je njegova domovina samo književnost. Promišljanja o smještaju djela toga velikog autora, koji je postao *ničiji*, variraju ne samo oko kanona hrvatske književnosti nego i oko pojave *hiperkanona* (D. Damrosch 2010: 367–380) višekulturalne bivše Jugoslavije, na osnovi *interkulturalnih književnih proučavanja* (Z. Kovač, M. Dąbrowski) i prisjećanja pojmova *pisac/književnost razmeđa* (M. Dąbrowska-Partyka).

Ključne riječi: kanon suvremene hrvatske književnosti, geografsko i kulturno razmeđe, postjugoslavenski hiperkanon

> »Možda pripadam onom malobrojnom krugu pisaca koji sami sebe, svojim postupcima i svojim načinom mišljenja, izbacuju iz bilo kakvih kolektivnih zanosa i ostaju negdje na margini kao vječiti autsajderi. Ako se ne svrstate ni na jednu stranu, onda vas obično niko neće. To je i najbolji i najteži položaj za intelektualca«.[1]

Imajući u vidu niz složenih problema koje donosi stvaralaštvo i biografija Mirka Kovača, kao što su npr. »iskustvo razmeđa« (M. Dąbrowska-Partyka: 2004), »pripadanje više otadžbina« (B. Zieliński) i sl., valja naglasiti da je nakon raspada Jugoslavije pojam nacionalne povijesti književnosti

1 »Mirko Kovač – pisac koji piše mrko«, http://blog.b92.net/text/9535

i nacionalne filologije postao poseban izazov za humanističku nastavu u akademskim krugovima, pogotovo za strane studente. Skup Trans-*Misije Kroatistike* održan u prosincu 2013. g. u Poznanju bio je dobar povod za takva razmatranja. Stavivši na stranu široki Kovačev angažman u jugoslavenskoj kinematografiji, tekst se bavi položajem pisca na razmeđu više književnosti, kultura, jezika. Cilj ovoga rada nije hermeneutička analiza književnih djela Mirka Kovača, već jedva predočavanje razmišljanja o velikom i dobro poznatom opusu toga posebnog pisca u okvire kanona suvremene hrvatske književnosti, a inspiriran smrću autora *Grada u zrcalu* (u kolovozu 2013. g.) koja je izazvala zanimljivu diskusiju na temu njegove književne pripadnosti. Makar se M. Kovač kao pisac ne uklapa u retoriku identifikacije nacionalne književnosti jer pripada skupini umjetnika određivanih kao transnacionalni, može se reći da je dolaskom u Rovinj (nakon 1991. g.) emigrirao iz Beograda ne samo na teritorij Hrvatske, nego na neki način – također i u hrvatsku književnost. Može li M. Kovač zauzeti mjesto u kanonu suvremene hrvatske književnosti?

Navodeći misao Thomasa S. Eliota, definicija pisca sadržana je jedino u artizmu njegovih djela, u samom činu pisanja koje je istinska umjetnost. Književni se slučaj Mirka Kovača može razmatrati u kontekstu nove (*južnoslavenske*) interkulturne književnosti. Stvaralaštvo istaknutoga (*jugoslavenskog?*) pisca koji je preminuo prije godinu dana povlači za sobom niz pitanja povezanih s pripadnošću autorâ koji su upućeni na margine nacionalnih književnosti te iz različitih razloga smješteni izvan kanona, negdje *između*. Koncepcija interkulturne povijesti književnosti (Kovač Z. 2005), kao i razmišljanja o interkulturalnosti kao metodi književnih istraživanja (Dąbrowski 2001), te pojam književnih mikrokanona (Damrosch 2010), stvaraju alternativu za usku klasifikaciju određenih pisaca i njihovih djela u okviru nacionalnih književnosti i predstavljaju izazov za humanističku i slavističku nastavu nakon raspada Jugoslavije. U procesu stvaranja i revizije kanona suvremene hrvatske književnosti i kulture, u slučaju takvih pisaca kao što je M. Kovač, značajno je pitanje njegove složene biografije čiji je odraz kreirana slika predstavljenoga svijeta, *locus* razmeđa i egzistiranje između država, gradova, zavičajâ, religija, kultura i jezikâ.

> Tko smo, što smo, odakle dolazimo, kamo idemo – to su vječna filozofska, pa i spisateljska pitanja što nas danomice kopkaju, možda i stoga što su primamljiva za odgonetanje i što odgovori uvijek pobuđuju znatiželju, jer svatko ima svoju priču i svatko je priča na svoj način. (...) Još kao dječaka, na putu do škole, znali su me stariji presresti i pitati čiji sam. Mislim da nikad nisam točno odgovorio. Najčešće bih odbrusio: »ničiji«, »ne znam«, »svoj«, »zaboravio sam«, ali nisam to činio kao namćor, nego prije kao vrag koji se izruguje takvom zapitkivanju (Kovač M. 2004: 9, 13–14).

U tekstu o formiranju kanona/kanonâ pojedinih južnoslavenskih književnosti nakon raspada Jugoslavije[2], Enver Kazaz naziva nacionalni književni kanon politiziranom pojavom i mjestom demonstracije vlasti (mjesto moći). Kazaz samim time dovodi u pitanje smisao postojanja isključivo jednoga reprezentativnog kanona u okviru jedne književnosti koji ima obilježja trenutačno vladajuće ideologije služeći kao oruđe u procesu konstruiranja identiteta, što je vidljivo, ako nigdje drugdje, u izboru školskih lektira.

> Historija kanona na južnoslavenskom kulturnom prostoru jednaka je, dakle, s poviješću podređivanja književne znanosti nalozima političke ideologije. Stoga južnoslavenska akademska zajednica nikad nije uspjela realizirati alternativni kanon sve do postmodernističkog samoosvješćenja i stava o neminovnosti kanonskog plurala koji prirodno proizlazi iz postmodernističke poetike (Kazaz 2005: 124).

U detaljnoj analizi promjena u hrvatskoj kulturi na kraju XX. i početkom XXI. stoljeća, periodu burnih diskusija povezanih s karakterom, mjestom i ulogom domaće kulture u europskom kontekstu, Maria Dąbrowska-Partyka zaključuje:

> Kako u drugim postkomunističkim zemljama, tako i u Hrvatskoj traje (...) konfrontacija između zagriženog provincionalizma koji propagira »hermetičko zatvaranje u vlastitoj tegli« i stava (veoma različito shvaćanog) otvaranja »prema svijetu i Europi«. U te veće cjeline ne tako često, ali ipak se ubrajaju najbliži susjedi. (...) vizija vlastite povijesti i kulturne tradicije još uvijek biva interpretirana iz ugla europskog predziđa i nacionalne martirologije (Dąbrowska-Partyka 2005: 352).

U Hrvatskoj su od početka 90-ih godina izvršene promjene u okviru nacionalnoga kanona estetskih i idejnih vrijednosti. »Novi, ili značajno interpretirani kanon trebao je biti nosilac nacionalnih/državotvornih vrijednosti čiji je proizvođač i najvažniji medij bila u takvom shvaćanju (...) književnost« (Dąbrowska-Partyka 2005: 356). Tu »državotvornu«, etnocentričnu politiku iz perioda tuđmanovštine M. Dąbrowska-Partyka dodatno naziva:

> (...) valorizirajućom »europejstvo« Hrvatske (...) koja taj pojam svodi na rang ključnog simbola izuzetne, potpuno zasebne pozicije hrvatske kulture u njenom regionalnom, »balkanskom« okruženju. (...) u Hrvatskoj je, čini se, još uvijek živa »misionarska« predodžba o najvažnijim funkcijama književnosti, što znači da vjera u njeno društveno djelovanje nije podlegla većoj eroziji (Dąbrowska-Partyka 2005: 363, 364).

---

2 E. Kazaz stigmatizira politizaciju izbora djela i njihovih autora, također u okviru novoga kanona bosanske književnosti, opće *žongliranje* književnim naslijeđem I. Andrića, izbacivanje van glavnoga pravca *politički nepodobnih* pisaca i spisateljica, drugim riječima vršenje *čistki* u okviru nacionalnih kanona.

O problemima povezanim s formiranjem hrvatskoga književnog kanona od XIX. stoljeća piše Marina Protrka (*Stvaranje književne nacije*, 2008)[3], naglašavajući da se kanon tzv. velikih djela temelji na njihovoj estetskoj ocjeni i umjetničkoj vrijednosti, kako se više puta događalo – o sadržaju su kanona u manjoj mjeri odlučivale umjetničke vrijednosti, a više Foucaultova politika vlasti. Drugim riječima, kanon biva formiran uzimajući u obzir određenu ideologiju, politiku interesa i vrijednosti elite koja je opisana kao: bijela, muška i europska. Takozvana hegemonija kanona ili dinamika njegovoga nastanka u hrvatskoj je kulturnoj zajednici određena percepcijom njene vlastite marginalnosti:

> Zamišljan bilo kao *antemurale christianitatis* ili kao most između Istoka i Zapada, južnoslavenski je prostor s jedne strane uvjetovan implicitnim orijentalizmom u kojem se vlastita civiliziranost gradi nauštrb barbarskih istočnih susjeda, a s druge strane eksplicitnim okcidentalizmom, koji podupire osjećaj ugroženosti, manje vrijednosti i izloženosti asimilaciji civiliziranih zapadnih susjeda. Od te je zasnivajuće traume nacionalnog identiteta moguće pratiti niz protuaktivnosti vlastitog legitimiranja, među kojima prednjači rad na nacionalnom pamćenju kroz opću i književnu povijest i književni kanon (Protrka 2008: 12–13, 34, 40).

M. Protrka dolazi do zaključka da je u okviru hrvatske književnosti, barem od XIX. stoljeća, proces formiranja književnoga kanona podlegao utjecajima aktualne politike. Sadržaj kanona, pisci i njihova djela, trebao je biti kulturni kapital hrvatske zajednice. Usporedo sa stvaranjem kanona stvoren je konkretan sustav koji je jedne pisce i pjesnike nagrađivao, a druge sankcionirao.

> Slaveni, pa i Hrvati, nisu osjećali ugroženost od apsolutnih vladara, već od njemačkih i mađarskih zemljoposjednika i gradskih eksploatatora čiji nacionalizam nije ostavljao dovoljno prostora nacionalnom postojanju Slavena. (...) Književni kanon, uz druge stupove na kojima se gradi nacionalni kontinuitet–identitet–tradicija, tako integrirajući i homogenizirajući prostor unutar vlastitih granica zapravo proizvodi razliku prema drugima koji se nalaze izvan njih (Protrka 2008: 44).

---

3 Marina Protrka navodi da pojam kanon nije ništa drugo nego grupa književnih djela kojoj je (obično) znanstvena institucija pripisivala centralni značaj u okviru određene kulturne zajednice. »Autori poput Harolda Blooma inzistiraju na konceptu stabilnog književnog kanona koji počiva na trajnim estetskim vrijednostima. Dok se s druge strane od 60-ih godina XX. stoljeća pojavljuje niz autorica i autora koji s različitih (političkih, rodnih, etičkih i socijalnih stajališta osporavaju uvriježeni kanon, uvodeći pisce koji bi predstavljali anti-kanon ili dopunjeni kanon (...)« (Protrka 2008: 12–13, 34, 40)

Mirko Kovač, *jugoslavenski* (?) pisac, rođen 26. prosinca 1938. godine u selu Petrovići kod Nikšića u Crnoj Gori, preminuo je 19. kolovoza 2013. godine u hrvatskom Rovinju. Mjesta rođenja i smrti velikoga književnika nisu beznačajna, jer predstavljaju bitne locuse, kako za njegovu biografiju, tako i za spisateljsko stvaralaštvo. Nakon krvavog raspada Jugoslavije i izdvajanja nekoliko nacionalnih književnosti, u diskusiji o pripadnosti stvaralaca kao što je autor *Kristalnih rešetaka*, slučaj Mirka Kovača nije bio usamljen. S obzirom na geografsko-multikulturni prostor u kojem je došao na svijet i u kojem je odrastao (hercegovačko-crnogorsko područje), pisac je viđen kao još jedan *jugoslavenski homo viator* »koji prakticira razmeđe«:

> Ukoliko pod tim pojmom podrazumijevamo određeni teritorij, trebali bismo prvo govoriti o kultiviranju ili eksploraciji [razmeđa]. Dodajmo da se radi o teritoriju koji nije obavezno uz granicu, na primjer državnu, nego o mjestu na kojem su granice unutra, čiji stanovnici govore različitim jezicima, mole se u različitim hramovima ili su različite nacionalnosti. (...) riječ »razmeđe« određuje ne samo mjesto, nego i određeni etos i tradiciju. (...) izraz »čovjek razmeđa« odnosi se na tolerantnu osobu, koja često ima zamršene obiteljske korijene, za koju je karakteristična empatija, kritični patriotizam, otpornost na nacionalne fobije, točno vladanje jezicima, radoznalost prema drugom i, povezana s otvorenošću prema svijetu, ljubav prema svome malome zavičaju (Czyżewski 2008: 14).

Kovačeva smrt izazvala je diskusije o književnoj i nacionalnoj pripadnosti autora *Vrata od utrobe* (1978), koji je za života mnogo vremena proveo na različitim mjestima i gradovima bivše Jugoslavije, od Bileće, Beograda, Zagreba, nastanivši se za stalno u istarskom Rovinju[4]. Nije lako jednoznačno odgovoriti na pitanje: *čiji* je pisac Mirko Kovač? Autor *Grada u zrcalu* (2007) gotovo cijeloga života izbjegavao je klasifikaciju i etiketiranje. U poljskoj verziji Wikipedije čitamo da je Mirko Kovač u prvom redu hrvatski pisac, esejist i scenarist. Isto tako, 19. kolovoza 2013. glavni informativni programi hrvatske televizije prenijeli su vijest da je toga dana »preminuo hrvatski/crnogorski/srpski i bosansko-hercegovački pisac«. Međutim, djela pisca povezanog s Rovinjom i hrvatskom publicistikom još uvijek nisu razmotrena u vodećim radovima o povijesti hrvatske književnosti. Kovač, koji je djelomično slavio Beograd, ali i razmeđe s kojeg je potjecao, kao i Dubrovnik i Zagreb, koji je ponekad pisao ekavicom, ponekad na hrvatskom, ostaje transparentan za bezmalo nekoliko panteona nacionalnih književnosti. Zajedno s drugim autorima, počevši od Ive Andrića preko Vladana Desnice, Danila Kiša i dr., a završivši na Miljenku

4 Autor *Grada u zrcalu* definitivno je napustio Beograd 1991. godine na samom početku krvavoga raspada Jugoslavije u znak neslaganja s politikom Slobodana Miloševića. Kovač je prvo prešao u Zagreb, a zatim se za stalno preselio u Rovinj.

Jergoviću, književni slučaj Mirka Kovača izaziva slične probleme s njegovom klasifikacijom. Damir Pilić primjećuje:

> Mirko Kovač je svojom smrću bacio u očaj novinare i urednike od Sutle do Šarplanine, darujući im nerješivu zagonetku kako da politički korektno i geografski točno odmjere naslove njegovih nekrologa, odnosno u koju nacionalnu književnost da ga smjeste. No Kovač je bio dovoljno velik pisac da može jahati na čelu kolone bar triju nacionalnih književnosti (Pilić, Umro-je-pisac-veci-od-Jugoslavije).

Dvojbe oko književne pripadnosti izgleda da nisu bile važne (barem nakratko) prvih dana kada su mediji obavještavali o piščevoj smrti. Odajući počast njegovu stvaralaštvu u masovnim medijima (tisak, televizija, internet), opraštali su se od Mirka Kovača epitetima koji imaju značajnu konotaciju: »jedan od najtalentiranijih pisaca našeg područja«, »poznati jugoslavenski pisac«, »privatni pisac u ladanjskome egzilu«, »naš veliki pisac«, »mag iz Bileće«, »pisac veći od Jugoslavije«, »jedan od najvećih pisaca našeg vremena«, »posljednji veliki pisac epohe«, »pisac nadnacionalnog značaja«, »najtalentiraniji književni emigrant«, »veliki regionalni pisac«, »jedan od najtalentiranijih pisaca Balkana«, »jedan od najznačajnijih južnoslavenskih pisaca«, »najznačajniji pisac jugo- i postjugoslavenskog područja«, »pisac čudotvorac«, »jedan od najtalentiranijih pisaca južnoslavenskog postmodernizma«, »pisac koji prelazi okvire svih ideologija« i sl.

Kao i mnogi drugi pisci geografskoga i kulturnog razmeđa, Mirko Kovač pripada grupi umjetnika određivanih kao transnacionalni. Tekstovi ranije napisani na srpskom jeziku objavljeni su na hrvatskom nakon redigiranja samoga autora. Pisac za kojeg nisu postojale granice nacionalnih književnosti i koji u jednakoj mjeri pripada crnogorskoj, srpskoj, hrvatskoj i bosansko-hercegovačkoj književnosti, već u najranijoj mladosti bio je buntovnik, posebno osjetljiv na pitanja vlastitoga identiteta i pripadnosti, kao i pisac koji »prlja vlastito gnijezdo« i koji je »nacionalno neuhvatljiv«:

> Među svojima sam se osjećao najgore, uvijek mi se činilo da me promatraju kao nekoga tko je neprilagođen, tko će ih iznevjeriti. Već nakon mojih prvih literarnih radova i stanovitih kritika, ponajprije društvenih, moji su me bližnji dočekali teškim moralnim maljem i prvi podastrli da sam okaljao obraz užoj i široj porodici, jer da su oni davno uvidjeli kako sam u žitu porodice kukolj koji valja odstraniti (Kovač M. 2004: 9, 16).

U kasnijem je periodu stvaralaštva Mirko Kovač mijenjao jezik svojih tekstova[5]. Miljenko Jergović primjećuje da se pisac na specifičan na-

5 »Moćnu je, vrlo intenzivnu beogradsku ekavicu, kojom je pisao do 1991., i u kojoj je započeo i svoj veliki beogradski roman *Kristalne rešetke*, zamijenio hrvatskom

čin »prelijevao« iz srpske u ostale književnosti: prvo u hrvatsku, zatim u crnogorsku i bosansko-hercegovačku. Zahvaljujući neprekidnoj težnji za stalnim seobama (fizički, ali i u književnom smislu, mijenjajući mjesta stanovanja), isticao je svoju višedimenzionalnu pripadnost i zato je, lavirajući po područjima nekoliko književnosti, Mirko Kovač *ostao ničiji*.

> Kada jedan čovjek isključuje sebe iz neke zajednice, bilo da nekamo odlazi ili bira ono što se naziva »unutarnji egzil«, onda je i jezik bitna stavka te osobne drame. Onaj srpski jezik negdje od druge polovine osamdesetih godina, više nije bio moj. Jezik rata, mržnje, uvreda, huškanja na druge, izazivao je otpor u meni. Ja više nisam razumio mnoge ljude, poznanike, pa i bivše prijatelje. Naši mali jezici imaju istu sudbinu kao i mali narodi, a to je da se gložimo i bijemo zbog nevažnih stvari. Možda sam na tom jezičnom planu napravio tek neki mali otklon, ali to je isto stablo, nisam imao kamo s njega. A sasvim je svejedno na kojoj ste grani (Kovač M., *Blizu mitova padaju glave*).

Jezik, odnosno jezici, stvaralaštva M. Kovača, više puta su postajali političko pitanje. Na primjer, roman *Životopis Malvine Trifković* (1971), u kojem pisac u krivom ogledalu predstavlja mane, stereotipe i nacionalni ponos srpske obitelji Trifković i hrvatskoga klana Pavčić, napisan je djelomično na ijekavici, a djelomično na ekavici. Tu su činjenicu autoru često predbacivali te je postao predmetom kritike. U jednom je intervjuu, pod značajnim naslovom *U Bosni se osjećam najbolje*, koji je pisac dao povodom dobivanja nagrade, *Meša Selimović* rekao:

> Nekad mi neko zna prigovoriti da sam pisao ekavski – pa, naravno da sam pisao ekavski, živio sam u Beogradu! Ja sam rođenjem s ijekavskog područja, ali sam se potrudio da uđem u ekavicu. I to mi je samo jedno iskustvo, ekavica ima svojih draži, barem kad je o prozi riječ. Roman *Životopis Malvine Trifković* pisao sam u Zagrebu krajem šezdesetih godina, i to na jednom starom hrvatskom i starom srpskom jeziku. Jer jezik, ne samo što služi za individualizaciju likova nego je bitan i kao književni postupak, vrlo često i kao forma[6].

Kako primjećuje Boris Novak, ratovi se na terenu bivše Jugoslavije bili u znatnoj mjeri lingvistički ratovi. Nepravedna sudbina zadesila je one ljude pera koji su zbog stvaranja novih država izgubili svoje mjesto u povijesti književnosti danoga naroda i jezika. I pored ranije pripadnosti izbačeni su iz antologija, »precrtani«. Kako se ispostavlja, jezik nije samo prozračno sredstvo komunikacije:

---

ijekavicom, lijepim i vrlo klasičnim jezikom, u čijoj se eleganciji ogleda cijela jedna uglavnom nenapisana i nepostojeća hrvatska književnost«, http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/mirko-kovac-privatni-pisac/

6 http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php

> Jezik nije samo prozračno sredstvo komunikacije, nego uvijek ima svoju vlastitu gustinu, svoju vlastitu istinu. Svaki jezik osvjetljava svijet na karakterističan način koji se razlikuje od slika svijeta koje daju drugi jezici. Biti razapet između dva jezika znači veliko bogatstvo, ali i veliki emocionalni i egzistencijalni napor kako povezati dva različita iskustva, dvije različite kulture, dvije obale života; to jeste veliko bogatstvo, ali je i bol (Novak 2003: 34).

U razmišljanjima o jezičnom pitanju u činu stvaranja književnosti, teško je ne složiti se s konstatacijom jednoga od najzanimljivijih književnika našega vremena – Salmana Rushdija, koji je već početkom 80-ih godina izrazio sljedeću misao, da upravo »(...) u jezičnim borbama nalazimo odraz drugih borbi koje se događaju u realnom svijetu: borbe koja se vode u nama samima između kultura i utjecaja naših djela na naše zajednice« (Rushdie 2013: 21).

Hrvatski istraživač Zvonko Kovač koncepcijom interkulturne povijesti književnosti stvara alternativu, ali istovremeno i poseban izazov za humanističku nastavu u akademskim uvjetima, koja se odnosi na način obrade kanonâ nacionalnih književnosti s područja bivše Jugoslavije. Prema autoru teksta *Slavistika vs. regionalna književna komparatistika* (Kovač Z. 2011: 77–91), Jugoslavija je i dalje povijesno-geografski prostor i multikulturna zajednica uzajamnih uvjetovanosti. Dobar primjer interkulturnoga pisca južnoslavenskih književnosti, koje Zvonko Kovač naziva »malom slavistikom«, prije svega je Ivo Andrić i njegovo neiscrpno književno naslijeđe. Ispostavlja se da danas i ostali autori porijeklom s razmatranog područja dijele sličnu sudbinu kao južnoslavenski nobelovac po pitanju književnoznanstvene klasifikacije. Stvaralaštvo mnogih od njih određuju okviri predstavljenoga svijeta, koji se poklapaju s topografijom balkanskih razmeđa, kao i zamršene sudbine i međuljudski odnosi njihovih junaka koji se kreću po rubovima narodâ i kultura i koji se suočavaju s problemom pripadnosti svugdje i nigdje. U tim se djelima pojavljuje najčešće pojam *poetike prostora, topos granice, raskrižja*, pozicija postojanja *između* (Duraković 2012: 349). U okvirima istraživanja pojave interkulturne književnosti postjugoslavenskoga područja, Zvonko Kovač signalizira niz primjedbi, od kojih se prva odnosi na neophodnost preciziranja pojma *pisci u regiji* koji je u upotrebi:

> Obično se pod tim pojmom, pod pojmom književnosti i kulture u regiji, danas prikrivaju najmanje dva međuknjiževna konteksta: uži, koji se na nekim slavističkim katedrama preimenovao pa glasi bosanski-hrvatski-srpski ili čak (strogo po abecedi) crnogorski, bosanski, hrvatski i srpski, odnosno širi – južnoslavenski, a misli se na jugoslavenski ili čak samo na kontekst središnje južnoslavenske komunikacijsko-književne zajednice četiriju republika-država, da ih sada ne spominjemo. (...) određena je namjera brojnih kritičara, pa i ozbiljnih po-

> vjesničara književnosti, da sintagmom »u regiji« pokriju one pomalo zabranjene pojmove, kao što su Jugoslavija, ex-jugoslavenski prostor, serbokroatistika, jugoslavistika, Balkan, pa čak i južna slavistika i slavistika, srednja i jugoistočna Europa i sl. (Kovač Z. 2012: 130–133).

Prema Zvonku Kovaču, interkulturna je književnost bivše Jugoslavije prirodna pojava zbog već razvijenog tradicionalnog potencijala dvo- i multikulturnih čitatelja »regije«, koji su istovremeno i čitalačko tržište. Osim toga, bitan čimbenik je i otvorenost prema kulturnim vrijednostima iz najbližeg susjedstva. Književni slučaj Mirka Kovača može se tretirati također u diskusiji o *klasicima drugih* koja se vodila prije nekoliko godina na stranicama časopisa *Sarajevske sveske*[7]. Osim Z. Kovača, sudjelovali su još Mihajlo Pantić, Tonko Maroević, Marjan Strojan i dr.

> Bitno je razumjeti da klasika druge književnosti danas ne posvajamo zbog njegova političkog ili kulturnog autoriteta, nego kao kapital koji prije svega obogaćuje našu kulturu. (...) Nije rijedak slučaj da baš dvopripadni pisci ne samo da ne postanu istodobno klasici obiju književnosti, nego svojom neopredijeljenosti ostaju na rubovima obje potencijalno zainteresirane kulture (Kovač Z. 2012: 133–136).

Suvremeno shvaćanje književnoga kanona hrvatski istraživač određuje na sljedeći način:

> Književni kanon, kako ga tumači suvremena teorija književnosti, ne odnosi se samo na provjerene vrijednosti iz književnoga naslijeđa, koje se i u uvjetima razvijenih književnih kultura rijetko iznova uspostavljaju, preispituju, pa se tek različito interpretiraju, nego je on pojava s kojom računa i književna kritika, izdavači i nastava književnosti, pa često zaslužuje kulturno-sociološku pozornost (Kovač Z. 2005: 87).

U razmišljanjima o interkulturnosti kao metodi književnih istraživanja Mieczysław Dąbrowski izdvaja najmanje pet modela interkulturne analize: prvi, zasnovan na elementima kulturnoga pograničja, sociološki model; drugi model zasnovan na premisama semiotike, a točnije aksiosemiotike; treći, zasnovan na etničkom aspektu; četvrti, koji se nadovezuje na antropološke kategorije i pojmove i peti model, koji uzima u obzir elemente interferencije i interkulturne komunikacije (Dąbrowski 2001: 61–70). Razmišljajući pritom o karakteristikama suvremene kulture i o tome može li se i na koji način govoriti o zajedničkim mjestima u europskoj kulturi, M. Dąbrowski primjećuje:

> Danas se kultura vidi kao duboko hibridna pojava čija je dominanta razlika, a ne identičnost. (...) primjećuju to i sami pisci i često svoje

7 Usp. *Sarajevske sveske* 2005: 8–9; *Sarajevske sveske* 2012: 37–38.

> tekstove ispunjavaju metarefleksijom o karakteristici vlastitog funkcioniranja u tuđem svijetu, o odnosu na primordijalnu kulturu koja se napušta iz različitih razloga i sl. (...) Emigracija, iskorijenjenost, diskontinuitet – to su *toposi* suvremenog egzistencijalnog iskustva (Dąbrowski 2001: 15–19).

U sporu oko modela suvremene kulture interkulturne studije, književna komparatistika i istraživanja »nove povijesti književnosti«[8] predstavljaju danas opširan prostor za intenzivnu diskusiju o viđenju kulture i društva koje se mijenja. »Interkulturnost označava svjesno, aktivno postojanje »između kultura«, stvarni interkulturni dijalog vođen radi precizno određenog cilja, zapravo primjećivanje raznovrsnosti (...) u okviru otvorenih zajednica« (Hejmej 2013: 193, 199). Koncepciju suprakulturne povijesti književnosti predlaže, među ostalima, David Damrosch, u kojoj bi vodeću ulogu igrali privremeni književni mikrokanoni (Hejmej 2013: 269). Prema mišljenju D. Damroscha, okvire komparatističkih studija danas određuju »linije veza koje vode preko sukobljenih granica naroda i kultura, kao i nove linije poređenja koje vode preko, aktualnih u svjetskoj literaturi, podjela na hiperkanon i antikanon« (Damrosch 2010: 380). Istraživanja o odnosima književne komparatistike i nacionalne povijesti književnosti (nacionalne filologije) koja vrše pristalice transkulturne teorije književnosti i interkulturnoga dijaloga, kao što su Anders Pettersson, David Damrosch i Franco Moretti, nadovezuju se na već poznatu koncepciju *svjetske književnosti* (*Weltliteratur*) J. W. Goethea. D. Damrosch nas uvjerava da je komparatistika lijek za bolesti nacionalističkoga separatizma, šovinizma i uzajamnih animoziteta (Hejmej 2012: 411). Upravo će suprotstavljanje hermetičkim nacionalnim filologijama biti presudno za uzvišenost Goetheove vizije *Weltliteratur*. Slučaj je Mirka Kovača, njegova zanimljiva i zamršena biografija koja se odražavala na predstavljeni svijet mnogih djela kao priča o *iskustvu razmeđa* (Dąbrowska-Partyka 2004: 57–59), o nomadskoj egzistenciji na multikulturnom području, o identitetu, hibridnosti, vanjskoj i unutrašnjoj emigraciji, nepokoravanju i neprilagođavanju, kao i o borbi protiv etnocentrizma[9].

> A u zrelim godinama, čitao sam jednu knjigu u kojoj se govorilo da najviše plijene oni umjetnički likovi koji su u bijegu od mjesta rođenja, od svojte i roditelja, te da su sukobi, društveni i etnički, zapravo pobuna na sve ono što je okovalo individuu, pobuna protiv pripadnosti. Taj je autor, davno sam to čitao i više se ne sjećam njegova imena, rekao

8 Od poljskih istraživača možemo navesti primjerice: Teresu Walas, Ryszarda Nycza, Marka Zaleskog i dr.

9 Slične dileme nastaju oko studentskih nastava sa temom djela Ive Andrića ili Miljenka Jergiovića, usp. Szperlik E., *Između Bosne, Dalmacije i Zagreba – Jergovićevih junaka »život u kolodvorskoj čekaonici«*, »Sarajevski Filološki Susreti II«, Zbornik radova (knjiga II), Bosansko filološko društvo, Sarajevo 2014., str. 248–261.

> da je i domoljublje neka vrst mržnje prema svojima, porijeklu, etniji, i da je želja za otpadništvom jaka koliko i ona da se zbijemo u kokošinjce. Da nije jakog animalnog u nama, svi bismo bili otpadnici. Kada sam se odjavljivao iz rodnog kraja, ušao sam u općinu i rekao službeniku: »Molim vas, iskorijenite me« (Kovač M. 2007: 70).

Bogusław Zieliński naziva Mirka Kovača »kroničarom ›vremena poniženja‹«, »čuvarom moralnog poretka, depozitarom etičkog kanona zasnovanog na kršćanskom sustavu vrijednosti« (Zieliński 2010: 185–186), »arhetipskim prognanikom« (Zieliński 2013: 242) i »velikim bjeguncem« (Zieliński 2013: 235), pod čime podrazumijeva bijeg pisca od burne politike koja je potresala Jugoslaviju za života autora *Malvine*.

> Fatalistički prostor balkansko-mediteranskog pograničja u Kovačevoj prozi podleže demitologizaciji, jer pisac demaskira lokalnu mitologiju zasnovanu na različitim, ispreplitanim tradicijama, ali ona istovremeno rađa san o boljem i lepšem svetu. San o potpunoj slobodi, a »sloboda je na kraju krajeva san o neposlušnosti, dok je umetnost – rekao je pisac u jednom od intervjua – naposletku neka forma pobune« (Zieliński 2010: 187).

Prema mišljenju B. Zielińskog, Kovač je vidno izbjegavao teme o mitu rata, mitu komunističke modernizacije i totalitarnih utopija, distancirajući se od velikih nacionalnih mitova i vjerskoga fundamentalizma. U romanu *Kristalne rešetke* (1995), ističe:

> (…) arhetipski izgnanik ne priznaje dogmatsku pretpostavku da identitet automatski podrazumijeva mogućnost trajnog postojanja tolerantne zajednice koja robuje principu harmoničnog sudjelovanja u ritualima uvođenja u svijet univerzalnih vrijednosti. Kovač, koji je napustio Beograd satrapa Miloševića, odaje Beogradu, u kojem je proveo nekoliko desetina godina, svojevrsno priznanje (Zieliński 2013: 242).

U kratkoj sintezi spisateljstva Mirka Kovača, B. Zieliński primjećuje, također, problematiku povratka otadžbini, kreiranoj od strane pisca nijedne i više otadžbina, uvjerenoga da se »otadžbina ne posjeduje, nego osvaja« (Kovač M. 2004: 20).

> Paradigma kreirane otadžbine označava specifičnu književnu transformaciju prostora kao izraz čežnji, nostalgije ili melankolije, ona je bliža pojmu doma nego otadžbine, a još je dalja od značenjskog kompleksa države. Male kreirane otadžbine vjerojatni su prostori, one ne iziskuju verifikaciju, ne zavise od geografske i povijesne mape, a možda su i same alternativna mapa. Poseban je element unutar-romanesknih porodičnih naracija Kovačeve proze apologetska i nostalgična uzvisujuća naracija, koju pisac naziva »raguziranjem«, odnosno podizanjem prestiža tako što se poziva na renesansno-barokni komplekst kulturnog i književnog Dubrovnika (Zieliński 2013: 243).

Prema teoriji hibridnosti kulture i identiteta u suvremenom svijetu, koju analizira Žarko Paić, nastajanje i ukrštanje supranacionalnih kulturnih identiteta povezano je s postkolonijalnom kritikom i društveno-političkom emancipacijom. Za hrvatskoga sociologa suvremena hibridnost znači antiautoritarnu koncepciju kulture, izmišljeni »treći prostor«, područje »u – između« (in-between), koja je neodređena i nestabilna: »Hibridnost kulture uvjetovana je (...) među ostalim, nužnošću rekonstrukcije pojma nacije-države osobito u Europi kao koncepta koji više ne može biti izričito ograničen na ›državotvorstvo‹ autohtonih naroda s vladajućom kršćanskom religijom i hegemonijom nacionalno čiste kulture« (Paić 2005: 63–64). Paić ističe da je figura *stranca* ili *iskorijenjenoga*, česta u postmodernim društvima, identična s figurom autsajdera ili gosta u okviru strane zajednice:

> Stranac je nužno izbjeglica iz svoje primordijalne i matične kulture. U moderno doba migracija (nomadizma) on više ne posjeduje čvrsti identitet osim kao sjećanje ili kao nostalgiju za izgubljenim zavičajem koji se ne može rekonstruirati ničim osim prevođenjem »urođenoga« jezika u novi hibridni kontekst. (...) Hibridnost [kulture] jest, doduše, vezana uz etničnost, ali je nadilazi kao svoj temelj bez temelja. Zato je pojam hibridnosti kulture nužno transnacionalan kao nastanak miješanja, ukrižavanja i gubitka/dobitka korijena ili nacionalnog supstrata iz drugih već povijesno izmiješanih i iskrižanih kultura (Paić 2005: 60).

Postmoderni identitet o kojem piše Paić, kompliciran, višedimenzionalan i hibridan, nije ništa drugo do prtljag uspomena ili nostalgija za izgubljenom otadžbinom, zemljom djetinjstva. Takva je i Kovačeva proza, u kojoj pisac više puta pokazuje »tragiku ljudske sudbine viđenu (...) iz perspektive »sobe djetinjstva« (Zieliński 2010: 187). Prema mišljenju B. Novaka, koji smatra da »Identitet ne dolazi iz političkih proklamacija, nego iz kulturnog i emocionalnog sjećanja« (Novak 2003: 33–34), u svojim javnim izjavama o vlastitoj identifikaciji, poznat po sklonosti provokacijama, Mirko Kovač govorio je o sebi da je Crnogorac, Hrvat, Mađar, srpski pisac, Židov kojega je othranila muslimanska dojilja i Ciganin. U periodu intenzivne hajke na pisca, moglo se čuti da se osjeća kao Albanac. M. Kovač, koji je cijeloga života »bježao iz vlastite kolijevke« više je puta naglašavao da etnički identitet nije ništa drugo do »puka etiketa«.

> Neće vas uvijek svi prihvatiti, kako što vas neće svi odbaciti. Dakle, vi možete biti ono što želite, a na kraju krajeva uvijek vam ostaje mogućnost izbora zastave za lijes. (...) Neću da budem ono što mi je rečeno da moram biti. Ne mogu dopustiti da na moju sudbinu utječe pokrajina i mjesto gdje sam došao na svijet. (...) ali sam inzistirao da ne prihvaćam vjeru kao oznaku moje pripadnosti, jer moja pripadnost će se mijenjati ovisno o onomu što će se događati u njezinim okvirima. (...)

> Pojavi li se tračak nade u reinkarnaciju, neću je prihvatiti ako me ponovno smjeste u svijet iz kojeg sam potekao (Kovač M. 2004: 12–16).

Bogato i bezvremensko stvaralaštvo Mirka Kovača, čini se, korespondira s općom dilemom mnogih autora, posebno suvremenih, koji sebi postavljaju fundamentalno pitanje »za koga se piše«? S odgovorom pristiže autor *Satanskih stihova* objašnjavajući: »Moj kratak odgovor glasi da nikad nisam imao u vidu nekog čitaoca. Imao sam u vidu misli, ljude, događaje, forme i za njih pišem, nadajući se da će završeno djelo zainteresirati druge« (Rushdie 2013: 24). Proza je Mirka Kovača supraetnički, supranacionalni i suprajezični element kulture balkanskoga prostora s posebno eksponiranom *antropološkom i personalističkom perspektivom* (Zieliński 2013: 244).

Stvaralaštvo toga formata, kao što su djela M. Kovača, u velikoj mjeri nadilazi kanon samo jedne nacionalne književnosti, za koje je on jednostavno *pretijesan*. U tom smislu izraz »pisac veći od Jugoslavije« izgleda najadekvatnije za određenje književnoga naslijeđa autora *Malvine*. Međutim, univerzalizam proze Mirka Kovača uključuje ga u okvire postjugoslavenskoga hiperkanona.

> On Bibliju tretira ne kao Knjigu Vjere, nego kao univerzalni etički kodeks. Multikulturna pravoslavno-katolička i muslimanska tradicija predstavlja stalnu i svjesno njegovanu vrsnu razliku proze Laureata. U Kovačevoj prozi pojavljuju se brojni pravoslavni i katolički sveci, hramovi triju velikih monoteističkih religija, (...) brojni latinizmi i znaci multikulturne srpsko/ crnogorsko-hrvatsko-židovsko-mađarske simbioze koji uvrštavaju Kovača u krug takvih pisaca kao npr. Andrić i Danilo Kiš, posebno osjetljivih na pojave koegzistencije (Zieliński 2010: 188).

Navodeći misao jednoga od piščevih prijatelja, Filipa Davida, da je zajedno s Mirkom Kovačem prošla izvjesna epoha, ne možemo, a da se ne složimo s činjenicom da je to sigurno bila epoha velike Jugoslavije koja više ne postoji. Možda zaključci iz daljnje analize toga konkretnog stvaralaštva iziskuju još distance te će književno naslijeđe M. Kovača biti tretirano s neophodnom brižljivošću, kako se često događa tek nakon nekog vremena od umjetnikove smrti. Zasigurno će predstavljati izazov za buduće sastavljače različitih antologija, ako uski kanoni »opasnih, po Goetheu – modela nacionalnih književnosti« (Hejmej 2012: 408), ne izgube na značaju. »Mag iz Bileće« izuzetan je autor ispred čijeg prezimena ne treba stavljati informaciju o njegovoj nacionalnoj pripadnosti: srpski/hrvatski/bosanski/crnogorski i samim time ograničavati umjetnički opus. U njegovoj se prozi isprepliću pejzaž djetinjstva, autobiografizam, književni toponim, književna otadžbina, stvarna i zamišljena mjesta, koja su, prema mišljenju pisca, hrana za književnost:

> Postoji samo ovo sadašnje vrijeme, a prošlost, zavičaj, djetinjstvo, mladost – to su literarne činjenice. Ili pjesnička tematika. (...) Upravo ti razni sudari svjetova i historijskih sukoba i jesu neka vrsta hrane za književnost. To je ono, što čini književnost privlačnijom. (...) Kada bi me sada netko natjerao da se vratim tamo gdje sam (slučajno) rođen, bilo bi to progonstvo u tuđinu, u nepoznati svijet, premda ja od ostataka toga svijeta i jezika stvaram svoje literarne fikcije, ali sada ondje više čak ni pejzaž nije isti (Kovač M. 2004: 18).

Literatura

Czyżewski, Krzysztof. 2008. *Linia powrotu. Zapiski z pogranicza*. Sejny: Pogranicze.

Damrosch, David. 2010. »Literatura światowa w dobie postkanonicznej i hiperkanonicznej«. U: *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Ur. Tomasz Bilczewski, Kraków: 367–380.

Dąbrowska-Partyka, Maria. 2004. *Literatura pogranicza – pogranicza literatury*. Kraków: WUJ.

Dąbrowska-Partyka, Maria. 2005. »*Chorwacja w Europie – Europa w Chorwacji. Przewartościowania w obrębie kanonu literatury chorwackiej*«. U: *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku*. Ur. Maria Dąbrowska-Partyka. Kraków: 351–369.

Dąbrowska-Partyka, Maria. 2005. »*Tradycja, klasycy, kanon. O współczesnych rewizjach wartości w obrębie literatury serbskiej*«. U: *W poszukiwaniu nowego kanonu. Reinterpretacje tradycji kulturalnej w krajach postjugosłowiańskich po 1995 roku*. Ur. Maria Dąbrowska--Partyka. Kraków: 387–407.

Dąbrowski, Mieczysław. 2001. *Swój/Obcy/Inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*. Izabelin: Elipsa.

Duraković, Enes. 2012. *Obzori bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Hejmej, Andrzej. 2012. »Komparatystyka i (inna) historia literatury«. U: *Ruch literacki*, 4-5 (313–314): 401–422.

Hejmej, Andrzej. 2013. *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe*. Kraków: Universitas.

Kazaz, Enver. 2005. »Nacionalni književni kanon – mjesto moći«. U: *Sarajevske sveske* 8-9: 123–133.

Kovač, Mirko. 2000. »Malwina. Opis życia Malwiny Trifković«. Prev. D. J. Ćirlić. U: *Literatura na świecie* 7-8: 311–369.

Kovač, Mirko. 2004. »Neprilagođen«. U: *Sarajevske sveske* 6-7: 9–22.

Kovač, Mirko. 2007. *Grad u zrcalu*. Zaprešić: Fraktura.

Kovač, Mirko. Blizu mitova padaju glave, http://www.b92.net/kultura/art_durbin.php?nav_id=474572

Kovač, Zvonko. 2005. »Kanon u ›međuknjiževnim zajednicama‹ i interkulturna povijest književnosti (u tezama)«. U: *Sarajevske sveske* 8-9: 87–100.

Kovač, Zvonko. 2011. »Slavistika vs. regionalna književna komparatistika«. U: *Sarajevske sveske* 32-33: 77–91.

Kovač, Zvonko. 2012. »Kanonski tekstovi i interkulturni pisci ›u regiji‹«. U: *Sarajevske sveske* 37-38: 130–136.

Novak, A. Boris. 2003. » Zašto ›pisci na granici‹«. U: *Sarajevske sveske* 3: 33–36.

Paić, Žarko. 2005. *Politika identiteta – kultura kao nova ideologia*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

Paić, Žarko. 2007. *Traume razlika*. Zagreb: Meandar.

Pilić,Damir.2013.http://www.slobodnadalmacija.hr/Prilozi/Spektar/tabid/94/articleType/ArticleView/articleId/219428/Umro-je-pisac-veci-od-Jugoslavije.aspx

Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. Stoljeća*. Zagreb: Periodica Croatica.

Rushdie, Salman. 2013. *Ojczyzny wyobrażone*. Prev. E. i T. Hornowscy. Poznań: Rebis.

Zieliński, Bogusław. 2010. »Luča duše Mirka Kovača. Književnost između etike i estetike«. U: *Riječ* 4: 185–190.

Zieliński, Bogusław. 2013. »Identitet male otadžbine u prozi Mirka Kovača«. U: *Njegoševi dani 4*. Ur. Tatjana Bečanović. Nikšić: 235–246.

On Crossing the Borders of National Literatures. *Casus*: Mirko Kovač

The deliberations of the text are only a literary attempt to place the works of Mirko Kovač in the canon of the modern Croatian literature. The author of a dozen of novels, dramas, several screenplays, and many articles is a writer for whom the modern political borders from the break-up of Yugoslavia do not coincide with the borders of universal culture. Coming from the borderland between Montenegro and Herzegovina, Kovač, at the beginning bound to Belgrade and from the beginning of the 1990s until his death to Croatia, remained a writer of cultural Yugoslavia, a witness of remembrance, a chronicler of the times of contempt, and above all a guardian of moral order, a keeper of an ethical code based on Christian values. The emigrant, in his own opinion being beyond the definition of emigration, exists in an integral yet diverse culture of the countries of former Yugoslavia, because his homeland is just literature. The deliberations place the works of the great writer, who became 'nobody's', not only in the canon of Croatian literature, but also in the hypercanon (D. Damrosch) of multicultural former Yugoslavia, based on *intercultural literary studies* (Z. Kovač, M. Dąbrowski) and on recalling the terms *writer/borderland literature* (M. Dąbrowska-Partyka).

Key words: modern literary canon, writer/borderland literature, post-Yugoslav hypercanon

Boris Škvorc

Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu i Hankuk University of Foreign Studies, Global Campus*
bskvorc@ffst.hr

Pregledni rad

Hrvatska književnost i postkolonijalno podrivanje/otpor kanonu i taksonomiji struke: od stereotipa o »pripadanju« do »pozicije između« (margine?)

U ovom radu pokušava se prikazati što bi taksonomija proučavanja hrvatske književnosti dobila kad bi uvažila/uvažavala tezu da je hrvatska književnost znatnim svojim dijelom, poetički i politički (i) postkolonijalna, odnosno postimperijalno i *postovisnički* upisana. U prvom dijelu raspravlja se o problemima postkolonijalnog diskursa i složenim odnosima koji vladaju u okviru politike i pedagogije discipline. Uspostavlja se odnos postkolonijalnosti i *postovisništva* (postimperijalnog i postsocijalističkog) kao prešućivanoga povijesnog nasljeđa s prevladavajućim stereotipom o državotvornom kontinuitetu. Središnji dio rada bavi se mogućnostima koje politika i pedagogija postkolonijalne teorije pružaju izučavanju određenih fenomena hrvatske književnosti. Tu se postavlja nekoliko za struku i politiku struke važnih pitanja: o poziciji nacionalne književnosti u odnosima centra i periferije, o upisivanju pozicije nacionalnih narativa (naracija nacije) u odnosu prema centrima (i u odnosu na svijest o marginalnoj poziciji) te o tretmanu (umjetnog) jezika nacije naspram umjetnom jeziku (post)kolonije kao apstraktnog, dislociranog entiteta razlike kao vrijednosti (po sebi). U dijelu koji slijedi nacionalni se narativi promatraju iz fingirane pozicije centra i dekonstruiraju kao *drugi* (različiti, polu/periferni, subalterni, ne-potpuno-civilizirani ili gotovopa-isključeni) u odnosu na stereotipe koje je proizveo zapadni kanon i njegov sustav bilježenja razlike (unutarnje drugosti) u zajednički projekt reeuropeizacije. Polazi se od pozicije teorije svjetskih sistema o odnosu periferije i centra i imperijalno upisane redukcijske binarnosti: *The West and the Rest*. Što bi uvažavanje imperijalističkog diskursa i kolonijalne pozicije, a onda i postkolonijalnog iskoraka upisanog kao razlika unutar globalnoga kulturnog interteksta današnjice, donijelo *u miraz* nacionalnoj filologiji, pokušava se odgonetnuti u zaključnom dijelu teksta.

Ključne riječi: imperijalizam, kolonija, postkolonijalni diskurs, tekstualni otpor, ironija, taksonomija struke, kanon, kurikulum, jezik, privremenost, otpor forme, pedagogija discipline, *postovisnost*, postimperija(lizam)

* This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2015

Nešto općenito o stanju postkolonijalnog diskursa

U svojem eseju o stanju postkolonijalnog diskursa i »discipline« postkolonijalne kritike (teorije) općenito Stephen Slemon (1997: 73) otvara dvije različito motivirane rasprave i upozorava na metodološku nedosljednost argumentacije o jedinstvenom diskursu postkolonijalnog *stanja stvari*, posebno kad se o problemima postkolonijalnog i postkolonijalizma raspravlja u različitim okružjima, odnosno pozicijama kulture. Prema njegovu mišljenju polazi se od tri diskurzivne mogućnosti uspostave odnosa. Riječ je o potencijalima koji se u teoriji (svjetskih) sistema različito odnose prema svojem prostorno i povijesno upisanom *drugom* i to: onom koji pripada europocentričnom središtu i po svojoj povijesno-hermeneutičkoj upisanosti jest kolonijalan/kolonizator (i imperijalistički zadan kao posjednik i korisnik poretka/poetike i pridruženog jezika moći), zatim onom što pripada okružju koje se svojom novijom poviješću i načinom proizvođenja tradicije upisalo u europocentričnu pseudomatricu (takozvani Drugi svijet; danas također retradicionaliziran i s ideološki upisanim imperijalističkim aparatom, premetnut u *sunositelja* novih oblika hegemonije), te, konačno, *drugom* obilježenim prostornom i lokacijskom definicijom takozvanog Trećeg i Četvrtog svijeta, odnosno svjetskom periferijom. Pritom je *drugi* Trećeg svijeta onaj koji je koloniziran izvana (i kasnije neokoloniziran, odnosno politički zatočen i financijski zadužen), a *drugi* iz Četvrtog svijeta nije obavezno zemljopisno izvlašten. To je onaj element razlike što je upisan u kolonizirani prostor kao subalterni autohtoni vlasnik lokalno proizvedene priče o razlici, a riječ je uglavnom o različitim modalitetima unutrašnje kolonizacije. Ti se imaginarni prostori razlike protežu u rasponu od lociranja mjesta domorodaca i manjinskih autohtonih naroda u Europi i u doseljeničkim zemljama Drugog svijeta, preko etničkih i etičkih, sve do klasnih i rodnih očitovanja drugosti upisanih u prostor dominirajuće, često i diskriminirajuće kulturne hegemonije. Kod ovog zadnjeg stručnjaci nisu jedinstveni i mnogi u Četvrti svijet upisuju samo informante lokalne tradicije. U tako široko zamišljenom prostoru diskurzivne lokacije postkolonijalnog subjekta i ne čudi »zbunjenost struke« (Slemon 2006: 104), ali ni uslojavanje neurotičnoga postkolonijalnoga kozmopolitskog agensa (cit. prema Bhabha 2006: 41). Tomu je tako na različitim razinama: od povijesno upisane dekolonizirane nacije – države, sociološki upisanih različitih modaliteta skupnog identiteta do pozicije geopolitički upisane (ili ispisane) ne/mogućnosti očitovanja, odnosno dobivanja glasa u šire (globalno) zamišljenoj zajednici identitetskih razlika. Kako je često riječ o politički i pedagoški kompleksnim sadržajima koje je teško upisati u pripadajuće diskurse, pitanje otpora vezano je uz pokušaje razrješavanja traume u labirintima tekstualnosti. Zbog takve diskurzivne situacije posljedice ove konfuzije realiziraju se proizvodnjom simboličnog otpora teksta kao specifične postkolonijalne diskurzivne taktike. Simbolizirana naracija nacije

tako se suprotstavlja s oblicima otpora koji se upisuju u tekst kao njegova putanja razumijevanja.

U takvom procesu mapiranja kulturne i političke pozicije (tekstualnog) otpora najprije se nameće problem terminologije. On će nam biti posebno zanimljiv kasnije, kad počnemo upisivati neke od ovih klasifikacijskih cjelina u prostor *postovisnosti* (postimperijalne) istočne i jugoistočne Europe. Prvi je terminološki problem vezan uz pitanje kolonije i kolonijalizma kao termina koji su po svojoj definiciji transhistorijski i nespecificirani, raspršeni kroz više disciplina i izmiču ukalupljivanju u taksonomiju struke. No postoje i određene konstante vezane uz čitanje/tumačenje termina. Sam termin kolonijalizma u postkolonijalnim je raspravama, ma koliko one bile divergentne i često pripadaju suprotstavljenim, pa čak i međusobno nesnošljivim konceptima, uvijek upisan unutar ideološkoga koncepta imperijalizma (cit. prema Young 2001). Prema »originalnom značenju riječi« imperijalizam nije izravna ili neizravna dominacija moderne industrijalizirane države nad koloniziranim teritorijima, već se pod tim podrazumijeva osobni suverenitet moćnog vladara nad mnogobrojnim teritorijima, u Europi ili drugdje (Young 2001 i Slemon 2006; cit. prema Mommsen 1974). Radikalni marksizam, s druge strane, imperijalizam vidi kao zadnju fazu europske kapitalističke ekspanzije koja započinje smanjenjem profita na domaćem tržištu i »otvaranjem« stranih tržišta i pronalaženjem novih izvora radne snage. Slemon podsjeća da se postkolonijalna očitovanja većinom nastavljaju na Saidovu tezu o »dominirajućem metropolitanskom centru koji upravlja udaljenim teritorijima«. Uglavnom, većina se teoretičara slaže, kako podcrtava Young, da je riječ o sveobuhvatnom konceptu unutar kojeg je upisan konkretan čin kolonijalizma (izravnog vladanja nacijom ili ljudima od strane druge nacije ili ljudi) ili kolonizacije (osnivanja naseljeničkih kolonija na tuđem teritoriju koji se naturalizira) (cit. prema Slemon 2006: 102 i dalje). Problem se dodatno komplicira postkolonijalnim stanjem kako bivših kolonija (koloniziranih) tako i bivših imperijalističkih sila, kolonizatora koji su provodili gospodarsku i kulturnu aproprijaciju, izvlašćujući fizički lociranog *drugog* iz prostora vlastite autohtonosti (gospodarske, kulturne i prostorne lokalne markiranosti/autohtonosti; kulturne posebnosti). Tu se na trenutak vraćamo lokalnoj perspektivi. Različiti oblici naturalizacije prostora provodili su se u procesu »civiliziranja«, »razvoja«, »preseljavanja« i mnogih drugih procesa »modernizacije« istočne i jugoistočne Europe, a u našem primjeru (ove transmisije) ovdje spomenimo Hrvatsku i Poljsku kao primjere takvih kontinuiranih pritisaka/nasrtaja/okupacija. U upisivanju vlastite postkolonijalnosti (*postovisnosti*) postoje dvije razine odnosa (i otpora). Prva se odnosi na lociranje postkolonijalnosti, neokolonijalnih strategija globalizacijskog imperijalizma i odnosa takozvane formalne slobode (eng. *flag indepenence*; cit. prema Young 2001) unutar prostora lokalne kulturne upisanosti u intertekst partnerstva u moći (s elementima hegemonijskog nadzora na razini odnosa lokalnih elita i *centra*, kao i ras-

krinkavanja takve pozicije/procesa lociranja iz perspektive inter/tekstualnosti). Druga je razina otpora/odnosa vezana uz oblike lokaliziranog otpora koji se u narativima nacija pojavljuju kao markirana razlika i apel na upisivanje razlike kao vrijednosti po sebi. U tom je smislu pedagoški intonirano pitanje, koje kasnije postavljam kao središnju tezu, vezano upravo uz poziciju postkolonijalnosti u taksonomiji naše struke, a manje se bavim kanonom koji je već zadan *bloomovski*, odnosno kao kontinuitet podražavanja zajedničkog projekta što ga se kontinuirano u lokalnoj hegemoniji struke čita iz gore spomenute pozicije, to jest diskurzivne zadanosti elitistički pozicioniranim (muškim i zapadnim) nadzorom. Riječ je o hegemonijski podražavanoj stipulaciji dijakronijski položenog diskursa uklapanja, odnosno *izmišljaja* skladnog prepletanja kulturnih interferencija (između središta i periferije, metropole i dislociranog/skoro-civiliziranog/*drugog*). Danas pak govorimo o interferenciji između novokolonizatora i novokoloniziranog, onoga koji (pr)ocjenjuje kreditni rejting i onoga koji tone u zaduženost (kao novu neokolonijalnu lokaciju /kulture/), o mimikriji različitosti u sustavu koji nagriza lokalnu identifikaciju pretvarajući je u jednu od roba na (zajedničkom) tržištu. Tu dakle, među ostalim, govorimo i o zamecima oblikovanja hegemonije u nastanku. Njezina je uloga provesti rekanonizaciju usklađivanja (sa svijetom i gradom; europocentričnim modelom i lokalnim pseudovernakularnim iskorakom), a ne stipulaciju otpora (diskursu ugnjetavanja kao općeprihvaćenoj i dogovorenoj kulturnoj vrijednosti).

Vratimo se sada Slemonovim raspravama i njegovoj ideji »pedagogije struke« (2006: 103). Riječ je, s jedne strane, o promatranju fenomena kao problemu taksonomije struke, odnosno upisivanju određenih postavki postkolonijalnosti u dogovorene okvire metodološke paradigme. S druge pak strane govorimo o otvaranju prostora redefiniranja pretpostavki kanoniziranja, odnosno kurikuluma (nastave/interpretacije) književnosti kao političkoga/etičkog problema. Prva rasprava odnosi se dakle na polje očitovanja struke, odnosno na područje »postkolonijalnog« kao predmeta proučavanja. Nakon gore uspostavljenog okvira o »imperijalističkom okviru i kolonijalnoj upisanosti« postavlja se pitanje je li postkolonijalno (sve) ono što Immanuel Wallerstein u svojoj knjizi *The Modern World System* (1974) zove perifernim područjem gospodarskih odnosa. Podsjetimo se, u toj interdisciplinarnoj studiji, koja se temeljila na razvitku nove ekonomije i narativa uspostave stabilnih gospodarsko-geopolitičkih odnosa od *slučaja* Nizozemske u sedamnaestom stoljeću (i njihova bankarskog sustava, tada novog, kojim se uspostavlja odnos moći utemeljen na zaduživanju), pa do postkolonijalnog odnosa današnjice, sve zemlje istočne i jugoistočne Europe (uključujući i one *najzapadnije*: Češku, Poljsku i Sloveniju), uvrštene su u periferne zemlje.[1] O ovom problemu, ali i povratnom

1 Na mapi Immanuela Wallersteina zemlje/nacije dijele se na one *u središtu* (eng. *Core Countries*), poluperiferne i periferne. U tekstu se naglašava kako su između raz-

čitanju Istoka Europe u odnosu na konsolidirajući Zapad, bit će više riječi kasnije, u analizi Voltaireova mapiranja europskog Istoka (kao barbarskog, »neciviliziranog europskog *drugog*«; cit. prema Woolf 1994).

Kada čitamo anglo-keltsku literaturu, vidimo da se, vezano uz lociranje postkolonije u recentnim djelima otvara još jedan problem, a to je problem odnosa literature Commonwealtha i pitanja koja se redefiniraju studijem postkolonijalizma, odnosno uslojavanjem problema i uspostavljanjem ideoloških razlika unutar engleskih studija. Francuska tradicija tom problemu pristupa nešto konzervativnije i svoju postkoloniju (periferiju, neokoloniju) veže izravnije uz matičnu literaturu, odnosno jedinstvenu »literaturu na francuskom« (što je bio slučaj i s Commonwealthovim studijima prije »izmicanja kontrole«).[2] Na treći se način pak prema ovom pitanju odnosa jezika (engleskog, francuskog, slavenskih jezika kao lokalno smještenih kulturnih elemenata otpora, o čemu će biti više riječi kasnije) i kolonije odnose marginalni istočnoeuropski i azijski *postovisnički* i teritorijalni studiji (eng. *conflict studies*). Lokacija kolonijalnog i postkolonijalnog prostora očitovanja predstavlja dakle prvo važno pitanje koje je nama u promatranju problema iz pozicije hrvatskih ili nekih drugih srednjoeuropskih i balkanskih slavenskih studija dosta zanimljivo. Ako se pitanje kolonije kao širokog i neodređenog pojma, koji se često prepleće s pitanjem imperija (Young 2001) u pragmatičnoj raspravi o teritorijalnom lociranju veže uz problem periferije (politički zavisne i gospodarski zadu-

doblja renesanse i treće faze kolonizacije (u vrijeme podjele Otomanskog Carstva nakon Prvoga svjetskog rata) gotovo sve periferne zemlje (p)ostale kolonizirane, bilo izravno (kao udaljeni, izvlašteni teritorij naseljavanja i civiliziranja), bilo u sklopu priključenja određenom imperijalnom konglomeratu (uz uvođenje određenih *elemenata procesa civiliziranja, odnosno pedagoško-administrativnih prijeloma*: školskog sustava, poreza, upisa zemljišta, vojne obaveze, ukinuća i uvođenja valuta). Na Wallersteinovu, izvorno sociološku teoriju naslanja se čitav niz interdisciplinarnih studija, posebno onih koje pokušavaju fenomenu kulture pristupiti upisivanjem razlike pridruženih kultura prema središnjoj (zapadnoj) kulturnoj paradigmi i proučavanjem diskurzivnih odnosa kojima se proizvode poremećaji paradigmi upisani *iza* samog ispisivanja povijesnih i sociološki zadanih *činjenica*.

2 Osnova francuske kolonijalne doktrine čitavo je vrijeme bila u asimilaciji (ideja Mediterana kao »svojevrsne globalne metafore« za Sienu u »proširenoj« Francuskoj). Tako je za razliku od britanskog modela pridruživanja, francuska kolonijalna povijest asimilacije pružala najbolje obrazovanje i pristup »centru«, istovremeno poništavajući povijesne lokalne razlike kao vrijednosti (cit. prema Young 2006: 30–31). Britanska je doktrina pridruživanja nakon ideje o »civiliziranju« počela izgrađivati gospodarski sustav ovisnosti i time ostvarivala dominaciju utemeljenu na prividnom podražavanju razlike kao vrijednosti, a što je kao kulminaciju imalo ideju izmišljaja (etničkog) multikulturalizma 1960-ih u Kanadi i Australiji, za razliku od američkog ili francuskog modela multikulturalnosti koji (narativno) izjednačava rasu, spol i rod, odnosno sve pojedince. Otuda i središnji elementi konfuzije u postkolonijalizmu: tko je zapravo ciljani potlačeni *drugi* iz narativa G. C. Spivak: onaj domorodac iz Četvrtog svijeta razlike ili neki neodređeni *drugi* u uređenom svijetu izgrađene (globalne ovisnosti) Prvog, Drugog, pa i Trećeg svijeta *razlike*?

žene), onda se i sam problem iz područja lociranja u tekstu premješta na definiranje/lociranje, odnosno mapiranje u prostoru, čime se gubi na mogućnosti da se iz njega iščitaju umreženi indikatori koji sugeriraju modalitete samodefiniranja i upisivanja lokalne kulturne paradigme u šire zamišljene interkulturne i intertekstualne cjeline. Na tom se mjestu, u lokalno upisanim književnim povijestima, locira i odnos teksta i elemenata njegova nadzora (hegemonijske prakse upletanja nerečenog) te se dekodiraju indikatori koji ukazuju na to kako je priča o diskurzivnoj zadanosti (p)ostala zadnje uporište/zadnjim uporištem, mjestom proizvodnje *otpora* tako ocrtanom okviru nacionalne, klasne, rodne i et(n)ičke upisanosti u projekt kulture kao susretišta, i to kako s dislociranim, tako i u vlastiti tekst podmetnutim *drugim*. Ovo ukazivanje na moguće čitanje (slavenskom *postovisničkom* paradigmom) lociranog teksta sugerira već u uvodu drugi problem kojim se na teorijskoj razini bavi Slemon kad definira stanje postkolonije.

Taj drugi problem vezan je dakle uz pitanje samog otpora kao diskurzivne taktike, ali i kao hermeneutički upisana odredišta. U tom se smislu još u svojoj knjizi *White Mythologies* (1990) Robert J. Young zapitao je li pitanje otpora vezano isključivo uz prirodu formiranja teksta (kao forme koja proizvodi otpor potencijalnom efektu jednoznačnosti; dakle kao poetika teksta) ili se otpor intencijski upisuje u tekst (kao politika teksta).[3] U već spomenutoj raspravi Slemon naglašava kako narativno svojom prirodom djeluje protiv čvrsto definiranih pozicioniranja u odnosima moći, proizvodeći pritom kako literarni otpor bilo kakvoj jednoznačnosti, tako i ironijska upisivanja razlika i alegorijskih razotkrivanja autorskih intencija, kao mjesta uspostavljanja višeznačnosti fabulom iskazanog. Te destabilizacije značenjskih jezgri karakteriziraju potkopavanja izvanjski zadana poretka i prirode tako prihvaćenih odnosa (nametnuta, široko upisana, zadana hegemonijskog okvira). Tako pitanje periferije nikad nije tema centra, ali je uvijek upisano u temu velikih književnosti kao činitelj destabilizacije lokalnog upisivanja. S druge pak strane, koristeći formu centra kao svoje lokacijsko sučelje, periferija koristi i destabilizacijske potencijale te forme. Čini to upisujući lokalno markiranu poetiku u politiku prostora razlike čak i kad piše romansu (u hrvatskom slučaju još od »realizma« *Zlatareva zlata*). U tome se upravo i nazire razlika između impostacije postkolonijalne i antikolonijalne priče. Naime, ono što se pritom mimikrijski postavlje-

3 Otpor (eng. *resistance*) upisuje se, prema Slemonovu mišljenju, usuprot jasno definiranom sustavu odnosa moći (1997: 73 i 76). Slemon kao središnje postavlja pitanje je li otpor nešto što se nalazi u tekstu ili je proizveden i reproduciran u zajednici čitatelja i kroz nju te kroz strukture posredovanja njihovih specifičnih kulturnih povijesti. Drugim riječima, pitanje je vezano uz ustaljeni teorijski problem: nadilaze li književno upisani sustavi otpora problematiku žanra i tropa, figure i načina komunikacije koji se drugdje upisuje kao »svojevrsni ugovor između teksta i čitatelja, a onda i kao niz centraliziranih kodova«.

nom upisivanju u »zajedničku formu« događa jest propitivanje/destabiliziranje kulturno već dogovorenih, stabilnih modela: mjesta lokalno upisane razlike u multikulturnom okružju koje još nije postalo multikulturno, gotovo nigdje na periferiji, odnosno u »ostatku svijeta«.[4] Tome je tako bilo zbog prirode kolonijalnog/imperijalnog pritiska, bilo zbog agresivnih taktika u proizvodnji lokalnih modaliteta identifikacije zbog pozicije lokalnog jezika u odnosu na samu prirodu dogovora o njegovu statusu (izvlaštenosti i/ili povlaštenosti) te zbog stalne svijesti o poziciji drugosti u odnosu na realnu snagu *stanja stvari* u odnosima periferijski upisanih stereotipa i stvarne prikrivene moći centra. Valja međutim reći kako se u ovom odnosu dinamičnih silnica, kako kaže Bhabha, taj proces ne odvija izdvojeno, odnosno ni na jednom ni na drugom ekskluzivno zadanom teritoriju. Ta igra moći i nemoći, nadzora i prinudnog pozicioniranja u ovom kontekstu prije svega se odnosi na tekstualno motivirano i u narativno upisano propitivanje zadanog mjesta periferije, ali istovremeno i prirode (prinude) odnosa koji određuju svaku lokalnu upisanost i proizvodnju povlaštenih *prostora između* (centra i periferije, Zapada i ostatka svijeta[5], glasnih i nijemih, dominirajućih i subalternih). Upravo je u tom smislu jedan od oblika otpora koje proizvodi hrvatski intertekst (upisan kao nacionalna svijest u povijesti književnosti) onaj koji inzistira na modalitetima pozicioniranja izvan periferije. On istovremeno želi biti u njoj i izvan nje, upisan i ispisan, zadan i fluidan. Podsjetimo se samo načina na koji je u povijest lokalne književnosti upisan Mažuranićev ep *Smrt Smail-age Čengića* ili konstrukcija značenja Njegoševa epa *Gorski vijenac* za vernakularnu identifikaciju građanskih elita u odnosu na druge jezike i povlaštene (kolonijalne) kulturne protokole.[6]

Samo pitanje otpora u postkolonijalnoj diskurzivnoj paradigmi vezano je dakle isključivo uz tekst i tek kroz njega uz svijet (kao povijesno lociranu re/konstrukciju). Pritom se kao važna tema nameće pitanje ucijepljenosti u reprezentacijske tehnologije, od onih klasičnih koje se upisuju u zapadne književne forme kao ovisnost o zajedničkom žanru, sve do novomedijskih koje su također u odnosu zavisnosti prema *drugom*. U tom se kontekstu kao ključno otvara pitanje kasnije teorijski osviještene postkolonijalne teorije, gdje govorimo o Bhabhi i Spivak nasuprot antikolonijalnoj kritici prvog vala koja je politička i više-manje antiteorijski usmje-

4 Prostor koji je onako nasilno u shemi teorije (svjetskog) sistema upisan kao periferija političku korektnost uglavnom čita ironijski. Iz vlastite subalterne pozicije teško je, naime, biti (stalno) svjestan potreba drugih.

5 U predgovoru zborniku *Postcolonial Discourse* (2006) ovu opreku se upisuje u rimi: *The West and the Rest*. Zbornik je uredio i taj predgovor napisao Gregory Castle.

6 To je, uostalom, prema Bhabhinom mišljenju, prava postkolonijalna perspektiva, ona koja je oslobođena robovanju europocentrično proizvedenom sustavu binarnosti kao razlikovnih vrijednosti i koja neprekidno ponovno proizvodi vlastitu retradicionalizaciju.

rena.[7] Pitanje glasi: kako se ti društveno ucijepljeni tekstovi modalno ispisuju kao otpor kad u sebi/kroz sebe prenose upravo referencijalne kodove kojima se u njih upisani otpor treba diseminirati? Otkud, dakle, vuče podrijetlo inzistiranje na taksonomiji razlike kao središnjem mjestu identifikacije? Jer, kako tvrdi Slemon pozivajući se na Spivak, upravo na tom se mjestu otvara pitanje permanentnog sukoba između teksta kao višesmislenog potencijala i političkog čitanja kao njegova konkretnog korištenja. O tome, naime, kako će se u akademiji rasporediti odnos između pojedinih kritičkih praksi određivanja »službene« i alternativnih taksonomija, ovisit će, baš kao i u slučaju definiranja i redefiniranja kanona, način na koji će kulturne institucije nastaviti kontrolirati različite glasove otpora u književnosti, ali još više u teoriji. Jer, kako zaključuje Slemon, to će odrediti »koji glasovi će se čuti, a koji se klasificirati unutar sustava razlika« (1997: 76). Riječ je, kako kaže isti autor na drugom mjestu (2001: 101) o institucionalnoj debati jer, u krajnjoj liniji, »*govorimo o sveučilišnim kurikulima i o pedagoškim strategijama*«.

Lociranje kulture, utvrđivanje prirode određene jezične/formalne privremenosti te dekodiranje prostora i kolanja povijesnih energija koje uvjetuju akumulaciju otpora, predstavljaju dakle tri ključne teme koje mogu isprovocirati neke elemente rasprave u smjeru utvrđivanja kako postkolonijalnosti, tako i pragmatičnih aspekata učitavanja metodologije otpora i periferijski upisane identifikacije u nacionalnu kulturu. Ali ove teme moguće je učitati i u transkulturne modele, pogotovo kad je riječ o interpelaciji nekoliko kulturnih praksi u zajednički interdisciplinarni projekt (postkolonije, postimperija i/ili /samo/ *postovisničkih*, kontaktnih i konfliktnih studija). Pritom se pitanja tekstualnog otpora (ili otpora kao dogovora čitanja u nekoj zajednici) ne lociraju (isključivo) u prostor bivše kolonije (i *postovisnosti*, kasnije realizirane kroz jezičnu, novčarsku i kulturno-proceduralnu ovisnost o centru/Zapadu /eng. *core states*/, odnosno kulturnim paradigmama koje pripadaju europocentričnoj centraliziranoj moći kao središnjem prostoru *foucaultovski* zamišljena nadzora). To se može odnositi na svaki prostor koji pruža (tekstualni) otpor uspostavljenoj svjetskoj hegemoniji i pokušava, kroz svoje procedure upisivanja ironije, alegorije ili incidentnih oblika podrivanja stabilnosti mogućeg svijeta (na razini destrukcije ideologemski upisane fabule ili mitologemske ispisanosti iz proizvedenog mogućeg svijeta kao »zajedničkog projekta«), uzdrmati poredak stanja stvari. Kako naglašava Tiffin, ovdje nije riječ o otvorenoj kontrahegemoniji *gramscijevskog* tipa, ili pak

7 Sličan odnos uspostavlja se na metodološkoj razini i između prvog i drugog vala feminizma: agresivno-političkom i kulturno-teorijski usmjerenima. Možda je problem nepostojanja hrvatske *postovisničke* teorijske paradigme upravo u tome što nije imala osmišljenog intelektualno upisanog prvog vala, agresivnog, ali akademski postavljenog, te je pitanje stjecanja nezavisnosti bilo ekskluzivno političko-pragmatično i praktično operativno pitanje.

Bahtinova modela polifoniziranja motrišta u svrhu podražavanja revolucionarnog potencijala iskazane razlike. Uostalom, kako ona naglašava u svom tekstu (2006: 378 i dalje), revolucionarni materijalizam »podcjenjuje snagu riječi«. U svojoj zaslijepljenosti projektom revolucije on ne vidi ono što vidi »druga strana«, a to je da se mentalitet ljudi može promijeniti mijenjajući »ono što oni žele«. Tu se poziva na Youngovo čitanje Deleuzea i Guattarija (cit. prema Young 2006). U tom smislu, tvrdi Tiffin, u proces upisivanja otpora na razini književne produkcije, kao intelektualnog oblika borbe protiv prevladavajuće hegemonije, ne proizvodi se jasno definirana, izravna kontrahegemonija otpora. Umjesto toga otpor se upisuje u hegemoniju kao rekuperacija drugosti, odnosno kao upisivanje alternativnih mogućih svjetova i ukazivanje na trostruku obmanu proizvedenu tekstom moći. Tako dolazi do *relokacije* ideje kulture, kako u tekstu, tako i u taksonomiji struke. To se ne zbiva toliko kroz tekstualnu revoluciju ili kroz protokole svojevrsnog »osviještenog čitanja«, koliko taj proces možemo pratiti kao uvijek ponovno započinjanje postavljanja pravih pitanja. Na tu alternaciju nastavlja se osvješćivanje jezične privremenosti i proizvodnja (uvijek novih, uvijek privremenih) jezika razlike. Na ovo, posebno u kontekstu irskih studija, upozorava Declan Kiberd (2006). Jezik podčinjenih drugih uvijek je zavisan od jezika imperija, baš kao što je bio slučaj i s pitanjem forme. Ali kao što je forma svojom upisanošću u kulturu Prvog svijeta proizvodila drugost kroz manipulaciju koncepta lokalnosti vernakularnog pozicioniranja, isto se događa i s jezikom. Tu je, također, u procesu obnavljanja odnosa između koncepata *The West and the Rest*, odnosno između europocentričnog središta i izvlaštene periferije, uvijek prisutna igra uspostavljanja/podrivanja mogućeg svijeta pripadanja (npr. zemalja istočne Europe koje se unatoč zatočenosti/periferности upisuju u vlastiti jezik kao kulturnu činjenicu samoproizvedenog stereotipa povlaštenosti ili povlaštenih krugova engleskih govornika u Indiji ili Zimbadveu, te »prijelaznih područja« i različitih oblika pozicioniranja između, uvijek u unaprijed zadanom konceptu). Periferija se upisuje u jezik priključivanja, te/ili u aproprijaciju narativnih protokola globalne i lokalne identifikacije, i to kao dvostruko kodirani prostor otpora. S jedne strane to je istovremeno narativna kontingencija, privremenost koja želi upisati pripadanje sudjelovanjem u drugom jeziku (ili proizvodnjom novih oblika vlastite jezične privremenosti), ali i narativna situiranost fenomena razlike kao vrijednosti (po sebi), bilo u vlastitom jeziku izvlaštenog lokaliteta ili u umjetnom jeziku objedinjavanja, mapiranja nacije. U hrvatskom slučaju to je, naprimjer, s jedne strane narativ kojim se upisuje/potpisuje pripadanje, a s druge onaj kojim se samoproizvodi lokalna razlika.[8]

8 Jezik kolonije, bilo kad se prihvaća kolonizatorov kod ili kad se stvara umjetni jezik nacije kao oblik borbe protiv »parcijalizacije nacije« ili »lokalnih partikularnosti«,

Kod pozicije kolonije i deklarirane postkolonije ova pitanja izgledaju jasnije postavljena. Tako upravo u tom prostoru gdje se pojavljuje zamagljivanje uvjetovano rekonceptualizacijom mogućih odnosa *poluperiferije*, odnosno istovremenog pripadanja i ne pripadanja, istovremene upisanosti u kontinuitet koncepta koji izmiče skupnoj konceptualizaciji i neupisanost u prostor koji ima zajednički dogovoreni kontinuitet, dolazi do otvaranja niza metodoloških problema, ali istovremeno i jasnijeg sagledavanja upisivanja koncepta kolektivnog identiteta u različite oblike razlike. Tako otvoreni problemi vezani su podjednako uz koncept postkolonijalizma i uz pitanje identiteta. Postkolonijalno se pojavljuje i u imperijalnom romanu, kaže na jednome mjestu Castle (2006: xxi). Riječ je, kako sugerira Tim Brennan, pokušavajući destabilizirat čvrstu, *bloomovsku* koncepciju Zapada (u opisu kanona i taksonomiji struke), o literaturi koja se ne upisuje u prostor očitovanja kolonija, već u mogući svijet koloniziranih, neovisno o tome radi li se o prostoru Prvog, Drugog, Trećeg ili Četvrtog svijeta. Posredovanje koje se javlja kod Johna Coetzeea u južnoafričkoj ili Petera Carreya u australskoj sredini nije isključivo privilegirana segregacijska pozicija povlaštenosti. I tu se čita kolonizirani prostor razlike koji se upisuje kroz instancije proizvedenih autohtonih glasova, doušnika iz vremena i prostora subalternosti (Spivak; originalni eng. termin *Native Informant*; 1999: 62). Upravo kroz ovakve modalitete mimikrije, od Conrada do Carreya, možemo čitati (ili samo konstruirati) strategije unutarnjeg otpora. Jer, kako piše Brennan (1989), i imperijalni roman proizveo je određene modalitete antikolonijalne pa i postkolonijalne upisanosti. Nije stoga čudno da neki mlađi srpski autori upravo ranog Andrića iz njegove »gračke faze«, vremena oblikovanja kontura imaginarne Bosne, čitaju upravo u tom kontekstu.[9]

Prije detaljnijeg upućivanja na hrvatsku, nazovimo to tako, »konstrukciju sustava otpora« u ovom kontekstu uspostavljanja razlike kao vrijednosti, spomenut ću ovdje samo dva primjera iz južnoslavenske prakse koji se mogu (barem pokušati) upisivati u kontekstu destabilizacije imperijalnog modela, onako kako ovaj proces opisuju Brennan i Kiberd. Prvi je vezan uz »imperijalni aspekt« Krležina romana *Zastave* (1962–1969)

---

uvijek nosi jak ironični naboj unutar kojeg je naglašena njegova drugost (cit. prema Slamon 2006: 107). On uspostavlja ironični odnos prema svijetu. Tako se recimo čitaju indijski engleski romani (Brennan 1989) ili irska proza dvadesetog stoljeća Kiberd (2006). Čitanje ironijskih slojeva hrvatskih romana od 1950-ih do 1980-ih možda bi u tom kontekstu moglo otvoriti put prema dekodiranju nekih elemenata otpora, i sinkronijski i dijakronijski položenih. O tome sam pisao u knjizi *Gorak okus prešućenog* (Zagreb: Alfa, 2005).

9 Naprimjer Dragan Bošković u radu »Imperijalni okviri i geneza Andrićevog diskursa: odustajanje od identiteta«. U: *Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića* (1892–1922). Ur. Branko Tošović, Graz i Beograd, 2011, Institut fur Slawistik der Karl-Franzens-Universität i Beogradska knjiga.

koji je uostalom u kritičarskoj praksi često kao autor spominjan u kontekstu sa Svevom, Musilom i Krausom, odnosno u austrougarskom »duhovnom kontekstu«, baš kao i neki njegovi raniji romani pa i novele.[10] Upravo u tom »kasnom« romanu možemo iščitati konstrukcije različitih naknadno upisanih modalitete otpora hegemoniji izvanjskog pritiska i povijesne upisanosti, i to na način na koji Brennan piše o postkolonijalnom upisivanju i imperijalnom romanu (na engleskom jeziku, u sklopu književnosti Commonwealtha, a iz irske perspektive istovremene upisanosti i ispisanosti iz imperija).[11] Drugi je primjer spomenutog Ive Andrića. Tu posebno zanimljive mogućnosti otkrivamo u njegovu »zrelom« romanu *Travnička hronika* (1945). Ispisivanje/učitavanje Bosne početka devetnaestog stoljeća iz perspektive francuskih i austrijskih konzula te dvojice otomanskih vezira posebno je zanimljiva tekstualna konstrukcija koja, fokusirana iz pozicije austrougarskog *đaka*, upisuje vlastiti prostor razlike kao okvir mogućeg svijeta iz kojeg se može iščitati alegoričnost povijesne upisanosti i ironijska nezavršenost konstrukcijskoga povijesno lociranog projekta. Štoviše, u oba slučaja riječ je o romanima upisanima kako u žanr, tako i u interesnu, stilsku i izvedbenu sferu zapadnog modela (a ne ostalih/*drugih*). Osim toga, oba romana inzistiraju na privremenosti jezičnih konglomerata i nezaustavljivosti, nemogućnosti zaustavljanja modaliteta/svijeta u kojima su ispričane njihove priče. Gledano stilsko-formacijski, lokacijski i kulturno-geografski, i Krleža i Andrić dolaze iz austrougarskoga konteksta, odnosno srednjoeuropskog diskursa. Ali njihova podrivačka snaga upisuje otpor u odnose upravo usmjerene prema tom kontekstu, odnosno diskurzivnoj zadanosti *razlike* kao vrijednosti. Utoliko se ovdje ne ostvaruje samo ono što je još Jurij Tinjanov iz teorijske perspektive premještanja žanra (iz periferije u centar i obrnuto) upisivao kao literarnu razliku (obnavljanje žanra), već se odvija i mimikrija koja se osim na razini teksta premješta i na razini obnavljanja upisanog svijeta. Time se otvaraju dvije središnje teme u procesu lociranja hrvatske književne paradigme (kanona i taksonomije struke) u prostor unutar kojeg može doći do određenih pomaka u odnosu između čvrsto zadane zavisnosti kanona od zapadnog modela i taksonomije struke koji kurikulum i pedagogiju vlastita izričaja (edukacije edukatora) ograničavaju uglavnom na prostor *bloomovski* zamišljena (ocrtana) modela. Prostor moguće destabilizacije (ne i para-

10 Za popis povijesti ovako položenog čitanja Krleže usp. Škvorc 2003. Ovdje je važno napomenuti da su *Zastave* nostalgična rekonstrukcija imperija (i isto takvo upisivanje postimperijalističkog otpora), iz vremena kad se konstruira »zajednički duh Beča« koji zaziva Kraus, a rekonstruira Egon Schwarz (cit. prema Schoplin i Wood, ur. 2004).

11 Krležin model antikolonijalizma (odnosno antiimperijalističke upisanosti) pa i neosviještenoga postkolonijalnog *otpora* u vidu dislokacije ironičnih žarišta tekstualnog možemo uostalom pratiti još od *Hrvatskog boga Marsa*. U tom kontekstu v. Škvorc 2003.

digmatskog preokreta mogućeg drugačijeg čitanja nacije) možemo dakle pronaći u modalitetima otpora. To se zbiva u skokovitom prostoru koji se proteže u širokom povijesnom i tematsko-genealogijskom rasponu. On se kreće u rasponu od navedenih »klasika« koji su, makar neizravno, osvijestili kolonijalno stanje stvari preko Nazorovih izravno, neironijski upisanih alegorija (*Veli Jože*, *Medvjed Brundo*), Vladana Desnice i njegova *Zimskog ljetovanja* upisanog na prostoru presjecišta dvaju svjetova i iskazivanja ironijski položenog između nekoliko kulturnh paradigmi sve do nekih tekstova suvremenih egzilnih, etnički različitih i drugih izopćenih, subalternih (ne toliko podčinjenih koliko na rubu i u otporu upisanih) autorica i autora kao što su Ludwig Bauer, Dubravka Ugrešić, Daša Drndić, Igor Štriks, Miljenko Jergović i drugi. Naravno, u određenim tendencioznim čitanjima mogli bismo takve oblike otpora pronaći i u autorskim opusima koji se deklariraju i koje se može čitati uz svijest o kontinuitetu prozapadne tradicije i tako naslijeđene stereotipizirane prakse čitanja/pisanja.

Riječ je, kako piše Tiffin (2006: 378), o rekonceptualizaciji mimetički upisanih odnosa moći, ostvarivanih u procesu koji se samoidentificira bez mogućnosti da se preuzme, održi ili izravno suprotstavi konceptu nadzora nametnutog u obliku konkretne hegemonije (politike, pritiska na kanon, na odnose stanja stvari u struci, metodologiju čitanja). Takav se otpor moći strukturira i očituje kroz unutarnje tekstualne rekonceptualizacije, odnosno kroz neizravni otpor teksta. Tako nominirani iskorak teži da se realizira bez izravnog odjeka izvan mogućeg svijeta teksta te da uglavnom u njemu samome ostvari svoj (intertekstualno uokvireni) prostor destabilizacije ideološkog, dakle s učinkom u čitanju, sinkronom, ali i vremenski dislociranom. Riječ je o konstruktu opozicije i rekonceptualizacije odnosa unutar mogućeg svijeta djela, a ne o revolucionarnom pisanju/čitanju, odnosno interferenciji između mogućeg i stvarnog svijeta prema kojem se ispisano odražava. Prisjetimo se u tom kontekstu samo odjeka/čitanja otpora upisanog u ironična klizišta (suptilno alegorijsko) Novakova romana *Mirisi zlato i tamjan* (1968). Naravno, ne tvrdim da bi ovdje moglo biti riječi o postkolonijalnom tekstu, ali ukazujem na modalitete otpora upisane u složenu postegzistencijalističku strukturu i kompleksan politički ocrtan mogući/fikcijski svijet romana i rubova prema kojima se u njega upisano (ne)izravno odnosi. Jer postkolonijalni zapis je književni, ali i politički zapis, a postkolonijalno čitanje je prije svega političko čitanje književnosti kao zatvorenog sistema prepletanja tekstualnih praksi nasuprot političkom djelovanju kao otvorenom prostoru borbe/sukoba. Odjeci tog čitanja izvan samog ispisanog mogućeg svijeta teksta predstavljaju maksimalni domet rekonceptualizacije svijeta kao politike teksta. Borba se onda nastavlja u povijestima nacionalne književnosti ili u drugim modalitetima konceptualizacije (stilizacije), ali ne i u izravnom otporu teksta politici dana. Naravno, postoji i ovo drugo, ali to onda više nije višeslojna književna praksa umnažanja značenjskih potencijala (vrijedne književnosti). U tom

kontekstu, nategnuto ili ne, moguće je mnoge druge autore i literature kao sisteme čitati s uvažavanjem elemenata postkolonijalne impostacije u njihovu zapisu, kanonu i taksonomiji struke, odnosno uz uvažavanje onih napuklina koje na razini konsenzusa dopuštaju takav iskorak.[12] I da budem dosljedan u elaboraciji i navođenju primjera, mogu ovdje dati suprotan primjer prethodnom Novakovu romanu. Upravo znači zbog neupisanosti u ironična klizišta potencijalnih višeznačnosti čitanja i tendenciozno (i političko) nametanje određenih jednoznačnih i jednokratnih ideologema proizvedenih u izravnoj upisanosti u tekstualno, posljednji Novakov roman (*Pristajanje*) mislim da ne možemo čitati u tom ključu tekstualne destabilizacije čvrstih postavljanja, već isključivo kao politički (antikolonijalni?; antiovisnički!?) tekst.

Pozicioniranje koncepta »otpora« unutar nacionalnog diskursa struke

U hrvatskoj književnoj i kulturnoj historiografiji rijetko se može čitati o diskurzivno zadanoj povijesti odnosa lokalne vernakularne upisanosti prema kolonijalnim i imperijalističkim kulturama Zapada ili o pozicioniranju nacionalnog narativa u odnosu prema upisivanju u različite modalitete drugosti: kulturne, jezične, političke ili povijesno-lokacijske. Činjenica da je prostor različitih imperija uvjetovao kolonijalni diskurs interkulturnog isprepletanja i modalitete zavisnosti koja se može iščitavati iz Mažuranićevih, Matoševih, Krležinih, Nazorovih, Desničinih ili Andrićevih tekstova, često se u ispisivanju okvira kanonskih vrijednosti zanemaruje, marginalizira, ne prepoznaje ili ne uvažava. Slično je i sa suvremenim hegemonijski uvjetovanim zanemarivanjem akademskog ukazivanja na važnost nekih tekstova iz književnosti u okruženju koji bitno uvjetuju mogućnosti i okvire čitanja lokalne razlike. Čitanje hrvatske književne pri/povijesti uglavnom hegemonijski rekonstruira priču kontinuiteta i upisanosti u odnos prema zapadnom kanonu te izvodi načine kojima se lokalni kanon uklapa u idealno zamišljeni tijek književne povijesti (Zapada). Tako se u praksi čitanja potiskuju dva problema koja u nacionalnom narativu u

12 Jedno takvo »strukovno otvaranje« prema prostoru rekonceptualizacija nalazim u tekstu Krešimira Nemeca u zborniku Desničinih susreta (*Zbornik radova 2005–2008*) pod naslovom »Prokletstvo zaborava. Neki problemi hrvatske književne historiografije nakon raspada Jugoslavije«. U IV. poglavlju te studije pod naslovom »Popunjavanje bjelina – bjelina popunjavanja« otvara se, sustavno i kritički intonirano, problem *drugih* u hrvatskoj književnosti čime mislim da se na razini taksonomijskog upisa otvaraju pitanja, kako navodi sam Nemec u zaključku, borbe »klase i spolova, centra i periferije, slobode i ropstva« (str. 56). Upravo tako zamišljena intertekstualna upisanost i jest poprište književno-ideološke borbe, odnosno suprotstavljenosti antikolonijalnog (antiimperijalnog) kao izravnog i odjeke teksta upisanog i postkolonijalnog (postimperijalnog) kao neizravnog i u tekstu upisivanog agensa.

šire zamišljenim koordinatama već imaju status traumatičnih iskustava. Najprije, tu je problem odnosa lokalno upisana sustava razlika prema nametnutim modelima izvanjskog pritiska na lokalnu kulturu kao nacionalno, narativno i lokacijsko pitanje. Potom, tu je i pitanje/problem prostora nacije kao višejezičnog i interkulturnoga konglomerata, odnosno odgađanje rasprave o pitanjima jezikā konstruirane nacije i različitih kolonijalnih konglomerata u kojima je nacija živjela prije upisivanja u zajedničku tradiciju i imaginarnu jednojezičnost. Ovdje govorimo o kontaktu – sukobu kultura: mediteranske, otomanske, srednjoeuropske, staro/slavenske, ali i pitanjima prepletanja, koegzistencije i »tekstualnog« sukoba (rekonceptualizacija!?) jezika. S jedne strane to je prostor interferencije talijanskog, njemačkog, mađarskog, turskog, srpskog, francuskog, onako kako se upisuje u romanima kao intertekst, ali i u pri/povijesti prostora kao instrument kolonizacije. Ali s druge strane tu je i pitanje niza lokalnih jezičnih idioma koji se međusobno znatno razlikuju, čineći taj jezični konglomerat višestruko složenim. U krajnjoj liniji, u ovom se kontekstu, iz perspektive raspletanja rekonstrukcijskoga dijakronijskog čvora koji je upravo dijakronija nametnula kao temu, može postaviti i ovo pitanje: govori li hrvatski nacionalni prostor hrvatskim jezikom ili hrvatskim jezicima? Na to se pitanje može odgovoriti politički (u svijetu) i poetički (u lokaliziranom tekstu). To znači kako se taj problem/pitanje u književnosti pojavljuje kao važna razina očitovanja razlike i povijesno upisanih taktika koje se čitaju kao pri/povijest nacionalne književnosti i kulture, ali znači i to da je to očitovanje u književnoj komunikaciji često bilo prešućivano. Čitanje taktika kojima su se hijerarhijske razne hegemonijske prakse ustanovljivanja nacije (kao priče) odupirale postavljanju ovog pitanja također predstavlja važan konstruktivni čimbenik u čitanju povijesti upisivanja otpora ovih prostora (odnosno u prostorima kontaktnih jezika razlike).

Tako se iz pozicije upisivanja pri/povijesti u jeziku problem prebacuje na polje upisivanja jezika/jezikom u prostoru. Problem prostora nacije kao imagem mapiranja interpelacije različitih lokalno identificiranih praksi i parcijaliziranih prostornih lokacija ovisnih o imperijalnim pritiscima iz Beča, Budimpešte, Venecije ili Istanbula uglavnom se narativno razrješava(o) učitavanjem različitih oblika kulturnog otpora kao nacionalnoga mitskog iskustva, naprimjer pseudomitologemom »stoljetne borbe za očuvanjem nacije« ili se upisivao ideologemom političkoga kontinuiteta očuvanja državnosti (o »tisućljetnom pravu«). Ono što diskurzivna praksa postkolonijalnog čitanja naziva »unutarnjim otporom«, ovdje se učitavalo (upisivalo) u prostor proizvedenog mjesta (imaginarne lokacije povijesne nacije) te u imagem, oslikavanje geografskog prostora (mape). To je upisivanje teklo u kontinuitetu dislociranih dijakronijskih ponavljanja, i to kao stabilna nacionalna priča koja sama po sebi i po ubilježenim uvjetima vlastita očuvanja (kroz ponovljivost) upravo predstavlja školski oblik makrootpora. Pritom se kroz ponavljanje usvaja ideja kontinuite-

ta kao vrijednosti, odnosno kroz priču se proizvode aproprijacije povijesti kao razvojnog tijeka utkanog u stereotip zadavajuće dijakronije kroz praksu (zajedničkih, intertekstualno upisanih) povijesnih mijena. Uz ovo se kao vrijednost zapisuje slijed odnosa rekonstruiranih/interpretiranih u pismu/kroz pismo i rekonstrukcije politički motivirane naturalizacije odnosa moći. Ti su odnosi oblikovani kroz različite modalitete hegemonije i narativnoga upisanog između (mogućih) svjetova (i njihovih jezika) koji su se na presjeku susretišta različito (jezično, ideološki) zamišljena prostora prelamali/ispreplетali: jezično, kulturološki, religijski, a onda i književno. Drugim riječima, posrijedi je proces koji je naknadnom konstrukcijom upisan u povijesni niz kao uzročno-posljedična paradigma, odnosno obvezujuća shema dijakronije.

Poći ću od pitanja jezika kao paradigmatskog primjera. Naknadna re/konstrukcija hrvatskog standarda kao zajedničkog uzusa, ispisivana iz perspektive postilirskoga, postnovosadskog te postjugoslavenskog narativnog jedinstva (jezične) nacije, često zanemaruje praksu složenih odnosa u procesu višestoljetnog zapisivanja razlika na prostoru koji se danas objedinjuje kao nacionalno koherentan, jezično hegemonijski pokoren a onda i kulturno jedinstven. Te se posljedice mogu povijesno projicirati. Umjetno jezično ustrojstvo hrvatskog romana devetnaestog stoljeća iz »razdoblja *Vijenca*«, pa onda i neposredno nakon njega, daje nam dobre dijakronijske primjere te prakse uspostavljanja hegemonije kulturnog ujednačavanja upisane unutar uokviravajuće kulture izvanjskoga kolonijalnog pritiska. Zbivalo se to kao otpor njemačkom *drugom*, kroz proces naturalizacije nacionalnih razlika u obliku projekta umjetno uspostavljenog zajedništva kajkavskih, čakavskih i štokavskih upisanosti. August Šenoa doprinosi tako prije već zadanoj ideji, odnosno stvaranju umjetnog jezika. To čini zamišljajući, u fikcijskom sloju iskazivanog, njegov mogući narativni kontinuitet kao nacionalnu vrijednost izdignutu na razinu dogovorljive konstante, odnosno povijesne aproprijacije koja se istovremeno fikcijski proizvodi u njegovu tekstu i pragmatično u hegemoniji kulturne razlike, kao ondašnji projekt stvaranja književnog polja. Istovremeno taj je konstrukt u nastajanju uokviren kolonijalnim kulturno-političkim okvirom koji vrši pritisak njemačkim uzusom kao kulturnom dominantom i mađarskim pritiskom kao političkim okvirom. Upravo zato jedan od Šenoinih kontranarativa i jest upisan u tom kontekstu: protiv onih koji čitaju njemačku trivijalnu literaturu. Tako se prve nacionalne programske poetike upisuju kao otpor. Upravo u tom kontekstu nastavka otpora kao dogovorene narativne vrijednosti pisci poput Ante Kovačića ili Ksavera Šandora Đalskog pišu umjetnim, nematerinskim, štokavskim jezičnim konstruktom, gotovo podjednako naturaliziranom u kulturnoj produkciji kao što je to bio slučaj kolonijalnih jezika izvanjske razlike (njemačkog ili mađarskog). Ali riječ je o konstruktu naturaliziranom u procesu projekta uspostave zajedničkog suprotstavljanja kontinuitetu kolonizacijske prakse te o

pragmatičkom modalitetu konstrukcije tekstualnog otpora kao jedinstvenoga, umjetnog vernakularnog obilježja zajedničkog narativnog okvira u procesu stvaranja/obnove književne nacije. Upisanost u taj uzus, naravno, dio je diskurzivno zadana procesa gradnje umjetne nacije (kao što je svaki konstrukt nacionalnog jedinstva i sam umjetni proces naturalizacije različitih oblika *drugosti* i njihova nasilna svođenja na *istost* zajedništva (cit. prema Hobsbawm 2002: 65). Samo što ovdje, za razliku od »klasičnoga« kolonijalnog modela, na djelu možemo vidjeti dvostruki sustav otpora: to je, najprije, upisivanje jezične privremenosti kao trajne vrijednosti usuprot imperijalnoj austrougarskoj politici i lokalnoj vernakularnoj praksi koja u svojem lokaliziranom modalitetu opstanka više ovisi o imperiju negoli o artificijelnom sustavu otpora unutar kojeg može nepovratno biti usisana u zajednički projekt. Drugo, to je proces formiranja nacije unutar, a ne usuprot imperijalnog okvira zadanog rasporeda moći i nadzora nad prostorom (iz Beča) i kulturno-političkom paradigmom (iz Pešte).

Riječ je dakle o procesu koji na tehničkoj razini provedbe uspostavlja *jedinstvo* kao umjetni konstrukt i zajednički jezik kao istovremeni čimbenik uspostavljanja razlike i instrument ekspanzije. Prvi proces u svojim bitnim konstrukcijsko-metodološkim elementima podsjeća na protokole kojima su se različiti kolonijalni jezici upisivali u proces afirmacije subalternih nacija u stvaranju, čineći to kroz oblik prihvaćenog uzusa, s tim da je ondje bila riječ o prihvaćanju jezika kolonizatora kao ujedinjavajućeg elementa ekspanzije vernakularne moći, a ovdje je riječ o prihvaćanju nadjezičnog jedinstva mogućeg prostora otpora upisanog usuprot imperiju i promišljenom modalitetu iskoraka u ujedinjavajući prostor šire zamišljene (štokavske) razlike. U klasičnim kolonijama taj se proces jezične konsolidacije kroz drugost zbivao tijekom razdoblja svrgavanja kolonijalizma koji je izvorno nametnuo upravo taj jezik kao svoje oruđe uspostave nadzora. Podčinjeni kolektivni agens iskoristio je tu poziciju za mapiranje platforme stvaranja »zajedničkog nazivnika« u višejezičnom prostoru potlačenosti, a jezik kolonizatora i njegova aproprijacija u lokalnu razliku stvorila je snažan instrument novih odnosa: najprije je na taj način došlo do podrivanja imperijalnog pritiska postkolonije, a onda i do proizvodnje novih modaliteta zavisnosti. Štokavski je u prostoru »kolonije u koloniji« u tom smislu odigrao sličnu ulogu, premda su i uvjeti njegova preuzimanja i motivacija subalternih agensa otpora bili bitno različiti. Podražavan od imperijalnih i religijskih elita kao mogući budući uzus prostora zavisnosnosti, tijekom razdoblja druge polovice osamnaestog stoljeća svojom prijemčivošću na širokom prostoru znatno je pridonio proizvodnji nacije, a potom u turbulentnom devetnaestom stoljeću konsolidaciji gospodarske dominacije i antiimperijalnom naboju u krugu novostvorenih buržoaskih i kulturnih južnoslavenskih elita. No ta ujedinjavajuća jezična razlika kao snaga uspostavljena u odnosu na centar, a koja se stvara kroz devetnaesto stoljeće, čak i samom procesu mađarsko-hrvatske rekolonizacije

nikad nije realizirana onako kako je mogla biti čitana: kao otvoreni, revolucionarni otpor imperiju. U tom smislu subalternost proizvodi svojevrsnu *lacanovsku* situaciju utvrđivanja simptomatičnog stanja: ona je istovremeno upisana kao nepravda učinjena naciji i kao njezin konsolidirajući čimbenik. »Prazno mjesto« sublimira se nacionalnim narativom, a ovaj se rekonstruira isključivo unutar teksta, nikad u revoluciji kao realiziranom povijesnom otporu (osim u reakcionarnom činu simbolične, privremene dekolonizacije 1848). Samo svođenje razlike na zajednički perfomativ jezičnog jedinstva u tom smislu predstavlja jedan od projekata koji su najmanje »tekstualni«, neovisno o odjeku i pragmatičnoj vrijednosti tog procesa u uspostavi okvira građanske ekonomije i pokušaju realizacije dominacije nad izvorno štokavskim (još podčinjenijim) *drugim*.

Tako hrvatski prostori stoljećima žive u napetosti s kolonijalnim/imperijalnim *drugim,* a sve do razdoblja kasnog ilirizma, pa onda i razdoblja konsolidacije književnog polja oko *Vienca*, razliku stipuliraju kroz svoje lokalne idiome. To romantičarsko svođenje kontinuiteta razlika na nasilno uspostavljene modalne konstrukte sličnosti/istosti od sredine do zadnje trećine devetnaestog stoljeća dovodi do organiziranog procesa falsifikacije u kojem se (pro)izvodi, i kroz književnost razvija, zajednički jezik kao prešutno dogovorena nacionalna vrijednost po sebi. Taj model lokalno upisane interkulture razvija se unutar imperija kao samodovoljan čimbenik razlike i glavni element pseudotekstualnog otpora. Pritom je jasno kako je tom uzusu svrha ponajprije uspostaviti zajednički kod, ali nije zanemariva ni ideja o proširenju utjecaja ideje lokalno identificirane nacije na druge prostore, one koje tek treba nacionalno proizvesti (jezik tradicije bi nam rekao: osvijestiti). Naravno, misli se na Bosnu. Osim toga, građanska klasa sjeverozapadne, razvijenije Hrvatske širenjem granica jezičnog sporazuma proširuje i svoja tržišta, te tako sama iz pozicije koloniziranog dolazi u poziciju mogućeg kolonizatora vlastita istoka, što u jednoj spekulativnoj taksonomiji mapiranja kulture/teksta nije zanemarivo. U tom bi smislu iz ovako zasićene perspektive bilo zanimljivo iščitati neka poglavlja iz Andrićeva nedovršena, ili čak nedovršivog romana *Omer-paša Latas* (poglavlja »To što se zove slikar«, »Slika«, »Saida i Karas«). Uspostavljanje štokavskog prostora kulturnog suprotstavljanja unutar naknadno stvorenog (ironično impostiranog) zajedništva (Omer-paša, bivši Mićo Latas; »mapiran« u Lici, Zadru, Istanbulu i Sarajevu; a onda i Vjekoslav Karas, kao onaj koji će upisati »unutarnju sliku« iskoraka ilirskog umjetnika u prostor vlastitog istoka) može biti zanimljiva polazna točka jednoga imagološkog upisa projekta nacije kasnoga devetnaestog stoljeća, ali i učitavanja retradicionalizacije konstruirane na tom tragu, one koja se može učitati u popularnu kulturu i neokonzervativne političke programe početka dvadeset i prvog stoljeća. Naravno, sve to uz jasnu svijest o prostoru i okviru vremena u kojem su od 1953. do 1976. objavljivana poglavlja toga nedovršenog romana. Usto, u rekonstrukciji tog procesa i njegova sučeljavanja s mode-

lom »tipičnoga kolonijalnog« valja naglasiti i razliku ovoga »kontaktnog područja« od tradicije kolonije kao prostora oslobođena vlastite inicijative. Naime u »pridruženom području« pod otomanskom upravom postoji tradicija izjednačavanja ideje kolektivnog identificiranja s modalitetom delegiranja toga skupnog identiteta starješinstvima vjerskih zajednica. To je bio oblik posredovanja upisan u osnove ideje kozmopolitskog rješavanja etničkih problema unutar Carstva, čak i u njegovoj kasnijoj, kronično kriznoj fazi. Njegovo postojanje pragmatično pridonosi uspješnosti toga zajedničkog, štokavskog iskoraka u prošireni okvir trusnog *prostora između*. To je prostor upisan izvana u rubno područje, izvan teritorija kojima dominira »civilizirana« ideja kolonijalnog Zapada. Upravo na tome mjestu, uz učitavanje jezičnih razlika, projekt postkolonijalnog otpora upisivanju naknadno proizvedene ideje kontinuiteta može pružiti neke zanimljive odgovore u interpretaciji (post)kolonijalne tekstualnosti ovih prostora.

Vratimo se sada takozvanom Šenoinu dobu. Tada se znači, u razdoblju koje danas volimo nazivati zakašnjelim romantizmom (pa i protorealizmom), paralelno zbivaju dva procesa koja se u pri/povijestima o naraciji nacije i njezinu konsolidiranju (kao izmišljaju ideje kontinuiteta) nameću kao važni i takvima ostaju sve do suvremene pseudoromantičarske retradicionalizacije. To znači da u suvremenim čitanjima s jedne strane dolazi do svjesnog odbacivanja dominacije tradicije kolonizatorske kulture kao uzora (njemačkog, mađarskog, venecijanskog). Ono se nadomješta pozicioniranjem zajednički definirana prostora simboličnog kao razlike. Unutar tog prostora dogovora nacionalni će se vernakularni element stopiti u projekt nove hegemonije, odnosno netom stvorene nacije i njezine priče u nastajanju koja narativnim taktikama fingira svoj kontinuitet. Posljedica toga je prihvaćanje programa šire zamišljena koncepta kontaktne nacije, projekta koji prekoračuje vlastite granice/prostor nadzora te se želi upisati u širi teritorij, prostor *druge* kolonije. To se jedinstvo taktički trebalo ostvariti kroz jezik koji gotovo nikomu od inicijatora toga jezičnog projekta nije bio materinski. S druge pak strane proizvodnjom tog jezika proizvedena je i moderna nacija kao istovremeno subalterna i autohtona kultura nastala/opstala unutar imperija. Ono što se u raspravama o tom vremenu i posljedicama takvih taktika na kasnija čitanja kulturne razlike zaboravlja, jest činjenica kako i ovdje govorimo o izvjesnom modalitetu kulturne kolonizacije. U tom smislu otvorenim pitanjima (p)ostaju problemi naracije južnoslavenskih država i modaliteti kolonijalizma (ovisništva) koji su uspostavljeni odnosima moći u tim zajednicama. Jesu li u prvoj Jugoslaviji vladali kolonijalni ili odnosi međuovisnosti? Kako ćemo u tom kotekstu čitati modalitete metodologije upisivanja ovisnosti i pedagogiju učitavanja odnosa okvira nadzora u drugoj Jugoslaviji? I kakav je onda bio, a kakav je danas, odnos među i prema tekstovima koji su se u antagonistički položenim sredinama novih odnosa ovisništva upisivali kao pismo otpora, u tekstualnom kontranarativu prešućenog? Uz ova pitanja jukstapozicijski je uspo-

stavljen čitav niz stereotipa koji se prenose kroz povijesti nacionalne književnosti, a koji istovremeno učitavaju određene modele naracije nacije kao konstantu i rade na proizvodnji zaborava u procesu nadgledanja posljedica nekih odnosa postavljenih izvorno u navedenim pitanjima. Dakle: s jedne strane zaborav, s druge ponavljanje, baš kao u upisu postkolonije u otpor matrici ispisa koji ju je proizveo kao tekst. U tom smislu upravo bi to mogla biti polazna točka za dekodiranje ideološke pozadine pedagogijski impostirana učitavanja metodoloških dominirajućih paradigmi u taksonomiju struke. Naravno, da bismo se tomu što učinkovitije približili, važno je u proces upisivanja postkolonije (i pregovora o *postovisiničkoj* poziciji nagovora) najprije utvrditi modele kojima su se u akademskoj interpretacijskoj praksi i upisu dijakronije u kanon upisivali književnopovijesni stereotipi.

Književnopovijesni stereotipi i pedagogija njihova učitavanja u taksonomiju struke

U kontekstu nacionalne pri/povijesti i književnopovijesnih sintetičkih ispisa kao polazište takvu čitanju nameće se nekoliko stereotipnih i hipotetički ugovorenih zadanosti. One se u zadanom kontekstu mogu iščitati kao svojevrsni ideološki nazivnik većeg dijela hrvatske književnopovijesne sintetičke literature. To je nazivnik koji u kontinuitetu ispisivanja zanemaruje gore upisanu poziciju postkolonije (odnosno *postovisničke* zadanosti nacije). Riječ je o onoj literaturi koja konstruira pozicioniranje ambivalentnog očitovanja: istovremeno »kroatocentrične« pozicije na kulturnoj mapi uključivanja (proizvodnje kontinuiteta pripadanja) i razlike koja se upisuje u susljednost zajednički dogovorena kanona zapadne književnosti kao unaprijed ugovorene priče unutar okvira koje se ispisuju/ispituju modaliteti rekonstrukcije otklona od norme (zadane paradigme). Najprije ćemo navesti neke uvriježene postavke lokalne identifikacije kao okvirnog ideologema u provođenju nadzora nad otporom teksta, otporom koji se upisuje usuprot stereotipiziranoj pri/povijesti kao njegovo potkopavanje. Prema modelu ovako uspostavljenih stereotipa o identitetu i modalitetima naracije nacije, hrvatska književnost i kultura dominantno pripadaju zapadnom književnom krugu, u muškom, »edipovskom« kontinuitetu podrivanja kontinuiteta koji istovremeno predstavlja garanciju njegova razvoja.[13] Tako se izmjena književno-kulturnih paradigmi tijekom povijesti unutar nacionalne dijakronije hrvatske književnosti odvija kroz poklapanje dominirajućih stilskih formacija (epoha i razdoblja) sa zamišljenim

13 O ovom kompleksu i načinu podrivanja koji zapravo predstavlja svojevrsni razvoj zanimljivo je pročitati kritiku Bloomova koncepta kanona koji je iz »ženske«, slabe, kontrapozicije u dijakroniji dala Nancy Amstrong u tekstu »What Feminism did to Novel Studies«. U: *Feminism Literary Theory*, 2006, ur. Ellen Rooney, London: Cambridge University Press.

zapadnim »idealnim tipom« genealoškog upisivanja u povijest (žanrova, književnosti, nacije). To se doduše zbiva s izvjesnim »zaostatkom«, što povjesničari redovito, ali nevoljko priznaju, ali uglavnom uz praćenje dominantnih tokova paradigmatskog uzora. Uz ovakvo generički modelirano utvrđivanje *stanja stvari*, mogu se navesti i druge vrijednosne značajke stereotipiziranoga nacionalnog narativa dominirajuće, odnosno zadane nacionalne pri/povijesti ispisane kroz rasutu baštinu književnopovijesne naracije. Prema tako intoniranoj pri/povijesti hrvatska književnost, i šire zamišljena kultura, dominantno su katoličke provenijencije, što je važan element uklapanja u niz, napose do sredine devetnaestog stoljeća. Autoreferncijalno, ona je aktivno uključena u upisivanje u određeni kulturni krug i zamišljena u dinamičnoj interakciji s drugim (sličnim, odnosno srodnim) kulturama. Iz te interakcije ova književnost crpi moć vlastite samopotvrde i autohtonosti u odnosu na uokvirujućeg i ogledajućeg *drugog*. Tako je onda, povratno, i sama upisana u zapadni kulturni prosede kao njegov konstituirajući dio. To bi onda značilo da njezinim hegemonijskim i pedagoškim ispisima prevladavaju prakse dijaloške procedure: one uključivanja, solidarnosti i kritičkih prosudbi vlastita habitusa. Na razini analitičkih upisivanja u sistem to znači aktivnu uključenost u procese na presjecištima diskurzivnih praksi s kojima je kao ideologemski obilježen samokonstrukt ušla u dinamički odnos dijaloga, a slijedno tome i kritičkog samopromatranja. Riječ je o ispripovijedanom poretku konstruiranih vrijednosti unutar kojeg je istovremeno zadan okvir ideologemski ovjerljive pri/povijesti o pripadanju i mitologemski intoniranog narativa o utvrđivanju razlike i samosvijesti kao vrijednosti tekstualnog kontinuiteta. Isto se odnosi i na narativno zadani konstrukt jezika. Kad govorimo o ovom drugom, riječ je uglavnom o upisanosti u dijakroniju koja inzistira na razlici i istovremeno ostvaruje interakciju sa srodnim sinkronim kulturama. To znači da su, iščita(va)no ovako, iz prakse pri/povijesti književne historiografije, u okviru predodžbe o sebi, hrvatska (književna) povijest i kulturologija svjesne svog pozicioniranja u odnosu na *druge* (kulturološke i povijesno-književne entitete). Tako postavljeno, ispisivanje nacionalnog narativa u svojoj osnovi kritička je praksa utvrđivanja kako razlike u odnosu na druge diskurse, tako i doprinosa modeliranju imaginarnog, zajedničkog ideologemskog sloja na kojem počiva dogovor kolektivnog imaginarija. On se pojavljuje kao konstrukt zapadne, civilizirajuće i normativne, odnosno, u skladu s mišljenjem Jacquesa Derride, europocentrične slike svijeta/nacionalnog interteksta. Ovako bi se mogli, doduše pomalo nategnuto, sažeti prevladavajući mitologemski intonirani narativi koji se između redaka mogu iščitati iz različito intoniranih ideoloških slojeva jezgra nekoliko ključnih sintetičkih pregleda povijesti hrvatske književnosti: Vodnikove, Kombolove, Ježićeve, Frangešove, Šicelove i Jelčićeve.

No činjenica je kako upisivanje povijesnog u narativne jezgre pri/povijesti o nacionalnoj, ovdje hrvatskoj kulturnoj samosvijesti uvijek pred-

stavlja zadatak koji nadilazi polje i ovjerljivost struke te se upisuje ne samo povijesnoknjiževno, nego i teorijski. Naravno, tomu je tako i u takozvanim velikim književnostima i kulturama. Podsjetit ću samo kako Antoine Compagnon u svojim *Demonima teorije*, kad upućuje na francusku povijest književnosti i način upisivanja narativnog u odnos diskursa moći unutar zadanog polja književne proizvodnje (i učinaka književnog polja), izvodi upravo europocentrično načelo kao središnji element upisivanja kontinuiteta. Ali problem periferne literature (sjetimo se teorije svjetskih sistema s početka teksta) upravo i jest u tome što je ta periferija ostvarena kao *druga* u odnosu na centar. Taj raspršeni dio nacionalnog narativa obično je u kontinuitetu podražavanja sličnosti s centrom ispušten iz ideologemski utvrđenog stereotipiziranog područja ovjerljivosti i zataškan kao traumatično iskustvo (ne)mogućnosti. To samoproklamirano određenje europocentričnosti kao posebnog obilježja nacionalne naracije, vjerujem, slično je ispričano i u poljskoj književnosti i kulturologiji tako da hrvatski slučaj nije ni jedinstven ni u tome poseban. Zato se osim iz perspektive vlastitog ispisa na problem može gledati i izvana, iz perspektive pedagoške i taksonomijske perspektive *drugoga*. To se pogotovo odnosi na komparatističke i povijesno upisane studije, one koje promatraju perifernog *drugog* iz pozicije urušavanja vlastite pozicije centra, u novonastaloj poziciji postkolonizatora. Govorimo dakle o zajedničkom (trans) misijskom iskustvu isključenosti. S obzirom na to da govorimo o dvije perspektive, poljskoj i hrvatskoj, ovdje će biti zanimljivo u prostor *postovisnosti* staviti obje kulturne razlike.

S obzirom na nedovoljno poznavanje poljskih izvora, o tom problemu iz komparativne perspektive mogu govoriti samo posredno, ovdje čitajući Wolffove analize iz knjige *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization in the mind of the Enlightenment*. U toj je knjizi pokazano kako se iz zamišljaja »zadanog« autoriteta dominirajuće (uspostavljene) nacionalne paradigme vlastito samoodređenje može, iz pozicije kulturne moći, podrovati i povijesno locirati. Tamo je *drugi*, onaj koji se smatrao uključenim u europocentričnu priču, upravo gledan iz takvog žarišta pa u tom smislu (za)dobiva mjesto »rubnog agensa«. Wolff u svojoj analizi europskog *ruba* skreće pozornost na Voltairov putopis, premda ovaj zapravo nikad nije putovao istočnije od Berlina, osim imaginativno. On u Wolffovoj interpretaciji povlači »prosvjetiteljsku« granicu vlastite civilizacijske paradigme, utvrđujući je na potezu Berlin – Beč i južno prema Italiji. Potom u svojem imaginarnom putopisu mapira prostor europskog-barbarskog-*drugog*, onoga kojeg je na putu prodora prema Orijentu nužno civilizirati, prvo ga upisati na rubu. To se dakle događa upravo iz prosvjetiteljskog žarišta samokonstrukcije (logocetrično upisanog) Zapada kojem taj njegov rub teži i u kojeg se svojim fikcijskim narativima još onda upisuje, istovremeno ostajući ispisan iz njega, i onda i danas. Jer zapadna prosvjetiteljska samokonstrukcija kao razlikovna vrijednost »po sebi« upravo se

ogleda u svom Istoku, odnosno upravo u onoj instanciji pozicioniranja iz koje se hrvatski (ili poljski) *drugi* želi(o) nametnuti kao agens pripadanja. Usuprot prihvaćenoj ideologemskoj praksi samouspostavljene pripadnosti zapadnom krugu kao nacionalnoj vrijednosti (programu), postoji i ova druga praksa viđenja izvana, odnosno iz centra, njegove europocentrične i logocentrične pozicije. Iz te vizure ona je zapisana, upisana kao isključenost (periferijalnost), kao dekodiranje prostora *drugog* jezika, *druge* kulture, *druge* civilizacije. Nju je upravo taj Zapad kao vrijednost razlike tako ispričao i postavio smještajući je u izvlašteni prostor »vlastita ruba«. Taj rub se (narativno) u povijesnom kontinuitetu zamišljao marginalnim i nepripadajućim, istovremeno uključenim i isključenim iz kruga europocentrične slike svijeta (i vrijednosti). Rub se je međutim upisivao u vlastitu drugost neprekidnom proizvodnjom dokaza o pripadnosti i tekstualnim dekonstrukcijama tih čvrstih dokaza. Činilo se to zamagljivanjem jednoznačnih iskaza, narativnim pripadanjem i tekstualnim upisivanjem, uz istovremenu permanentnu dekonstrukciju te upisanosti tekstualnim i izvantekstualnim manevrima: jezičnim i narativnim, političkim i antropološkim. U tom smislu prostor istoka i jugoistoka Europe trebao bi se čitati i iz te druge perspektive, iz suprotno upisanog stereotipa i narativa, iz pozicije svijesti o sebi kao stereotipiziranom barbarskom *drugom*, prijelaznom području, jezičnom labirintu, a onda i poluperiferiji, zamagljenoj zoni gdje se mogu testirati i najsloženiji teorijski upisani odnosi svojevrsne uključene isključenosti, odnosno unutarnje drugosti (cit. prema Woolf 1994). Na ovom se mjestu otvaraju dva vrlo zanimljiva pitanja za postkolonijalni pristup: kako izgleda taj pogled izvana sukobljen s kontinuitetom vlastite priče, odnosno upisane samopredodžbe te kako se unutar narativa o pripadanju kroz napukline u konstruiranoj priči upisuju subalterne priče razlike, u priči s podčinjenog i dispergiranog terena, ali i u umjetnim konstrukcijama ruba, u usmenom neautorskom tekstu i u umjetn(ičk)om programu razlike; naprimjer u *Hasanaginici* ili u *Smrti Smailagle Čengića*?

Vratimo se najprije pogledu izvana. Iz te, također samouspostavljene, »zapadne« perspektive europski istok (i jugoistok) još od vremena »otkrivanja europskog Orijenta« promatra se kao »unutarnji *drugi*«, odnosno kao prostor podrivanja stabilnosti upisanog središta/sidrišta civilizacije. To je, ponavljam, za »Zapad« francuske, germanske ili britanske europocentrične paradigme prostor ruba koji se zadaje kao područje zemljopisno uključenog, ali kulturološki isključenog *drugog* (cit. prema Woolf 1994). I dok se ono što se naziva arapskim ili indijskim svijetom (takozvani »pravi« konstrukt Orijenta; cit. prema Young 2006) »civiliziralo« bez ikakve nedoumice o procedurama, civiliziranje europskog istoka i jugoistoka predstavljalo je dvostruki problem: moralni i logistički. Taj je prostor na razini diskurzivne uključenosti religijski već upisan kao uključen, što je slučaj i s mapiranjem lokacije, odnosno zemljopisne pripadno-

sti. Često je provizorno uključivan i nekim opipljivim elementima kulturnog okvira: arhitekturom, elementima procedura poetike svakodnevnice, ali i nekim bitnim elementima književno-kulturne interakcije. Ali na razini izvanjskog i izravnog potvrđivanja priče o pripadnosti Zapadu (iz same europocentrične perspektive *Centra*) ustaljuje se kontinuitet pri/povijesti o parcijalnom isključivanju. To je gotovo jednako čvrsto zauzeta pozicija kao i ona lokalna sa svojom obnavljanom pri/povijesti o uključenosti. Takvo ekskluzivno polazište Zapada ima zabilježen kontinuitet od prosvjetiteljstva. Europski istok i jugoistok (p)ostaju predmetom »povijesnog narativa«, istovremenim prostorom upisanosti i ispisanosti, dijelom i Prvog i Trećeg svijeta. Ti i tako upisani europski *drugi* svoj su imaginarni pristup *Centru* uspostavili ekskluzivno: iz pozicije vlastite nacionalne naracije koja objavljuje pripadnost kao vlastitu povlaštenu priču, istovremeno se ne obazirući na razliku upisanu u upisivanju te drugosti iz pozicije doista povlaštenog (određujućeg) europskog *drugog* i njegove nekad suzdržane, a nekad izravne naracije koja se upisuje u lociranju vlastite margine. Tako kolonijalna i postkolonijalna, subalterna priča o poziciji margine zadane od dominirajućeg *drugog* uglavnom u lokalnoj poetici ostaje neispričana jer se marginalne nacionalne priče iscrpljuju u svojim samopotvrđivanjima pripadnosti. Pedagogija razlike zapravo se predstavlja kroz metodološki projekt posredovanja (ne)prisutnosti, a ne kroz artikuliranje vlastita iskustva (su)djelovanja u poništavanju stereotipnih nagomilavanja priča i taktika u procedurama njihovih sučeljavanja s obje strane.

To znači da je taj današnji europski *drugi* (poljski, hrvatski, ukrajinski, srpski, u svakom slučaju polueuropski a poluorijentalni, poluuključeni a poluisključeni) konstruiran idejom zapadne potrebe za civiliziranjem vlastite margine (Wollf izrijekom kaže »barbara s istoka«), odnosno stvarnom ili simboličnom kolonizacijom. No kako taj *drugi* nije bio orijentalni *drugi*, on je predstavljao neugodno, nepristupačno »strano tijelo« unutar vlastite geografije. Situacija je bila i jest dosta zategnuta i teško rješiva tako da uglavnom ostaje prešućena. To je upisani ali neispričani tekst, to jest priča koja ostaje skrivena iza površine teksta, kao nekakvo hermetično tajanstveno odgađanje značenja iz Ecove interpretacije zajedničkog interteksta. Naime, ovdje je riječ o *drugom* koji je »iste boje kože«, jednako je religijski zadan, ali ipak nije *civiliziran* u smislu ostvarena bogatstva ili civilizacijskih procedura koje je samoproglašena pozicija arbitra zadavala kao predmnijevanu vrijednost mape civiliziranih nacija. Slučaj Voltairea i njegova mapiranja prostora koje nikad nije osobno posjetio predstavlja dobar primjer proizvodnje i stipulacije takvog imaginarija, po impostaciji upisa gotovo identičnog onom kojim se zapisuju Macaulayeve prododžbe o »Indijama i Arabijama«. U Voltaireovu imaginarnom mapiranju europskih *drugih* težište priče stavljeno je na Rusiju. No u tom svojem zamišljenom »praćenju« pohoda švedskoga kralja Karla (Voltaire nikad nije nogom stupio istočnije od Berlina tako da je njegovo putopisanje potpuno imaginar-

ni žanr), njegov se opis tog »prijelaznog europskog *drugog*« (koji najprije uključuje Poljsku), prema riječima Larryja Wolffa »oslobodio uzda« prosvjetiteljskih formalnih ograda i »dao mašti na volju«. Njegovi zamišljaji Rusije, ali prije toga i »svih zemalja istočno od Berlina« otvaraju narativne sheme na kojima će se nekih stotinjak godina kasnije konstruirati, odnosno zamišljati Orijent. U nastavku teksta ispisuju se i priče o teritoriju jugoistočno od Beča, dakle prostoru Mađarske i Slavonije. Nije na odmet vratiti se još dalje u prošlost mapiranja europskog istoka i spomenuti način na koji je Alberto Fortis u sličnom tipu konstrukta nešto ranije zamislio Morlake (od Dalmacije do Crnog mora) kao rasu ljudi koji su opasni, neracionalni, lišeni ljudskosti i sposobni učiniti svaki zločin. Taj tip učvršćivanja (i potkopavanja) stereotipa možemo dakle pratiti od Fortisova putopisa (izvana) pa sve do ironičnog podrivanja koncepta »sukoba svjetova« u već spomenutom Desničinu romanu (*Zimsko ljetovanje*, 1950) koji problem ispisuje »iznutra«.

Ovdje dakle imamo dvije vrlo konfliktne slike uspostavljanja kulturne paradigme koja bi trebala biti u osnovi našega metodološkog polazišta, kako u odnosu prema tradiciji, tako i prema uključivanju predmeta našega bavljenja u šire zamišljeni prostor kulturnih studija i otvaranja nacionalnih filologija prema drugim područjima humanistike (nacionalne i komparativne) i pedagoške prakse (upisivanja taksonomije razlike u jedinstvo struke). S jedne strane nalazi se nacionalni narativ pripadanja i europocentričnog pozicioniranja (nametanja), a s druge onaj koji nacionalne filologije sa stoljetnom tradicijom izvlašćuje iz određenoga kruga i smješta ih na rub, na kulturološki, metodološki i pedagoški vrlo produktivan, ali drugačije etički i transnacionalno upisan »prostor između«. To je onaj prostor koji neobično zanimljivo zvuči u identificiranju postkolonijalnog subjekta (i njegovih jezika razlike), ali vrlo razočaravajuće u odnosu na stereotipno upisanu ideju »nastavka tradicije jednog (doduše rubnog, ali ipak) europocentričnoga kontinuiteta«, pogotovo ako se promatra iz pozicije naracije nacije. Problem se ne otvara samo na razini hermeneutičkog postupka i identifikacije, odnosno učitavanja i prihvaćanja pozicije ruba, već i u definiranju tog ruba i mogućih poticaja koje takvo izvlašćivanje ima za struku, odnosno njezino dinamičnije postavljanje prema osnovnim pitanjima postkolonijalnog teorija kao istraživanja upisanosti otpora u metodologiju teorijskog osmišljavanja. Osim toga, tu je i pitanje odnosa između postkolonijalno upisanog Orijenta kao dekonstrukcijske metode (više nego stvarnog prostora upisanosti) i takozvane orijentalne Europe (istočne Europe i Balkana) kao dekodiranog mjesta »otvaranja« koje podriva strukturalnu zaokruženost »sistema«, odnosno zamišljaja kontinuiteta tradicije. Tu se pojavljuje ono što Wolff naziva »paradoksom istovremenog uključivanja i isključivanja Europe koja to potpuno nije«. Riječ je dakle o reduciranoj, nepotpuno definiranoj, proizvoljnoj slici nekakvog poluorijenta, prijelaznog područja koje svojom povijesno lociranom dru-

gošću i politički upisanom *postovisničkom* pozicijom istovremeno definira i ne definira europocentrični Okcident. Zapad se tog ambivalentnog odnosa teško može odreći tako da tog svojeg »europskog *drugog*« upisuje doduše u vlastitu zajednicu naroda, ali ga istovremeno drži na distanci. Suprotstavljeni »istočni zapad« teško može poreći svoju drugost u odnosu na zemlje Prvog svijeta: kulturološki, geografski i povijesno-politički. Isti se problem postavlja i na području učinaka jezičnih i kulturnih praksi. Ovdje nema konsolidacije umjetnog odnosa neimenovane neokolonizacije i upisivanja vlastita jezika kao uzusa postkolonije. Umjesto toga, europski istočni (i jugoistočni) *drugi* pridružen je u zajednicu koja se unaprijed zadaje kao podijeljena, i to na onu čiji su jezici veliki i onu čiji su jezici mali, onu čija je valuta zajednička i onu čije su valute isključene, onu koja kontrolira *druge* i onu koja je nadzirana od *drugih*. Jezik, u hrvatskom slučaju onaj umjetni uzus koji je jednom odigrao ulogu objedinjavajućeg čimbenika upisivanja lokalne moći/nadzora nad *drugim* (i svojim vlastitim vernakularnim subalternim/dijalektalnim upisom razlike), istovremeno je ravnopravan i marginalan, dio zajedničkog prostora i izvlaštena drugost osuđena na marginu. Riječ je o specifičnom slučaju lociranja istočne Europe i Balkana. Ona je bitno drugačija od neokolonijalnih prostora globalnog pritiska. Ovdje je pritisak lokalno, kontinentalno upisan i zadan je na konkretnom prostoru koji je politički, kulturno i narativno dogovoren kao različit. Ta se razlika upisuje dvoslojno: kao naknadna konstrukcija vjekovne potrebe za pripadanjem ili kao prostor specifičnog otklona, upisivanja prostora između kao istovremene izvlaštenosti i upisanosti. Upravo to zadaje različite diskurzivne uvjetovanosti čitanja/konstruiranja povijesti hrvatske, srpske i bošnjačke književnosti.

U tom se narativnom kontekstu možemo složiti s Marijom Todorovom kad kaže da postoji bitna metodološka razlika između mogućeg poimanja orijentalizma i balkanizma (Todorova 2006: 54–55). To se može odnositi i na učitavanje drugih modaliteta *postovisnosti* unutar zajedničkog prostora razlike i područja prijelaznosti/konflikta, a pod koje bi se mogao podvesti svaki europski rubni *drugi*: slovenski, poljski, ukrajinski (cit. prema Todorova 2006: 287 i dalje). Za razliku od neopipljiva i u osnovi neshvatljiva imaginarnoga koncepta orijentalizma (cit. prema Young 2001: 17) prostor Istočne Europe i Balkana je stvaran, a zamišljeni *drugi* istovremeno je i plod imaginacije, ali i realni povijesno subalterni, u diskurs zapadnih procedura sada prihvaćen/upisan *drugi* (cit. prema Todorova 2006: 47). Slijedeći ovu hipotezu možemo reći kako nitko ne može nijekati europske procedure dubrovačkog baroka, Krležine ekspresionističke i kasnije egzistencijalističke poetike ili Andrićevih narativnih procedura u postupku upisivanja bosanske drugosti kao tematskog sloja njegovih pripovjedaka i novopovijesnih romana. Ali se u tom proceduralnom kontekstu i dalje može upisivati specifikum drugosti u odnosu na tradiciju zapadnog modela narativne europocentričnosti. I premda se ona kao modalno narativno

može iščitavati upravo iz Krležinih tekstova u obliku ironičnog podrivanja stabilnosti sistema ili iz procedura Andrićevih romana kao »okcidentalno upisanog orijenta«, uvijek je u to tekstualno upisana ironičnost, svojevrsni otklon od narativne mogućnosti potpune pripadnosti i razlika kao vrijednost koja otvara mogućnosti upisivanja konflikta kao subalternog glasa. Riječ je o razini upisivanja razlike kao vrijednosti. Ona se prepoznaje na sloju tematizacije ispričanog svijeta, ali je upisana i u etički sloj tekstualnog. No ono što je najvažnije naglasiti u ovom kontekstu jest činjenica da upravo ta ambivalencija između genealogije žanra i tematskog iskliznuća iz čvrstog uokvirenog obrasca daje prostor za izučavanje učinaka teksta u šire zamišljenom području lokalne kulturne razlike.

Ovdje, u ovom prostoru upisivanja lokalne identifikacije kao vrijednosti, nije samo riječ o krizi reprezentacije, o tome da je iscrpljen jedan model podražavanja stvarnosti ili o tome da je u samopotkopavajućem postmodernom diskursu otvorena mogućnost dekonstrukcije izdvojene, netipične, nasilno tipizirane tradicije. Premda se ovdje otvara mogućnost čitanja određenog jezičnog modela kroz složeni sustav upisivanja razlike i praksu prepričavanja zajedničke priče prihvaćena tipa rubne izvlaštenosti, to se ne bi trebalo učitavati kao mjesto na kojem pedagogija struke prepoznaje vrijednosti koje artikulira kao vrijednost. Nije ovdje dakle riječ o tome da se »izlaz« iz izolacije amblemski zadana okvira »prijelaznog prostora« i upisivanje u zajednički projekt počinje nasilno odvijati kroz izgradnju izvanjski zadane, posteuropocentrično motivirane konstrukcije koja svoju priču zasniva na modelu što su ga za neki *naš* prostor zamislili drugi, upisujući ga u nekom kontinuitetu stipulacije razlike kao imaginarni prostor nekog mogućeg susretišta europocentričnog i izdvojenog narativa. Umjesto toga, u činjenici da je pitanje samoreprezentacije uvijek i pitanje ogledanja, otvara se ovdje mogućnost istinske dekonstrukcije čvrsto zadanih praksi pripovijedanja. To se odnosi kako na učitavanje okvira vlastita zadanog modela habitusa razlike, tako i izvanjski nametnutih slika koje su se često iscrpljivale u vrlo reduciranim i stereotipiziranim mitologemima o margini. Ona je kroz povijest pričanja priče o margini zadavana iz perspektive nekog nedovoljno čvrsto upisanog, naoko fluidnog centra koji se uvijek ponovno trebao locirati. U tome se zapravo iscrpljivala snaga naracije margine. Ali to pseudoiscrpljivanje predstavlja tek prvu fazu u pragmatički intoniranom procesu izoštravanja lokalno pozicioniranog žarišta koje postaje svjesno svoje pozicije, ali i potencijala moguće konstrukcije motrišta iz kojeg se može konstruktivno djelovati kako na taksonomiju struke, tako i na pedagoške aspekte akademskih procedura.

Čini mi se kako u tom procesu mapiranja modaliteta raslojavanja *postovisničke* upisanosti i njezina obnavljanja u projektu izvanjski zadana, umjetno i nasilno uspostavljena zajedništva dosta možemo naučiti upravo od verificiranih postkolonijalnih pozicioniranja, onih koje su izravnije svjesne svoje postmoderne margine i novih oblika upisivanja u razne

modele zavisnosti i zaduženosti. Upravo u tom kontekstu možemo čitati Roberta C. Younga, pogotovo kad kaže da se iz perspektive pripadanja u perspektivu izopćenosti ne iskoračuje zato da bi se dokinuo jedan model promišljanja vlastite kulture, već da bi se otvorile neke napukline koje bi filološki utemeljeni studij mogle usmjeriti prema šire zamišljenom kulturnom studiju i promišljanju nametnutih kulturnih modela uopće. Ovdje, dakako, nije riječ samo o revalorizaciji pri/povijesti vlastitoga konstrukta naracije nacije i tendencioznih »težnji« za pripadanjem nečemu što je u svojoj osnovi »obrnuti odraz« prihvaćenog, trošenog modela kao sheme nacionalne kulture. Iz takve »okrenute perspektive«, naime, započinje svako kvalitativno pozicioniranje između čvrsto zadanih razlika koje fingiraju vrijednosti, posebno ako se gleda iz perspektive pedagoškog pristupa taksonomiji discipline. Ovjeravanjem vlastite pozicije jezične, kulturne i prostorno mapirane *drugosti* otvara se niz mogućnosti ponovnog čitanja kako književne povijesti, tako i odnosa unutar konsolidacije kulturnog poretka u marginaliziranom prostoru čitanja.

Čitanje hrvatske književnosti (i) kao postkolonijalne mislim da u tom smislu omogućava ne samo revalorizaciju kanona kao »prepričavanja« narativne književnopovijesne pozicije i novog modela falsifikacije, već otvara mogućnost preispitivanja pojava upisanih u marginalni prostor konsolidacije nacije postimperijalnog, postsocijalističkog, *postovisničkog* pa onda i postkolonijalnog *stanja stvari* kao tema koje utječu na naturalizaciju tog pozicioniranja. Tome je tako bilo da govorimo o književnosti ili o drugim kulturnim praksama koje su zada(va)ne hegemonijom učitavanja postupaka kanoniziranja. Tako gledano, u tom procesu propitivanja stanja u struci i humanističkoj paradigmi uopće otvara se više mogućih opcija upisivanja lokalne razlike u hegemoniju šire zamišljena sistema. Najprije, tu je mogućnost promatranja/sagledavanja vlastitog identiteta osvijetljenog iz nove perspektive. Ta se perspektiva otvara iz pozicije podrivanja verificirane konstrukcije unaprijed zadane samopredodžbe o značenju vlastite kulture izgrađene kroz kontinuitet lokalnih falsifikacija. Slijedi promatranje načina na koji se uspostavlja okvir propitivanja onih sustava u sistemu proizvodnje društvenih mehanizama moći koji su generirali prostor »ruba« bilo kao verifikacije praksi čitanja, bilo u obliku falsifikacijski nametnutih interpretacija. Pod tim mislim na »rub« u odnosu na zamišljaj Zapada kao falsificiranog entiteta, ali i na »rub« u odnosu na (re)kreaciju marginalno upisane konstrukcijske sheme, odnosno na tip lokalne identifikacije koji se nadaje kao prostor otpora globalizaciji i okcidentalizaciji (kao nametnutom i oglednom modelu), odnosno nešto što se pokušava paradigmatski verificirati kroz novo promišljanje izvana.

Tako smo na kraju, uz upisivanje razlike kao pozicije postkolonije, na pedagoškoj razini upisivanja problema u sustav otvorili važan problem periferije kao prostora konstrukcije povlaštenog/izvlaštenog *drugog*.

Umjesto usredotočenosti na argumentaciju iz pozicije vlastitog narativa u takvoj interpretacijskoj poziciji možemo se zapitati kako se tako upisan diskurzivni poredak, odnosno falsificirani raspored »odnosa snaga« može pretvoriti u prednost struke. U tom smislu zanimljivo bi bilo posvetiti se proučavanju mehanizama koji pridonose uspostavljanju metodološkog aparata za repozicioniranje discipline kako u akademskom okružju, tako i u području redefiniranja modaliteta kojima se struka upisuje u politiku, a pitanje politike struke u učinke discipline u široj zajednici. Ali kad je riječ o učincima discipline, uglavnom govorimo o podrazumijevanoj političkoj obvezi za poticanjem društvenih promjena kao »vrijednosti po sebi« (cit. prema Slamon 2006: 101; v. Spivak 1996 i Bhabha 2006). Na kraju to (p)ostaje zajedničkim nazivnikom različitih metodoloških saveza i strategija u kojima se postkolonijalna teorija upisuje u diskurzivno polje tumačenja i korištenja tekst(ov)a. Tome je tako bez obzira dolazi li pojedini istraživač iz pozicije antikolonijalne »borbe«, prostora diskurzivnih studija koji opisuju *stanje stvari* u određenoj književnosti i kulturi ili je riječ o agensu koji promatra šire zamišljeni prostor antiimperijalističke društvene upisanosti i teorija koje se bave društvenom promjenom i posljedicama pedagoških i etičkih upisivanja razlike u odnosu na globalno dominirajući diskurs tradicionalnih europocentričnih binarnosti. Destabilizacija čvrstih postavki struke i dogovorenih opreka (centar – periferija, kolonizator – kolonizirani, vjerovnik – dužnik, sadržaj – forma, jezik – govor, kolonijalizam – antikolonijalizam, istost – različitost itd.) predstavljaju prvi korak u procesu upisivanja razlike kao vrijednosti i u dekonstrukciji koncepta pripadanja određenomu hegemonijskom modelu kao središnjem diskurzivno upisanom elementu interpretacijskoga konsenzusa poretka struke. Pozicija između dvije paradigme učitava se i u poziciju europocentrične perspektive i u vernakularnu upisanost lokalne razlike kao vrijednosti po sebi. Upravo zato ta dva procesa – pozicioniranje između i svijest o mogućnostima čitanja s takvog mjesta koje je (kao vrijednost) locirao i (povlašteni) Zapad, otvaraju ne samo mogućnost da se ispita i revalorizira ideja tradicije ekskluzivne »zapadnosti« kanona, već da se i u okviru kanona ukaže na ona mjesta koja se mogu čitati iz pozicije otpora stereotipiziranim procedurama takvim narativnim zadane taksonomije struke. Upravo u tome vidim neke od vrlo zanimljivih mogućnosti koje čitanju književnosti kao što je hrvatska pruža postkolonijalni pristup tekstu i njegovim učincima.

Literatura

Bhabha, Homi. 1994. *Location of Culture*. London: Routledge.

Bhabha, K. Homi. 2006. »Unsatisfied: Notes on Vernacular Cosmopolitanism«. U: *Postcolonial Discourses. An Antology*. Ur. Gregory Castle. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.

Brennan, Timothy. 1989. *Salman Rushdie and the Third World: Myths of the Nation.* London: Macmillan.

Castle, Stephen. 2006. »Resisance and Complicity in Postcolonial Studies«. U: *Postcolonial Discourses. An Antology*. Ur. Gregory Castle. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.

Kiberd, Declan. 2006. »Inventing Ireland«. U: *Postcolonial Discourses. An Antology*. Ur. Gregory Castle. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.

Schoplin, George i Nancy Wood. 1994. *In Search of Central Europe*. Totowa, New Jersey: Barnes&Noble Books.

Slemon, Stephen. 1997. »Unresting the Empire: Resistance Theory for the Second World«. U: *Postcolonial Theory. A Reader*. Ur. Padmini Mongia. London/New York: Arnold.

Slemon, Stephen. 2006. »Post-colonial Critical Theory«. U: *Postcolonial Discourses. An Antology*. Ur. Gregory Castle. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.

Spivak, Gayatri Cakravorty. 1999. *A Critique of Postcolonial Reason. Towards a History oft he Wanishing Present*. Cambridge Massachusetts/ London: Harvard University Press.

Škvorc, Boris. 2003. *Ironija i roman. U Krležinim labirintima*. Zagreb: Naklada MD.

Tiffin, Helen. 2006. »The Body in the Library: Identity, Opposition and the Settler-Invader Woman«. U: *Postcolonial Discourses. An Antology*. Ur. Gregory Castle. Oxford/Malden: Blackwell Publishers.

Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.

Young, Robert J. C. 2004. *White Mythologies. Writing History and the West*. Drugo izdanje. London/New York: Routledge. [prvo izdanje 1990]

Woolf, Larry. 1994. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press.

Young, Robert J. C. 2006. *Postcolonialisim. An Historical Introduction*. Malden/Oxford: Blackwell Publishing.

Croatian Literature and Postcolonial Supplanting/Resistance to the Canon and the Taxonomy of Theory: From the Stereotype of "Belonging" towards the Positioning "in Between"

This chapter considers the possible theoretical consequences of reading the current politics of Croatian literary and cultural canon from postcolonial, post-imperial, and post-depended perspective(s). If this post/colonial position in regard to Austrian, Hungarian, Italian, Ottoman, and Serbian cultural domination and hegemony/ies is/are considered in the process of reading traditional (and contemporary) texts (and their taxonomy) anew, what can be achieved in both the theoretical procedures of studying the narratives of 'reading the nation' as well as in the methodological widening of a discipline's discourse? The second important question raised here is as follows: If the firm stand in the pedagogy of academia is reconsidered, and Croatian literature is not considered only in a context of belonging to the (so-called) western tradition (canon) but also interpreted within the context of a locally imbedded counter-narrative, can this methodological positioning open some of the possibilities for rewriting the cultural narratives and their effects in the community and a re/consideration of current stereotypes promoted by the hegemony of cultural field? Possible options of taking the abovementioned hypothesis into a theoretical and historical consideration, in a process of the construction/usage of national literary history, are examined in the central part of this study. In conclusion, the field of national philology is reconsidered in the context of the western portrayal of its bordering other, which takes us back to the thesis considered in the introduction as a very important interpretative issue in the current positioning of a national discipline (theory, interpretation of historic narratives). This represents the firm ground and motivation for pursuing further the central hypothesis in the study: the necessity of deconstructing existing re/constructions and various uses of hi/story (of literature) to open the possibilities for considering the local identity politics and narrative/academic pedagogies in the light of discursive repositioning towards both, global, and local cultural hegemonic pressures.

Key words: imperialism, colony, postcolonial discourse, textual resistance, irony, taxonomy of discipline, canon, language, curricula, contingency, resistance of form, pedagogy of discipline, post-dependency, post-imperialism.

Tvrtko Vuković

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
tvrtkovukovic@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad

Studij nacionalne književnosti u doba čudovišta

Politike tjeskobe i neoperativnosti u hrvatskoj znanosti o književnosti

Polazeći od Gramscieva uvida da u vrijeme ekonomske, političke i kulturne krize iskrsavaju mnogobrojne različite morbidne pojave, u radu se pokušava pokazati kako čudovišta poput globalnoga kapitalizma i komercijalizacije obrazovanja proždiru ideju nacionalne zajednice, a time i tradicionalnu ulogu sveučilišta u njezinu očuvanju i izgradnji. U takvim okolnostima studij nacionalne književnosti također dolazi u krizu. Oslabljen stalnim udarima drugih disciplina te ubrzanim opadanjem vrijednosti književnoga kanona u nacionalnoj kulturi, studij nacionalne književnosti mora ponovno promisliti svoju društvenu svrhu. Ovdje se kao rješenje nudi politizacija studija nacionalne književnosti. Kratki spoj materijalnosti označitelja i duha ideje u jeziku književnosti oslobađa silu zazornosti i tjeskobe koja može probiti izlaz iz slijepe ulice današnjega birokratskog akademizma, ekonomskoga liberalizma i etičkoga relativizma.

Ključne riječi: nacionalna filologija, kapitalizam, komercijalizacija obrazovanja, tjeskoba, politizacija studija nacionalne književnosti

Svijet čudovišta

U Europi između dva svjetska rata prosvjetiteljski je projekt nepovratno otklizao niz strminu mitskoga nasilja s koje se, valjda sve od Platona, nastojao uspeti do čistine razuma i duha. Za ondašnje društvene, političke i ekonomske napetosti tržišni kapitalizam i demokracija nisu naime imali baš nikakvo rješenje pa su fašizam i nacizam ponudili svoje.[1] U takvoj klimi, kada su i zadnji apologeti logičkoga mišljenja i na njemu zasnovana univerzalnog morala nadglasani bučnim maršem idolopoklonstva, Gramsci u svojim zatvorskim zabilješkama zapisuje misli o krizi ondašnjega svijeta.

> Onaj vid moderne krize koji se uz kuknjavu proziva »valom materijalizma« povezan je s onime što se naziva »krizom autoriteta«. Ako je vladajuća klasa izgubila konsenzus, to jest, više nije »vodeća« nego

1 O ekonomskim uzrocima fašizma i nacizma usp. Horkheimer, Adorno 1989.

> tek »dominirajuća« zadržavajući samo moć prisile, to upravo znači da su se velike mase odvojile od svojih tradicionalnih ideologija, da više ne vjeruju u ono u što su prije vjerovale itd. Kriza upravo počiva na činjenici da staro umire, a novo se još ne može roditi: u tom se interregnumu pojavljuju najrazličitije morbidne pojave (Gramsci 1999: 556).[2]

Val materijalizma, kriza autoriteta, kriza vrijednosti, umiranje staroga i nemogućnost uspostave novoga te *interregnum* iz kojega doslovno izbija velik broj različitih čudovišta – nije li to upravo definicija našega vremena? Promotre li se brojna čitanja današnjice koja nastaju na granici politike, filozofije, ekonomije, kulturne teorije i filologije, uočava se snažna tendencija da se složenost pojava našega tekućeg vremena opiše tipom analitičkoga diskursa koji u pitanje dovodi tvrdi binarizam materijalizma i idealizma.[3] Bilo bi posve neumjesno i izlišno ovdje ulaziti u tančine tih rasprava i u razlike koje ih spajaju i dijele.[4] Želim ipak napomenuti da taj tip analitičkoga diskursa koji, krajnje pojednostavljeno govoreći, nastoji uočiti i objasniti učinke materijalnoga u idealnom i idealnoga u materijalnom kasnije koristim kao mogući politički odgovor na urušavanje studija nacionalne književnosti. Tu zasad neka pomognu dvije hegelijanske teze: 1) granica koja u našoj suvremenosti dijeli materijalizam od idealizma duboko je nepostojana; 2) idealizam se ne razumijeva kao da je materijalizmu transcendentan, nego mu je posve imanentan. Drugim riječima, političko-etički idealizam, čemu, prema mojemu mišljenju, treba težiti studij nacionalne književnosti danas, može se pojaviti jedino iz postojećih materijalnih okolnosti. Pritom ne bi trebalo doći tek do izmjene dijelova unutar strukture, nego do korjenite promjene samih uvjeta mogućnosti opstanka te strukture. Riječ je, bez sumnje, o strukturi globalnoga tržišnog kapitalizma koji ne samo da proizvodi krizu, nego krizu postavlja kao normalno stanje stvari. U tom gramšijevskom međuvlašću – što je, rekao bih, na filozofskoj i teorijskoj sceni danas prihvaćeno konsenzusom – čvrsti je autoritet doživio potpuni pad, a morbidnost novca zarazila je i najsitnije dijelove

---

2 U izvorniku: »L'aspetto della crisi moderna che viene lamentato come 'ondata di materialismo' è collegato con ciò che si chiama 'crisi di autorità'. Se la classe dominante ha perduto il consenso, cioè non è più 'dirigente', ma unicamente 'dominante', detentrice della pura forza coercitiva, ciò appunto significa che le grandi masse, si sono staccate dalle ideologie tradizionali, non credono più a ciò in cui prima credevano ecc. La crisi consiste appunto nel fatto che il vecchio muore e il nuovo non può nascere: in questo interregno si verificano i fenomeni morbosi più svariati« (Gramsci 1975: 311).

3 Usp. npr. Negri, Hardt 2000, Harvey 2006, 2010, Agamben 2008, Sprinker 2008, Bauman 2011, Stiegler 2011, Berardi »Bifo« 2012, Lazzarato 2012, Žižek 2012.

4 Možda ne bismo pogriješili kada bismo koncept sablastologije, koji je izravan proizvod Derridaova čitanja Marxa (Derrida 2002), i sublimnosti, koji proizlazi iz Lacanove analize odnosa materijalnosti jezika i nečitljive jezgre znanja (Lacan 1986c, 1986c), zamislili kao (neizvorna) ishodišta zapletenih putanja kojima se analitički diskurs materijalističkoga idealizma danas kreće.

društva. Čudovišta kao što su multinacionalne kompanije, bankarska carstva, medijske korporacije, oligarsi i tajkuni rađaju potom čudovišta tajnih službi, terorizma, rata, bolesti i siromaštva, a u konačnici i ona čudovišta koja opsjedaju humanistiku na suvremenom sveučilištu.[5]

Porušeno sveučilište

Taj je potpuno devastirani okoliš posebno dobro opisao Bill Readings u studiji *Sveučilište u ruševinama* (Readings 1996). Ukratko, sveučilištu je danas oduzeta šira društvena uloga. To je, prema Readingsu, posljedica globalizacije koja donosi smrt onoga što smo nekoć zvali nacionalnom kulturom.[6] Sveučilište je postalo potpuno drukčija institucija koja više nije povezana sa sudbinom nacionalne države – ono ne obavlja dužnost proizvodnje, očuvanja i ugrađivanja ideje nacionalne kulture i nacionalnih vrijednosti kao što je to nekada činilo. Pozivajući se na brojne administrativne odluke političkih institucija i organizacija poput UNESCO-a, Readings tvrdi da se suvremeno sveučilište rapidno približava načinu funkcioniranja transnacionalnih birokratskih korporacija. Orijentirano konzumeristički, utemeljeno na maglovitoj ideji izvrsnosti, ono svjetsko tržište rada naprosto opskrbljuje *ljudskim resursima*.[7]

Upravo je koncept izvrsnosti taj koji razdvaja suvremeno konzumerističko i birokratski ustrojeno sveučilište od tradicionalnog sveučilišta kao aparata nacionalne države. Izvrsnost je, tvrdi Readings, doslovno besmislena, točnije nereferencijalna: ne upućuje ni na što osim na sebe samu i potpuno zamagljuje kriterije vrednovanja.[8] Povezana je s kvantifikacijom na sveučilištu i u humanistici te s oblikovanjem studenata kao kupaca usluge, a ne kao mislećih subjekata. Radi u skladu s devizom *nabolja vrijednost za uloženi novac*. Vidljivo je to i kroz proces užurbanoga uvođenja ekonomske terminologije u opis sveučilišta. U beskonačnom samovred-

5 Za detaljnu analizu uzroka i modela transformacije industrijskoga kapitalizma u globalni financijski neoliberalni kapitalizam te napose o ulozi transnacionalnih korporacija i politike upravljanja krizom u procesima liberalizacije tržišta i rada, povećanja prekarijata i socijalnih razlika, smanjenja socijalne sigurnosti i slično usp. studiju *The New Spirit of Capitalism* (Boltanski, Chiapello 2005).

6 Iako bi bilo uputno, ovdje neću ulaziti u raspravu zbog čega se u takvoj klimi diljem Europe i svijeta javlja sve veći broj radikalnih nacionalističkih pokreta.

7 Slična stajališta zauzima Stephen J. Ball u *The Education Debate* (Ball 2008).

8 Zanimljivo zapažanje u tom smislu donosi Berardi »Bifo« govoreći o paralelnoj povijesti pjesništva i financijskoga kapitalizma. On naime tvrdi da financijski kapitalizam, pod čijom *čizmom stenje* današnja europska pa i svjetska humanistika, koristi iste semiotičke modele kao i pjesništvo. U financijskom kapitalizmu »više nema istine, samo neke izmjene znakova, samo deteritorijalizacije značenja« (Berardi »Bifo« 2012: 85). Readingsovo razumijevanje izvrsnosti kao samoodržavajuće ideje bez referenta i Berardijevo shvaćanje financijskoga kapitalizma kao nereferencijalnoga stroja polaze očito od istih pretpostavki.

novanju sveučilište mora postići vidljivost, kvalitetu, učinkovitost i trajnost. Nitko ne zna što je izvrsnost, a opet ona je sve samo ako hrani i napaja sveučilišni sustav birokracije i menadžmenta. Zbog toga dolazi do sve češćeg ukidanja neučinkovitih fakulteta ili odsjeka.[9] U pozivanju na izvrsnost, pa čak i na izvrsnost znanja, smatra Readings, nema ništa inherentno nacionalno kulturno. Znanje proizvedeno na sveučilištima danas ulazi s lakoćom u kruženje globalnoga kapitala i transnacionalne politike. Aktivacija izvrsnosti tako obilježava činjenicu da je tradicionalna ideja sveučilišta izgubila sadržaj. Izvrsnost, ponavljam, ne referira ni na što drugo osim na sebe samu i postaje gorivo birokratskog sustava. Sveučilište izvrsnosti Readings uspoređuje s burzom jer su na burzi jedine korisne informacije ulazne i izlazne vrijednosti, a ne naprimjer širi društveni interes. Ako se ideje nacije ili probitak zajednice na sveučilištu danas i pojavljuju, oblikovane su kao utrživa nostalgija jer sveučilište izvrsnosti služi samo sebi, ono je još jedna transnacionalna korporacija.

Sagledana u povijesnoj perspektivi ova promjena govori o odustajanju od Humboldtova idealističkoga shvaćanja kulture. Posve pojednostavljeno i kratko: prema Humboldtu kultura je zbroj svih znanja koja se uče, ali je ona također mehanizam kultivacije i razvoja osobnosti koja nastaje kao rezultat procesa učenja. Sveučilište izgrađeno na takvom shvaćanju kulture preuzima na sebe ulogu svrhovitoga istraživanja i poučavanja, što na kraju znači ulogu izgradnje i usađivanja nacionalne samosvijesti.[10] Ono bdije nad zajedničkim u solidarnosti izborenim vrijednostima naroda u državi organiziranoj na racionalnim osnovama. Drukčije rečeno, sveučilište je ona institucija koja životu ljudi daje smisao usmjeravajući dezintegrirajuće vidove progresa i modernizacije prema društvenoj koheziji nacionalne države. *Wissenschaft* i *Bildung* – u okviru općega kritičkog znanja – objedinjeni su s ciljem formiranja kulturnoga identiteta. Humboldtovim riječima »sveučilište spaja napredak objektivnih znanosti (kulturno znanje) sa subjektivnim duhovnim i moralnim obučavanjem (kultivacija)« (cit. prema Readings 1996: 66). Schleiermacher, Humboldtov suvremenik, jedan od

9 U Velikoj Britaniji, ali i drugdje u Europskoj Uniji, već dulje vrijeme postoji mehanizam statističkoga rangiranja odsjeka na temelju koncepta izvrsnosti. Slabije rangirani odsjeci dobivaju manje novca što znači manje mogućnosti za ozbiljan rad i napredovanje, a to u konačnici dovodi do njihova ukidanja. Nešto se slično danas događa na hrvatskim sveučilištima u okviru procesa znanstvene i stručne evaluacije sastavnica na temelju posve arbitrarnih, počesto zamagljenih i neozakonjenih kriterija. O pogubnim utjecajima financijskoga kapitalizma, ekonomskoga redukcionizma, birokratskoga sveučilišta i njegove tržišne logike na visoko školstvo u nas usp. *Deklaraciju o znanosti i visokom obrazovanju* (*Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju* 2012).

10 Prema Readingsu današnja znanstvena istraživanja imaju sve manje i manje smisla izvan samoga sustava. Drukčije rečeno, ona sve više služe isključivo reprodukciji sustava. On i tu pojavu povezuje s nereferencijalnošću suvremenoga sveučilišta i s virtualnošću koncepta izvrsnosti.

utemeljitelja moderne hermeneutike, smatra da sveučilište ne smije proizvoditi bolje sluge državi, nego upravo bolje subjekte. Subjekti pak utjelovljuju kritičko mišljenje koje je upregnuto u ostvarivanje ideje nacionalne kulture. Studij nacionalne književnosti, u koji je nužno utisnut rad hermeneutičkoga tumačenja, u tom procesu ima presudnu ulogu.[11]

Hrvatska nacionalna književnost i studij nacionalne književnosti u 19. stoljeću na sebe preuzimaju ulogu ishodišta humanistike i duhovnoga središta sveučilišta. Usklađeni sa Schlegelovom tezom da književnost prije negoli filozofija veže ljude u naciju (cit. prema Readings 1996: 70) hrvatski preporoditelji i postpreporoditelji u nacionalnu književnost i prateći studij ugrađuju dvije funkcije: 1) jamstvo očuvanja kontinuiteta etničke zajednice; 2) snažan kohezivni element nacionalne kulture u nastajanju.[12] Ekonomski ovisna o centrima vlasti, politički pritisnuta hegemonijskim silama, jezično i teritorijalno rascjepkana, devetnaestostoljetna se hrvatska država za ideju nacije izborila jezikom nacionalne književnosti, a u studiju nacionalne književnosti pronašla je mehanizam oblikovanja pojedinca usklađenog s nacionalnim interesima. U vremenima posvemašnje i očite nesamostalnosti i rasutosti državnoga prostora, *izgubljeni* povijesni slijed i *homogenost* organskoj su nacionalnoj kulturi osiguravali najprije književni kanon, a potom i studij književnosti. Takvo stanje održavalo se, na ovaj ili onaj način, iz ovih ili onih razloga, sve do konca 20. stoljeća.[13]

Književni kanon, suvremena književnost i studij književnosti danas više nemaju tu funkciju. Na odsjecima za nacionalnu i za komparativnu književnost kada je u fokusu nacionalna književnost, sve je manje istraživanja koja potvrđuju važnost kanona, a sve više onih koja ga osporavaju ili revidiraju njegovu funkciju.[14] Kanon danas nema nacionalnu integracijsku snagu. Kurikulum sveučilišne nastave – koji, doduše, i dalje biva or-

---

11 Ako još uvijek postoji sumnja da Schleiermacher nije naš suvremenik, potrebno je pomno proučiti tekst Manfreda Franka *Što je književni tekst i što znači razumjeti ga?* (Frank 1994)

12 Usp. Suppan 1999, Posavac 1991, Damjanović 1998, Protrka 2008, Žužul 2015.

13 Posljednji ne posve izravan, ali ipak očit pokušaj povezivanja kontinuiteta nacionalne književnosti s idejom državne samostalnosti Frangešov je *Proslov* njegovoj integralnoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Frangeš 1989). Evo tek jedno svjedočanstvo o tome: »Frangešova knjiga bila je 1987. prvorazredni politički događaj, a ostat će i dalje estetski dokument jednog vremena koje je imalo nevolje i s geografijom i s poviješću hrvatske književnosti, ali je pak pokazalo spremnost za shvaćanje unutrašnje duhovne cjeline nacionalnoga trajanja hrvatske književnosti. Bio je to, uostalom, put prema današnjemu povratku legitimnosti okvira narodne povijesti u mišljenje cjelovitosti hrvatske književnosti« (Novak 1994: 417 – 418).

14 Tu tezu potvrđuje iscrpni problemski tekst Lea Rafolta *Zabilješke o jednome poglavlju suvremene hrvatske znanosti o književnosti: nove tendencije i interpretativne paradigme (2005–2006)*. Rafolt svojim čitanjem – utemeljenim na uvidu u korpus od šezdesetak monografija – ukazuje na snažno *teorijsko* (interdisciplinarno, samoosujećujuće i skeptično prema zdravorazumskim vrijednostima) skretanje u okviru nacionalne znanosti o književnosti (Rafolt 2007).

ganiziran oko ideje književnoga kanona – također potvrđuje tu tendenciju. Prevladavaju oni kolegiji koji se ne referiraju na temeljnu ulogu književnosti u nacionalnoj kulturi. Književnost i studij književnosti danas pripadaju tek jednom polju znanja među drugim poljima znanja, a kanon pak služi arbitrarnomu ograničavanju disciplinskoga ustroja i problemskoga opsega toga znanstvenog polja. Sveopća transdisciplinarnost u studiju književnosti (kulturalni studiji, psihoanaliza, dekonstrukcija, ženski studiji, književna antropologija itd.) nije uzrok, kako se često tvrdi, nego je baš posljedica slabljenja nacionalne kulture, propadanja književnosti kao nacionalne homogenizacijske snage i vidnoga opadanja utjecaja sveučilišta u javnom životu države.[15]

Institucionalizacija kulturalnih studija primjerice dolazi u času kada ideja kulture više za sveučilište, pa i za društvo, ne znači gotovo ništa jer znači baš sve. Kulturalni studiji ustrajavaju na otporu akademizmu i odbacivanju tradicionalnoga sveučilišta i humanistike, a to se pokazalo najboljim načinom ukopavanja u rovu korporativnoga sveučilišta s novim oblikom utrživoga znanja. Kritičke interpretacije popularne kulture u okviru kulturalnih studija, kao, uostalom, i sama popularna kultura, lijepo priliježu uz tržišnu logiku. Readings napominje kako postoji određena vrsta cirkularne praznine u kulturalnim studijima koja podsjeća na prazninu ideje izvrsnosti na korporativnom sveučilištu. Naime, kulturalni se studiji temelje na ideji smjene tradicionalnih disciplina studijem označiteljskih praksi (kao primjer uzima utjecajnu Easthopeovu studiju *Literary into Cul-*

15 Uzme li se dakle u obzir književnoznanstvena komponenta nacionalne filologije, mogu se izdvojiti tri smjera iz kojih je kriza *ušla* u sustav. Prvi smjer određuje prestrukturiranje epistemološkog polja humanistike u drugoj polovici 20. stoljeća. Stalno propitivanje pojma znanstvene istine, ustrajna kritika reprezentacijske paradigme i snažno uzdrmavanje legitimacijskih sustava doveli su do marginalizacije objasnidbenih tehnika tradicionalne znanosti o književnosti, koja se zbog toga sve više morala oslanjati na brojne druge discipline, a što je za posljedicu imalo slabljenje njezine znanstvene samostalnosti i opravdanosti. Putanju drugoga smjera navodi smanjenje simboličke vrijednosti nacionalne književnosti. Ranije započeti proces desakralizacije književnosti u novim okolnostima tržišno orijentiranoga, medijaliziranog i globaliziranog društva dodatno eskalira te dolazi do potpunog slabljenja romantičarskoga mita o uzvišenosti književnosti, a posljedično i do smanjenja njezine nacionalnotvorbene funkcije. To pak dovodi do osipanja utjecaja znanosti koja je vrednuje i snaži jer su veze između sveučilišta, književnog polja i nacionalnog okruženja u temelju pokidane. Treći smjer krize u polju književnosti i znanosti o književnosti proizlazi iz procesa povezivih s transformacijom našega svijeta u sferama religije, politike, prava, komunikacija, obrazovanja, ali prije svega tržišta. Postindustrijsko doba i globalizirana ekonomija mijenjaju u potpunosti način života u novom tisućljeću, a posljedično mijenjaju i znanost o književnosti i samu književnost, koje su u novim tržišnim okolnostima prinuđene na institucionalno redefiniranje i snažno disciplinarno i metodološko preusmjeravanje. S tim je u vezi i kriza obrazovnoga i znanstvenoga sustava te sveučilišta kao javnoga dobra. O uzrocima, procesima i oblicima krize nacionalnih znanosti o književnosti usp. također Juvan 2011.

tural Studies) pri čemu su »svi iskazi kulture označiteljske prakse, a sve označiteljske prakse su iskazi kulture« (Readings 1996: 98). U tom pleonastičkom lupingu – kada se studij označiteljskih praksi premeće u studij baš svega pod kapom nebeskom – kulturalni studiji akademiziraju kulturu tako da ona postaje objekt sveučilišne žudnje za utrživim znanjem. Kultura danas uopće nije proizvod nacionalnoga sveučilišta kao što je to nekoć bila, nego je znanje uklopivo u mehanizam korporativnoga sveučilišta.

Readings smatra da osjećaj kako naša zapadna društva više nisu uključena u tijek nacionalne kulture nije posljedica rastuće rodne, dobne, staleške ili kakve druge segregacije. Posljedica je to činjenice da više ne postoji nacionalna kultura u koju bi se društvo moglo uključiti. Svi smo manje-više dio globalnoga optjecanja kapitala i postajemo hrana njegovih čudovišta, a kultura više nije ono mjesto s kojeg bi se mogla pokrenuti bilo kakva promjena. U tom smislu studij nacionalne književnosti, kao jedan od pohabanih ili ruiniranih nositelja nacionalne kulture, mora redefinirati svoju ulogu ne samo u okviru korporativnoga, birokratskog sveučilišta nego i u zajednici. On se tako više ne bi trebao zasnivati na komunikaciji i znanju čija će priroda biti transakcijska, uključena u logiku tržišne razmjene. Studij nacionalne književnosti također mora proizvesti onaj tip komunikacije koji se neće oslanjati o humboltovsku ideju kulturne transparentnosti i totaliteta. Budući da je ideja o književnosti kao čvrstoj poveznici nacionalne zajednice propala, studij nacionalne književnosti mora doslovno izmisliti neki novi oblik zajedništva, novu komunu i komunikaciju, možda i novu pedagogiju. I to se mora dogoditi onkraj načela identiteta, homogenosti i konsenzusa, ali također onkraj načela tržišne isplativosti, taksativnosti, izvrsnosti i kvantifikacije zasnovane na birokratizmu.

Tjeskoba i neoperativnost: nove prilike studija nacionalne književnosti

Slijedeći ovdje predstavljene teze, studij nacionalne književnosti izlaz ne bi trebao tražiti u transdisciplinarnosti koja bi ga svela na nacionalni kulturalni studij. U tom bi slučaju postao tek ono znanje koje je utrživo u okviru korporativnoga sveučilišta. Prilijeganjem uz ispražnjenu ideju kulture i uz koncept izvrsnosti takvo bi znanje nekritički podmazivalo na tržišnim načelima ustrojen obrazovni mehanizam, što bi posljedično dovelo do potpunog urušavanja zajednice temeljene na pravdi, etičnosti i solidarnosti. Studij nacionalne književnosti zato mora radikalno promisliti pitanje discipline, no na takav način da sačuva temeljne stečevine. On mora ostati filologija, ali u posve doslovnom smislu pojma: sitničavo ustrajavanje na otvaranju znanja o povijesnom razvoju, značenju, strukturi i promjeni upotrebe jezika. Dakle i jezika književnosti jer iz iskustva jezika, a to prije svega znači iz iskustva onoga što u jezik upada kao njegova granica, prepreka, iz

iskustva onoga što je u jeziku *neoperativno*, proizlazi sve ljudsko (potencijal ljudskosti) (Agamben 2007). U tom smislu treba imati na umu da

> samo ono što je neshvatljivo, što se ne može analizirati – ne samo *prima facie* nego i *ultima facie* – mogući je objekt filologije. Ali to nije »objekt«, to je područje u kojem se filologija kreće i sebe mijenja. (...) Činjenica da jezici moraju biti filološki razjašnjeni ukazuje na to da oni ostaju nejasni i oslonjeni o daljnja razjašnjenja. Činjenica da oni moraju biti filološki prošireni ukazuje na to da su nedostatni. Filologija je ponavljanje, razjašnjenje i multiplikacija neshvatljivo nejasnih jezika (Hamacher 2009: 25 i 36).

Studij nacionalne književnosti mora, u tom smislu, krajnje zaoštreno politizirati moć toga jezičnog zastoja koji je na koncu konca i zastoj književne materije te metode njezina poučavanja i proučavanja.

O čemu je ovdje zapravo riječ? Studij se nacionalne književnosti danas očigledno ne nalazi pred problemom koji je vrlo precizno sredinom devedesetih u članku *Institucionalizacija semiotike u domaći akademski život* izložio Vladimir Biti (Biti 1995). Ako je semiotika prije dvadeset i nešto godina – demokratizacijom predmeta proučavanja i metode – mogla poljuljati nadležnost studija nacionalne književnosti kao važnoga čuvara *duha nacije*, u trenutačnim ekonomskim i društvenim prilikama, u okviru korporativnoga sveučilišta, vidjeli smo, to više nije moguće. Semiotika se, baš poput drugih disciplina, metoda i teorija, posve udomaćila u studiju nacionalne književnosti koji je u međuvremenu izgubio društvenu moć. Tako se donedavno prevratnički potencijal semiotike utopio u tablicama bodovnih izvještaja izrađenim u analitičkoj histeriji mjerenja i postizanja izvrsnosti. Međutim neka iskušenja kojih se Biti dotaknuo ostala su začudo posve ista. Unatoč preuzimanju sofisticiranih analitičkih alata i stalnom interdisciplinarnom povezivanju, studij nacionalne književnosti rijetko kad raskida s prebrzim otkrivanjem smisla književnoga jezika, a gotovo se nikad ne zapita o vlastitim institucionalnim granicama. Rijetko kad se, dakle, događa da neko označeno, neki svjesni ili nesvjesni sadržaj, posve jasan poetički ili ideološki znak, ne zaposjedne neprozirnost označitelja, rijetko kad neka tema, neko *što* književnosti ili institucije književnosti ne potisne zazornost koja jezovito strši iz samog načina njezina obraćanja ili djelovanja. Nezapitanost, jasnoća, autoritet, zdrav razum, smisao, sinteza, preglednost, čast i lojalnost još uvijek se dobro trže, doduše, sada više ne za dobro nacije, nego zbog izvrsnosti i kvantifikacije.

Ako se snaga književnosti danas igdje pojavljuje, onda se ona pojavljuje u materijalnoj zazornosti označitelja. Čini mi se da bi studij nacionalne književnosti trebao naposljetku otkriti i iskoristiti tu činjenicu. U književnosti, kao u slučaju Freudova *das Unheimliche*, susrećemo jezik koji govori o svojim granicama: u domaćem i poznatom iznosi nešto strano, jezivo i nelagodno. U procesu doticanja i identifikacije s tim jezikom mi riskiramo

susret s neprevladivom drugošću koja svjedoči o tome da je naša subjektivnost lišena bilo kakve supstancije onkraj materije. U književnosti se suočavamo s limitom označavanja i tako stajemo na rub onoga što možemo znati. U toj točki naše je znanje o predmetu posve neosigurano, naša metoda zastaje, upada u mjesto gdje njezini alati više ne rade. Ovdje nemam dovoljno prostora da bih izložio i sučelio različite utjecajne analize toga problema,[16] ali ipak želim ukratko ukazati na dva moguća smjera njegova promišljanja jer su u skladu s onim što nastojim afirmirati kao materijalističko-idealističku zadaću nacionalnog studija književnosti danas: Agambenove teze o politici, književnosti i umjetnosti te Lacanovo povezivanje nemislive, nečitljive jezgre subjekta i znanja s označiteljem.

Agambenova potencijalnost i zadaća nadolazeće književne zajednice

Pokušat ću najprije slijedeći ključne pojmove Agambenove političke misli – *potencijalnost*, *neoperativnost* i *nadolazeća zajednica* – odrediti mogući pravac kretanja nekoga budućeg studija nacionalne književnosti.[17] Agambenovo shvaćanje politike usko je povezano sa studijem filologije. (Agamben 2006, 2007, 2009) Prema njegovu mišljenju jezik je jedini materijalni okvir u kojemu se mogu pojaviti oni oblici djelovanja koji će u pitanje dovesti postojeće političke prakse. Treba tu odmah naglasiti da Agambenova politička misao ne teži dosezanju nekoga konačnog cilja poput liberalne demokracije ili komunizma. Suprotno tomu ona potiče diskurzivne procese koji, kada se jednom pokrenu, otvaraju mogućnost novoga načina zasnivanja dijaloga, zajednice ili etike onkraj dominantnog ideološkog poretka. Agambenova kritička metoda takva je da *suštinu* književnoga ili historiografskog teksta, *suštinu* znanosti ili društvenih odnosa ne traži u nekom izvanjskom, apstraktnom načelu, nego u njima samima. Tako *istina* prema Agambenu ne dolazi kao rezultat spoznaje – ako se igdje uopće pojavljuje, ona se, kao u poeziji, pojavljuje u zastoju spoznaje, razuma i logike. U tom je smislu *kritičko djelovanje* (grč. *kríno*: lučiti, rastavljati, prosuditi, tumačiti te *kritikós*: koji se tiče prosuđivanja) dostojno toga imena, ono koje ne objašnjava *suštinu*, *istinu* ili *počelo*, nego ih prije svega vlastitim jezičnim radom i materijalnim učincima donosi, iznosi, prakticira. To se može zamisliti kao trenutak u kojem se mogu razabrati međusobno posve pomiješane i isprepletene suprotnosti – primjerice između književnosti i znanosti o književnosti – tako da se istodobno i afirmiraju i poniš-

16 To sam donekle učinio u svojoj knjizi *Tko je u razredu ugasio svjetlo?* pozivajući u raspravu Nancyeve ideje umjetničke slike, razdjelovljene neoperativne zajednice, Derridaove ideje dara izvan ekonomije i poematičkog, Lacanove ideje glasa, fantazme i tjeskobe te Zupančičkinu ideju komičnoga (usp. Vuković 2012).

17 Za potpuniji uvid usp. Mills 2008, Durantaye 2009, Watkin 2010.

tavaju te, što je važnije, da jedna drugu održavaju posve neučinkovitom: *neoperativnom*. Zadržimo li se na spomenutom primjeru, riječ ne bi smjela biti o naglašavanju nestabilnosti koja unedogled dijeli polja književnosti i znanosti o književnosti. Agambenov bi pristup bio takav da osvijetli dakle trenutak u kojemu mehanizam njihove podjele zastaje bez mogućnosti raspoznavanja bilo suprotnosti, bilo same njihove razlike. Naposljetku takav bi trenutak zastoja – koji je, promatra li se iz perspektive zdravorazumske logike tržišne iskoristivosti i korporativnoga sveučilišta, posve neupotrebljiv (*neoperativan*) – otvorio mogućnost (*potencijalnost*) za novo promišljanje toga odnosa, a posljedično i za promišljanje nove politike sveučilišta i odnosa između zajednice, rada i znanja.[18]

Potencijalnost je tu neraskidivo povezana s idejom neoperativnosti. Djelovanju, mehanizmu tako važnom za uspostavu kontrole i autoriteta u zapadnim društvima, Agamben suprotstavlja mogućnost da se ne djeluje. Potencijalnost je mogućnost da se čini, ali i da se nešto ne čini, da se ne prijeđe u aktualnost čina. Upotrebljavajući jezik imamo mogućnost odbiti govoriti na komunikacijski ovjeren način, imamo mogućnost jezik učiniti neoperativnim. Ono što ljude čini različitima od životinja jest to što imaju razvijenu sposobnost nečinjenja. Naša je prava potencijalnost tako neoperativnost, doslovno, impotencija. Treba ovdje naglasiti da je prema Agambenu baš književnost onaj jezik koji pokreće potencijalnost neoperativnosti – aktivira jezik koji zaustavlja komunikaciju, afirmira odsutnosti ili manjak značenja kao svoj smisao, preuzima zastoj kao mogućnost novog kretanja, stalno upada u svoju radikalnu drugost. Potencijalnost književnosti nikad nije statična, nego je fluidna, u procesu je vječnog nadiranja.

Ponašanje pisara Bartlebya iz Melvilleove kratke priče *Bartleby, pisar: priča s Wall Streeta* Agambenu je poslužilo kao očit primjer učinka nečinjenja (Agamben 2009). Pisar naime na mnoge uzastopne naloge pretpostavljenih odgovara: *radije ne bih* (*I would prefer not to*). Tako na-

18 Pojam *neoperativnost* (tal. inoperosità) Agamben koristi na više mjesta. U knjizi *Otvoreno: čovjek i životinja* (Agamben 2004) govori se o tome kako antropološki binaristički diskurs zapadne misli životinji pretpostavlja čovjeka. Prema Agambenovu shvaćanju *homo sapiens* zapravo je naprava za proizvodnju prepoznavanja ljudskoga. Ta naprava kada uključuje jedno, istodobno isključuje drugo. Ključno je pritom da binarni mehanizam ljudskoga i životinjskoga ne proizvodi u strogom smislu riječi ni jedno ni drugo. Umjesto toga on proizvodi treći oblik života, takozvani zapriječeni život, koji destabilizira funkcioniranje naprave. Ono što je važno imati na pameti jest da Agamben ne zagovara taj treći pojam koji bi bio smješten onkraj binarne podjele. Umjesto toga on zaziva ideju koja je povezana s Benjaminovom idejom dijalektike zastoja. Tu više nisu važni ni sukobljeni pojmovi ni njihova razlika, nego trenutni odnos nepodudarnosti koja može trenutno deaktivirati stroj razlike. *Neoperativnost* – pojam srodan pojmu *désouvrement* koji u francuskoj suvremenoj filozofiji dolazi od Blanchota, a afirmira ga Nancy – govori o tome kako postoji snažan politički potencijal nečinjenja. To *nedjelovanje* nikada ne prelazi u aktivnost, ne aktualizira se, ali strateški potkopava hegemonijski diskurs rada i dominaciju činjenja.

posljetku dobiva otkaz i odlazi iz ureda. Nešto kasnije biva uhapšen zbog skitanja i u zatvoru odbija jesti ponavljajući istu frazu te skončava smrću. Ono što Agamben naglašava jest da tu nije riječ o običnom odbijanju. Bartleby bi mogao sve to učiniti, ali on radije ne čini ništa ili, točnije, čini ništa. Bartleby svojim ponašanjem autoritete ne razara, nego ih deaktivira. Autoritet zakona on zaustavlja u njegovoj osnovi jer je osnova zakona upravo podčinjavanje djelovanjem u skladu s normama i propisima. Prema Agambenu Bartlebyevo je ponašanje čista potencijalnost, to je moć neoperativnosti koja niti odbacuje autoritet niti mu se pokorava. Lako možemo zamisliti kako se zakon obračunava s aktivnošću otpora jer radi prema načelima suzbijanja i dopuštanja aktivnosti, ali kada kroz njega prođe potencijalnost nečinjenja, zakon zastaje i deaktivira se.

U tom bi smislu studij nacionalne književnosti danas morao na sebe preuzeti zadatak deaktivacije zakona korporativnog sveučilišta. On bi morao moći proizvesti jezik koji će književnosti vratiti ulogu koju je ona imala prije romantičarskog izuma bezinteresnog sviđanja. Agamben smatra kako je umjetnost nekoć mogla nagristi, pa čak i uzdrmati zajednicu (Agamben 1999). Taj subverzivni potencijal umjetnosti danas je pretvoren u nešto posve drugo. Ona više nije dio svijeta i života ljudi jer je za sebe izgradila svoj svijet izvan kojega ne može dohvatiti potrebe zajednice. Moderna umjetnost zaboravlja dva izvorna elementa umjetnosti: komunikaciju bez pozivanja na estetski sud te jedinstvo umjetnosti i ljudskoga života. Približavanjem umjetnosti sebstvu, umjetniku i autentičnom iskustvu romantizam ju je odvojio od društva i politike. Korporativno sveučilište očekuje da studij nacionalne književnosti proizvodi znanje o književnosti koje ni na koji način nije u doticaju sa svijetom materijalne stvarnosti. Znanje o književnosti mora opsluživati ophodnju samoga sustava korporativnog sveučilišta i biti usklađeno s idejom konzumacije koja se događa u skladu s diktatom kolektivnoga ukusa. Agamben snažno kritizira ideju ukusa jer dovodi do odustajanja od potrage za onom kvalitetom koja bi bila inherentna umjetničkom djelu. Drugim riječima, studij nacionalne književnosti i znanost o književnosti više ne uspijevaju izdvojiti neko stalno obilježje književnoumjetničkoga teksta.

Kao što Agamben želi umjetnosti vratiti njezinu originalnu svrhu, tako bi studij nacionalne književnosti danas trebao književnosti vratiti ili ponovno za nju izmisliti njezinu političku snagu. Pretpostavljam, književnost bi morala moći iznijeti politički potencijal jezične neoperativnosti. To, dakako, ne bi smjelo iznova biti gomilanje znanja o književnom tekstu, nego doslovno iznošenje njegove *istine*, *suštine* i *svrhe*. U književnom djelu Franza Kafke Agamben tako uočava čin suspenzije djelovanja, neku ne-djelotvornost koja je prožeta političkim potencijalom. Književnost naime Agamben vidi kao etički i politički eksperimentalni poligon. Ti eksperimenti, prema njegovim riječima, nisu ni istina ni neistina; *istina* je ono što se u njima događa, što je pritom u pitanju (Agamben 1999a: 260). Sa-

mo pitanje, ili problem književnosti, jest njezina *istina*. Čitajući sekvencu o čuvaru vrata zakona iz Kafkina *Procesa*, Agamben revidira Derridaovu interpretaciju. Derrida je svoju pažnju usmjerio na ispraznost zakona, točnije na događaj koji se ne događa, seljak ne pristiže u zakon. To nam kazuje da vratar zakona čuva doslovno ništa, ništavilo zakona. Vrata su tu otvorena prema ničemu. Agamben smatra da je reduktivno promatrati seljaka kao žrtvu ništavnosti ili iluzije zakona. Otvorenost vrata i nemogućnost prelaska njihova praga uspostavljaju silu zakona, a zadatak je zapravo zatvoriti ta vrata. Djelovanje seljaka, tu čudnu ustrajnost koja graniči s ne-djelotvornošću, Agamben zamišlja kao kompliciranu strategiju koja ide za tim da se vrata zalupe i da se tako prekine rad stroja zakona. Seljak utjelovljuje politički subjekt koji je usklađen s Agambenovim shvaćanjem neoperativnosti. Književnost je upravo u tom smislu poprište na kojem možemo vježbati političko i etičko djelovanje te odnos prema zakonu. Književnost tu iznosi na svjetlo dana način funkcioniranja zakona kao strukture i sustava, a ne kao esencije. Ona izravno pokazuje kako se njegova moć temelji na našem vjerovanju i kako se može i treba učiniti neoperativnom. Granice zakona nisu prirodne, nego su nametnute kao konstrukcija. Zakon je tek sustav regulacije dominacije i modela odvajanja, a neoperativnost taj sustav čini neučinkovitim.

Kako sama književnost djeluje neoperativno prema zakonu vlastite institucije, Agamben pokazuje u eseju *Kraj pjesme* (Agamben 1999b). Suština lirike procijep je ili napetost između zvuka i značenja. Opkoračenje to iznosi na vidjelo. Rezonirajući tako, Agamben se pita što se događa u zadnjem stihu gdje razlika između semiotike i semantike pjesme biva odgođena. Zadnji stih, Agamben smatra, u strogom smislu riječi nije stih jer (se) ne opkoračuje. Na kraju pjesme lirika prelazi u ono što nije, u prozu. Točnije kraj je pjesme točka u kojoj se javlja neodlučnost između lirskoga i epskoga iskaznog modusa. Lirika tako u samoj sebi zastaje, dotiče ono što je trenutno čini neoperativnom. Lirika zapravo pokazuje suštinu jezika jer »jeziku dopušta da sebe samoga komunicira, a da u onom što je rečeno ne ostane neizrečeno« (Agamben 1999b: 115). Drugim riječima, kraj pjesme iznosi na vidjelo trenutak kada dolazi do deaktivacije zakona interpretacije i mehanizma znanosti o književnosti. Budući da taj mehanizam radi prema načelu razvrstavanja književnih rodova, na kraju pjesme on zapinje, postaje neučinkovit, jer ne uspijeva pokrenuti rad suprotnosti i razlike.

Slijedimo li i dalje Agambena, politička zadaća nadolazeće književne zajednice bila bi osigurati uvjete da se njezina neoperativnost pojavi kao potencijalnost za neku drugu književnu zajednicu koja neće ovisiti o postojećim modelima atribucije i identifikacije, neće biti vezana za ozakonjena dobra ili svrhe. To je trenutak u kojem ideje pripadanja i orijentacije gube svaki smisao. To je trenutak tjeskobe. Zato ću se za kraj ograničiti na Lacanovo povezivanje nemoguće, nemislive jezgre subjekta i znanja s označiteljem. Lacanovo Realno – ta neprozirna točka usposta-

ve i sloma subjekta i simboličkog poretka – zapravo je označitelj bez označenog. Književnost, tvrdim, često oslobađa silu toga besmislenog označitelja: materijalnost koja se izlaže tako što samu sebe osporava i nadilazi. Produktivno korištenje te sile u studiju nacionalne književnosti moglo bi ga izvući iz škripca nacionalne nostalgije i tržišne iskoristivosti, moglo bi ga, doduše, i posve uništiti, ali bi se iz tih ruševina trebala pomoliti njegova nova društvena uloga.

Analitička tjeskoba u studiju nacionalne književnosti

Lacanova materijalistička misao, kao, uostalom, i većine mislilaca koje sam spomenuo na početku rada, proizlazi iz shvaćanja da je čisto odvajanje idealnoga i materijalnoga posve izlišno. Kada se i ako se Realno[19] pojavljuje kao neka neprobojna jezgra znanja, to se nikada ne događa onkraj materijalnosti označitelja. U sustav simboličke mreže Realno upada kao označitelj urušavanja njegove materijalnosti. Tu se javlja značenje koje se esencijalno ne referira ni na što, točnije referira se samo na sebe kao neopisivo značenje. Riječ je o označitelju koji je izvučen iz odnosa s drugim označiteljima. On je čista materija koja stoji na granici subjekta i objekta, znanja i neznanoga, mogućega i nemogućega. U XXIII. seminaru *Le sinthome* Lacan se dohvaća analize *Uliksa* Jamesa Joycea (Lacan 2005, 2005a). U Joyceovu gomilanju označitelja bez označenih, Lacan vidi probijanje značenja iz nekog bez-smislenog izvora. Značenje i besmisao tu su zaustavljeni u materijalu koji istodobno svjedoči i uspostavu vlastitoga smisla i njegovo šepanje, propast. Lacanova materijalistička *ontologija* manje je zaokupljena neoznačivim manjkom simboličkoga znanja, a više nekom prekomjernošću materije označitelja koja u škripac dovodi ideju jasnoga odvajanja znanja od užitaka, subjekta od objekta, identiteta od drugoga i slično. Riječ je o pisanju koje, onkraj ovjerena znanja i lakih imaginarnih rješenja njegove manjkavosti, izmišlja posve nov način organizacije užitka u jezičnoj materiji.

19 *Realno* (*Le réel*) u Lacana je, uz imaginarno i simboličko, jedan od tri poretka kojima se mogu prispodobiti sve psihoanalitičke pojave. Tijekom razvoja vlastita mišljenja Lacan je *Realno* određivao na različite načine: kao materijalnu tjelesnu stvarnost bića prije podjela, puknuća i razlika što ih simbolizacija namire u procesu njegove kulturacije; sve ono što se u potpunosti odupire označiteljskom automatu; paradoksalno, izglobljeno središte simboličkoga poretka: u njega se ne može naknadno uzglobiti, a pokreće ga i strukturira te je i sâmo njime uspostavljeno; inherentna nemogućnost simboličkoga registra da predoči ili označi svoj limit; traumatsko iskustvo istodobno otvoreno u polju jezične distorzije i u njega neprevedivo; ono što se u društvenoj stvarnosti javlja samo kao njezino nužno imaginarno, iščašeno, sablasno proturječje; neznana jezgra znanja u njega uključena kao radikalna isključenost. Lacan je *Realno* također dovodio u izravnu vezu s traumatskim ili zazornim iskustvom. (Lacan 1986, 1986a, 1986b, 1986c, 2000, 2002)

Postoji jedna pjesma Danijela Dragojevića naslovljena *Tko* i ide ovako: *Tko je bio gol / sad ga nema* (Dragojević 2005). Ovom lirskom iskazu ne možete pridružiti neko označeno, neki povijesni ili psihološki referent koji bi iscrpio njegov smisao. Je li to možda pjesma, kao što naslov sugerira, o upitnoj zamjenici, je li ipak riječ o odnosnoj zamjenici kao što sugeriraju dva škrta stiha? Kako shvatiti prezent iskazan vremenskim prilogom *sad*? O kakvoj je tu goloći riječ? Na kakav su način povezani golоća i nestajanje? Tu je neko značenje, ako se pojavljuje, učinak materijalnosti jezika, ali tu je i neoznačivi besmisao neodvojiv od te materijalne prekomjernosti označitelja. Tu su smisao i besmisao na zazoran način spojeni u označiteljskom materijalu. Sve je poznato, ali poznato iznosi na vidjelo i nešto nepoznato, strano. Iz posve udomaćene upotrebe označiteljskoga materijala izbija tuđost, ali ne kao njegova transcendencija, nego kao imanencija. S tim viškom neznanja – koji se pojavljuje u materijalu označitelja – u analitičkom se smislu ne može ništa učiniti. Analiza šepa, zastaje, neoperativna je. Nije, dakle, riječ o kakvu manjku znanja oko kojeg analiza može beskonačno kružiti, već u tom jezičnom materijalu analiza nailazi na previše znanja o svojoj vlastitoj manjkavosti. Što više sažima taj materijal, više je njegove neopisivosti. Oslonac koji manjak inače pruža – a pruža ga jer se u njega pouzdaje analitička žudnja za smislom – tu je izgubljen. Analiza toga označitelja izoliranoga od odnosa susreće dakle svoju neučinkovitost. Granice koje interpretacija inače povlači tu se pojavljuju kao sustav regulacije čiji se rad zaustavlja na besmislenom višku materijala.

Opisani proces proizlazi iz Lacanova shvaćanja tjeskobe kao manjka manjka (Lacan 2004). Oko manjka značenja uspijeva se, ponavljam, organizirati analitička žudnja, a kada manjak nedostaje, kao u slučaju interpretacije zazornoga označitelja bez označenog, toga književnog iskaza bez referencije, analitičar se nalazi doslovno pred zidom. Ta je analitička tjeskoba produktivna jer se za pronalaženje izlaza ne možemo osloniti ni na što otprije poznato. Nije tu dovoljno promijeniti perspektivu u okviru postojećih metodoloških ili institucionalnih pravila. Potrebno je radikalno promijeniti sama pravila koja omogućuju promjenu perspektive. To je u konačnici pouka Lacanove epistemologije i njezin politički potencijal. Lako je promijeniti čak i svoja vlastita temeljna stajališta, ali je puno teže promijeniti okvir koji ovjerava promjenu stajališta.[20]

Studij nacionalne književnosti trebao bi se dakle danas uspostaviti oko zazornosti označiteljskog materijala; čini mi se da nijedna druga humanistička disciplina te nijedan drugi umjetnički medij ne omogućuju tu vrstu spajanja subjekta i znanja sa stranim i nepoznatim. Pitanje je kako to može biti produktivno u društvenom i političkom smislu. Suočavanje s materijalnom preprekom književnoga smisla, ali i znanja u znanosti o knji-

20 Opširnije sam o tome pisao u studiji *Tko je u razredu ugasio svjetlo?* (usp. Vuković 2012).

ževnosti, studiju nacionalne književnosti može omogućiti da pokrene procese koji do sada nisu bili mogući. Da naprimjer deaktivira mehanizam koji književnost opisuje kao homogenizacijsko tkivo nacije ili da zaustavi znanje znanosti o književnosti uklopivo i utrživo prema načelu izvrsnosti i bodovnim izračunima. Ako postoji kakva politika zazornosti označitelja uz koju bi studij nacionalne književnosti mogao pristati, onda bi ta politika morala omogućiti da analitički subjekt sebe i svoje znanje vidi kao besmislen, ni po čemu poseban ili vrijedan objekt institucionalne moći. Na tim bi se osnovama mogla zamisliti i drukčija zajednica: znanstvena, društvena i sveučilišna. Zajednica koja zastoj i nedjelotvornost vlastita postojanja – pa čak i propast, urušavanje i trulež – ne odgađa mitom o kontinuitetu etniciteta vidljivim u kontinuitetu književnog kanona ili kompulzivnim trženjem književnosti (pa i trženjem znanja o trženju književnosti u kulturalnim studijima), nego ga shvaća kao izvor potencijalnosti za stalnu kritičku preobliku. Treba dakle širiti znanje o neznanom i nepoznatom jer se samo na taj način ono neće nasilno pacificirati općepoznatim, osiguranim, iskoristivim, utrživim znanjem. Srodno tome je ono što je Jean-Michel Rabaté, uz pomoć Lacanove konceptualizacije diskursa histerika, predložio kao mogući izlaz iz slijepe ulice teorijskog akademizma. Trebalo bi ustrajno histerizirati učvršćeno polje znanja tako da na vidjelo stalno izlaze njegova nerješiva unutrašnja proturječja; postavljati najčešće neodgovoriva pitanja koja bi pokrenula ponovna čitanja kulture, društva, zajednice i njihovih utemeljujućih tekstova (Rabaté 2002).

Moglo bi se to kazati i na ovaj način: treba ustrajati na izvlačenju materijalnih ograničenja predmeta i institucije te njih koristiti tako da se neslućene mogućnosti pojave kao čista potencija bez aktualizacije. Ili možda parafrazirajući još jednom Agambena: neoperativnost književne materije treba posve izravno dovesti u vezu s potencijalnošću čiste ideje književnosti, znanstvenoga ideala nacionalnoga studija književnosti i idealne književne i društvene zajednice. Doslovno, ako danas studij nacionalne književnosti ima smisla, taj smisao mora biti u tome da stalno upozorava na činjenicu da je besmisao u temelju svakog smisla koji se od besmisla nastoji odvojiti, da je materijalna prepreka uvjet mogućnosti ideje koja nastoji biti duhovna, da je opscenost inherentna dobroti što nastoji opscenost izbjeći pod svaku cijenu, da je znanje nemoguće uspostaviti bez neznanja. Na koncu da je zajednica zajednica upravo zato što se u njoj pojavljuje ono što otklanja, prekida svako zajedništvo. Ako bi studij nacionalne književnosti za svoj predmet napokon uzeo zazorni materijal označitelja, a analitičku tjeskobu za strategiju, onda bi po meni imao šanse postati politički produktivan i društveno koristan studij koji više ne prilježe uz nacionalne mitove i čvrsto se opire tržišnoj logici sveučilišta izvrsnosti. On bi napokon imao snage deaktivirati rad mehanizma podjele: nacionalno – tuđe, književno – neknjiževno, tvrde znanosti – humanistika, i to baš u korist nacionalne, književne i znanstvene zajednice.

Literatura

Adorno, Theodor i Max Horkheimer. 1989. »Elementi antisemitizma. Granice prosvjetiteljstva«. U: *Dijalektika prosvjetiteljstva*. Prev. Nadežda Čačinovič-Puhovski. Sarajevo: Veselin Masleša: 173–212.

Agamben, Giorgio. 1999. *The Man Without Content*. Prev. Georgia Albert. Stanford: Stanford University Press.

Agamben, Giorgio. 1999a. *Potentialities*. Prev. ur. Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press.

Agamben, Giorgio. 1999b. *The End of the Poem*. Prev. Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press.

Agamben, Giorgio. 2004. *The Open: Man and Animal*. Prev. Kevin Attell. Stanford: Stanford University Press.

Agamben, Giorgio. 2006. *Homo sacer*. Prev. Mario Kopić. Zagreb: Multimedijalni institut/Arkzin.

Agamben, Giorgio. 2007. *Infancy and History*. Prev. Liz Heron. London/New York: Verso.

Agamben, Giorgio. 2008. *Izvanredno stanje.* Prev. Ita Kovač. Zagreb: Deltakont.

Agamben, Giorgio. 2009. *Bartleby ili o kontingenciji*. Prev. Ivan Molek. Zagreb: MeandarMedija.

Ball, Stephen J. 2008. *The Education Debate*. Bristol: The Policy Press.

Bauman, Zygmunt. 2011. *Tekuća modernost*. Prev. Mira Gregov. Zagreb: Pelago.

Berardi »Bifo«, Franco. 2012. *The Uprising. On Poetry and Finance*. Los Angeles: Semiotext(e).

Biti, Vladimir. 1995. »Institucionalizacija semiotike u domaći akademski život«. U: *Trag i razlika*. Ur. Vladimir Biti, Nenad Ivić i Josip Užarević. Zagreb: Naklada MD: 107–122.

Boltanski, Luc i Eve Chiapello. 2005. *The New Spirit of Capitalism*. Prev. Gregory Elliott. London/New York: Verso.

Damjanović, Stjepan (ur.). 1998. *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*.

»Deklaracija o znanosti i visokom obrazovanju«. 2012. Zagreb: Sindikat visokog obrazovanja i znanosti Akademska solidarnost. Internet. 23 srpnja 2014.

De la Durantaye, Leland. 2009. *Giorgio Agamben. A Critical Introduction*. Stanford: Stanford University Press.

Derrida, Jacques. 2002. *Sablasti Marxa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Dragojević, Danijel. 2005. *Žamor*. Zagreb: Meandar.

Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb/Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske/Cankarjeva založba.

Frank, Manfred. 1994. »Što je književni tekst i što znači razumjeti ga?« U: *Kazivo i nekazivo*. Prev. Darija Domić. Zagreb: Polilog: 31–93.

Gramsci, Antonio. 1975. *Quaderni del carcere*. *Volume primo*. Torino: Giulio Einaudi editore.

Gramsci, Antonio. 1999. *Selection from the Prison Notebooks*. Prev. Quentin Hoare i Geoffrey Nowell Smith. London: ElecBook.

Hamacher, Warner. 2009. »95 Theses on Philology«. U: *Diacritics* 1, 39: 25–44.

Harvey, David. 2006. *Limits To Capital. New and Fully Updated Edition*. London: Verso.

Harvey, David. 2010. *The Enigma of Capital And the Crises of Capitalism*. Oxford—New York: Oxford University Press.

Juvan, Marko. 2011. *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*. Prev. Miljenka Vitezović. Beograd: Službeni glasnik.

Lacan, Jacques. 1986. *L'ethique de la psychanalyse*. Paris: Seuil.

Lacan, Jacques. 1986a. »Das Ding II«. U: *L'ethique de la psychanalyse*. Paris: Seuil: 71–86.

Lacan, Jacques. 1986b. »O mreži označitelja«. U: *Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Prev. Mirjana Vujanić-Lednicki. Zagreb: Naprijed: 48–58.

Lacan, Jacques. 1986c. »Tyhé i automaton«. U: *Četiri temeljna pojma psihoanalize*. Prev. Mirjana Vujanić-Lednicki. Zagreb: Naprijed: 59–71.

Lacan, Jacques. 2000. »On the signifier in the real and bellowing-miracle«. U: *The Psychoses*, London/New York: Routledge: 130–142.

Lacan, Jacques. 2002. »Function et champ de la parole et du langage en psychanalyse«. U: *Écrits I*. Paris: Points: 235–321.

Lacan, Jacques. 2004. *Le séminaire livre X*. *L'angoisse*, Paris: Seuil.

Lacan, Jacques. 2005. »De l'usage logique du sinthome. Ou Freud avec Joyce«. U: *Le séminaire livre XXIII. Le sinthome*. Paris: Seuil: 11–25.

Lacan, Jacques. 2005a. »La piste de Joyce«. U: *Le séminaire livre XXIII. Le sinthome*. Paris: Seuil: 61–102.

Lazzarato, Maurizio. 2012. *The Making of the Indebted Man*. Los Angeles: Semiotext(e)

Mills, Catherine. 2008. *The Philosophy of Agamben*. Stocksfield: Acumen.

Negri, Antonio i Michael Hardt. 2000. *Imperij*. Prev. Živan Filippi. Zagreb: Multimedijalni institut/Arkzin.

Novak, Slobodan Prosperov. 1994. *Slavko Ježić ili povijest jedne odsutnosti*. U: *Hrvatska književnost*, Slavko Ježić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske: 413–419.

Posavac, Zlatko: »Problemi estetike i poetike u Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća«. U: *Novija hrvatska estetika*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo: 17–44.

Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije*. Zagreb: Periodica Croatica.

Rabaté, Jean-Michel. 2002. *The Future of Theory.* Oxford/Malden: Blackwell.

Rafolt, Leo. 2007. »Zabilješke o jednome poglavlju suvremene hrvatske znanosti o književnosti: nove tendencije i interpretativne paradigme (2005–2006)«. U: *Jezik književnosti i književni ideologemi. Zbornik radova 35. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Krešimir Bagić. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu: 137–169.

Readings, Bill. 1996. *The University in Ruins*. Cambridge/Massachusetts/ London: Harvard University Press.

Sprinker, Michael (ur.). 2008. *Ghostly Demarcations. A Symposium on Jacques Derrida's Spectres of Marx*. London/New York: Verso.

Stiegler, Bernard. 2011. *The Decadence of Industrial Democracies. Disbelif and Discredit, Volume I.* Prev. Daniel Ross i Suzanne Arnold. Cambridge: Polity Press.

Suppan, Arnold. 1999. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj*. Zagreb: Naprijed.

Vuković, Tvrtko. 2012. *Tko je u razredu ugasio svjetlo?* Zagreb: Meandar-Media.

Žižek, Slavoj. 2012. *Živjeti na kraju vremena*. Prev. Srećko Horvat. Zagreb: Fraktura.

Žužul, Ivana. 2015. *Tijelo bez kosti. Kako se zamišljao nacionalni identitet u tekstovima hrvatskih preporoditelja.* Zagreb: Meandarmedia / Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Watkin, William. 2010. *The Literary Agamben*. London/New York: Continuum.

The Study of National Literature in the Time of Monsters

Politics of the Uncanny and Anxiety in Croatian Literary Criticism

Beginning with Gramsci's thought that a great variety of morbid symptoms appear at a time of economic, political, and cultural crisis, this paper tries to show how the monsters of global capitalism and commercialization of education devour the idea of the national community and thus the traditional keeping-it-and-building-it role of the university. In such circumstances, the study of national literature also suffers a crisis. Weakened by constant strikes of different disciplines and by the fast decline of value of the literary canon, the study of national literature must reconsider its social purpose. The politicization of the study of national literature is offered as a solution. The short circuit of the materiality of the signifier and the spirit of an idea in the language of literature liberates the force of the uncanny and anxiety that is able to break out the impasse of today's bureaucratic academism, economic liberalism, and ethical relativism.

Key words: national philology, capitalism, commercialization of education, anxiety, politicization of the study of national literature

Natalia Wyszogrodzka-Liberadzka

Filološki fakultet
Sveučilište u Gdanjsku
n.wyszogrodzkaliberadzka@gmail.com

Stručni rad

Prevođenje književnosti, prevođenje kulture

Krugovaško poimanje književnog prevođenja i današnji odjeci

Krugovaška generacija prva je toliko svjesno naglasila potrebu razumijevanja važnosti prijevoda, razumijevanja procesa u kojem međunarodni kontekst obogaćuje izvornu kulturu. Pisci su htjeli doći do najšire moguće književne publike, senzibilizirati čitatelje na najzanimljivije pojave u književnosti i kulturi Zapada. U isto vrijeme nisu se klonili prijevoda slavenskih književnosti niti djela orijentalnih ili egzotičnih autora. Pokušavajući prikazati najširi mogući spektar književnoga djelovanja u svijetu, time su dopunjavali i bogatili hrvatsku. U današnjoj je globaliziranoj stvarnosti prijevod, nadilazeći stroge granice prevođenja samoga teksta, važan alat za izgradnju znanja o svijetu, društvima i kulturama. Prevoditelj stvara most između kulturnih krugova, književnost se ne rađa u vakuumu, nego reagira na promjene, događaje, mode, koje su na izvorno tržište transplantirane u modificiranoj verziji, ostajući u bližim ili daljim odnosima s izvorom.

Ključne riječi: *Krugovi*, književno prevođenje, međukulturne veze, uloga prevoditelja

Jugoslavenski model utilitarnoga realizma nastao je sredinom dvadesetih godina prošloga stoljeća u književnim krugovima lijevo orijentiranih pisaca. Prema njima umjetnost je trebala biti *oružje* za obavljanje određenih funkcija primjerice održavanje klasne svijesti. Umjetnička strana književnosti bila je manje bitna. Komunistička partija strogo je preporučivala socrealizam. Književnost je preuzela ulogu propagatorice određenih modela, trebala je služiti potrebama masa, biti svjestan alat za novi socijalni red. Socijalistički realizam (ili *novi* realizam) odgovarao je ideološkim zadacima umjetnosti i kao takav smatrao se jedinim pravim smjerom.

Ta se situacija u SFRJ-u promijenila 1948. kada je vlast u Kremlju pokrenula kampanju optužaba protiv Komunističke partije Jugoslavije. Tito međutim nije popustio i Jugoslavija je prekinula s SSSR-om i počela raditi na vlastitom modelu socijalizma. Prilično brzo postalo je jasno da će liberalizacija obuhvatiti i kulturne krugove. Početkom pedesetih godina Jugoslavijom se šire burne rasprave između zagovornika *novog realizma* i stvaralaca koji su zagovarali veće umjetničke slobode, koji su bili protiv umjetnosti samo u smislu upotrebljivosti za sustav.

Godina 1952. prijelomna je u modernoj povijesti hrvatske književnosti, ne samo zbog glasovitoga ljubljanskog *Govora na kongresu književnika* pomoću kojeg Miroslav Krleža pravi duboki rez između stvaralaštva i političkog utjecaja potencirajući tezu o zaostalosti južnoslavenske sredine za zapadnim književnim modelima. Iste godine na književnu scenu stupa i nova skupina pisaca, tzv. krugovaši, skupina koja je dobila ime po generacijskom časopisu *Krugovi*.

Ti su književnici primjerice Vlatko Pavletić, Slavko Mihalić, Antun Šoljan, Ivan Slamnig, Milivoj Slaviček, Josip Pupačić, Nikola Milićević, Irena Vrkljan itd. iskoristili prve znakove demokratizacije društva i u relativno kratkome vremenskom razdoblju doveli do pravoga preporoda jugoslavenske odnosno hrvatske književnosti. *Krugovi* su bili prvi vidljivi rezultat promjena u području književne produkcije te znak ublažavanja dogmatske kulturne politike. Njihovom pojavom književnost opet postaje mjesto za eksperimente, individualne načine izražavanja i subjektivan pogled na svijet. Pod utjecajem američke škole nove kritike mladi se pisci bore sa shematom i licemjerjem *novoga realizma* razvijajući nove programe i umjetničke koncepte od kojih je jedan iznimno značajan za daljnji razvoj kolektivne čitateljske svijesti:

> Krugovaški projekt pedesetih u jednome se izrazito razlikovao od sličnih generacijskih projekata u povijesti hrvatske književnosti: jednaku simboličku vrijednost pripisivao je autorskoj književnoj proizvodnji i književnom prevođenju. (Jukić 2003: 49)

Došlo je vrijeme *velikog otvaranja*, *rušenja zidova* između hrvatske i svjetske književnosti jer predstavnici generacije, upravo putem prijevoda, žele čitatelje upoznati s najnovijim trendovima i najvrednijim primjerima književne produkcije. Naravno, nisu krugovaši bili pioniri na tom tlu – treba imati na umu da se prvo sustavnije otvaranje hrvatske književnosti prema suvremenoj stranoj literaturi može smjestiti u drugu polovinu 19. stoljeća kada centralno mjesto književnog prozora u svijet zauzima časopis *Vienac*. U slučaju krugovaša, kao i njihovih prethodnika, urednika-prevodilaca, ti prijevodi djeluju i na same pisce, čija se proza po uzoru na zapadna postignuća, posebno američke »izgubljene generacije« tridesetih godina i njihov tvrdo kuhani stil, filmski dijalog te novi tip književnoga junaka bitno razlikuje od dotadašnje socrealističke prakse. O sličnim uzorima možemo pričati i u pjesničkoj praksi mladih književnika okupljenih oko generacijskoga glasila te u diskurzivnim žanrovima poput esejistike i kritike. Gotovo trideset godina kasnije Antun Šoljan će tu krugovašku praksu identificirati kao praksu konstitutivnu za nacionalnu književnost:

> U kontekstu svoje književnosti, spisatelj nastupa kao prevoditelj dvojako: s jedne strane u doslovnom smislu, kad prevodi s drugih jezika, po svom nahođenju, ona djela koja u tom kontekstu nedostaju, koja za

> tu literaturu mogu biti plodonosna, i koja bi, recimo, i on sam napisao da već nisu napisana, ili s druge strane, u vlastitim djelima, dok u pisanju traži pretke iz drugih sredina i vremena, pa se oslanja na teme i postupke iz drugih razdoblja ili jezika, usvajajući ih, prenoseći, »prepričavajući ih s dodatkom«. (cit. prema Vidan 1995: 223)

Ovo preuzimanje misli vidljivo je već u prvom broju *Krugova* gdje se Stanislav Šimić u članku naslovljenome *Iskustvo u riječi* zanima za svrsishodnost citatnih posudba iz svjetske tradicije pozivajući se kao jedan od prvih hrvatskih kritičara na T. S. Eliota te interpretirajući njegov objektivni korelativ u vezi s funkcijom citatnosti. Prema njemu pjesnik može uporabiti i tuđi stih ili oblik ukoliko ga poveže s vlastitim pjesničkim te osobnim iskustvom. Takva se praksa pokazala jednom od značajki ove generacije. Prema Dunji Detoni Dujmić:

> Krugovaši su, silom prilika i obnavljajući gotovo potpuno devastiranu kritičku recepciju, nastojali književnom praksom (u prvo vrijeme pretežito pjesništvom) propitivati nove mogućnosti književnoga stvaranja, a time su otvorili nezaustavljiv proces promjene dotadašnje kulturološke paradigme (Detoni Dujmić, 2003).

Na stranicama *Krugova* mladi, zapadno orijentirani pisci izvješćuju, između ostaloga, o Dos Passosu, Joyceu, Wildeu, ali i o kineskoj književnosti, madagaskarskom i skandinavskom pjesništvu – da se nabroji samo manji dio kritika i pregleda. Često spominjan književni hit trećega godišta časopisa Slamnigov je i Šoljanov prijevod Eliotove *Puste zemlje*. Njegovi su autori u popratnom tekstu ponovili Eliotovu tvrdnju da je nacionalna književnost živa cjelina sveukupne književnosti koja je dotad napisana. I oni su isticali važnost glasovitoga Eliotovog kritičkog pomagala, objektivnoga korelativa, uz tekstovne primjere.

Slična je praksa i s drugim piscima u časopisu, većinom su ujedno i prevoditelji i kritičari. Kako nabraja Dunja Detoni Dujmić:

> Sustavna krugovaška otvorenost prema temama i osobama iz svjetskih književnih sfera potvrdila se i prijevodima Eluardove poezije (B. Kukolja), Rilkea (M. Stari), informativnim člancima o Proustu (Vereš), Baudelaireu (N. Košutić), Dostojevskom (I. Kušan), Villonu (Z. Gabor), Bloku (Zeljković), Faulkneru (Šaula), Lorci (Milićević). Ubrzo se pojavljuju još neki intrigantni prijevodi, primjerice ulomci iz Strozzijeva prepjeva Goetheova Fausta, Gerićevi prijevodi Rimbauda, Cesarićevi prijevodi iz njemačke lirike, Desničini prijevodi talijanskih pjesnika, također Milićevićevi prijevodi iz moderne španjolske poezije i rukoveti Góngorinih stihova, a Slamnig i Šoljan predstavljaju hrvatskoj javnosti »najvećeg engleskog modernog novoromantičara« D. Thomasa te skandinavske pjesnike. Tu je i Flakerov uvod u mladu poljsku liriku te Ašaninov prilog poznavanju suvremene češke

poezije te Habazinove studije o Kierkegaardu, Nietzscheu i Sartreu (Detoni Dujmić, 2003).

Ipak, stavivši na stranu krugovašku književnu te kritičku djelatnost i njihovu danas već dobro prepričanu ulogu u povijesti hrvatske književnosti, želim obratiti pozornost radije na njihovu *čistu* prevoditeljsku praksu. Vrijeme rata i novorealističko poimanje književnosti stvorilo je rupu u povijesnom kontinuitetu generacija pisaca i njihove publike. Krugovašima je bila namjera da tu rupu popune i da stave svoju malu, perifernu književnost u širi tok europske književne produkcije, čineći istodobno ovu veliku i raznovrsnu svjetsku književnost dostupnom običnomu jugoslavenskom čitatelju.

Prva stvar koju se mora zapaziti jest potpuni eklekticizam u izboru prevođene građe:

> Ukupni je dojam, kažimo to odmah na početku, da su prijevodi iz strane lirike na stranicama *Krugova* daleko više plod uređivačke politike po principu »daj što daš« (...), nego što su rezultat smišljenih narudžbi urednika. Današnji uvid u građu tako raspršuje famu da je časopis kao utuk socrealističkim pjesnicima s istoka forsirao recimo pjesnika Lorcu (što se desetljećima vuklo kao konstanta), a kad tamo Lorca je u *Krugovima* zastupljen usve jednom pjesmom! O načelu »daj što daš« govori i činjenica da čak pet pjesničkih prijevodnih cjelina zaslužuje etiketu nekakve lirske egzote: tako *O crnačkoj poeziji francuskog izraza* u prijevodu Bože Kukolje (...) u 4. broju za 1953.; tako *Primjeri iz kineske književnosti* Ivana Fochta u 7. broju za 1953.; tako *Pjesme američkih Crnaca* u prijevodu Sime Balena (...) u 10. broju za 1953.; tako (...) *Poezija u Indiji* u prijevodu s engleskoga (...) u 3. broju za 1954.; tako *Poezija Madagaskara* (...) u 1. broju za 1955 (Fabrio, 2003).

Treba se složiti da su urednici dopuštali da se u *Krugovima* objave prijevodi pjesama iz raznovrsnih zemalja i kultura; pitanje je samo je li izostanak prijevoda neke druge, možda homogenije građe bio posljedica nemogućnosti ili jedan od izraza programske krugovaške otvorenosti prema književnom stvaralaštvu. Točniji je valjda ovaj drugi odgovor jer su pomoću prijevoda krugovaši dopunili svoj model književne percepcije svijeta koji objedinjuje različite razine zbilje obavljajući svojevrsnu modernizaciju hrvatske tradicije i njezine stvaralačke obnove. Svaki je prijevod dio interkulturne komunikacije, suočavanje ne samo dvaju različitih jezičnih područja nego i njihovih specifičnih kultura, višerazinskih sustava proizvedenih u određenim zajednicama. Popularizacija stranih kultura bila je dakle sasvim svjesna akcija, cilj koji su na umu imali svi krugovaški prevoditelji. Naravno, najveći je interes bio za anglo-američke pjesnike te predstavnike krugovašima bliske *izgubljene generacije.* Na tom polju prednost pripada timu Slamnig – Šoljan koji su »u *Krugove* unijeli novi

srh na temelju poznavanja dotad zanemarivane, ›zapadnjačke i dekadentne‹ literature engleskoga jezika« (Maroević 2003).

Zanimljivo je da je uz hrpu prevedenih pjesama i pjesnika vrlo malo originalne (u smislu prevedene) kritično-književne misli. Zanimanje za teoriju proze uredništvo *Krugova* pokazalo je objavljivanjem Šoljanova prijevoda esejističkoga govora Gertrude Stein *Kako se piše književnost* (god. 1955., br. 2/3). Krugovaše je privuklo njezino tumačenje odnosa pisac – zbilja te njezina tvrdnja da je u književnosti važnije prikazati postojanje nego događanje, da statičnost najbolje pogoduje otkrivanju unutarnjega vremenskog osjećaja suvremenosti te da se cjelovitost slike zbiljnoga najvjernije rekonstruira uz pomoć ritmiziranoga i varijantnog ponavljanja. Vrijedno je također spomenuti u nekoliko nastavaka objavljivani esej tada uglednoga teoretičara modeme umjetnosti, mađarskog Amerikanca Laszla Moholya-Nagya, *Temelji moderne književnosti* u prijevodu Radovana Ivšića. Osim spomenutih tekstova u *Krugovima* možemo naći samo reprezentativne ulomke iz djela T. S. Eliota u sjajnom prijevodu Ive Vidana ili neka razmišljanja Virginije Woolf. I samo to.

Još je zanimljivije zapažanje da u tom generacijskom časopisu nećemo naći prijevode proznih komada. To, naravno, ne znači da su krugovaši izbjegavali ovakve djelatnosti; naprotiv, broj prevedenih priča i romana, ne samo iz američkog područja, impresivan je i vrlo zanimljiv. No tu su djelatnost predstavnici generacije vršili i objavljivali izvan književnoga glasila. U prvi plan dolazi ovdje prevoditeljski tim Šoljan – Slamnig koji je, u prvom redu, odgovoran za unos anglo-američke književnosti u hrvatski kulturni okvir pedesetih:

> Uz dvije antologije, onu američke poezije iz 1952. i suvremenoga engleskog pjesništva iz 1956. godine, Šoljan i Slamnig tijekom pedesetih zajedno su, među inim, preveli i: *Park jelena* (*The Deer Park*) Normana Mailera (1955.), *Čovjeka sa zlatnom rukom* (*The Man with the Golden Arm*) Nelsona Algrena (1956.), *Otvoreni čamac* (*The Open Boat*) Stephena Cranea (1957.), *Čovjeka koji je pokvario Hadleyburg* (*The Man That Corrupted Hadleyburg*) Marka Twaina (1957.), *Ružu za Emily* (*A Rose for Emily*) Williama Faulknera (1957.), *Šampiona* (*Champion*) Ringa Lardnera (1957.), te su sudjelovali u prevođenju trilogije *U.S.A.* Johna Dos Passosa (1956.). Sam Šoljan usto je 1959. preveo Algrenova *Divlja predgrađa (A Walk on the Wild Side),* a 1956. s Nadom Šoljan i *Slatki četvrtak (Sweet Thursday)* Johna Steinbecka (Jukić 2003: 50).

Godina 1958. označava kraj časopisu *Krugovi*, no ne i piscima koji su u književnopovijesnoj svijesti do kraja svojih života bili i ostali *krugovaši*. Svaki je od njih krenuo individualnim književnim putem, a ista je stvar bila i s njihovom prevoditeljskom praksom koja se proširila u svim mogućim smjerovima, najvjerojatnije po ukusu i interesu samih prevodite-

lja. Već nekoliko puta spomenutom Antunu Šoljanu, uz gore navedene primjere, treba pridodati i rad na djelima (među ostalim) Orwella, Asimova, Shakespearea, Millera te prevoditeljsko remek-djelo *Alisu u zemlji čudesa* Lewisa Carolla. Ivan Slamnig preveo je, primjerice, Farella, Puškina, Edgara Allana Poea ili Yukia Mishimu. Često gostujući u *Krugovima*, Branko Belan prevodio je uglavnom talijansku prozu, Zvonimir Golob Lorcu, Jesenjina te Agatu Christie, Čedo Prica Plitvički Hrvatima je učinio dostupnima drame Čehova te Harolda Pintera, Vesna Krmpotić prevela je predavanja Sai Babe, *Kamasutru* te indijsku poeziju, Milivoj Slaviček poeziju te drame Karola Wojtyle odnosno Ivana Pavla II. ali također i La Fontaineove *Bajke*. Nikola Milićević dijelio je s čitateljima svoj interes za iberoameričku poeziju i prozu (npr. Octavio Paza, Pablo Neruda te Gabriel Garcia Marquez). Slavko Mihalić prevodio je slovenske pjesnike, a Tomislav Sabljak poeziju Audena i Spendera.

Utjecaj krugovaške generacije na povijest hrvatske književnosti, njezinu modernizaciju i otvaranje prema svijetu nije se dakle temeljio samo na njihovoj književnoj praksi, nego i na prevoditeljskoj djelatnosti. Prijevodi su u ovim slučajevima djelovali kao medij pomoću kojega se moglo čitateljima predstaviti nove autohtone književne vrste. Zahvaljujući njima sljedeće su generacije književnika postale hrabrije i lakše su se prilagođavale zapadnim žanrovima, a prevoditelji su sve otvorenije prikazivali strana književna dostignuća. Prevoditeljska djelatnost povećava usto ne samo zrelost tvorca nego i konzumenta literature, prisiljavajući ih na napuštanje unutarnje ljuske perifernoga tržišta i »stigme književnoga geta« (Kobiela-Kwaśniewska 2013: 109); doprinosi dakle sveukupnomu razvoju kulturne scene.

Na ovome mjestu treba spomenuti i časopis *Most* pokrenut u Zagrebu 1966. godine, koji je bio i do danas ostao jedina hrvatska publikacija koja hrvatsku književnost i njezine međunarodne veze prezentira na stranim jezicima. Utemeljitelj i prvi glavni urednik bio je krugovaš Slavko Mihalić, a nakon njega časopis su uređivali i drugi poznati književnici i akademici. U njemu se objavljuje prijevode izbora iz antologija, poglavlja iz romana, kratke pripovijetke, ponešto mjesta čuva se i za vrijedne eseje – časopis prezentira dakle svu najvredniju hrvatsku književnu produkciju bez obzira na žanr. *Most* je ujedno i najstariji publicistički segment Društva hrvatskih književnika pa redovito izvještava i o djelatnosti DHK-a u cjelini, a posebno o njihovim međunarodnim djelatnostima, uključujući se i na ovaj način u podržavanje međunarodnih kulturnih veza. U *Mostu* ima prijevoda književnih djela na tzv. velike jezike: engleski, njemački, francuski, španjolski, no znajući svoje mjesto u širem i heterogenom europskom krugu, ponekad pusti i brojeve s prijevodima na mađarski, češki, poljski ili druge uglavnom slavenske jezike.

Od *Mosta* mnogo mlađi i uže orijentiran časopis *Poezija* koji uređuju Ervin Jahić i Ivan Herceg primjer je dobro promišljenoga promoviranja

književne, ovim putem isključivo pjesničke prakse, ne samo hrvatske već i međunarodne, opet uglavnom europske. Hrvatski ljubitelj poezije može se upoznati ne samo s najboljim dostignućima domaće poezije nego i s mnogim drugim autorima, izabranima prema nekom zanimljivom, no ponekad zbunjujućem ključu. Moglo bi se čak reći i da i u *Poeziji*, kao i prije šezdeset godina u *Krugovima*, prevoditelji *daju što imaju* odnosno što ih posebno zanima i što žele podijeliti s publikom. Primjerice u broju 1-2 iz IX. godišta (2013) čitatelj naleti ne samo na izbor iz antologije *Suvremeno europsko pjesništvo* već i na mini-antologiju *Samoubojstvo u poljskoj poeziji* s 22 primjerka pjesama različitih autora kojima je jedino taj motiv zajednički. U godištu VIII. (br.1-2/2012) nalazi se – opet poljska – mini-antologija *Smoleńske pjesme – poljski pjesnici o tragediji državnog vrha 2010*, ali također i rana lirika Leonarda Cohena, u broju 1-2 god. II. (2006) poezija Bukowskoga, Rebetike i Brodskoga, u broju 3-4 *Pjesme Armenije i Litve*. Časopis svjedoči živost ne samo hrvatskoga nego i stranoga pjesništva u svim mogućim, no kvalitetnim oblicima i »njegovo nepristajanje na skandaloznu maštu krojača hrvatskih kulturnih mjera« (Jahić 2006: 3).

Boreći se sa stalnim materijalnim problemima, kao i krugovaši šezdeset godina prije, unatoč »recesiji, za koju jedan ›domaći‹ vic kaže da je došla umrijeti kod nas« (Jahić 2006: 3), urednici *Poezije* (a kako možemo saznati iz različitih medijskih informacija ovo vrijedi i za druge književne i stručne revije i časopise) već niz godina bore se za opstanak čitateljske pjesničke svijesti u Hrvatskoj. A kako izgleda današnje stanje dostupnosti drugih, ne samo pjesničkih prijevoda? Situacija se promijenila, no ne baš u smjeru koji su, pretpostavljam, krugovaši željeli. Imajući na umu da je zajednica intertekstualni prostor koji čine ne samo umjetnički tekstovi tzv. visoke kulture već i, u sve većoj mjeri (čak i primarno), tekstovi masovne kulture, ne iznenađuje tvrdnja Maje Hrgović:

> Gledajući top-liste najprodavanijih knjiga u Hrvatskoj, čini se da se u društvo američkih bestselera domaći pisci uspijevaju probiti samo u dva slučaja: kad se tema književnoga djela preklapa s trenutačnim interesima šire publike (kao na primjer u slučaju *Hotela Zagorje*, hit-romana Ivane Simić Bodrožić o odrastanju vukovarske djevojčice u prognanstvu) ili kad je autor svojom pojavom ili izvanknjiževnim djelovanjem uspio zaintrigirati čitateljstvo kao što je primjerice slučaj s Antom Tomićem čiji je roman *Čudo u Poskokovoj Dragi* bio posljednji domaći mega-hit – naravno, treba se uzeti u obzir da na skučenome hrvatskom knjižnom tržištu status mega-hita nastupa već s prodanih pet tisuća primjeraka« (Hrgović, 2012).

Takozvana visoka kultura već odavno je u defenzivi. U današnje vrijeme na popisima bestselera vlada erotski roman *Pedeset nijansi sive*, jedna od najgore napisanih knjiga ikada, koji se prodao na svijetu u više primje-

raka nego romani o čarobnjaku Harryu Potteru – da o prijevodima Tolstoja, Dickensa ili Shakespearea i ne govorimo. Prema novinarki Maji Hrgović:

> Razlika između pet tisuća prodanih primjeraka koji piscu jamče status hit-autora u Hrvatskoj i trideset milijuna prodanih primjeraka koliko ih dosad broji *Pedeset nijansi sive* govori o tome da je iluzorno uopće govoriti o domaćim »uspješnim piscima« – jer ni oni koji se uspiju progurati do vrha sezonske top-liste, ne mogu živjeti od književnosti. Ante Tomić, Vedrana Rudan, Miljenko Jergović, Ivana Simić Bodrožić – svi, ustvari, pišu prozu u slobodno vrijeme dok plaću zarađuju kolumnističkim radom u novinama ili kao scenaristi filmova koji se snimaju prema njihovim literarnim predlošcima (Hrgović, 2012).

Pojmovi nacionalne kulture, izvrsne kulture, napokon, visoke kulture, gube bitku s globaliziranom masovnom anglo-američkom produkcijom u njezinu najširem i najmanje vrijednom obliku. Ista je stvar i s književnim prevoditeljima koji umjesto sve vrednije, prevode sve više, sve brže – samo da se optimaliziraju troškovi izdavaštva. A za vrijednu književnost i dotjerane, promišljene prijevode, interes je sve manji i manji.

> Književnost polako prestaje tjerati čitatelja na mišljenje, na traženje, na određivanje vlastite pozicije ne samo u odnosu na književno djelo i književnosti uopće nego i u odnosu na književno kreirane slike stvarnosti i konfrontiranje onih slika sa svakodnevnim životom. Danas umjesto tjerati čitatelja na bilo koja razmišljanja, treba radije stvoriti neki po mogućnosti zatvoreni labirint rečenica, stavova etc. među kojima postoji potpuno stvarna, materijalna mreža povezivanja: zahvaljujući njoj čitatelj, najčešće putem slučajnoga izbora, bude u stanju stvoriti si vlastiti enciklopedijski recept za život (Mochola 1999: 36).

Okruženje u kojem djeluje prevoditelj književnosti danas neusporedivo je fragmentiranije nego u danima bivše Jugoslavije. Problem je ne samo u tome što u tom labirintu ginu hrvatski pisci već i u tome da se gubi i raznolikost svjetskih kultura, cijeli niz vrijednih, više ili manje egzotičnih pisaca iz bližih i daljih zemalja. U vremenu kada je mjesto političkih naredbi, barem u Europi, preuzelo slobodno tržište, na prevoditeljima je odgovornost da budu ambasadori malih kultura i da njihovim posredstvom pridonose bogaćenju vlastite. Ako tomu dodamo i situaciju ekonomske krize kada prodaja knjiga pada, svaki knjižarski sustav bori se za opstanak, sve je manje medijske i/ili institucionalne potpore knjigama i književnicima, prevoditelje da i ne spominjemo, vidi se da ne postoji mehanizam koji može odijeliti dobro od lošega. Prevoditelja od čitatelja odvajaju tri, obično jedna o drugoj neovisne institucije –izdavačke kuće, trgovina na veliko i knjižare. Razvoj interneta ovdje je uzrokovao malo promjena jer je prodaja putem internetskih servisa samo nevelik postotak tržišta, a i sudjelovanje izdavača u ovome procesu sve je manje značajno.

Jasno da će se i dalje prevoditi i uspješno prodavati književni *block-busteri* – npr. Brownov *Inferno* ili *Igre gladi* Susanne Collins, cijela hrpa domaćicama omiljene *chick-lit* književnosti i popularnih krimića. Važno je međutim da se čitatelju uvijek nudi izbor u obliku zahtjevnijih i vrednijih naslova. U današnje vrijeme uloga prevoditelja opet dobiva na aktualnosti i značaju, ma kako patetično ovo zvučalo:

> Prijevod uključuje transplantaciju u izvornom tekstu dostupnih kulturnih vrijednosti koje kroz prijevod mogu čitatelju približavati tuđe svjetove iz kojih je izvorni tekst izrastao, kao i odbaciti ih od njega. (...) Prevoditelj djeluje kao »interkulturni priključak«, a opet odlučan posrednik koji može ili donijeti čitatelju potencijalni sloj izvorne kulture ili prilagoditi kulturne elemente prijevoda u skladu s tekstovima koji djeluju u polisistemu ciljane kulture (Koszarska 2013: 133).

Prevoditelj dakle u ovoj bici za opstanak vlastite te raznolikost drugih kultura, u bici protiv puke homogenosti i mekdonaldizacije moderne masovne kulture igra važnu ulogu; i to ne samo u odnosu na velika tržišta nego i zbog međusobnih relacija manjih, perifernih književnosti. Nakon šezdeset godina krugovaško je mišljenje o ulozi prevoditelja opet aktualno, paradoksalno, možda i više nego ikada.

Literatura

Detoni Dujmić, Dunja. 2003. »Strani pisci u Krugovima«. U: *Nova Istra* god. VII., sv. XXII., br. 4. Internet. 20. svibnja 2014.

Fabrio, Nedeljko. 2003. »Krugovi i prijevodi strane lirike«. U: *Nova Istra* god. VII., sv. XXII., br. 4. Internet. 20. svibnja 2014.

Hrgović, Maja. 2012. »Pepeljuge književnosti postaju kraljice bala«. U: *novilist.hr*. Internet. 20. studenoga 2013.

Jahić, Ervin. 2006. *Uvodnik*, *Poezija*. br 1–2. God. II. Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca.

Jukić, Tatjana. 2003. »Hrvatske pedesete i prijevodi s engleskoga: krugovaši i slučaj *Izdajica*«. U: *Krugovi i hrvatska književnost pedesetih godina prošlog stoljeća*. Ur. Mirko Tomasović, Vinka Glunčić-Bužančić. Split: Književni krug: 49–58.

Kobiela-Kwaśniewska, Marta. 2013. »Periferije vs. centar ili o umjetnosti međukulturnoga prevođenja« (»Peryferia versus centrum, czyli o sztuce przekładu międzykulturowego«). Prev. vlastito NW-L. U: *Przekład jako akt komunikacji międzykulturowej*, Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza: 103–130.

Koszarska, Maja. 2013. »Prijevod kao interkulturni most…« (»Przekład jako most interkulturowy…«). Prev. vlastito NW-L. U: *Przekład jako akt komunikacji międzykulturowej*. Ur. Iwona Kasperska, Alicja Żuchelkowska. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza: 131–148.

Maroević, Tonko. 2003. »Slamnig – Šoljan: paralela i parabola«. U: *Nova Istra* god. VII., sv. XXII., br. 4. Internet. 20. svibnja 2014.

Mochola, Andrzej Ryszard. 1999. »Kultura i hipertekstualizam« (»Kultura i hipertekstualizm«). Prev. vlastito NW-L. *Pamiętnik słowiański*, XLIX. Warszawa: Ossolineum: 36.

Vidan, Ivo. 1995. *Engleski intertekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta.

Translation of Literature, Translation of Culture
From the Krugovi Generation till Today

The Krugovi generation was the first to have consciously preached for the necessity of understanding the importance of translation, understanding the process by which the international context enriches the native culture. Writers wanted to reach the widest possible audience, sensitize the readers to the most interesting phenomena in the literature and culture of the West. At the same time, they eagerly translated Slavic literature, as well as the works of oriental and exotic authors. Trying to show the widest possible spectrum of literary activity in the world, they were replenishing and thus enriching Croatian literature.

In today's globalized reality, translation, beyond the strict confines of the translation of the text itself, is an important tool of building knowledge about the world, societies and cultures. The translator creates a bridge between the cultural circles; literature is not created in a vacuum, but is responsive to changes, fashion, which are transplanted into the domestic market in a modified version, remaining in closer or further relationship with its original.

Key words: Krugovi, literary translation, intercultural connections, the role of translator

Mateo Žagar

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
mzagar@ffzg.hr

Ogled

Filološka zanovijetanja: ogled o žarištima krize suvremene kroatistike

Sastavljeni tekst u osnovi bi trebao biti esej, svojevrsne zabilježbe s margina tekstova filologa koji se više od dva desetljeća nosi s pitanjima koja nameće sraz suvremenih društvenih zbivanja i tradicionalnih filoloških zadataka, u uvjetima sve radikalnijih izazova novih komunikacijskih tehnologija. U razgranatosti lutanja cjelokupne humanistike autor pokušava propitati koji su tradicionalni ciljevi nacionalne filologije doista još uvijek živi te koje krizne točke dominiraju, bez pomaka u razrješivanju kojih se ne može dalje ni razvijati struku ni pridonositi njezinu stabilnijem položaju u društvu. S obzirom na vlastita iskustva u radu s najstarijim hrvatskim pisanim tekstovima autor osobito razmatra pitanja nacionalne identifikacije korpusa te propituje nužnost i opravdanost razmeđivanja susjednih filologija po svaku cijenu. Iz suvremene *neuhvatljivosti* jednosmislenoga pojma nacije proizlaze i različite projekcije okvira filologija. Artikulirani ili tek nabacani problemi trebali bi biti tek povod za daljnja raspravljanja.

Ključne riječi: kroatistika, filologija

Iako se svakodnevno suočavamo s mnogim vidovima suvremene krize filologije, pogotovo s njezinim marginaliziranjem u forumima znanstveno-političke moći, što se neobičnom brzinom odražava i na sveukupnu (istraživačku i nastavnu) sveučilišnu platformu, malo je prilika u nas – na skupovima ili u periodici – u kojima se konkretnije razmatraju uzroci tomu i raspravlja o cjelovitoj viziji filoloških okvira unutar kojih se mogu ili trebaju smjestiti pojedinačna filološka istraživanja. Ili to znači da stalno i živimo u krizama pa očekujemo da ih netko izvan naše moći rješava ili smo možda spremni umicati raspravama koje podsjećaju na uzaludna kulturološka teoretiziranja ili nas pak sav taj košmar i prestaje zanimati, upravo onoliko koliko se u suvremenom hrvatskom društvu (humanistički) intelektualac opredjeljuje držati postrani. Jedan je od očiglednijih vidova spomenute krize i sama definicija filologije koja se, doduše, najkasnije od početka XX. st. počela razlučivati na onu u *užem* smislu i onu u *širem*, a daljnja su cijepanja i dovela do današnje nesigurnosti, gotovo i do

poništenja *vjere* u cjelinu, kada obrasci nove kulturologije dokidaju važnost dijakronije kao temeljnoga sadržaja svake filologije, i u jezičnome vidu i u književnome (književnopovijesnome), a u više dimenzija podrazumijevaju i svojevrstan bijeg od teksta kao temeljne jedinice jezičnoga umijeća. Relativiziranje relevantnih identitetskih koncepcija, osobito nacionalne, lako će uzdrmati – s druge strane – poziciju filologije i s obzirom na spomenuta središta moći i s obzirom na predvidljivu ulogu u društvu (npr. u školstvu). Usitnjenost znanstvenih tema i kompetencija, što obilježava naše doba odnosno posljednja desetljeća, proizlazi upravo iz takva rastakanja filologije, mijena njezinih okvira i ciljeva koji danas jedino, zapravo, i opstaju u školskim kurikulima kao odslik (nažalost, ponajviše kao refleks) institucionalnih vizija nastave materinjeg jezika i književnosti, odnosno – u visokoškolskim programima i institucijama kojima je zadatak da takvu *školsku funkciju* podupiru te, eventualno, u djelovanju nacionalnih kulturnih institucija koje nasljeđuju i promiču filologiju kao osovinu nacionalne kulture i kao nadu u jamstvo njezine opstojnosti.

Ulomljenost tema (ponajviše, ali ne uvijek ni isključivo, po razdjelnici između jezika i književnosti) i sve teža preglednost primjenjivih i upotrijebljenih metoda dovodi do krajnjih specijalizacija, pa je već posve uobičajeno da filolozi iz jednoga tematskog polja ne mogu – i ne smatraju ni potrebnim ni važnim – pratiti istraživanja iz drugoga, a nerijetko oni koji ne pripadaju kakvoj *školi* ili *smjeru* ne mogu ili ne žele pratiti tekstove koje pišu njihovi kolege povezani u svoje *krugove* istim znanstvenim interesima, uvjerenjima, metodološkom odanosti, strašću, nerijetko i svojevrsnom modom epohe ili *sezone*. Takvim specijaliziranjem, pa i svojevrsnim učlanjenjem u *klub*, jasnim i razmjerno čvrstim određenjem metodoloških i tematskih granica svoga zanimanja, postiže se lakša prepoznatljivost u strukovnome svijetu (prisutnost na uglednim konferencijama i sličnim znanstvenim forumima, objavljivanje u relevantnim časopisima i sl.), umnogome i brža potvrda relevantnosti vlastita rada te citiranost. Afirmiranje u takvim strukovnim krugovima, čime se nerijetko najviše pridonosi razvijanju postavljenih metodologija, trebalo bi u stasaloj nacionalnoj filološkoj zajednici (od kojih je *nacionalna filologija* tek jedan segment) podrazumijevati i širenje spoznaja o jedinstvenosti i posebnosti korpusa dotične (naprimjer nacionalne) filologije (ili više njih) kojoj pojedini istraživač pripada. Ipak, do takve povezanosti nerijetko ili uglavnom ne dolazi – no ne zbog nedostatka namjere autora takvih rasprava, već ponajviše zbog krize samih uporišta na kojima se temelje nacionalne filologije odnosno njihovi okviri, zbog nesigurnosti u to što zapravo nacionalna filologija podrazumijeva i/ili treba podrazumijevati. Spomenuta ulomljenost tematskih krugova i svojevrsno podvrgavanje istraživačkim smjernicama pripremljenima i razvođenima u središtima drugih filologija posve je, dakako, neizbježno, s obzirom na razvoj humanistike nesumnjivo poželjno i očekivano, pogotovo s obzirom na vrijeme sve bržih i sve dostupnijih ko-

munikacija, sve razvijenije tehnologije. Svijest o malenosti i perifernosti vlastitih državnih, kulturnih, pa i jezičnih i filoloških okvira dopunjuje se – pored svih posebnosti vlastita društva kojega smo svi dionici – i prestižnošću što čvršćega vezivanja uz suvremena i prestižna duhovna kretanja u europskim i/ili američkim sveučilišnim središtima. Činjenica da je pritom, kao i u humanistici općenito, nerijetko riječ o svojevrsnim *modnim trendovima* – koji se mogu, ali i ne moraju brzo prevladati i zaboraviti bez jačega traga – ne mora sama po sebi umanjivati njihovu važnost. Opravdanost pak njihove primjene, iz aspekta nacionalne filologije, ogleda se isključivo u mjeri koja odgovara stvarnim potrebama te filologije unutar koje se dotični znanstveni ili stručni tekstovi smještaju te u onoj mjeri koliko pridonosi razvijanju (dopunjavanju, preosmišljavanju) koncepcija filologije na koju se referira. Iako u znanstvenom univerzumu i mode, kao i svi pokušaji, imaju pun smisao postojanja i razvijanja, sve do više-manje s vremenom neumitnoga utrnuća, nema sumnje kako se od znanstvene i kulturne zajednice očekuje da postavi prioritete istraživanja i stručnih pothvata (rječnike, oblikovanje digitaliziranih zbirka, intenziviranje obrade korpusa). Premda je zacrtavanje nacionalnofiloloških okvira, kao i oblikovanje unutarnjih koncepcija i osovina, uvijek, dakako, izraz aktualnog vremena – i u pogledu potreba i u pogledu metodologije – neprijeporno je da postoji kanon opisa i interpretacija kojima svaka filologija mora raspolagati (ili čemu mora stremiti) da bi se mogla smatrati nacionalnom. Činjenica da upravo u hrvatskoj filologiji postoji podosta nikad dovršenih poslova, a mnogi nisu ni započeti ni naumljeni (naprimjer opisi korpusa, izrade rječnika i priručnika, katalogiziranje zbirka), mora nametnuti strateški odnos čitave znanstvene zajednice, pogotovo pri vrednovanju i financiranju znanstvenih i stručnih projekata, sve to, dakako, u skladu s najvišim filološkim standardima, prema obrascima već afirmiranima u okvirima europskih filologija. Takvo planiranje nipošto ne bi značilo propisivanje niti bilo kakvo nametanje, već bi služilo kao svojevrsna orijentacijska točka, pa i za sveukupni filološki posao koji se u znanstvenoj zajednici provodi ili planira. Tematska i metodološka razvedenost istraživanja, onoliko bogata koliko si društvo može i želi priuštiti, uvijek uspostavlja neki odnos prema spominjanim okvirima, u širokom rasponu – od izravnog propitivanja silnica koje upućuju na kohezivnost nacionalnog korpusa u bilo kojem vidu, do potpune distanciranosti od takvih tema i usmjerenja na pročišćenije metodološke izazove. Zrela dakle osmišljena filologija podrazumijeva zdravu i dinamičnu ravnotežu između tih krajnosti: niti je zamislivo inzistiranje isključivo na *nacionalnosti* filologije (što bi se u osnovi približavalo totalitarnom poimanju uloge jezika i književnosti) niti je moguće, pa ni dopustivo, posvemašnje ignoriranje potrebe da se takvi okviri – sukladno potrebama – postavljaju.

Usitnjenost i hermetičnost istraživanja tek su najvidljiviji nedostaci suvremene kroatistike, koji ponajprije odražavaju zapriječenost komuni-

kacije, uglavnom po vlastitu odabiru filologa jedne ili druge strane: onoga trenutka kada nacionalne filologe, naprimjer povjesničare književnosti, prestaju zanimati dosezi jezikoslovlja ili, još drastičnije, kada stručnjake za (hrvatski) barok prestane zanimati moderna, kada fonologe prestaje zanimati sintaksa ili kada naprimjer ponestane stručnjaka koji su kadri razumjeti ili kontekstualizirati radove iz susjednog znanstvenog polja, valja se suočiti s činjenicom da je nastupila ozbiljna kriza nacionalne filologije za prevladavanje koje treba uložiti ozbiljnije napore. Intenzitetu istraživanja, koliko god bio dubok i utemeljen, ne može konačan doseg biti u sebi samome. Dakako da ubrzani razvoj struka mora dovesti do mnogih rukavaca, da kvaliteta istraživanja u tom slučaju ovisi o dobru poznavanju metodologije i spoznaja upravo s konkretnog mikropodručja, no to ne bi smjelo podrazumijevati gubljenje cjeline iz vida, nestanak komunikacije koja je glavni zalog vođenja računa o nadređenim okvirima, naprimjer regionalnim, nacionalnim odnosno zemaljskim. Okviri nacionalne filologije, dakako, nisu i ne moraju biti uvijek primarni niti se mora inzistirati na njihovu ekspliciranju; oni postaju važni, prije svega, u svijesti i kontekstu odgovornosti prema matičnoj kulturi i kontinuitetu nacionalnih interesa toga tipa, što se danas još najvidljivije odslikava u sustavu visokoškolskoga obrazovanja u kojemu golema većina hrvatskih filologa sudjeluje, te u stvaranju pretpostavki za oblikovanje priručnika koje svaka zrela filologija iznjedruje svakih nekoliko desetljeća (povijesti književnosti, jezika, rječnika različitih sadržaja, gramatičkih priručnika, paleografija...) – u skladu s osuvremenjenim spoznajama i novim vizurama. U onim prilikama dakle kada taj kontekst jest važan, njemu se mora moći primjereno udovoljiti. Do relevantnosti u nacionalnoj filologiji dolazi se i inzistiranjem na postizanju najviših standarda znanstvenoga istraživanja svakoga područja što se, nesumnjivo, potvrđuje u međunarodnoj afirmaciji (u onim područjima gdje je takvo ogledavanje moguće) jednako kao i na jasnim predodžbama o širem, domaćem, filološkom kontekstu u koji se aktualna istraživanja imaju smjestiti. Isto tako nipošto se ne bi smjelo dogoditi da se namjera i dosezi *nacionalnih okvira* svedu tek na uporabu u kurikulima nastave materinskoga jezika i književnosti. Niti je poželjno da se skrb o tim okvirima prepusti isključivo tzv. nacionalnim institucijama, kao što su naprimjer Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Matica hrvatska, ili pojedini znanstveni instituti koje osniva i financira Vlada, koliko god je razumljivo da su upravo one nositeljice skrbi o identitetu, odakle se i očekuju živi poticaji i reference. Upravo bi sveučilišta, kao znanstvene institucije prvoga reda, sa svojim nacionalnim katedrama (tako i kroatističkima) trebala biti relevantna središta gdje se treba njegovati kontinuirana –znanstvena i nastavna (interpretativna) – briga o cjelovitosti uvida u znanja i perspektive koje pripadaju nacionalnome korpusu, kako na jezičnom i književnom planu (filologiji), tako i na drugim razinama kulturnih i povijesnih ostvarenja. Nepotrebna je zabluda, ponajčešće motivirana ulizi-

vačkim ili politikantskim namjerama, ignorirati nacionalne registre znanstvenih istraživanja, inzistirati isključivo na međunarodnoj relevantnosti (uz isključivost ili preferiranje uporabe engleskoga jezika naprimjer i kad je o nacionalnim temama riječ) i smatrati da je nacionalni okvir tek jedan od niza ravnopravnih i pozadinskih oblika naknadne interpretacije (ili tek mehaničkoga okupljanja onoga što se u te okvire uvrštava po kriteriju jezika, autorskoga opredjeljenja, po prostornoj pripadnosti i sl.). Međunarodna slavistika (u kojoj kroatistika predstavlja tek jedan dio), koja bi, valjda, trebala biti krovni okvir odmjeravanja i potvrđivanja, tek jednim svojim dijelom može relevantno pratiti naslojena kroatistička znanja, svakako bitno manje nego što to može matična kroatistika u zemlji. Inzistiranje u tom smislu, naprimjer nerazlikovanje kada je i u kojim prilikama međunarodno recenziranje neophodno, a kada nije nužno, ili inzistiranje na međunarodnoj citiranosti odražava provincijalne (u osnovi kolonijalno motivirane) mehanizme koji matičnu kulturu u cjelini još više obezvređuju i unazađuju. Posrijedi su jednako štetni protokoli kao i zatvaranje u vlastite okvire, što uvijek polučuje svojevrsni klijentelizam, privatiziranje interesa, lošu selekciju i naposljetku gubljenje svake relevantnosti pa konačna šteta postaje nemjerljivom. Stroga kvantificiranja znanstvene i stručne produkcije, uz rang-listu poželjnih publikacija gdje se radove isplati objaviti, umnogome proizvode kaos u kojemu se oni vještiji bolje snalaze prilagođujući intenzitet i opseg pojedinoga rada ciljanim bodovima, a sve to nerijetko i bez obzira na koncepciju vlastita znanstvenoga opusa ili pak projekata u kojima sudjeluju. U trci za bodovima lako se gubi odgovornost prema cjelovitosti vlastita istraživanja i prema arhitekturi cjelokupne nacionalne filologije. Isto tako, u istim znanstveno-političkim datostima, neadekvatno vrednovanje stručnoga rada (naprimjer izrada rječnika, priručnika, kritičkih izdanja) prijeti da ova naša desetljeća u nacionalnoj filologiji ostave iza sebe gotovo pustoš. Dotaknuti problemi samo su najbolniji motivi kojima želim uputiti na činjenicu da upravo aktualna politika vrednovanja znanstvenoga rada, paradoksalno, umnogome pridonosi i slabljenju kvalitete znanstvenih istraživanja i opadanju broja iznimno važnih stručnih poslova, osobito u nacionalnim disciplinama koje još uvijek vape za temeljnim istraživanjima jasne kontekstualizacije, koja se nerijetko i ne mogu provoditi ako im ne prethode opsežni stručni poslovi (naprimjer digitalizacije, transliteracije, gramatički opisi i sl).

Premda se nekomu može činiti neprijepornim da *nacionalna filologija* i danas podrazumijeva, pa i da treba podrazumijevati, isto ono što je podrazumijevala u XIX. stoljeću, da ima dakle iste ciljeve i da se oni postižu istim metodama te da sve tako i dalje treba biti, nema sumnje da ništa od toga više ne može biti jednako – osim, dakako, motiva da se zadrži kontinuitet proučavanja i kontekstualiziranja svih događanja na ovako ili onako omeđenoj jezičnoj i književnoj sceni kojoj se pripadalo, pripada i želi pripadati, sve dakako u vezi s traganjem za vlastitim nacionalnim identi-

tetom, nikada dovršenim ni dovršivim, kao što to nije nijedno traganje za identitetima, pa tako ni ovim kolektivnim. Uz historiografiju filologiji je, kao glavnoj podupirateljici nacionalnoga konstituiranja u XIX. stoljeću, zadatak isprva bio uspostaviti arhitekturu književne i jezične tradicije dotične zajednice te time ojačati njezinu vlastitost i samosvijest u Europi u mnogim pogledima te pritom biti na usluzi – što velikim slavenskim kulturama koje su htjele oko sebe okupiti manje, što tim manjima da se afirmiraju u odnosu na naslijeđene političke i kulturne dominacije okolnih neslavenskih (kontaktnih) kultura. Kao što ni proces hrvatske nacionalne identifikacije kroz XIX. i dobar dio XX. stoljeća nije zbog niza političkih okolnosti tekao pravocrtno, tako se i ustanovljivanje hrvatske filologije – u pojedinim razdobljima više, u pojedinima manje – ugrađivalo u serbokroatističku koncepciju ili se pak uz dodatne napore ograđivalo od nje. (Indiferentan ili tolerantan odnos u tom se smislu nije mogao postići, a zacijelo ne može ni danas: preklapanja *skupova* velika su i u pogledu jezika – i na standarnojezičnoj i na dijalektološkoj ravni – i u pogledu književne produkcije.) Pitanje odnosa standardnih jezika (kako ih danas zovemo) utemeljenih na štokavštini (jednom narječju hrvatskoga odnosno *srpskohrvatskoga* jezika, uobičajeno i ugrubo podijeljenoga u dva vida – zapadni i istočni), upravo prema toj govornoj bazi uvijek će činiti taj odnos *napetim* i tražiti dobru teorijsku argumentaciju koja će teško odolijevati ideološkim nadmetanjima različitih usmjerenja. Naprimjer podjele dijalekata ili govora po etničkom načelu, po kojemu se naprimjer novoštokavski srpski govori u Hrvatskoj ne bi uključivali u kompleks hrvatske dijalektologije (po čemu ispada da ti govornici govore – *stranim jezikom* pa makar im lokalni govor bio gotovo identičan susjednom hrvatskom govoru), ili zazor prema tvrdnjama o istoj govornoj osnovici različitih nacionalnih standarda moraju se zaplesti u brojne teškoće s razgraničenjima unutar jezičnoga dijasustava. Svoditi štokavsku dijalektologiju samo na opise onih govora koji pripadaju samo jednomu etnosu, doduše, može biti jedan mogući okvir opisa, ali okvir iz kojega se ne može vidjeti funkcioniranje cijelog sustava. Etničko načelo razgraničavanja govora doista ne može biti oslonac za primjereno oblikovanje nacionalne filologije, baš kao što ni etnos pisca nije ni ključan ni važan čimbenik pri razmatranju njegove pripadnosti nacionalnoj filologiji. Tako ni isticanje različitosti govorne osnovice na kojoj se temelji pojedini štokavski standardni jezik ne treba gubiti iz vida dominantnu sličnost. Kao što se pojam moderne nacije, dobro je znano, ne temelji na etničkome, tako se ni nacionalna filologija ne može na njemu temeljiti. Bolji oslonac svakako može biti prostorni kriterij, pa se tako zamišljena filologija, kada je riječ o složenome etničkom sastavu određene državne/kulturne zajednice s dugom i afirmiranom tradicijom (kao što je naprimjer Bosna i Hercegovina), može nazivati i *zemaljskom* (a koja se onda u određenim uvjetima može nazivati i nacionalnim imenom) uz pretpostavku da upravo granice zemlje/države stoljećima uokviruju kulturnu

vlastitost. No takav pristup nipošto ne može biti univerzalan. Dok navedeni termin naprimjer u bosnistici može biti prikladan kako bi se – u uvjetima neoblikovanosti jedne nacije – nadvladala etnička podjela bosanske i hercegovačke kulture na tri segmenta koja ravnopravno tu tradiciju dijele, on za kompleks hrvatske filologije – koja nadilazi granice jedne zemlje – ne može vrijediti. Dodamo li tomu i pitanje kako u nju uključiti i jezičnu i književnu baštinu Hrvata izvan ovih dviju zemalja u kojima su Hrvati konstitutivni narod, postaje jasno da se temelji hrvatske filologije moraju tražiti upravo u kombinaciji zemaljskoga (državnoga) i etničkoga (za baštinu onih Hrvata koji danas ne žive ni u jednoj od dviju hrvatskih domovina). Primjereno uravnoteženje tih dvaju kriterija, kao i nužna elastičnost u nacionalnom razvrstavanju onoga što pripada *zemaljskomu*, zalog je dobro oblikovanoj kroatistici. Neetnička osovina *nacionalne kulture*, koja podrazumijeva bazu građanstva kao političke veličine koja i dijeli iste kulturne vrijednosti, podrazumijeva kulturu vlastita prostora kao cjeline uzimajući u obzir naprimjer rimsku, ilirsku ili grčku kulturu koja se ucijepila u kulturu naroda nastanjenoga na ovim prostorima, ali i kulturu onih njezinih stanovnika koji na ovim prostorima nisu stvarali (samo) na hrvatskom jeziku ili su stvarali na hrvatskome, a sami svoju djelatnost vidjeli i u okvirima druge kulture. Upravo zato hrvatskoj povijesti jezika i književnosti pripadaju i poglavlja koja obuhvaćaju korpus nastao na ovom prostoru i prije nego što su ga naselila slavenska plemena; ne samo hrvatskoj kulturi općenito nego i hrvatskoj filologiji pripadaju i latinska djela, u jasno omeđenom registru, no sa svim relacijama koje je moguće izvoditi prema usporednom korpusu pisanomu na hrvatskom jeziku, baš kao i djela pisana na našim prostorima drugim jezicima. Pripadnost istoga korpusa filologijama koje se referiraju isključivo na jezik dotičnih djela nije uopće prijeporna, kao što to nisu ni dvostruka ni višestruka pripadanja nacionalnim filologijama i kulturama. Očigledno je dakle da je i za određenje hrvatske filologije, njezina korpusa i koncepcije istraživanja važno (post)modernističko utemeljenje nacionalnoga kulturnog identiteta, koje etničko ne negira, ali ni ne staje na njegovim granicama. Takvim širim okvirom etničko načelo, štoviše, nije uklonjeno, nego je nadograđeno i to taman onoliko koliko se naprimjer u procjeni dioništva u hrvatskoj kulturi ne vodimo procjenom etničke pripadnosti nekoga autora, nego njegovim cjelokupnim doprinosom hrvatskoj kulturi kao okviru unutar kojega dolazi do komunikacije (kroz obrazovni sustav, medije, djelovanje kulturnih i političkih institucija) koja obilježuje jedan kulturni prostor. Vlastiti osjećaj pripadnosti nekog pojedinca i njegova djela toj cjelini, utemeljen na osjećaju pripadnosti i etnikumu i kulturnoj zajednici (zemlji, državi), temelj je stvaranja takve osovine. Iako smo kroatistici pridružili i korpus koji nije pisan hrvatskim jezikom, ali je za cjelokupnu sliku hrvatske književne i jezične kulture presudan, činjenica jest da je uporaba hrvatskoga jezika, i standardnoga i svih književnih registara, baš kao i svih govornih

razina, svakako osovina za određivanje pripadnosti korpusu vlastite nacionalne filologije (kroatistike). Kompleksu hrvatske filologije, kao pojma koji se u ovom slučaju može (ali i ne mora) nadrediti kroatistici, svakako pripada i korpus jezičnoga i književnoga bogatstva hrvatskih Talijana, Čeha, Mađara itd. koji tekstove pišu na svojim materinskim jezicima; jednako kao što taj korpus pripada i skupovima talijanistike, bohemistike, hungaristike. Odnos prema jeziku hrvatskih autora srpskoga etnikuma zasigurno nije identičan prethodnima jer se oni hrvatskim standardnim jezikom u velikoj većini slučajeva i ne koriste kao jezikom koji ne bi bio standardni izraz također njihova materinjeg jezika. S tim su u vezi i pitanja, danas kroatistici osobito zanimljiva, a u znanstvenim raspravama gotovo posve nerasvijetljena, do koje je mjere normiranje jezika odrazilo potrebu za snažnijim *obosobljenjem* hrvatskoga standarda, s kojih je pozicija (i iz kojih institucija odnosno foruma) propisivanje teklo, kako su se provodila prigrljivanja takva koncepta, kako pak odbijanja ili ignoriranja te kako su ta pitanja postupno postala manje važna. Šarolikost i dinamika takvih normativnih procesa i njihove primjene umnogome odslikavaju svu složenost pozicije hrvatskoga standardnog jezika u punom povijesnom rasponu, pa su stoga i zavrijedile temeljita istraživanja.

Kriza kroatistike kao nacionalne filologije dobro se ogleda i u činjenici da njezine granice prema susjednim južnoslavenskim kulturama nisu dokraja ni uvijek dovoljno jasno, zacrtane (barem ne prema tradicionalnoj koncepciji filologije), kao što im ni sadržaj nije posve artikuliran po registrima primjene. Kriza u osnovi i ne proizlazi iz samih spomenutih činjenica, nego prije svega iz nesposobnosti da se takve činjenice primjereno protumače i prihvate kao legitimna činjenica koja čini panoptikum hrvatske filologije i kulture uopće. Naprimjer poteškoće su i s određenjima govorne osnovice hrvatskoga jezičnog standarda koja ne bi trebala biti ista kao govorne osnovice ostalih triju štokavskih standardnih jezika (bosanskoga, crnogorskoga i srpskoga) – pa se kao takvi određuju zapadnoštokavski govori (za razliku od istočnohercegovačkoga dijalekta štokavskoga narječja koji bi bio u osnovici ostalih triju) – što također svjedoči o svojevrsnom nezadovoljstvu, frustraciji i nedovršenosti, što se sve, upravo zbog nerazumijevanja širine mogućnosti definiranja nacionalne filologije, i mora naposljetku iskazati kao kriza, dakle kao stanje koje zahtijeva nadvladavanje. Pitanja razgraničenja i nijansiranja po registrima nacionalne filologije posebice dolaze do izražaja ako je promatrač jedan od onih kroatista koji se bave tradicionalnom, povijesnom filologijom, posebice onim književnim djelima i njihovim jezikom, koje ne možemo bezrezervno vezivati isključivo za vlastitu nacionalnu filologiju. Naprimjer ćirilička *Povelja Kulina bana* iz 1189. dokument je izrazito vezan uz zemlju Bosnu, srednjovjekovnu državu, čije naslijeđe baštine sva tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine. U povijestima hrvatskoga jezika ovaj dokument ne uživa važno mjesto najstarijega štokavskog pisanog spomenika od koje-

ga možemo pratiti razvoj štokavštine sve do današnjih dana za razliku od gotovo stotinu godina starijega glagoljičkog teksta *Bašćanske ploče*, koji kao najstariji sačuvani tekst doista stoji na samom početku razvoja hrvatskoga književnoga jezika, i to njegova čakavskoga izričaja. Dodamo li tomu primjer poteškoća s integriranjem *Evanđelistara kneza Miroslava* (*Miroslavljeva evanđelja*) iz XII. st. u hrvatski korpus, još uvijek živa pitanja o pripadnosti pisanih spomenika pisanih ćirilicom u Dubrovniku u kroatističke okvire, ili *znojenje* kad treba objasniti što su Divković ili Reljković htjeli reći vlastitim *srpskim* atribuiranjem pisma odnosno jezika, jasnim će se pokazati kako jednu od kritičnih točaka kroatistike kao nacionalne filologije prepoznajemo upravo u njezinoj nedovršenosti odnosno u nikada dokraja promišljenim i provedenim načelima integrativnosti. Razloge takvim propustima u filologiji možemo tražiti ponajprije u nikad posve dovršenom oblikovanju moderne nacije, kao ni usklađivanju definiranja nacije sa suvremenim, u osnovi *postmodernističkim* koncepcijama koje nadrastaju etnički koncept. Temeljni razlozi zašto do toga nije došlo navrijeme – nalaze se dakako u posebnostima političkog oblikovanja u XIX. i XX. st. Kroz povijest politički iznimno razjedinjen prostor različitih tradicija (odnosno različitih referenci prema dominaciji *jakih* susjednih kultura), jezična (dijalektalna) razjedinjenost, djelomice i različitost pismovne tradicije, a ponajviše konfesionalne podijeljenosti (po kojem se pravoslavno stanovništvo naprimjer po svojoj pripadnosti Srpskoj pravoslavnoj crkvi, uza sve što to povlači sa sobom na političkom planu, i nije moglo /primjereno/ integrirati u naciju) – sve je to otežavalo moderno nacionalno oblikovanje. Usporedo uspostavljana 19-stoljetna filologija, kojoj bi očekivan zadatak i trebao biti potpora konstituiranju nacije pronalaženjem integrativnih jezičnih pokazatelja (opisima jezičnih spomenika pripadnika nacije), nije mogla obuhvatiti već u startu sve za što bi se očekivalo da obuhvati. Čak i uvjetima kada je (od sredine XIX. st.) isti književni (standardni) jezik bio namijenjen cijeloj, prije svega hrvatskoj i srpskoj populaciji, također nije mogla odgovoriti na zahtjev političkoga oblikovanja nacije. Nije se naprimjer u korpus hrvatske filologije mogla uključiti stara književna baština hrvatskih Srba jer je ona upravo preko Srpske pravoslavne crkve bila isključivo priključivana srpskoj filologiji. Upravo takav naglašen i u osnovi isključiv etnički pristup, koji inzistira na čvrstoj podjeli između *nas* i *njih* (ako već ne može objediniti sve pod jedan etnos, istočno od linije Virovitica-Karlobag) i danas je osnovna zapreka punom sagledavanju srpske baštine i u kontekstu hrvatske kulture (bez poricanja njezine izvorne *srpskosti*). Osim prostora kao glavnoga, *zemaljskoga* kriterija (iz čega je slijedilo postupno udruženje hrvatskih zemalja u jednu osovinsku političku tvorevinu tek u XX. st.), osnovna su se mjerila okupljanja u hrvatsku nacionalnu kulturu, pa time i u filologiju, svodila na dva udružena: jezični (makar štokavski jezični standard isprva nije bio ekskluzivno namijenjen Hrvatima) i konfesionalni (pripadnost nositelja Katoličkoj crkvi). Odabir i

kodifikacija standardnoga hrvatskog jezika utemeljenoga na novoštokavskome, uz činjenicu da je kao takav bio – uz štokavske Hrvate i Srbe (isprva u okviru Austro-Ugarske Monarije) – namijenjen i čakavcima i kajkavcima te uključenost u civilizacijske krugove koji su dijeljeni s Katoličkom crkvom (latiničke i glagoljičke tradicije) bili su nosivi stupovi hrvatske filologije. Time još uvijek nije proces punog integriranja dovršen: valjalo je uspostaviti odnos i prema baštini Hrvata u Bosni i Hercegovini, Vojvodini, Boki kotorskoj – s kojima se uspostavlja i prepoznaje posve jasan kontinuitet (iako u slučaju bunjevačke kulture nije dokraja proveden). S kulturnim pa i književno-jezičnim sadržajima austrijskih, mađarskih, rumunjskih i talijanskih (moliških) Hrvata uspostavlja se također relevantan odnos, no u prvom planu imajući u obzir zatvorenost tih cjelina, bez geografskoga kontinuiteta ili s implikacijama jače političke razdvojenosti, koja nosi sva obilježja *manjinskosti* proizišle i iz nepovezanosti s matičnom kulturom i nezasvjedočenim relevantnim procesima koji bi se u osovinski kulturni kontekst dolično uklopili.

Jezično-književna baština i Hrvata i Bošnjaka i Srba Bosne i Hercegovine zasigurno pripada zasebnomu kulturnom krugu čvrstoga državnoga odnosno zemaljskoga kontinuiteta od srednjeg vijeka naovamo, u kojemu su sva tri naroda gradila po mnogočemu zajedničku, prepoznatljivu kulturu svoje vlastite zemlje, koja se zbog poznatih povijesnih okolnosti nikad nije uspjela afirmirati kao jedinstvena nacionalna kultura, kao što se ni stanovništvo ove zemlje nikada nije oblikovalo u jedinstvenu naciju (doduše, uz aktualne i uzaludne pokušaje u BiH da se to posljednjih godina nadoknadi). Upravo zbog svih složenosti koje je podrazumijevalo nacionalno definiranje u XIX. i XX. st. u ovoj zemlji, koje se ponajprije oslanjalo na različitost konfesionalne pripadnosti (kroz koju se dominantno protezao osjećaj političke i kulturne pripadnosti), a i zbog zauzetosti termina *nacionalno* – koje ovdje, uz znak oslanjanja na nacionalno u susjednim zemljama, poprima elemente etničke definicije – od ovoga termina za opis kulturnoga kompleksa BiH, umnogome prepoznatljivoga i ovjerenoga, primjerenije je koristiti se terminom *zemaljski* (*zemaljska kultura*, *zemaljska filologija*, baš kao što se još i u Austro-Ugarskoj glavni muzej nazvao *zemaljskim*). Važnost okvira *zemaljske filologije* bit će onolika koliko će biti važna njezinim glavnim nositeljima – stanovništvu Bosne i Hercegovine. Bez osjećaja pripadnosti svih triju nacionalnih kultura s ovog prostora svojoj zemlji, ili ako je taj osjećaj manji nego što je pripadnost svojoj etničkoj zajednici, i ovaj kontekst gubi na važnosti. Bez razumijevanja platforme da kulturna baština svake od bosansko-hercegovačkih nacija pripada i svakoj nacionalnoj kulturi (što je također namrlo XIX. st.), kao i da zemaljska bosansko-hercegovačka filologija ima vlastitu važnost (ni po čemu manje važnu od susjednih i vlastitih *etničkih filologija*) i nije tek zbroj nacionalnih udjela, ne možemo se nositi ni s krizom hrvatske filologije. Pisani spomenici srednjovjekovne bosanske države, pisani u okviru svjetov-

nih (npr. kraljevskih) kancelarija ili u samostanskim skriptorijima baština su zemaljske bosansko-hercegovačke filologije, ali i svih sudjelujućih nacionalnih filologija. Hrvati je, doduše, zbog kontinuiteta konfesionalne pripadnosti doživljavaju više svojom, pa odatle i povremena netolerancija pripadanja te baštine i drugim etničkim kulturama Bosne i Hercegovine. Dominantan kriterij konfesionalne pripadnosti uz pomoć i drugih mjerila (djelimice npr. dijalekata) za to je razdoblje – prije oblikovanja nacija – pridonio pokušajima razdjeljivanja staroga korpusa: naprimjer ako je neki tekst bio pisan u okviru Katoličke crkve ili od vladara koji joj je iskazao lojalnost (npr. *Povelja kralja Tvrtka*), priključivao se hrvatskoj filologiji. Ako je pak u tekstu zabilježena istočna liturgija (npr. *Mihanovićev odlomak Apostola* iz XII. st), lakše se podnosilo pripisivanje srpskom filološkom okviru iako danas dobro znamo da liturgijska podijeljenost u to doba nije morala imati veze čak ni s pripadnošću Katoličkoj crkvi; tolerancija prema istočnoj liturgiji bila je posve uobičajena. A elementarne teškoće s nacionalnim identificiranjem u to doba, na prostorima višestruko ispresijecanim granicama da i ne spominjemo. Poteškoće s tekstovima iza kojih je stajala Crkva bosanska mogle su se, u takvu odnosu, rješavati ili dokazivanjem da Crkva bosanska i nije izlazila iz općih okvira Katoličke crkve ili pak naglašavati dimenzije njezine pripadnosti istočnim crkvenim običajima (pa time i sve takve rukopise *prepustiti* srpskoj filologiji). Prisjetimo se samo kako je još potkraj XIX. i početkom XX. st., u vrijeme Vatroslava Jagića, vrijedila unutar *serbokroatistike* prešutna podjela kako bi sav glagoljički korpus na tom *srednjojužnoslavenskom* prostoru pripadao hrvatskoj tradiciji, a (zapadno)ćirilički – srpskoj. U okolnostima potvrđenoga otklona i srpske politike, pa time i srpske filologije koja tu politiku više-manje odano prati, od zemaljskoga poimanja nacije (pa time i kulture i filologije, u XIX. st. oblikovan je čvrst *nadzemaljski* pristup koji je povezivao sve *srpske zemlje* dakle one prostore kuda se proširila organizacija Srpske pravoslavne crkve. Štoviše, usporedo s takvim konfesionalnim kriterijem koji je pridonosio i potrebi političkog ujedinjenja tih *zemalja*, uslijedio je iskorak prema jezičnom kriteriju – pa se čitava štokavska jezična i književna baština počela nazivati srpskom (dakle i ona katoličke i muslimanske tradicije). Takva koncepcija koja u jezičnoj istosti, ili bliskoj sličnosti, tumači nacionalno pripadanje tradicija je XIX. st., primjerena onim prostorima gdje su i povijesne (političke) okolnosti (oblikovanja jakih država s jednim vladarom, jednim nacionalnim jezikom, pismom, religijom...) išle takvu tumačenju naruku. Zamisao da bi jezični kriterij mogao biti važniji od pripadanja različitim civilizacijskim krugovima, različitim konfesijama, političkim (državnim) središtima kojima su ovi prostori pripadali, da bi mogao prevladati višestruku političku rascjepkanost, u osnovi je potpuno antimodernistička i posve zastarjela, te kao takva danas predstavlja isključivo agresivan izraz dubokih frustracija i manipulativnih namjera ponajprije političkoga profila. Sve dinamične zakonitosti povijesnog raz-

voja i raznoliki procesi različita intenziteta koji oblikuju nacije posljednjih dvjestotinjak godina dovode do najvažnijeg, premda nipošto ne i jedinog kriterija za procjenu pripadanja određenoga korpusa nekoj kulturi odnosno filologiji, koji možemo odrediti kao svijest suvremenih građana o pripadanju određenomu nacionalnom identitetu. Smatraju li se naprimjer Dubrovčani Hrvatima – podrazumijeva se da će njihova baština potvrditi, u cijelom svom protegu i bogatstvu, i sa svim argumentima o presudnim komunikacijama Dubrovčana kroz povijest s drugim hrvatskim političkim i kulturnim središtimam, i sa sviješću o ugrađenosti dubrovačke tradicije u hrvatsku nacionalnu svijest oblikovanu u XIX. st., i s dobro znanom činjenicom da je uključenje njihove baštine u hrvatsku kulturu, kao i u brojnim drugim slučajevima, teklo preko povezanosti unutar jedne konfesije, da je nedvojbeno da će pripadati hrvatskoj kulturi. Isto je tako i s bosanskim i hercegovačkim, bokeljskim Hrvatima, djelimice i bačkima: pripadnost njihove kulture zapadnim okvirima koji su najvidljiviji bili kroz djelatnost Katoličke crkve ključno je pridonijelo i njihovu konačnom nacionalnom definiranju. No isto tako, koliko god bili svjesni političkih manipulacija u potpori odricanja Bunjevaca svoga hrvatskoga kulturnog okvira, ni hrvatska filologija ne može zapriječiti ni drugačija kontekstualiziranja.

Spomenuto *retrospektivno* mjerilo – svijest o ugrađenosti lokalnoga identiteta u vlastiti suvremeni nacionalni identitet, koja je umnogome povezana s pripadnošću zapadnoj kulturi odnosno relaciji prema Katoličkoj crkvi i s aktualnom pripadnošću matičnoj državi ili regiji – obično je praćeno i višestrukom relacijom prema hrvatskomu standardnom jeziku kojim se služe kao najvišim registrom vlastita jezika u prilikama koje tome odgovaraju. Iako, treba i to imati na umu, čak ni uporaba standardnoga hrvatskog jezika, ionako raznolikog u dugom povijesnom protegu, ne može biti bezuvjetan kriterij za uključivanje književnih djela u hrvatski nacionalni korpus. Smatramo li naprimjer da cjelokupno književno djelo Ive Andrića pripada i hrvatskoj književnosti, jasno je da se umjesto na kriterij standardnoga jezika (jer Andrić se u glavnini svojih djela njime nije koristio) moramo osloniti na civilizacijski kontekst iz kojega su ponikli i djelo i autor te ondje zastupljene tematske preokupacije – toliko osebujne za kulturni profil Hrvata u Bosni. Iako, ni to ne treba smetnuti s uma, ne treba se ukloniti ni pitanjima o odnosu hrvatskoga i srpskoga standarda, odnosno o pitanjima koja proizlaze iz kompleksa *standardne novoštokavštine* u cjelini, kroz koja se propituje i recepcija srpskoga standardnog jezika koji se, barem u ovim primjerima, ne doživljava isključivo kao stran, pa makar i po tomu (iako zacijelo puno više od toga) što hrvatski govornik (koliko god bio apstraktno određen) roman *Na Drini ćuprija* razumije u potpunosti, što jednako uspješno razmrsuje sve značenjske i stilističke čvorove.

Dakle tako postavljena suvremena filologija koja koncepcijski prati (post)moderno ustrojenu naciju očigledno podrazumijeva i razgranatost i preplet mnogih tendencija te, dakako, i raznolikost metodoloških pristu-

pa. Pogled koji na temelju filoloških istraživanja isključivo traži poveznice (međusobno komuniciranje sjevera i juga, istoka i zapada) kako bi se potvrdila kohezivnost nacionalne kulture više ne bi trebao biti jedini, a zacijelo nema potrebe ni da bude glavni. Takva zastarjela monolitna vizija kroz koju mnogošta ostaje nevidljivo (a ponajprije sav spektar bogatstva katkad i divergentnih tendencija) danas se nadograđuje upravo prepoznavanjem pulsiranja različitosti, opisom meandara i rukavaca književnih i uopće jezičnih spomenika koji se ne uklapaju u spomenutu vertikalu zbivanja (kojom se htjelo, uz naznačivanje nacionalne kohezivnosti, pokazati i prisnost s dominantnim duhovnim strujanjima u Europi, kako bi se i na taj način jasno pokazala samosvojnost u odnosu naprimjer na srpsku književnost). Kad je o starijim razdobljima riječ, počinju biti važni i događaji koji su se nekad uvrštavali na margine – u prvi plan dolazi policentričnost i polifonost: regionalna, jezična, pismovna. Krilatica o *tropismenosti* i *trojezičnosti* hrvatskoga srednjovjekovlja, koju je prije dvadesetak godina uveo Eduard Hercigonja svojom knjigom »Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja« (1994, 2006), bila je prvi snažni iskorak iz okvira unutar kojih je hrvatska filologija nastojala kopirati monolitne europske filološke koncepte. Takva gibanja i otvaranja prema novim tumačenjima nastupila su kao reakcija na frustraciju zbog desetljećima nataložene krize njezinih okvira unutar kojih se mnogošta gubilo iz vida – kako ono što se smatralo književno nevrijednim, tako i ono što je ispadalo iz okvira nacionalne osovine. Da je proces takva koncepcijskoga otvaranja hrvatske filologije i dalje vrlo živ, govori i činjenica da se sada već pojavljuje i *dograđena* krilatica o *četveropismenosti* hrvatske kulture, koja se u novovjekovlju oblikovala zahvaljujući jasnom uviđanju važnosti sastavnice uporabe arapskih slova za hrvatski jezik.

S tim Hercigonjinim postavkama vezano je i sljedeće krizno žarište koje bi suvremena kroatistika trebala razriješiti: pitanje punoga integriranja, u tako široko zamišljenu hrvatsku filologiju, one sastavnice povijesti hrvatskoga jezika koja je izmicala monolitnim okvirima što su se izgrađivali kroz osovinu hrvatske kulture koja se motrila u vertikali od *Bašćanske ploče* naovamo (na glagoljaškom prostoru koji se umnogome poklapao s prostorom vladavine hrvatskih vladara), kao svojevrstan niz *zvjezdanih trenutaka* oblikovanih na prostorima povijesne hrvatske države. Takvom *književnojezičnom* pogledu koji se fokusirao na kontinuitet nastojanja da se u nacionalnoj povijesti oblikuje što prošireniji i primjereniji standard okupljen oko njegovanja nacionalne ideje, izmakli su oni spomenici koji potječu s prostora koji je izmicao nadležnosti hrvatske države, pa se mogu interpretirati i kao baština drugih kultura čiji standardni jezik također nalazi oslonac u štokavskome (pa makar je i književno nasljeđe tih prostora bilo važnim čimbenikom u pripremi oblikovanja hrvatskoga standardnog jezika potkraj XVIII. st.). Međutim potreba proučavanja kontinuiteta književne uporabe štokavskoga segmenta na cijeloj širini kultur-

no povezanoga nacionalnog prostora (iako u različitoj mjeri od stoljeća do stoljeća i od regije do regije) koji obuhvaća i današnju Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu ne smije se zanemariti. Upravo odatle i potreba da se uz bok *Bašćanskoj ploči* (oko 1100) po važnosti postavi i znamenita ćirilička *Povelja Kulina bana* iz 1189. kao najstariji spomenik štokavštine zapisan u Bosni (a prepisan u varijantama kojima raspolažemo zacijelo u Dubrovniku) i od koje smo zapravo u prilici i početi pratiti povijest (hrvatske) štokavštine i ne samo kao *kulturnog aparata*, nego i kao *prirodnog mehanizma* koji ne podrazumijeva naglašavanje sociolingvističkih okvira. Raspoloživost teksta iz prvih stoljeća oblikovanja posebnih slavenskih jezika nakon kraja XI. st., dokad pratimo razvoj jedinstvenoga, doduše, dijalektalno već razuđenoga, praslavenskog jezika, od iznimnog je značenja za svaku slavensku filologiju, pogotovo za one koje u njemu vide najstariji dokument, s osobinama do kojih se može rekonstruirati osnovica vlastitoga standardnog jezika.

Spomenuta *krizna točka* u razmatranju povijesti hrvatskoga jezika odslikava se i u statusu svih triju hrvatskih narječja (ili pak četiriju ako ne zanemarimo da i torlačkim narječjem govori dio Hrvata) unutar okvira hrvatske filologije. Uz spomenuto pitanje do koje je mjere i na koji način nužno integrirati sve (i)jekavske štokavske govore na području Hrvatske (pa čak i Bosne i Hercegovine) čiji su govornici etnički Srbi, nužno je štokavskome kompleksu (dijasustavu) pristupiti metodološki ponešto drugačije nego čakavskome i kajkavskome, upravo zato što je on – i to posebice u nekim dijalekatnim varijacijama – narječna podloga standardnomu jeziku. Bit jezičnoga standarda, njegova formiranja i uporabe ne može se primjereno razumjeti ako se ne shvaća njegova relacija prema narječnoj podlozi. Kada bi taj odnos bio jasniji, mnoge preskriptivne tendencije u odnosu prema jeziku jasnije bi se mogle razumjeti kroz optiku *jezične kulture* (koja podrazumijeva niz registara npr. *funkcionalnih stilova*), a ne kroz potrebu za adekvatnim gramatičkim opisima ili kroz pitanja što jest u jeziku dobro (ili *hrvatski*), a što nije.

Krizne dimenzije, pa i one neke nacionalne filologije, podrazumijevaju napetost razrješenja koje se očekuje. Doduše, površno promatrajući suvremenu hrvatsku filološku produkciju, može se steći dojam da takve napetosti ne postoje i da se temeljna istraživanja i sastavljanja preglednih izdanja različitoga tipa (od povijesti jezika/književnosti do hrestomatija) razvijaju i pored njih te da takvo stanje može potrajati. Pored aktualnih istraživanja koja prate svjetske metodološke trendove, oblikovanje okvira istraživanja i sastavljanje okvirnih preglednih izdanja (a za njima se pojavljuje potreba svakih 10-15 godina, katkad i duže) može se temeljiti na ponavljanju starih koncepcija u kojima se čuva i podacima nadograđuje idejna osovina, pa se prema tomu svako preispitivanje može smatrati posve suvišnim. Odabir takva pristupa, pogotovo ako se *monolitna struktura* doima ugroženom, može se činiti opravdanim, posebice nema li

se dovoljno samopouzdanja ni u tu monolitnost, a kamoli u *razvodnjavanje* šire zacrtanim potezima koji počivaju na uvažavanju polifonije i policentričnosti kulture, pa i ako se u takvoj koncepciji monolitna osovina ničim ne dovodi u pitanje. Inzistiranje na *pravocrtnosti*, *monofoničnosti*, pri čemu se zapravo gube iz vida sve periferne pojave koliko god one bile važne naprimjer u kontinuitetu pojedine regije, ne vodi dakle do cjelovite ni istinske slike, a to pri sagledavanju cjeline nužno prati razvijanje frustracija. Najaktualnije primjere ove krizne dimenzije tomu već smo naveli: hrvatski ćirilički korpus i njegove varijante; odnos hrvatskoga standarda prema ostalima trima štokavskima; dinamičnost odnosa štokavskoga narječja s njegovim varijetetima i standardnoga jezika; vertikala povijesti štokavskoga jezika; inačice supostojanja istoga korpusa u više nacionalnih književnosti i dr. Kontekst novih vremena koji prate filologiju zahtijeva dogradnju optika: onoliko koliko se, ponajviše kao posljedica političkih zbivanja, razvija koncept nacije – tako se razvija i koncept njezine kulture, time i filologije.

Izravno se na ova razmatranja nastavlja i pitanje reakcija na priključivanje dijelova hrvatskoga korpusa u druge nacionalne okvire. Iako se osnova za prepletanje kultura i drugačiju kontekstualizaciju nerijetko može naći po nizu mjerila (jezičnom, prostornom, regionalnom i sl.), ne smije biti sporno da se po nekome od njih i ono što smatramo sastavnicom naše kulture, pa tako i pisane, stavi u jedan od okvira neke susjedne filologije. Dakako, nipošto nije svejedno ni kako je to učinjeno, po kojim kriterijima te je li to provedeno na isključiv način. Dok je s jedne strane manji problem kod autora bilo kojega razdoblja koji su sudjelovali u oblikovanju srpske kulture i jasno s njom komunicirali, problem se počinje javljati kada, s druge strane, do priključivanja dolazi ponajprije na pokušajima etničke rekonstrukcije. Prema u modernim društvima posve prevladanoj etničkoj koncepciji, to promašenijom što se više obazire na mjerilo *krvnih zrnaca* (što bi se valjda odslikavalo u jeziku), u srpskoj su filologiji – dobro je poznato – vrlo očigledna i dugotrajna nastojanja da se sva književnost pisana štokavštinom (ili bar ekavskom i /i/jekavskom štokavštinom) uvrsti u korpus srpske književnosti, i to uz posvemašnje odricanje svakog prava da se uobičajeno definiran hrvatski korpus uvrsti u okvire svoje matične, hrvatske književnosti. Takvo koncipiranje filologije podrazumijeva poricanje postojanja hrvatskoga naroda, što znači i da je svaka ozbiljna komunikacija u startu zapriječena. S druge strane neozbiljnost principa koji izjednačuje jezik (štokavštinu) i naciju, bez ikakva obaziranja na sve složenosti oblikovanja nacija kroz posljednja stoljeća, zlonamjerno je i prema nositeljima vlastite kulture – ponajprije zbog razvijanja frustracija kroz nesklad između stvarnosti i strasti popraćene žudnjom za hegemonijom. Suvremeno poimanje nacije izgrađeno na kontinuitetu moderniteta zasigurno može podrazumijevati i uspostavljanje okvira nacionalne filologije prema nekoliko modela koji ne moraju slijediti isključivo etnički princip:

ako je naprimjer srpska diplomatska minuskula ostavila u srednjem vijeku velik trag na oblikovanje dubrovačke i bosanske ćirilice i ako su ti prostori srpskoj kulturi bliski po jezičnoj osnovi, pa i po činjenici da nerijetko nalazimo bilješke kako su određeni zapadnoćirilički tekstovi pisani srpskim pismom (*littera et idiomato Serviano*), ne mora biti sporno da se takav korpus u određenoj mjeri uvrštava i u okvire srpske filologije. Mjesto međutim tih pisanih spomenika ondje ne može biti isto kao što je to u hrvatskoj filologiji gdje se izravno referira na baštinu jednoga hrvatskog područja; oni zacijelo ne mogu biti dijelom osovine srpske filologije jer se ona oblikovala svojim dugim kontinuitetom oko Srpske pravoslavne crkve (u građanskim okvirima tek od XIX. st.), ali prema svim komunikacijama koje su se u srednjem i ranom novom vijeku podrazumijevale, u vremenu kada ionako nacionalno ime nije značilo isto što i danas, razumljivo je da i u suvremenoj srpskoj filologiji podrazumijeva uspostavljanje znakovitih relacija izvan same jezgre. Naravno, svaka nacionalna kultura sama odlučuje o tome što joj pripada i na koji način, nikakva sugeriranja sa strane nemaju nikakva smisla. Problemi postaju upravo kada se – polazeći od monolitne koncepcije filologije – zatire pravo drugome na vlastito viđenje svoje kulturne povijesti pa i vlastito nacionalno opredjeljenje, to više kada je jedna kultura takvo viđenje spremna pretočiti u političku ili ratnu agresiju odnosno toj se agresiji pružiti kao platforma. Konstituiranje nacija na ovom jugoistočnom europskom prostoru odavno je provedeno, a i posljednjih dvadesetak godina osnivanjem samostalnih nacionalnih država takav je ustroj potvrđen pa se može napokon i očekivati da se i nacionalne filologije mogu čvršće ustrojiti. Ne bi se trebalo, kao što smo vidjeli, to nužno provoditi po monolitnom načelu, a čvrstoća u predočenoj mjeri trebala bi podrazumijevati i svojevrsnu elastičnost. Povremeno prepletanje *skupova* očekivano je i samorazumljivo, a tolerancija koja bi pritom trebala usljediti u osnovi je filologiji nadređena kategorija, no budući da filologija ionako prati pozicioniranje nacionalne kulture u cjelini, nije ni nju moguće izolirati od svoga osnovnoga konteksta.

Može se pomisliti kako odricanje od isključivosti monolitnoga kulturnog poimanja čini nacionalnu kulturu ranjivijom, no vjerojatnije je upravo suprotno: neuviđanje nužnosti da se suvremena nacionalna filologija zacrta širokim potezima koji će uvažiti sve važne sastavnice jezične odnosno književne kulture ne izdvajajući po svaku cijenu ono što je od tih sastavnica *nacionalnije* (osovinsko u tradicionalnom smislu) – ne dopušta prepoznavanje svih dimenzija kulture i zapravo je osakaćuje. U vrijeme koje zasigurno ne ide na ruku filološkim istraživanjima nigdje u Europi, kada je bavljenje povijesnojezičnim istraživanjima postalo uglavnom zabava za rijetke zaljubljenike, i kada je – da bi se ti zaljubljenici oblikovali u stručnjake kadre primjereno opisati neki pisani spomenik i kontekstualizirati ga – potrebno dugotrajno, opsežno i intenzivno obrazovanje, u to je dakle vrijeme iznimno važno prevladati spomenute krizne okolnosti, dobro

strukturirati prioritete istraživanja i procijeniti upotrebljivost raspoloživih metoda. Financijsko poticanje obavljanja takvih istraživačkih, znanstvenih i stručnih projekata, a napose objavljivanje za nacionalnu baštinu vrijednih djela ne smije biti prepušteno ni slučaju ni stihiji. Samo tako razvijenom odgovornosti prema matičnomu nacionalnom identitetu, daleko više nego inzistiranjem na ponavljanju istih interpretativnih obrazaca, vlastita se kultura i filologija unutar nje mogu ojačati i pripremiti za daljnji razvoj. Neravnomjernost istraženosti sastavnica hrvatske jezične i književne povijesti treba ublažiti, razvijati temeljna istraživanja, preispitati naslijeđene interpretacije koje su počivale na obradi znatno manjega korpusa nego je danas raspoloživ, nastaviti digitalizirati i slojevito obrađivati te objavljivati stare tekstove – to je jedini put koji podrazumijeva nadvladavanje svih dimenzija krize i obećava uspjeh. Cjelokupna slika dodatno se na kraju komplicira činjenicom da se trenutačno nalazimo u čvorištu nekoliko kriza filologije: konceptualne (što je nacionalna filologija i kuda se pružaju njezine granice), metodološke (koliko su još vrijedne naslijeđene metode istraživanja, a koliko nove, utemeljene u suvremenim lingvističkim smjerovima, paleografiji, književnim teorijama...) i krize pozicije filologije među humanističkim znanostima koje su i same u suvremenim društvima – kako je dobro poznato – na repu financijskoga i organizacijskoga podupiranja. Na treću sastavnicu čvora ne možemo utjecati, no na drugu možemo postavimo li jasno ciljeve koje možemo oblikovati čim zacrtamo okvire i očekivanu arhitekturu nacionalne filologije.

I kao svojevrsni satelit ovom izlaganju o krizama u filolologiji vrijedi usmjeriti pozornost na školske kurikule nastave materinskoga jezika i književnosti – glavne čuvare institucije nacionalne filologije. Posebice u malim kulturama, gdje na javnoj sceni svijest o institucionalnim zaštitama nacionalnog jezika, pisma i književnosti nije odveć razvijena, kurikuli su glavni oslonac opstanka i razvoja filologije. Dakako, golema je tema i kriza nastavnih programa, koja se znatnim dijelom poklapa i s krizama koje smo navodili iz općeg ugla, ali koja sadržava i niz novih problema vezanih uz pitanje recepcije učenika u određenoj dobi, pitanje što je zapravo zadatak predmeta materinskoga jezika – u kojoj je mjeri to ovladavanje jezičnim vještinama, stjecanje konkretnih znanja o jeziku i književnosti, razvijanje sposobnosti izražavanja, oblikovanje čitateljskih navika, građenje nacionalnog identiteta i sl. O tome, a osobito o raskoraku između desetljećima starih kurikula i novih potreba tek bi trebalo vrlo opsežno i odgovorno raspravljati. Tada bismo doznali više i o tomu što je danas filologija te kakva nam je potrebna.

Iako smo već detektirali mnoga žarišta krize (nacionalne) filologije, važno je upozoriti na još jedno, možda i najslikovitije: unatoč bogatoj i obvezujućoj tradiciji hrvatske filologije, ona je danas u Hrvatskoj izgubila upravo svoj glavni oslonac: temeljni predmet Hrvatski jezik u osnovnim i srednjim školama mogu predavati i oni koji nisu stekli filološko obrazova-

nje, koji nisu kroatisti (koji dakle i nisu studirali kroatistiku). Kulturologija kao znanstvena disciplina nadređena filologiji (koja neke filološke teme uvažava samo u fragmentima koji su joj potrebni da bi se oblikovala poželjna slika nacionalne kulture), unutar koje se i obrazuju *kroatolozi*, prati prije svega društvene fenomene, dinamiku i smjerove njihova razvoja, a nijanse jezičnog ostvarivanja iz svoga općeg kuta smještenog ponajprije unutar sociolоških i antropoloških okvira ostavlja na rubu zanimanja. Objedinjavanje nastave jezika i književnosti, dviju istodobno bitno odvojenih, ali i umnogome bliskih područja, osnovna je osobina upravo – filologije. Kulturologija ih, doduše, također može obuhvatiti, ali samo površno kroz tzv. vanjske osobine, naprimjer nipošto ne kroz razvijanje sposobnosti studenata za jezičnu, stilističku ili književnoteorijsku interpretaciju nekog književnog djela. Bazične znanosti – naprimjer lingvistika (ne računajući sociolingvistiku) – u kulturologiji nemaju što raditi, kao što ni sam tekst kao jezična ili estetska veličina u takvu pristupu nije bitan. Upozoravanje na slavistički kontekst hrvatskoga jezika također nije zanimljivo, pa tako ni teme iz poredbene slavenske gramatike kao primjer filologije *par excellence*. A bez lingvističkog obrazovanja nitko ne bi smio ni pristupiti učionici gdje se predaje hrvatski jezik. Naravno da je ova *kruna krize* hrvatske filologije prije svega političko pitanje (ali i interesno izrazito motivirano), kako na Sveučilištu u Zagrebu, tako i uopće u hrvatskoj kulturi i društvu, kao što su uostalom, doduše, na različite načine, i mnoge teme koje smo u ovom članku doticali. U velikoj mjeri kroz tretiranje ovakva studija, koji dakle u osnovi nije filološki, kao mjesta gdje se stječe obrazovanje za posao u kojem su nužne nijansirane jezične i književne kompetencije (u čitavoj interpretativnoj vertikali, od temeljnih općih predmeta do obrade lingvističkih ili književnointerpretativnih nijansi u svim registrima jezične uporabe) dobrim će se dijelom vidjeti – kroz odnos institucija prema ovom problemu – i kakva je budućnost rješavanja kriza drugih dimenzija, o kojima smo u ovom ogledu raspravljali.

Iako bi iscrpan popis kriznih žarišta hrvatske filologije, i u konceptualnom i u realnom smislu, zasigurno bio puno duži, namjera mi je bila u ovom osvrtu upozoriti na one točke s kojima sam se u vlastitome znanstvenom, stručnom i nastavničkom radu često susretao. Potreba za osustavljivanjem znanstvenih istraživanja i stručnih projekata, shodno i naslijeđenim i novooblikovanim potrebama, podrazumijeva veću skrb i bolju organizaciju čitave znanstvene zajednice kao i jasan sustav razrade poticaja, upravo sukladno važnosti humanističkih istraživanja u okvire kojih se smješta i nacionalna filologija. Zacementirane krizne točke nacionalne filologije, od onih organizacijskih do onih ideoloških motiva, ne dopuštaju da dođe do ozbiljnijeg zamaha unutar ove struke. Slobodno se dakle može reći da su i ti *unutarnji* razlozi ozbiljna kočnica na putu nužnoga dostrukturiranja nacionalne filologije. Ovdje provedeno nabrajanje i osvrt na probleme neće ništa razriješiti, ali se nadam da će upozorenje ili podsjeća-

nje ubrzati proces njihova osvješćivanja i razrješavanja. Previše je važnih i poticajnih poslova koji čekaju da ih se i ne tako malobrojni istraživači kojima naša filološka zajednica raspolaže dohvate.

Philological Hairsplitting: An Essay on the Crisis Areas in the Contemporary Study of Croatian language

The text in question should, in its essence, be an essay, a set of notes scribbled on the margins of the texts written by a certain philologist who has been coping for more than two decades with issues generated by the collision of contemporary social events and traditional philological tasks, in light of growing challenges of communication technology. In the vast expanse of humanistic studies, the author has tried to pinpoint which goals of national philology are still vital, and determine the crisis points whose resolution would enable its further development and stronger positioning within society. Given his experience in working on the earliest Croatian written texts, the author examines the issues of the national identity of the Croatian corpus and questions the need for a clear demarcation line between neighbouring philologies at any cost. Different projections of the philology framework can stem from the 'elusiveness' of the explicit notion of nation. The fully-formed or merely implied problems should be an incentive for further discussion. The implicit controversial tone refers to both, now radically juxtaposed, concepts: the national philology 'monophonic' concept of the largely 19th century heritage and the (post)modernist need for a thorough deconstruction of the national and the canonical. Such a polarity, not necessarily advocating the extremes of these positions, almost reflects the rift within modern Croatian society. The author optimistically or rather naively believes that such a radical antagonism can be overcome. Moreover, the reconciliation is a significant prerequisite for the national philology development.

Key words: Croatian studies, philology

Ivo Žanić

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
ivo.zanic@zg.htnet.hr

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćenost standardnog hrvatskog – stvarnost, gotovo dosegnut cilj ili trajna utopija?

Hrvatski standardni jezik poseban je u Europi utoliko što mu u dijalektalnoj osnovici ne participira idiom ekonomskoga, kulturnog i političkog središta, tj. Zagreba, a dodatno i time što je norma zatvorena prema kulturi mediteranskih regija. Problemi u uspostavi vanjske granice u odnosu na srpski standard u sjeni su ostavili dugoročno važnije pitanje stvarne prihvaćenosti i prestiža standarda u samoj hrvatskoj jezičnoj zajednici. Do Drugoga svjetskog rata to se iskazivalo uglavnom kroz akademske rasprave o statusu dijalektalne poezije, a nakon njega širi se na cijelu javnu sferu jer su se najpropulzivniji gradovi kao izvori jezičnog prestiža razvili na povijesno neštokavskom tlu. Mnogi pripadnici društvene elite rabe tek aproksimaciju standarda, a u svojim identitetskim narativima i eksplicitno odbijaju neke aspekte norme. Broj i kontinuitet takvih istupa dopuštaju identificirati stabilnu antištokavsku jezičnu ideologiju koja znatno utječe na prestiž standardnog jezika.

Ključne riječi: jezični prestiž, jezična ideologija, jezične biografije, identitetski narativi, kognitivne karte, dihotomija urbano/ruralno

> Riječ pripada pola onome koji je izgovara, a pola onome koji sluša.
> (Michel de Montaigne: *O iskustvu*)

1.

Velik dio 20. st. povjesničari književnosti i jezikoslovci raspravljaju o razlozima nastanka modernog pjesništva na dijalektu, njegovu odnosu s cjelinom nacionalne književnosti, te svrhovitosti i estetsko-poetičkim učincima takva posezanja za lokalnim, kajkavskim i čakavskim idiomima. Najdalekosežniju raspru pokrenulo je 1934. pismo Vladimira Nazora urednicima *Antologije nove čakavske lirike* koji su dio tiskali kao predgovor. Ondje on iznosi tezu o *čakavskom obliku, ali i čakavskom sadržaju*, i ta pjesnička slika postaje okosnica dugih prijeporā o stilogenosti dijalekta po sebi, dvojbi je li on *samo nosilac sadržaja* ili *sadržaj sâm* itd. Ovdje nas pak ne zanimaju estetsko-poetičke i književnoteorijske prosudbe dijalektalne poezije, što je iscrpno obrađeno drugdje (Stojević 1987: 253–431, Mi-

lanja 2008: 257–360), nego društveni procesi koje sami pjesnici i oni koji o njima pišu jedva uzimaju u obzir.

Neovisno, naime, o estetskoj ocjeni i mjestu u književnoj povijesti, dijalektalna poezija ne nastaje u sociolingvističkom vakuumu. Zato se spomenute rasprave, čak i posve poetološke, ovdje vide kao dio ukupnoga javnog diskursa o jeziku i njegovu odnosu s grupnim i individualnim identitetom jer se posredstvom tih veza često podupiru ili razgrađuju temeljne društvene institucije, uključujući i nacionalnu jezičnu normu i formalnu jezičnu politiku. Također, velik se dio jezičnih varijacija uobličuje oko društvenog identiteta. Bili ili ne bili toga svjesni, govornici trajno nastoje ili sebe uključiti u neku grupu, ili iz nje nekoga isključiti, a kad se u tim procesima zbog neke značajke – fonološke, naglasne, leksičke – odbacuje ili prihvaća određeni varijetet, s njim se odbacuje, odnosno prihvaća i identitet govornika: etnički, socijalni, regionalni...

Stoga povratno, na tim interpretativnim osnovama, na nov način relevantnima, nastaje niz starih uvida. Primjerice, Nazorova definicija kajkavštine kao *nježne i idilične,* čakavštine kao *snažne, plastičke i humorne čak u žalosti,* te štokavštine kao *krepke i zvonke* pojavljuje se kao zacijelo prva formulacija (auto)stereotipnog trokuta bazičnih hrvatskih varijeteta. Oni za Nazora još ne stoje u sociopolitičkom konfliktu, nego jednakopravno tvore nacionalnu književnojezičnu cjelinu. Pjesnik, čini se, i nema svijest o sociopolitičkom potencijalu svojih odrednica, nego govori kao profesionalac kojeg dijalekt zanima ponajprije kao sredstvo za prijenos klasičnih metričkih obrazaca u hrvatski.

2.

Versifikacija na novoštokavskom zaista je preporodnim i kasnijim pjesnicima stvarala objektivne probleme što su se rješavali dugo u 20. st. (v. Slamnig 1965: 55–96). Nazorovi, kao i srodni iskazi drugih pjesnika, rječe i prozaika, bili su stoga poetološki, a ne sociolingvistički, ali je očito da su se tada uobličili temeljni, još djelatni stereotipi: štokavski je *tvrd, krut, junački, brđanski,* kajkavski *nježan, sentimentalan, barokan,* a čakavski i *humoran* i *tužan,* i *melodiozan* i *buntovan*... Utoliko i takvi subjektivni estetski izbori i romantičarske evokacije *duše* dijalekta objektivno sudjeluju u procesu izgradnje jezičnih ideologija ili svojevrsne kulturalizacije ideologija.

Jezične se ideologije definiraju raznoliko, pri čemu razlike nužno proizlaze i iz razlika u poimanju samoga koncepta ideologije. U općem smislu, jezična je ideologija skup stavova što ih neko društvo ima o pojedinim jezicima, dijalektima, registrima ili načinima govora, s tim što u segmentima jednoga društva postoje raznolike, uzajamno isključive ili paralelne ideologije (Woolard i Schieffelin 1994: 57). U Hrvatskoj su one nedvojbe-

no najrazrađenije u odnosu na štokavštinu i zahvaćaju maksimalnu vrijednosno-ideološku lepezu.

Za jednim okruglim stolom o dijalektalnom pjesništvu književnik Ranko Marinković ustvrdio je da su francuski književni regionalisti u svoje doba jeziku pristupili s izvanjezičnim motivom, kao »instrumentu«, želeći na *mitu o zemlji* izgraditi ideologiju, pa su završili u nečem »gotovo fašističkom, rasističkom«. Nasuprot tome, »kod nas iz dijalekata nisu izašle nikakve agresivne ideologije, već su oni poslužili kao autentičan izraz«. Čakavski i kajkavski »nisu bili baza nijedne šovinističke ideologije«, nisu služili »za rasističke mitove o povezanosti čovjeka sa zemljom«, nego se šovinizam »s jedne ili druge strane«, očito hrvatske i srpske, odnosno ustaške i četničke, »razvio na štokavskoj bazi« (cit. prema Jelčić 1970: 140). I za pisca Borivoja Radakovića štokavci su »danas«, na prijelomu tisućljeća, »jedna invazivna polugan[g]sterska struja« odnosno »struktura«, pa im se on – iako izvorno štokavac – suprotstavlja odabirom kajkavskoga kao medija svojih proza i drama (Radaković 2002). Lingvistički se tu može naći odjek Whorfovih teza o jeziku kao zadanu obliku spoznaje svijeta, no ideološki je posrijedi radikalni biološki determinizam, kod Marinkovića pod krinkom antifašizma, kod Radakovića utemeljen u neoliberalnoj mitologizaciji urbanog života, odnosno opreci urbano/ruralno. Ovako ili onako, očito je da nisu samo neki davni francuski regionalisti imali izvanjezične motive, zlorabili *jezični instrument* i *završili u nečem gotovo fašističkom, rasističkom*.

Sofisticiraniju eksplikaciju statusa dijalekta u sociopolitičkim mijenama ponudio je neposredno nakon Drugoga svjetskog rata ideološko-kulturni arbitar nove vlasti, i sam čakavski pjesnik, Hvaranin Marin Franičević. Kad su u međuraću do »našeg čakavskog čovjeka« koji je »stoljećima čeznuo za slobodom i za nju se borio«, počele stizati vijesti o Oktobarskoj revoluciji, pa leci i brošure, najzad i živi govor komunističkih i sindikalnih agitatora, sav se politički život počeo »odvijati, ako se tako može reći, na štokavštini«. Ona se od jezika »gospode i stranaca« pretvara u govor »pravih prijatelja naroda«, pa i seljaci prirodno progovaraju štokavski »o slobodi, o borbi radničke klase, o SSSR-u, o progresu, o sutrašnjici«. Uskoro u ratu Radio-Moskva i Radio Slobodna Jugoslavija, komandanti i komesari, svi od Tita naniže, govore štokavski, pa na kraju tako progovara i sam težak. Posljedično, dijalekt može opstati samo na razini manje-više trivijalne svakodnevne komunikacije. »Čakavski čovjek (...) doživio je svoju borbu i svoje oslobođenje u štokavštini« te postaje praktički nemoguće govoriti čakavski o »onom što se zapravo odigralo štokavski« (Franičević 1948: 380–382).

Iako ideološko-politički funkcionalizirana, Franičevićeva je interpretacija u biti sociolingvistička: jezični tip ne vezuje se uz *krv i tlo,* nije biološka determinanta, nego socioekonomski i politički uvjetovana varijabla. Prestiž nekog varijeteta izgrađuje se – ili razgrađuje – u promjenljivim od-

nosima društvene moći i autoriteta, u dugu procesu koji uključuje percepciju statusa i društvene privlačnosti govornika, a učinak mu je funkcionalna razdioba jezičnog repertoara. On zapravo opisuje diglosiju s tzv. višim i nižim kôdom i upravljivim kodnim preklјučivanjem, mogućnost koju Marinkovićev i Radakovićev darvinizam ne dopušta: tko je rođen u jednom kôdu, koji po sebi implicira svjetonazor i etiku, u njemu ostaje zarobljen. U svakom slučaju, i funkcionalist Franičević i esencijalisti Marinković i Radaković potvrđuju sociolingvističke uvide da se jezični varijeteti koji se ustrajno povezuju s određenim govornicima i tako ih indeksiraju često vrednuju kao simboli grupnog identiteta, znameni političke pripadnosti, intelektualne ili moralne vrline ili njezina izostanka.

3.

Autobiografski iskazi pripadnika hrvatske društvene elite često sadržavaju opise trauma vezanih za ovladavanje standardnim jezikom, pa i svojevrsno ograđivanje od njega; on se uglavnom i ne imenuje *književnim* ili *standardnim*, nego se govori o *štokavštini*, njegovoj dijalekatskoj osnovici, i to paušalno, neovisno o nemalim unutarštokavskim varijacijama. Zacijelo najpoznatija jezična biografija u hrvatskoj književnosti počinje razgovorom koji su u Zadru u proljeće 1900. vodili gimnazijski nastavnik i ambiciozni pjesnik Vladimir Nazor i priznati bard Silvije Strahimir Kranjčević, urednik sarajevskoga književnog časopisa *Nada.*

Nazor je htio da mu Kranjčević pomogne naći posao u Mostaru ili Sarajevu jer da će samo ondje naći »iskonski« narod, teme i »atmosferu za pjesnika«, te moći naučiti »taj naš divni hrvatski jezik«, što je u Splitu i Zadru nemoguće jer je okružen što čakavskim, što mletačkim idiomom. Kranjčević uzvraća da »štokavštinu« može i sam naučiti, te neka se kao Mediteranac »drži čvrsto« rodnog tla i njegovih ambijenata. Želju mu je Nazor ponovio i napismeno, ali nije dobio odgovor. Sve to opisao je 1940. u zagrebačkim *Novostima,* te priznao da je Kranjčević »pravo uradio«. Još za njegova života, dakle prije 1908, kad je živio u Istri, uvidio je da je svaka pjesnikova riječ nekoć u Zadru »mnogo vrijedila« (Nazor 1977: XVIII, 270–272). I u zapisu iz 1917. navodi da više »nije dosta« roditi se »gdje se govori najljepšom štokavštinom« i samim tim biti »živ rječnik«, nego svaki pjesnik, neovisno o talentu, mora »ustrpljivo« istraživati i učiti jezik (Nazor 1977: XVIII, 446–447). Tako barem deklarativno Bračanin Nazor odustaje od stava da se štokavštinom može ovladati isključivo živeći među izvornim govornicima i priznaje da jezik nije inherentan izvornom ambijentu i obratno, da nije ambijent taj koji – strukturno, a ne sociokulturno – proizvodi jezik.

To i istupi u raspravama o dijalektalnoj poeziji pokazuju trajnu muku elite jedne jezične zajednice da sebi protumači svoju objektivnu socioling-

vističku situaciju. Budući da se novoštokavština u skladu s ideologijom hrvatskih vukovaca manje-više poistovjećuje s književnim (standardnim) jezikom, on se ne razumijeva kao autonomna kategorija pa logično slijedi trajna potraga za *čistim* jezikom i idealnim izvornim štokavcem, *školom koja hoda i govori.*

Sveučilišnog profesora Mladena Kuzmanovića potreslo je kad je oko 2000. u rukopisu, koji je poslije tiskan, čitao sjećanja prozaika i etnografa Alije Nametka na Ljudevita Jonkea (1907–1979), svog profesora, pa kolegu i voditelja Katedre za suvremeni jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nametak i Jonke, »ja iz Mostara, on iz Karlovca«, došli su 1925. studirati hrvatski u Zagreb, zbližili se i uskoro postali cimeri u domu. Jonke je zahtijevao da mu Nametak svakodnevno, »bez ustručavanja«, ispravlja »krivi« naglasak, kad god »pogriješi«. Bilo je tu očito dosta posla za mladog Mostarca jer do Jonkeova rodnoga grada »doseže pomalo i čakavski akcent«, a govorni je jezik uglavnom kajkavski pa u nj »brzo utonu« i doseljeni bosanski štokavci (Nametak 2008: 25).

Dakle, izvorni su (novo)štokavci izuzeti od učenja norme i ne podliježu provjeri znanja. Njihov rodni list ujedno je diploma, što će izrijekom napisati još jedan neštokavac, Hvaranin Mate Hraste (1897–1970). Za rata, kao srednjoškolski profesor u još polukajkavskom Sisku, priznaje da je »naš akcent« jedva savladiv i za profesora hrvatskoga ako se time »nije posebno bavio ili ako nije iz krajeva (Bosna i Hercegovina), u kojima se dobro i pravilno naglašuje svaka rieč« (Hraste 1944: 65). I kao sveučilišni profesor u Zagrebu ostaje uvjeren da je BiH »u najsretnijem položaju«, a Hrvati u Hrvatskoj – kajkavci, čakavci i staroštokavci – baš i ne, jer moraju učiti iz gramatika, rječnika i od nastavnika u školi. A nije lako ni potonjima službuju li u *naglasno nesretnijim* krajevima, »pogotovo ako sami nisu novoštokavci po rođenju« (Hraste 1964: 142–143). Baš kao što nisu bili ni on ni Jonke, profesori u Zagrebu, ni Nazor, nastavnik u Istri, pa vrijedi pogledati kako jezične varijetete percipiraju i vrednuju oni kojima nastavnici, ma odakle bili, daju pouku.

4.

Prvo hrvatsko istraživanje o percepciji i vrednovanju varijeteta provela je Neli Jakovčević 1988. među hvarskim srednjoškolcima kojima su isti tekst na šest varijeteta izgovorili izvorni govornici, a standardnojezičnu verziju profesionalna glumica. U kategoriji pogodnosti idioma u javnom prostoru, dakle u ulogama koje uglavnom obavlja standard (RTV-spiker, nastava, medijski informativni tekstovi), on jest najviše ocijenjen, ali vrlo mu je blizu splitski kao idiom prestižnoga regionalnog središta; kao idiom osobe s kojom bi se ispitanici mogli družiti ili vjenčati on je i ispred standarda. Visoke ocjene splitskom, pa i zagrebačkom, a vrlo niske mostarskom

– dakle Nametkovu, kojem se Jonke onoliko divio – pokazale su da na »doživljaj poželjnosti« ne utječe, barem ne znatnije, sličnost idioma sa standardom (Jakovčević 1988: 48).

Upitnik je tražio opći doživljaj idioma, a ne specifikaciju značajki koje utječu na vrednovanje, no iz priloženih se transkripata mogu izvući dosta pouzdani zaključci.

Novoštokavska imotska ikavica i mostarska (i)jekavica uvjerljivo se najlošije percipiraju u javnom, ali i u privatnom komunikacijskom prostoru. Imotski provodi samoglasničke redukcije na nenaglašenu slogu u riječi (*ȍv*^{o}*ga čȍv*^{i}*ka, nároč*^{i}*to*) i prenosi naglasak na prednaglasnicu, odnosno prijedlog (*ù_k*^{u}*ći, nà_vodu, nè_razbijē*), dok mostarskom dodatnu drugost daju osmanizmi (*bábo, ávlija*). Kao što tom varijetetu statusno nije pomogla (i)jekavica koja ga povezuje sa standardom, tako je i za ugled imotskog bila irelevantna ikavica iako ona odlikuje i prestižni splitski, te materinski hvarski idiom učenika. Očito, u percepciji dvaju varijeteta ne djeluje deblji ili tanji snop formalno provjerljivih zajedničkih izoglosa, nego jedna, dvije, možda tri značajke kojima se pripisuju markiranost i visoka bilo pozitivna, bilo negativna ikoničnost.

Dedukcijom se lako da ustanoviti na kojim su točkama novoštokavski govori gubili prestiž, barem za mladu populaciju na neštokavskoj urbanoj periferiji. Posrijedi su samoglasničke redukcije, naglasni sustav, posebno prijenos naglaska, te oni osmanizmi koji nisu usvojeni u standard i time sociokulturno neutralizirani, nego su zadržali regionalnu prepoznatljivost ili barem izrazitu drugost u odnosu kako na govornikov materinski idiom, tako i na one koji se doživljavaju prestižnima.

To samo po sebi ne znači da ispitanici lekseme *bábo* i *ávlija* umiju etimologijski objasniti, dijalektološki pridružiti ili precizno smjestiti u fizičku geografiju ili demografiju. Naime, poznavanje geografske okoline subjektivno je i selektivno. Zbog nepodudarnosti strukture objektivnog prostora i subjektivne predodžbe o njemu geografska znanost uvodi pojam tzv. mentalnih karata ili kognitivnih shema da označi psihološko predočivanje okoline, tj. procese njezina uopćavanja i simbolizacije. Posrijedi je »diferencirana mentalna slika prostora kojega dijelovi evoluiraju s gledišta poželjnosti ili nepoželjnosti za život«, odnosno vezuju se uz »stavove, preferencije, vrijednosti i vrednovanja pojedinaca i grupa« (Šakaja 2004: 69–70). Izvedeno odatle, *mentalna štokavština* ne mora odgovarati stvarnoj štokavštini, kao ni *mentalna* ili *imaginarna Bosna* fizičkoj Bosni, govornik čak ne mora znati da je posrijedi štokavština, ali on taj jezični tip identificira kao nositelja negativnih konotacija i u svojoj ga slici prostora smješta u *Bosnu* kao nepoželjnu vrijednosnu reprezentaciju.

Ono što se u hvarskom istraživanju razabire kao tendencija – reduciran status standarda, velik prestiž idiomā regionalnog središta i glavnoga grada, neprestižnost štokavštine u obje realizacije te nacrt nove mentalne geografije hrvatske jezične zajednice – četvrt stoljeća kasnije iskazu-

je se kao stabilizirana vrijednosna i identifikacijska hijerarhija na više točaka neštokavske periferije.

Srednjoškolcima u Zagrebu najprestižnija je zagrebačka kajkavština, slijedi je urbana čakavština, tj. splitski, pa standard i zagrebačka štokavština. Štokavštine su – bosanska, srpska, janjevačka, ali i zagrebačka – općenito slabo plasirane, a i sam je standard tek treći. Zagrepčanima je on superioran u kategoriji kompetencije, ali stoji znatno lošije u pogledu društvene atraktivnosti. Njegovo »značajno više prihvaćanje« iskazuju samo učenici rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u BiH. Kod njih bolje nego kod rođenih Zagrepčana stoji i zagrebačka štokavština, »vjerojatno zbog percipirane blizine« standardu. Rođenim je Zagrepčanima urbani čakavski u kategoriji govornikove kompetencije odmah iza zagrebačke kajkavštine, a ispred zagrebačke štokavštine; standard je po tom kriteriju ipak prvi. Autorica drži da iza izrazito slaba vrednovanja *ruralne čakavštine* u sve tri temeljne dimenzije – socijalna atraktivnost te govornikova kompetencija i status – stoji »nenaviknutost zagrebačkih učenika na te dijalekte, što je uzrokovalo nisku razumljivost« (Sujoldžić 2004: 101).

Iako se ne navodi koji je idiom, vjerojatno neki otočni, bio posrijedi, to je zapravo irelevantno. I mediji i mladi govornici u srednjoj Dalmaciji koriste u komunikaciji s izvanjskim govornicima regionalnu stilizaciju na bazi splitskoga te ona postaje jezična metonimija i reprezentacija cijele regije. Mladi Zagrepčani se pak ni na ljetovanju, ni u komunikaciji sa studentima otočanima u svom gradu uglavnom ne susreću s izvornim *ruralnim čakavštinama,* nego s njihovom manje ili više uspjelom stilizacijom splitskog vernakulara u funkciji dalmatinske regionalne koinē, onako kako su hvarski tinejdžeri već 1988. splitski držali najprestižnijim za nadlokalnu neformalnu komunikaciju. Iz istog razloga ni otočani, i ne samo oni, uglavnom ne upoznaju organske kajkavske govore, nego razne aproksimacije zagrebačke kajkavštine, pa i štokavštine za kojima ti govornici posežu kad su izvan matičnoga sociokulturnoga konteksta.

I korčulanskim je 14-godišnjacima splitski društveno najprivlačniji. Standard je prvi gdje se to i očekuje, u gramatičkoj ispravnosti, iako i to relativno jer u toj kategoriji visoko kotira zagrebački, koji znači i visoku obrazovnu i statusnu razinu govornika. Standard se vidi kao uvjet za pristup nacionalnoj kulturi i ovladavanje njome, dakle ponajprije instrumentalno. Istodobno, gotovo polovica ispitanika ne uočava da je on nadregionalan niti su svjesni da ocjenjuju standardnojezičnoga govornika, nego varijetet drže »tipičnim« za Zagreb kao glavni grad. Zaključno, standardnojezična norma nema nadmoć ni legitimnost kakvu joj pripisuje Bourdieuova teorija jezičnog tržišta (Šimičić i Sujoldžić 2013: 334), ali i hrvatska normativistika u 20. stoljeću.

I na Visu je 2003. istraživano percipiraju li mladi između 13 i 19 godina standardni jezik kao nešto što se uči u školi, ali što izvan obrazovnoga konteksta, u svakodnevici, nema osobite važnosti. U kategoriji druš-

tvene privlačnosti »urbani kajkavski«, zagrebački, ispred je standarda i splitskoga, koji su pak izjednačeni u ukupnim ocjenama. Prvo je odraz pozitivne percepcije glavnoga grada pa je taj varijetet najprestižniji i u pogledu govornikova društvenog statusa, dok drugo pokazuje da se varijetet regionalnog središta percipira kao standard. Loš rezultat standarda »ne čudi s obzirom na često doživljavanje te varijante kao artificijelne i formalizirane« (Sujoldžić 2009: 215).

U četvrtom su istraživanju među srednjoškolcima u Istri ispitivani indeksi percipiranoga kulturnog, ekonomskog, socijalnog i simboličnoga kapitala sadržani u raznim varijetetima. Standardni je hrvatski opet u cjelini uzorka nisko vrednovan u svim aspektima izuzevši gramatičku ispravnost: u *ugodnosti* i *društvenoj solidarnosti* zadnji, a kao znak govornikove *kompetencije* predzadnji. Ne čudi što potonju konotaciju nosi standardni talijanski, koji kao jezik razvijene susjedne zemlje simbolizira socioekonomski napredak, no drugi je zagrebački, a treći pulski. Govornici ta tri varijeteta – a ne standardnoga hrvatskog – povezuju se i s obrazovanošću i sposobnošću.

Štoviše, samo je 7,1% ispitanika bilo sposobno prepoznati standard kao takav, tj. nacionalni, regionalno neutralni opći varijetet (na Korčuli je takvih još manje, ni 2%), dok ih je 24,4% mislilo da je govornik iz Zagreba, a 30,4% odnekud drugdje, uglavnom Slavonije (14%) ili čak izvan Hrvatske (Bosna, Srbija), iz čega je očito da se razne štokavštine nediferencirano percipiraju istovjetnima standardu. Indikativno je i da se standardnojezični govornik pozitivno vrednuje kad se povezuje sa Zagrebom, a govornik ruralne čakavštine iz unutrašnjosti Istre, vrlo negativno vrednovan u nizu kategorija, postaje pozitivan asocira li se s Pulom ili Istrom kao regijom. Čini se stoga da zagrebački »funkcionira kao nacionalno prepoznati elitni varijetet glavnoga grada«, a pulski vernakular prerasta u regionalni varijetet. Visoke ocjene za društveni status i kompetenciju govornicima zagrebačkog i pulskog u usporedbi s općenitom niskom ocjenom standardnoga hrvatskog upućuju na to da se govornici iz Zagreba poistovjećuju sa središtem moći i visokim društvenim položajem. Takav odnos prema standardu znači da se većina srednjoškolaca »ne identificira s njim i ne vidi ga kao izvor kapitala na regionalnom tržištu«, nego »kao nešto što uče u školi, ali što je malo relevantno za njihov svakodnevni život izvan obrazovnog konteksta« (Sujoldžić 2008: 49–50).

Jedan dug povijesni proces očito se zaokružuje i trendovi profiliraju i stabiliziraju, s razumljivim regionalnim razlikama u tempu. Već u pedesetima inspektor Ministarstva prosvjete NR Hrvatske Tone Peruško uočio je za službenih obilazaka srednjih škola da se u Dubrovniku, Splitu i Zagrebu profesori i učenici na nastavi često služe dijalektom, odnosno svojim gradskim idiomom, jer je za njih standardni varijetet, »koji je u školi i u službenim odnosima propisan, manje vrijedan« od njihova govora. I u Italiji, dodaje, neki regionalni varijeteti uživaju prestiž i govornici se, uk-

ljučujući obrazovane, njima služe »na ulici, u kavani«, ali ondje ipak »ne možemo zamisliti da profesor i učenik govore u školi dijalektom« (Peruško 1965: 36). No njegova reakcija nije jednoznačna: kao prosvjetni je inspektor kritičan prema takvoj praksi, ali mu je kao Istraninu žao što i njegovi zemljaci nisu takvi, nego se u tadašnjim sociopolitičkim prilikama stide zavičajne čakavštine i njezina leksika. Pola stoljeća kasnije, kako se vidi, stav se prema autohtonim idiomima i ondje temeljito promijenio.

5.

A sad nešto o nastavnicima i uopće pripadnicima kulturne elite. Oni bi se mogli vidjeti i kao svojevrsna kontrolna skupina jer imaju znanja o jeziku kakva adolescenti nemaju: njihove su mentalne karte usklađenije, kod lingvista i posve usklađene sa stvarnim stanjem u fizičkom, političkom i kulturnom prostoru, njihovi koncepti varijetetā sociolingvistički jasniji, a kontekstualizacije preciznije. I oni stvaraju osobne predodžbe, stavove i vrijednosne hijerarhije u vezi s jezičnim varijetetima, ali ih – za razliku od anonimnih anketiranih ispitanika – ostavljaju kao analitične iskaze unutar kompleksna životnog iskustva u memoarima, dnevnicima i intervjuima. Ti biografski narativi o usvajanju i učenju jezikā te viđenju vlastite i tuđe jezične prakse dio su širih narativnih identiteta kojima pojedinac sebe pozicionira u svijetu i definira skupine čijim se članom drži i one od kojih se želi razlikovati ili iz njih izdvojiti (Novak 2012: 147–199).

Za takve je jezičnobiografske narative, barem javnom izloženošću, uvelike paradigmatičan glumac i kazališni redatelj Relja Bašić koji se na Akademiju za kazališnu umjetnost upisao 1955. kao student četvrte generacije, ali prvi rođeni Zagrepčanin na studiju glume. Ondje je, kaže, profesor Branko Gavella »forsirao štokavštinu s dvije duljine. Ja tako nisam htio govoriti. Smatrao sam da je moja zagrebačka štokavština dovoljna«, ali oni su mu zadugo »nabili komplekse« (Bašić 2010: 17). Važno je, naravno, ono *nisam htio*, a ne eventualno *mogao,* dakle eksplicitno odbijanje jedne razine norme prije svega kao neprestižne, ali i nepotrebne. Drugom zgodom navodi da mu je Gavella kazao: »Ne buš ti završil Akademiju ak' ne naučiš hrvatski...« jer on je »govoril strašno kajkavski, ali je sve znao o jeziku, o pravilnom hrvatskom jeziku« (Bašić 2012: 56). Tih godina kad se »brusio književni akcent«, i kad Gavella glumce uopće nije gledao, nego samo slušao, zatvorenih očiju,

> [t]eško sam se mirio s time da moj hrvatski nije dobar. Kao primjer idealnog govornika kojemu treba težiti navodili su nam Semku Sokolović, a ona je meni zvučala kao da govori bosanski hrvatski. Uvijek sam komunicirao na urbaniziranom kajkavskom zagrebačkom koji je dosta daleko od pravog kajkavskog, ali još dalje od pravog štokavskog. Trudio sam se apsolvirati taj poželjni slavonski hrvatski i jako

> sam se mučio (...) Tek me je Teatar u gostima uvjerio da je moj hrvatski razumljiv i ljudima koji ne žive samo u Zagrebu (Bašić 2013: 27).[1]

Kad se jedan drugi rođeni Zagrepčanin, novinar Mladen Hanzlovsky, 1946. upisao na studij hrvatskoga na Filozofskom fakultetu u Zagrebu »ukočio se« kad je profesor Mate Hraste progovorio. Njegova »štokavština čini se meni kajkavcu sa zagrebačkog pločnika kao strani jezik (...) sklop rečenica, dikcija... meni se čine nepoznatim. Naglasak da ne spominjem« (Hanzlovsky 2004: 1453–4). Sveučilišna profesorica, anglistica i prevoditeljica Sonja Bašić drži pak da jezik »treba pustiti da se slobodnije razvija«, protivi se »prevelikom normiranju«, »posebno« govornog jezika. S obzirom na svoju jezičnu biografiju, »djetinjstvo u čakavštini«, u Rijeci i na Kvarneru, »srednju školu u kajkavštini, pa urbani govor Zagreba«, ona bi »izgubila svoj hrvatski jezični identitet kada bih počela govoriti s kratkim i dugim uzlaznim akcentima (jer svi su moji akcenti silazni)« (Bašić 2012: 13).

Njezin fakultetski kolega Mladen Kuzmanović (1940–2001), profesor na Katedri za povijest i dijalektologiju hrvatskog jezika, odrastao je uz Kvaternikov trg te maturirao u gimnaziji u Kušlanovoj ulici, »zapravo kajkavskoj školi«. On i njegovi vršnjaci mislili su da se standard rabi na radiju, u novinama, udžbenicima i književnosti, a »naš stvarni svijet bio je kajkavski« (Kuzmanović 2004: 13). Upisao se na Filozofski fakultet i 1961. s gimnazijskim prijateljem bio na predavanju Ljudevita Jonkea. Kad ih je prozvao da naglas čitaju Matošev sonet *Maćuhica,* »izbezumili« su se, njihova se »slabašna štokavština posve izgubila«, a

> zagrebačka kajkavska podloga odredila je svaku riječ koju smo izgovorili. Pročitao sam dva stiha, moj supatnik samo jedan. Tada je nastupila neugodna, nepomična tišina (...) Profesor je stajao posve blizu. Djelovao je zbunjeno i umorno. Rekao je samo dvije kratke rečenice: »Što je s vama? Vi ste zalutali na ovaj fakultet« (Kuzmanović 2004: 11).

Potom su »naši južni, junački štokavci« dvojici Zagrepčana pred svima nanijeli »sramotan poraz« jer su u čitanju ostvarili »potpun trijumf«. Štoviše, to ih je dokraja uvjerilo da su »govori njihovih kamenih pustinja zapravo hrvatski književni standard«, no i oni su kad se drže tako samouvjereno i podcjenjuju kajkavski zapravo žrtve »neznanja i štokavske dogme« (Kuzmanović 2004: 11–12). Četrdesetak godina kasnije, razmišljajući nad citiranim Nametkovim zapisom o studentskom ispravljanju naglasaka, nekadašnji je *osramoćeni kajkavac* shvatio ljudsku dimenziju Jonkeova postupka: tko je već kao mladić toliko držao do naglasaka, mora da je stvarno dubinski, kao »sveučilišni profesor, akademik i jezični arbi-

---

1 Semka Sokolović (Bertok) s razlogom je Bašiću *zvučala bosanski* jer je rođena 1935. u Sarajevu te je na studij glume u Zagreb došla ujesen 1953. – *Teatar u gostima* prvo je hrvatsko putujuće privatno kazalište koje je Bašić osnovao 1974.

tar cijele nacije«, bio pogođen »našim kajkavskim akcenatskim ispadom«. U njemu je, »možda, bilo i elemenata za njegov vlastiti mladenački portret« (Kuzmanović 2004: 12). Portret, možemo spekulirati, čovjeka koji i od drugih traži žrtvu kakvu je i sam podnio, duboko uvjeren da je svrhovita i vrijedna truda te da i svi drugi jednako vjeruju, štoviše, da će jednako misliti i budući naraštaji ako ih se *pravilno* jezično odgoji. Vjerovao je tad u to i njegov stariji kolega, Hvaranin Hraste, a vidjeli smo kakvi su se prestižni odnosi na njegovu otoku uspostavili 40 godina pošto je svojom dikcijom, sintaksom i naglascima uplašio Zagrepčanina Hanzlovskoga.

Dodatni, itekako važan aspekt odnosa društvene moći i jezičnih percepcija osvjetljava biografski uvid pisca Milana Mirića u prilike u još jednom gradu neštokavske periferije, Karlovcu. Do 1941. godine srpsko građanstvo »nije izrazitije ugrožavalo gradski profil« i bilo je »raspoređeno u sve socijalne slojeve«, ali su poslije rata doseljenici – među kojima su, iako na atipičan način, bili i Miićevi iz ogulinskoga kraja – samom »svojom množinom« mijenjali grad. Do rata se samo sajmenim danom, kad su dolazile zaprege iz okolnih sela, na ulicama čula »tvrda i neodškolovana novoštokavština umjesto kajkavsko-čakavsko-štokavskog specifično karlovačkog, pjevuckavog dijalektalnog melting pota«, a u poraću se, »u novoj i nesklonoj sredini«, »trajno nametala«, donoseći »i svoj patrijarhalni seoski vokabular« i počinjući se »ponašati kao govorna mjera ponašanja«. »Svemu što ju je pratilo posebno je pogodovala činjenica da su novi građani dolazili iz ustaničkih krajeva u sumnjivi, kolaborantski grad« (Mirić 2011: 35).

Tako Miićev uvid, osim političko-ideoloških odnosa i percepcija, zahvaća opreku urbano/ ruralno koja svim socioekonomskim mijenama usprkos ostaje važna za način na koji čovjek »racionalizira suvremenu stvarnost, prostor i društvo«. Značenja, vrijednosti i simboli što ih ljudi pridaju *ruralnom* i *urbanom* očito su »toliko ukorijenjeni u našoj kulturnoj svijesti da je njihovo diferenciranje jedan od instinktivnih načina kojim uvodimo red u svijet oko sebe« (Lukić 2010: 50). Lako je stoga zamisliti kolik je konfliktni potencijal ta opreka imala u društvu duboko traumatiziranu ratom koje je, usporedo s brutalnom političkom represijom, provodilo brzu urbanizaciju i industrijalizaciju. Konflikt je bio to intenzivniji kad su na neštokavskom obodu dihotomijska povijesna sjećanja i grupne klasifikacije sadržavali jezičnu dimenziju s potencijalom da se preslika na etnokonfesionalne identitete.

U Karlovcu je, naime, 1945. otvoren đački dom u koji su, »siguran sam, primana djeca isključivo iz takozvanih ustaničkih krajeva Like i Korduna«. Nisu bili većina, ali su utjecali da se snize gimnazijski kriteriji, te su činili »bukačko jezgro« prilikom političkih rituala osude *narodnih neprijatelja*. Dodatno, »osvojili« su i učiteljsku školu, koja je »na se preuzela ulogu getoizacije mladeži iz Like i s Korduna u Karlovcu«, pa je »i ona od uglednog učiteljskog zavoda postala mjesto na koje se iz grada počelo gledati svisoka«. Taj kompleksni proces u kojem je nemoguće jednoznačno

odrediti *žrtvu* i *krivca* zahuktavao se kao interakcija dviju strana, *urbane* i *ruralne*. Svoj su »parijski položaj donijeli i održavali koliko sami ›domaši‹, toliko ih je u njemu ne bez zluradosti ostavljala nesklona građanska sredina«. No i to bi se dalo shvatiti kao »prirodna opreka između sela i grada« da u dubini nije bilo »opreke između Hrvata i Srba« (Mirić 2011: 36-37). Drugima riječima, urbana kajkavština i ruralna novoštokavština postale su, na podlozi te opće vrijednosne opreke, nešto još eksplozivnije.

6.

Jezične biografije pokazuju lepezu varijacija i kombinacija u kojima se u sklopu opreke urbano/ruralno mogu naći razne jezične prakse, posebno kad su kao dijalekti – nasuprot sociolektima – vezane za predočiv fizički prostor. Pokušaj klasifikacije varijabli obuhvaćao bi sljedeće slučajeve.

Prvi bi bio *karlovački* model kakav opisuje Mirić. U njemu se izvorno anacionalne prestižne hijerarhije brzo, ne ostavljajući sudionicima vremena za uzajamnu prilagodbu, ojačavaju nacionalnim faktorom koji implicira i ideološku opreku. Izvorno relativno jednostavna opreka urbano/ruralno eruptivno se ispunjava širokim spektrom izvanjezičnih sadržaja u sklopu čega i njezini dotadašnji jezični aspekti stječu složenije konotacije i izmiču kontroli.

Drugi je model *zagrebački*, s podvrstama.[2] Jednu sociolingvističku dramaturgiju opisuje M. Kuzmanović. Formulacija o »našim južnim, junačkim štokavcima koji su došli osvojiti ovaj grad, negirajući pritom sve što je urbano«, podudara se s Mirićem u temeljnoj opreci tipskih prostora i njezinu preklapanju s varijetetnom razlikom, ali ne spominje ideološku i očito ne sadržava nacionalnu diobu jer štokavci su »naši«. Time što se identificira kao *gradski dečko*, i Hanzlovsky sugerira opreku urbano/ruralno, k tomu vezanu ne toliko za izvorne štokavce, koliko za samu normu. Srodno njima, i kod R. Bašića otpor se normi utemeljuje u sociokulturnoj samosvijesti i visokom vrednovanju vlastitoga jezičnog identiteta. Utoliko se može reći da bi teorijski sva trojica došla u konflikt sa svakom rigorozno novoštokavskom normom.

Treći model otpora, iako se najčešće odvija također u Zagrebu kao točki ukrštanja svih varijeteta, bolje je nazvati transregionalnim jer ne implicira homogen, kontinuiran i za matični sociokulturni i fizički prostor vezan individualni identitetski narativ kao kod trojice Zagrepčana, nego heterogenost i jezično-ambijentalne diskontinuitete. Oni se vide kao prirodna sinteza, ravnopravno vezani uz različite prostore i iskustva, te se također vrlo visoko vrednuju. Njega predstavlja Sonja Bašić, a pripada

2 Ovdje je naglasak na jezičnim biografijama s kajkavskog sjeverozapada, a srodni jezičnobiografski narativi i rakursi (polu)čakavskih istarskih, dalmatinskih i ostalih obalnih govornika bit će predmet drugog rada.

mu, iako bez izričite oporbe normi, i romanist i povjesničar književnosti Ivo Frangeš. Iako se u pogledu standarda »priklanja tradiciji«, u refleksiji se o vlastitoj jezičnoj praksi simultano vidi kao izvorni štokavac, »obiteljski čakavac« i »boravištem pola stoljeća kajkavac«, pa zna »veoma dobro što ključa u našem ›jezičnom loncu‹« (Frangeš 1992: 67).

Dubinu opreke urbano/ruralno, međutim, najplastičnije pokazuje jedan drugi primjer koji ne sadržava ideološkopolitičke ni etnokonfesionalne opreke niti individualne jezične sukcesije, simultanitete ili diskontinuitete. Zagrebački srednjoškolci u kategoriji statusa katastrofalno vrednuju govornika »ruralnog kajkavskog«, prilično loše i u kompetenciji, ali dosta visoko u društvenoj privlačnosti (Sujoldžić 2004: 1000). Autorica drži da potonje proizlazi iz »bliskosti« tog varijeteta s gradskim kajkavskim, no to može bio samo dio odgovora jer se izvodi iz profesionalnih lingvističkih znanja, a ne kazuje koliko eventualnu sličnost percipiraju sami govornici. A da je baš to bitno, pokazalo je istraživanje N. Jakovčević kada lingvistički dokaziva »bliskost« sustava mostarske novoštokavštine i standarda nije prvome nimalo pomogla u kategoriji prestiža.

Prije će stoga biti da je u podlozi također opreka urbano/ruralno, ali bez politički konfliktna potencijala kakav, svaki na svoj način, identificiraju Kuzmanović, Hanzlovsky, Bašić i Mirić, te – ponajvažnije – bez štokavskih protagonista.

Svaki (auto)stereotipizacijski odnos postoji, naime, u dva ostvaraja koja su u trajnoj interakciji ovisno o tome koji se navodno tipičan aspekt ruralnog i urbanog stavlja u prvi plan: *prirodnost/kultiviranost, prisnost/otuđenost, nedirnut/zagađen okoliš* itd. Stoga se opreka jednom ostvaruje tako što se ruralni govori vide kao sirovi i ružni, a urbani kao profinjeni i nijansirani, dočim u drugom rakursu ruralni bivaju šarmantni, a urbani afektirani. Govornici posjeduju mentalne karte određenih područja, samim time i njihovih idioma, a kajkavska je okolina za stanovnike Zagreba prije svega mjesto izleta i opuštanja, bijega od gradske užurbanosti i obaveza među simpatične i druželjubive ljude. Naime, ne samo pojedinci, nego i grupe imaju određenu subjektivnu sliku ili viziju prostora. Članovi grupe imaju zajedničku kulturu, sustav vrijednosti i sustav znanja, pa tako i »zajedništvo u percepciji prostora«. A kako svaka grupa filtrira percipiranu informaciju, zajednička slika koju ima o nekom prostoru »nije točna replika realnog prostora, nego je grupna predodžba o prostoru« (Šakaja 2002:104), dakako, i o njegovim jezičnim značajkama.

Taj sociokulturni model jasno je predočio film *Tko pjeva zlo ne misli* (1970) Kreše Golika, smješten u kasne tridesete, kad supostavlja *purgerski* kajkavski izletnikā iz Zagreba i »ruralni kajkavski« prodavačica licitarskih srca i cvijeća pred seoskom crkvom u samoborskom kraju. U cjelini je epizode (re)kreiran, odnosno (re)prezentiran prostor veze s izvornom prirodom, neopterećena druženja s priprostim ali neiskvarenim ljudima, te slobode koja je u gradu zatomljena. Takav psihološki i sociokulturni kon-

tekst pokazuje zašto zagrebački srednjoškolci »ruralni kajkavski«, snažno stigmatiziran u kategorijama društvenog položaja i kompetencije, mogu doživjeti afirmativno u kategoriji društvene atraktivnosti, odnosno šarma.

7.

U složenom interakcijskom spletu jezičnih percepcija, sociokulturnih pripadnosti i političkoideoloških shema štokavština se javlja u nizu uloga. No u temelju svih neštokavskih vizura, uključujući Marinkovićevu i Radakovićevu radikalno ideologiziranu negaciju u kojoj je to idiom šovinista, odnosno kriminalaca, stoji opreka urbano/ruralno i doživljaj štokavštine kao idioma onih koji se doseljavaju u gradove kajkavsko-čakavskog oboda.

Normativni se propisi mogu figurativno vidjeti kao »oklop« koji su sačinili »ovlašteni znalci«, ali koji ponajprije neštokavci, ali i neki štokavci, ostajući odani svojim lokalnim idiomima, regiolektima i interdijalektima, »svaki čas probijaju« ondje gdje bi normativci »htjeli čuti ili vidjeti svoj ideal« (Kalogjera 1998: 241). Ili, »teško« je vidjeti što bi »*većinu* obrazovanih govornika *motiviralo*« učiti »strukturne i fonološke podrobnosti standardnog jezika« ako društvenu pokretljivost i status mogu dosegnuti i služeći se njegovom aproksimacijom (Kalogjera 1988: 84; kurzivi izvorno), štoviše, kako će u novom stoljeću potvrditi mladi Zagrepčani, Istrani i Dalmatinci, čak ni tom aproksimacijom, nego prestižnim urbanim vernakularima i svojom regionalnom koinē. Kalogjerina je misao podudarna s Jespersenovom da se, želi li se »doći do zaista racionalne metode u procjenjivanju jezika«, mora shvatiti da »pravilan govor znači onaj govor koji zajednica od nas očekuje, pa su pogreške u jeziku samo odstupanja od zahtjeva zajednice, bez obzira na unutarnju vrijednost riječi i oblika« (Jespersen 1970: 122).

Zajednica dakako nije nacionalni monolit, nego mozaik društvenih grupa i regionalnih identiteta unutar kojeg se oblikuju raznolika i kontekstualno promjenjiva očekivanja. Konkretno, kako potvrđuju i autobiografski jezični narativi i sociolingvistička istraživanja, zajednice *Zagrepčani, Istrani* i *Dalmatinci* kao »pravilan« govor ne očekuju štokavski ni u kojoj varijaciji, a nerijetko mu se i izrijekom protive, prenoseći takvu svoju oporbu i na standard. Ti se stavovi, kad su precizirani, najčešće dotiču njegove dijalekatske osnovice iz raznih kutova, no najeksplicitnije se odbija »centralnoštokavski akcenatski sustav« koji, držalo se u pedesetima, samo »prividno« uzmiče, a zapravo, »u apsolutnom mjerilu«, »polako i sigurno nezadrživo napreduje« (Brozović 1955: 122). Međutim, biografski jezični narativi, kao i terenski uvidi T. Peruška, već tad pokazuju oprečan razvoj. Utoliko su mogući sljedeći zaključci.

Prvo, u individualnim slučajevima, posrijedi su tipični obrazovani govornici koji su društvenu pokretljivost i status dosegli usprkos tomu što nisu bili motivirani ili su iz različitih, ponajprije identitetskih razloga čak bili demotivirani učiti »strukturne i fonološke podrobnosti« standarda.

Drugo, oni u takvu stavu ne vide ništa što bi im ugrožavalo status pripadnika kulturne elite. Treće i najdalekosežnije, naglasni se sustav u takvu okviru ne vidi kao jedna od »tehničkih« razina norme koja se kao takva načelno može i redefinirati ne dirajući u ostale razine, nego kao njezin ikoničan i simboličan predstavnik, kao metonimija.

8.

Kada je pisala o prijenosu jezičnih značajki na društvene činjenice, Judith T. Irvine ikoničnost je odredila kao »semiotički proces koji transformira znakovni odnos između jezičnih značajki i društvenih predodžbi s kojima su one povezane«. Tada se jezične razlike ukazuju »kao *ikonična* predstavljanja društvenih opreka što ih *indeksiraju* – kao da je određenom jezičnom značajkom na neki način oslikana ili javno izložena inherentna narav ili bît jedne društvene grupe« (cit. prema Preston 1999: 360; kurzivi izvorno).

Takva raspodjela ikoničnih jezičnih jedinica i na njoj zasnovana indeksacija varijeteta i pripadnih sociokulturnih grupa proizlazi iz unutrašnje strukture i demografske dinamike hrvatskoga društva. Ona ne bi bila drugačija ni bez jugoslavenskog državnog okvira: Zagreb bi se i tada metropolizirao, kao što bi se i obala urbanizirala, industrijalizirala i doživjela uspon turizma, te sa Zagrebom postala privlačan migracijski cilj za »centralne štokavce«, tu »golemu masu govornih subjekata« koji, vjeruje utjecajni standardolog, »nezadrživo« štokaviziraju neštokavsku periferiju i čine da ondje »svako pokoljenje bolje govori od prethodnoga« (Brozović 1955: 122).

Nije sporno da te migracije pridonose štokaviziranju gradskih govora na povijesno neštokavskoj periferiji, no posrijedi je interakcija u kojoj gradski neštokavski govori pridonose deštokavizaciji štokavaca koji u tim sredinama stječu svoju *novu zavičajnost.* Pritom Kuzmanovićevim »junačkim«, odnosno Brozovićevim »centralnim štokavcima« standardni jezik uopće nije objektivni saveznik iako bi to teorijski morao biti. Naprotiv, poistovjećenje s njim postaje im smetnja u stjecanju prestiža i sociokulturnom uklapanju u novu sredinu, pa i izvor razočaranja ili iznevjerena očekivanja baš zbog njegova dugotrajna izjednačavanja s dijalekatskom osnovicom. Rezultat je, da se parafrazira Brozovićeva prosudba, takav da u Zagrebu, Istri i Dalmaciji svako pokoljenje govori *gore* od prethodnoga.

U teorijskom Bourdieuovu modelu škola je institucija u kojoj standard svojom vezom s elitnim grupama stječe hegemonijski položaj i prestiž u odnosu na druge varijetete (1992), no za Hrvatsku on očito ne funkcionira. Kuzmanović nastavni varijetet svoje gimnazije određuje kao »kajkavski«, što implicite čini i Hanzlovsky: inače Hrastin idiolekt ne bi za nj bio tolik šok jer bi ga na nj koliko-toliko pripremila i u njemu poučila, ako ne osnovna, onda barem srednja škola. I *nova Zagrepčanka* S. Bašić spominje

»srednju školu u kajkavštini«, tj. VIII. žensku gimnaziju u koju se upisala 1947, pošto se s majkom doselila u Zagreb. U takvim je školama, možda baš u Kuzmanovićevu razredu, prosvjetni inspektor Peruško slušao kako profesori, nepokolebani njegovom prisutnošću, s učenicima na satu razgovaraju kajkavski.

Kao svaka medalja, i ta ima dvije strane. S jedne, škola u takvim slučajevima očito nije statusno promicala standard i gradila mu prestiž, ali je s druge, rabeći i dopuštajući nestandardne varijetete, kulturološki i socijalnopsihološki bila ukorijenjena u svoju društvenu sredinu, uklapala se u njezin sociokulturni sustav i jezična očekivanja u smislu u kojem ih je odredio Jespersen.

9.

Hrvatska je očito jezična zajednica s dugoročno stabilnim afirmativnim odnosom spram mjesnih i regionalnih varijeteta. To ne mora uključivati svjestan i aktivan otpor standardu, ali je očito da postoji sociopsihološki i kulturološki motivirana suzdržanost prema njegovu prihvaćanju izvan posve instrumentalne funkcije. Razlozi su neosporno mnogostruki i socioekonomski ukorijenjeni, no najvažniji proizlazi iz smjerova unutrašnjih migracija koje vode na neštokavski obod. U tim *procesima dugog trajanja* neštokavska periferija ne samo što više nema Nazorova, Jonkeova i Hrastina osjećaja inferiornosti spram »centralne štokavštine«, nego sebe doživljava kao *Centar*. U percepciji njezinih govornika jezični se standard stoga pojavljuje u dvije osnovne varijacije. Prva je da se uvelike vezuje za Zagrebom, a kako se Zagreb ni u kojem slučaju ne identificira kao štokavski grad, može se zaključiti da se norma percepcijski odvojila od štokavštine. To znači da je standard postao autonoman u odnosu na svoju dijalekatsku osnovicu, ali u teorijski neočekivanu ishodu: autonomija ne znači stjecanje nadregionalnosti ili regionalne neutralnosti, nego promjenu regije s kojom se taj varijetet percepcijski vezuje. Druga je varijacija naličje prve. U slučajevima kad standard percepcijski ostaje stopljen sa svojom dijalekatskom osnovicom, odmiče se od Zagreba, odnosno ne primiče mu se, ali se uvelike odmiče i od nekad jezično uzorne BiH, s čijim je organskim govorima u maretićevskoj ideologiji bio praktički sinoniman, te se u mentalnoj jezičnoj karti govornikā smješta u Slavoniju. Nije rijetka ni podvrsta ove varijacije, tj. izlazak standarda iz Hrvatske u BiH, dakle odvajanje od političke zajednice kojoj bi teorijski imao služiti. Pritom valja dodati da odrasli obrazovani govornici imaju pozitivno geografsko i drugo znanje o Slavoniji i Bosni, dok adolescenti i drugi laici uopće ne moraju imati jasan lingvistički ili dijalektološki koncept *bosanskoga* niti pozitivno znati gdje je i što je *Bosna,* nego u svojoj imaginativnoj geografiji i dijalektologiji određenom subjektivnom – ali grupno verificiranom – izboru jezičnih značajki pridaju takav atribut s pripadnim vrijednosnim sudom o njegovim govornicima. U

društvenom učinku koji proizvode te dvije podvrste nema, međutim, bitne razlike: poistovjećenje standarda sa štokavštinom ili njegovo svođenje na nju nije lingvistička, nego ponajprije kulturološka percepcija.

U daljem izvođenju standardna norma u sva tri slučaja zapravo prelazi u svoju suprotnost: umjesto da bude nadregionalna, percipira se kao jedan od regionalnih varijeteta, pri čemu je tehnički – iako ne i prestižno – svejedno da li zagrebački, slavonski ili bosanskohercegovački. Kao takva prirodno je nespojiva s nacionalnom identifikacijskom razinom, ali se – u paradoksalnom obratu – ta razina ne osjeća ispražnjenom, nego je popunjena dinamičnim mozaikom ili međuodnosom prestižnih urbanih i regionalnih varijeteta izraslih na povijesno neštokavskom obodu.

Drugačije kazano, percipirani *nacionalni jezik* nije jedna homogena nadstruktura, jedan krovni varijetet, nego dinamičan snop varijeteta u natjecanju i prepletanju. Ili ovako: u kategoriji prestiža jezičnu naciju ne čini standard koji svuda uživa nenarušen i stabilan prestiž, nego dinamika u kojoj zagrebački vernakular, osim u matičnoj sredini, visok prestiž uživa i u Istri i na dalmatinskim otocima, a splitski, osim također u matičnoj sredini, i u Zagrebu. Umjesto jednoslojna socijetalnog prestiža jednog idioma, na djelu je višeslojna komplementarnost prestižā. Taman onako kako je Sonja Bašić izrijekom istakla – a Ivo Frangeš za sebe implicirao – da njezin nacionalni, *hrvatski jezični identitet* ne tvori onaj varijetet koji bi to teorijski trebao, standard, nego *svi* varijeteti koje je iskustveno akumulirala i s kojima se poistovjećivala ili se poistovjećuje u raznolikim osobnim, profesionalnim i društvenim kontekstima.

Sljedeća konsekvencija može se ovako formulirati: ako je standard, što formalno, što neformalno, desetljećima bio poistovjećivan sa štokavštinom, kad-tad je percepcijski zaista morao postati »obična« štokavština. A kad je takav, prirodan je ishod da bude kategorijalno i vrijednosno jednak drugim dvama dijalektima – kajkavštini i čakavštini. Tada pak odnose u tom trokutu, koji je prestao biti trokut i pretvorio se u snop urbanih vernakulara i regionalnih koinea proizišlih iz tri inicijalna dijalekta, više ne određuje i ne uređuje institucionalna normativistika, nego složeni sociopolitički, migracijski, urbanizacijski i ekonomski čimbenici izvan njezina nadzora.

Zahtjev da se navodno »duboko poremećen« odnos govornika prema standardnom hrvatskom razriješi »energičnim duhovnim zaokretom u odnosu prema normi, a ne zaokretom u samoj normi« (Katičić 2013: 65–67) utoliko je izraz nerazumijevanja stvarnih procesa u društvu i rezultat mu može biti samo *standard bez govornika, jezik bez ljudi*. On ignorira kontekst jezične upotrebe i diskurse o jeziku koji, kao svi diskursi, koliko konstituiraju društvo, toliko i bivaju oblikovani od strane društva. Ako se ne zna ili drži nevažnim znati što nelingvisti misle o jezičnim varijetetima, izmiče spoznaja o vjerojatno najvažnijem elementu njihove kulture. Tada ni norma ne može zahvatiti stvarnu dinamiku i odnose jezičnih identiteta i lojalnosti, kao ni sociokulturne, političke i druge razloge koji stoje iza toga.

Literatura

Bašić, Relja. 2010. »Sretan rođendan, gospon Fulir« (razgovarao T. Čadež). U: *Jutarnji list*, 14. veljače 2010: 17.

Bašić, Relja. 2012. »Životna ispovijest Relje Bašića« (razgovarao D. Silobrčić). U: *Jutarnji list*, 3. studenog 2012: 55–57.

Bašić, Relja. 2013. »Intimna ispovijest najvećeg filmskog maga« (razgovarala Ž. Godeč). U: *Jutarnji list/Studio* 23–29. studenog 2013: 26–31.

Bašić, Sonja. 2012. »Jezici su temelj mojega života i rada« (razgovarao I. M. Gligorić). U: *Vijenac,* 489, 29. studenog 2012: 13.

Bourdieu, Pierre. 1992. *Što znači govoriti.* Zagreb: Naprijed

Brozović, Dalibor. 1955. »Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku«. U: *Jezik* 3, 4: 118–123.

Frangeš, Ivo. 1992. »Hrvatski jezik danas (Razmišljanja uz Dane hrvatskog jezika)«. U: *Jezik* 39, 3: 66–68.

Franičević, Marin. 1948. *Pisci i problemi*. Zagreb: Kultura

Hanzlovsky, Mladen. 2004. »Čovjek koji mi je objasnio kako se zovem«. U: *Forum* 43, 10–12: 1448–1461.

Hraste, Mate. 1944. »O govoru grada Siska«. U: *Jubilarno izvješće Državne realne gimnazije u Sisku, 1919–1944*. Sisak: 59–65.

Hraste, Mate. 1964. »O potrebi prenošenja akcenta na prijedlog«. U: *Jezik* 11, 5: 141–143.

Jakovčević, Neli. 1988. »Jedno istraživanje stavova o jezičnim varijetetima«. U: *Govor* 5, 1: 43–61.

Jeličić, Matej, ur. 1970. *Sabor Čakavskog pjesništva 1970. Znanstveni skup i rasprava*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka

Jespersen, Otto. 1970. *Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkoga stanovišta*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika

Kalogjera, Damir. 1988. »Oko prihvaćanja strukture standardnog jezika«. U: *Jezici i politike*. Ur. Milorad Pupovac. Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad – Komunist: 76–86.

Kalogjera, Damir. 1998. »Nezaobilaznost normi (norma) i kritika norme«. U: *Jezična norma i varijeteti.* Ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku: 241–249.

Katičić, Radoslav. 2013. »Zapisnici Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika«. U: *Jezik* 60, 2–4: 62–160.

Kuzmanović, Mladen. 2004. *Čuvari vremena*. Zagreb: Matica hrvatska

Lukić, Aleksandar. 2010. »O teorijskim pristupima ruralnom prostoru«. U: *Hrvatski geografski glasnik* 72, 2: 49–75.

Milanja, Cvjetko. 2008. *Hrvatsko pjesništvo 1900–1950.* Zagreb: Jerkić Tiskara

Mirić, Milan. 2011. »Sentimentalni odgoj tjeskobnog skojevca«. U: *Republika* 67, 2: 30–77.

Nametak, Alija. 2008. »Uspomene na Ljudevita Jonkea, Lúju«. U: *Jezik* 55, 1: 24–31.

Nazor, Vladimir. 1977. *Sabrana djela. I-XXI*. Zagreb: Mladost – Zora – SN Liber

Novak, Kristian. 2012. *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca.* Zagreb: Filozofski fakultet u Rijeci – Srednja Europa

Peruško, Tone. 1965. *Razgovori o jeziku u Istri*. Pula: Glas Istre

Preston, Dennis R. 1999. »A Language Attitude Approach to the Perception of Regional Variety«. U: *Handbook of Perceptual Dialectology. I*. Ur. Dennis R. Preston. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins: 359–373.

Radaković, Borivoj. 2002. »Moj jezik zove se kajkavski« (razgovarao D. Medić). U: *Bulevar*, 14.06.2002; http://govori.tripod.com/kajkavski_jezik.htm. Internet. 30. travnja 2014.

Slamnig, Ivan. 1965. *Disciplina mašte*. Zagreb: Matica hrvatska

Stojević, Milorad. 1987. *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća.* Rijeka: Izdavački centar Rijeka

Sujoldžić, Anita. 2008. »Istrian Identities and Languages in Contact«. U: *Suvremena lingvistika* 65: 27–56.

Sujoldžić, Anita. 2009. »Viški govori i kulturni identitet mladih na otoku Visu«. U: *Destinacije čežnje, lokacije samoće.* Ur. Ines Prica i Željka Jelavić. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Hrvatsko etnološko društvo: 203–219.

Sujoldžić, Anita. 2013. »Public and Private Language Ideologies as Reflected in Language Attitudes on the Island of Korčula«. U: *Collegium Antropologicum* 37, 2: 323–334.

Šakaja, Laura. 2002. »Mentalna karta Europe: vizura zagrebačkih srednjoškolaca«. U: *Etničnost i stabilnost Europe u 21. stoljeću.* Ur. Silva Mežnarić. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti – Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo: 103–129.

Šakaja, Laura. 2004. »Kognitivne karte i post-konfliktno stanje«. U: *Hrvatski geografski glasnik* 66, 2:69–94.

Šimičić, Lucija i Anita Sujoldžić. 2004. »Cultural Implications of Attitudes and Evaluative Reactions Toward Dialect Variation in Croatian Youth«. U: *Collegium Antropologicum* 28 Suppl. 1: 97–107.

Woolard, Kathryn A. i Bambi A. Schieffelin. 1994. »Language Ideology«. U: *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.

Acceptance of Standard Croatian – Reality, Almost Realized Goal or Permanent Utopia?

The distinctiveness of Standard Croatian Language in Europe stems from the fact that the variety spoken in the metropolis region does not participate in its dialectal basis, and additionally from the fact that it remained closed to the culture of the Mediterranean regions. Problems concerning the setting up of its outer delimitation compared to the Standard Serbian overshadowed a much more important question of its acceptance and prestige within the Croatian language community itself. Until WWII, the issue was treated mainly through scholarly debates about the status of dialectal poetry, but since then it has expanded throughout the public sphere. The most propulsive urban centres as the sources of linguistic prestige happen to be in the historically non-Štokavian regions. Members of the social elite often use only an approximation of standard language, and in their identity narratives even explicitly refuse to comply to some aspects of the norm. The number and continuity of such declarations enable us to identify the presence of a firm anti-Štokavian language ideology that considerably influences the standard language prestige.

Key words: linguistic prestige, language ideology, language biographies, identity narratives, cognitive maps, urban/rural dichotomy

Magdalena Baer
Budućnost lingvističkih istraživanja – nacionalni korpusi (na primjeru hrvatskog i poljskog jezika)

Tomislav Bogdan
Kratki spojevi: zamke kontekstualizacijskih pristupa renesansnoj književnosti

Zrinka Božić Blanuša
Tragajući za političkim: nacionalna književnost i svjetska književna republika

Maria Cichońska
Značaj povijesti poljskoga književnog jezika u procesu obrazovanja i društvena svijest o njemu

Joanna Dobosiewicz, Lidia Wiatrowska
Slavistička identifikacija kroatistike na primjeru izabranih slavistika u Poljskoj i Europi

Davor Dukić
Ilirocentrizam i intranacionalna komparatistika: prolegomena za reviziju književnopovijesnog narativa o 1830-im i 1840-im godinama

Anita Gostomska
Ženske autobiografske naracije s početka dvadesetog stoljeća prema hrvatskom književnom kanonu

Dominika Kaniecka
Interdisciplinarni projekti kao prilika za tradicionalnu filologiju. Na primjeru projekta *Pronađeno u prijevodu*, Rijeka 2012–2014.

Bogumiła Kaniewska
Transformations of Polish Philology

Leszek Małczak
Budućnost inozemne kroatistike

Marina Protrka Štimec
Kanon, zajednica i kriza humanističkih znanosti

Joanna Rękas
Folkloristika kao subdisciplina filologije ili zasebna znanstvena disciplina?

Anera Ryznar
Stilistika i kriza

Ewa Szperlik
O prekoračivanju granica nacionalnih književnosti. *Casus*: Mirko Kovač

Boris Škvorc
Hrvatska književnost i postkolonijalno podrivanje/otpor kanonu i taksonomiji struke: od stereotipa o »pripadanju« do »pozicije između« (margine?)

Tvrtko Vuković
Studij nacionalne književnosti u doba čudovišta

Natalia Wyszogrodzka-Liberadzka
Prevođenje književnosti, prevođenje kulture

Mateo Žagar
Filološka zanovijetanja: ogled o žarištima krize suvremene kroatistike

Ivo Žanić
Prihvaćenost standardnog hrvatskog – stvarnost, gotovo dosegnut cilj ili trajna utopija?

Institut za slavensku filologiju
Fakultet poljske i klasične filologije
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznanju

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku

9 789531 755818